18967

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

BALKAN SAVAŞI EDEBİYATIMIZ

- DOKTORA TEZİ -

Harun DUMAN

Danışman
Prof.Dr. Birol EMİL

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İSTANBUL - 1991

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IV
KISALTMALAR VIII

GİRİŞ
SAVAŞ EDEBİYATI 1

BİRİNCİ BÖLÜM
BALKAN SAVAŞI'NA KADAR TÜRK SAVAŞ EDEBİYATI 9
I- İslâm Öncesi Devir 14
II- İslâm Sonrası Devir 18
III- Yenileşme Devri 38

İKİNCİ BÖLÜM
BALKAN SAVAŞI 50
I- Balkan Yarımadasının Coğrafî ve Etnik Yapısı 51
II- Balkan Savaşı Öncesi Siyâsî Durum 53
III- Savaşın Askerî Safhaları 65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BALKAN SAVAŞI EDEBİYATIMIZ 75
I- BALKAN SAVAŞI VE BASIN 75
1- Savaş Yıllarında Çıkan Gazete ve Dergiler 76
2- Savaşın İç Basındaki Akisleri 90
3- Savaşın Dış Basındaki Akisleri 108

II- BALKAN SAVAŞI ŞİİRLERİ 116
1- Savaş Şiirlerinin Tematik Tahlili 117
2- Savaş Şiirlerinin Dil ve Üslûp Özellikleri 158

III- BALKAN SAVAŞI ROMANLARI .....: 167
1- Balkan Savaşı Konu Alan Romanlar .....: 168
2- Romanların Yapı Unsurları ve Varlık Kategorileri .....: 207
3- Romanların Motif Kategorileri .....: 226
IV- SAVAŞ HİKÂYELERİ .....: 236
1- Hikâyelerin Özetleri .....: 237
2- Hikâyelerin Yapı Unsurları ve Varlık Kategorileri .....: 254
3- Hikâyelerin Motif Kategorileri .....: 259
V- SAVAŞ TİYATROLARI .....: 265
1- Savaş Yıllarında Yazılan Tiyatrolar .....: 266
2- Savaş Sonrası Yazılan Tiyatrolar .....: 278
VI- SAVAŞ HÂTIRATLARI .....: 281
1- Askerî Hâtıratlar .....: 281
2- Sivil Hâtıratlar .....: 287
3- Hâtıratlar Işığında Balkan Savaşı .....: 289
VII- DİĞER EDEBÎ ÜRÜNLER .....: 299

SONUÇ .....: 301
BİBLİYOGRAFYA .....: 311

ÖNSÖZ

İnsanlığın en trajik kaderi olan savaşı bizim kadar tanımış, muharebe meydanlarında bizim kadar kan dökmüş ve bizim kadar acı çekmiş bir başka millet gösterilemez. Kezâ bizim kadar tarihe büyük şerefler kazandırmış bir başka millet de yoktur. O kadar ki tarihçilerin umûmî bir ortalama olarak tesbit ettiklerine göre, Türk milleti her 22 yılda bir savaşmış veya savaşmak zorunda kalmıştır. Bununla beraber Türk tarihinden ve bütün milletlerin tarihinde sadece zaferler değil, yenilgiler, bozgunlar, acı hezimetler de vardır. Ancak bunlar cereyan anlarında felâket gibi görünmekle beraber millî hissin uyanışında, millî benliğin doğuşunda en büyük tesiri hâizdir. Türk milleti kendisini yaşatan temel değerleri savaş anlarında hissetmiş, var oluş ve yaşama şuurunu "ebediyet kadar derin" bu anlarda idrâk etmiştir.

Türk savaş tarihinin bütün zenginliğine ve yoğunluğuna rağmen, Türk savaş edebiyatının aynı derecede olduğu söylenemez. Gerçi Yahya Kemal'in bir münâkaşa esnasında Türklerde Şehnâme gibi bir destan bulunmadığı iddiâsına karşı verdiği: "Türkler destan yaratmaktan destan yazmaya vakit bulamamışlardır." sözü tarihî bir gerçeğin şâirâne ifâdesidir. Ancak vak'a şudur ki Türk edebiyatında savaş, meselâ Avrupa edebiyatına kıyasla ve Türk tarihinin zenginliğine nisbetle çok az işlenmiş bir motiftir.

Son çağ Türk tarihinde Türk milletine yeni bir benlik ve var olma şuûru, daha açık ifâdesiyle Türklük şuûru kazandıran iki savaştan biri Balkan Savaşı diğeri ise İstiklâl Savaşı'dır. Şüphesiz her iki savaşın da edebiyatı yapılmıştır. Fakat bu edebiyatın mâhiyeti henüz tam olarak ortaya konulamamıştır. Münferit ve parça parça çalışmaların dışında, bir bütün olarak, her iki savaşı ele alan ilmî araştırmalar mevcut değildir.

İşte biz bu düşünceyle Balkan Savaşı etrafında teşekkül eden edebiyatımızı incelemek istedik. Türk tarihine "Balkan Felâketi" diye geçen bu savaşın edebiyatımızdaki yankıları bize geniş bir savaş edebiyatını bütün

türleri ve yönleriyle ortaya koymak fırsatı vermiştir.

Tezimizin "Giriş Bölümü" 'nde "Savaş Edebiyatı" kavramından ne anlaşılmak lâzım geldiğini, çeşitli yazarların fikirleri açısından göstermeye çalıştık. Böylece savaş edebiyatının Türk edebiyatında hayli ihmâl edilmiş bir saha olduğu anlaşılmıştır.

Birinci Bölüm'de : "Balkan Savaşı'na Kadar Türk Savaş Edebiyatı" üzerinde kısa bir değerlendirme yapılmış, eser ve şahsiyetlerden örnekler zikredilmiştir.

İkinci Bölüm'de: "Balkan Savaşı" 'nın tarihî ve siyâsî sebepleri, askerî safhaları ve sonuçları hakkında bilgi verilmiştir. Bu yapılırken araştırma konumuzun tarihî zeminini kurmak ve savaşın hangi yönleriyle edebiyatımıza yansıdığını göstermek gayesi güdülmüştür.

Altı alt bölümden ibâret olan Üçüncü Bölüm'de Balkan Savaş'ının edebiyatımızdaki akisleri edebî türlere göre incelenmiştir. Başta devrin basınında savaşın ne şekilde yer aldığından bahsedilmiş, diğer alt bölümlerde ise şiir, roman, hikâye, tiyatro, hatırat türlerindeki eserler tasvirî ve tahlilî bir bakışla araştırılmıştır.

Bunu yaparken eserleri türlerin mâhiyetine uygun olarak tematik ve kategorik tasnif ve tahlillere tâbi tutuk. Bilhassa roman ve hikâyeleri edebî eserlerdeki yapı unsurları, varlık ve motif kategorileri açısından incelemeye çalıştık. Savaş edebiyatının araştırılmasında eser özetlerine de yer vermekle beraber, sadece özetle yetinmek istemediğimiz için, deneme şeklinde de olsa, bazı edebî kategorileri ve edebiyat estetiğine âit kavramları bu eserlerde uygulamak bize beyhûde görünmedi. Edebî eserin herşeyden önce estetik bir vâkıa olması bakımından, bu estetiğin muâyyen kavram ve kategorilerine göre tasnif ve tahlilerini, savaş edebiyatı ürünleri üzerinde tatbik ettik.

Araştırmamızın sonuç kısmında, her bölüm kendi içinde özetlenmiş ve yeni bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Savaş şiirlerinde bu çerçevenin biraz dışına çıkılmıştır. Bu itibârla söz konusu şiirlerin o dönemde nasıl karşılandığını gösteren ve özellikle, tanınmış şâirlerin savaş karşısındaki sükût ve kayıtsızlıklarını tenkit eden yazarların makalelerinden alıntılar yapılmıştır.

Üç bölümden ibârdet olan "Bibliyografya" 'nın birinci bölümünde Balkan Savaşı Edebiyatımız'a dâir tesbit ettiğimiz edebî eserlerin kronolojik

listesi verilmiştir. İki ve üçüncü bölümlerde ise savaş edebiyatına dâir kaynaklar ile, araştırmamızda yararlandığımız makale ve kitapların künyeleri alfebetik olarak düzenlenmiştir.

Bu tezin malzemesi, İstanbul Kütüphanelerin'de mevcut gazete ve dergi kolleksiyonlarından çıkarılmıştır. Bibliyografyada da görüleceği üzere, 1912-1914 yılları arasında, düzenli olarak çıkan süreli yayınlar geniş bir taramaya tâbi tutulmuştur. Mevcut malzemeyi aynen aktarmak söz konusu olamayacağı için, tezimizi kaleme alırken azâmi bir tasarrufla en tipik metinler zikredilmiştir. Balkan savaşının edebiyattaki akisleri o dönemle sınırlı olmadığından, lüzûmlu görülen yerlerde, günümüze kadar gelen edebî tesirleri, Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı'nda da araştırılmıştır. Bu maksatla savaş dönemi ve sonrasının konuyla ilgili edebî eserler tek tek incelenmiştir.

Tezimi yöneten danışman hocam Prof. Dr. Birol EMİL'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca dâima alâkasını gördüğüm hocam Prof. Dr. İnci ENGİNÜN'e müteşekkirim. Çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarım Araştırma Görevlisi Halil Hâdi BULUT, Kemalettin KÖROĞLU, Göksel ÖZTÜRK'e ve tezimin yazılmasında emeği geçen Atilla AYDIN arkadaşıma da teşekkür ediyorum.

Harun DUMAN

KISALTMALAR

A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
BDK	: Beyazıt Devlet Kütüphanesi
Ege Üniv.	: Ege Üniversitesi
FMK	: Fatih Millet Kütüphanesi
HTUK	: Hakkı Tarık Us Kütüphanesi
HÜEF	: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İA	: *İslâm Ansiklopedisi*
İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İnönü Üniv.	: İnönü Üniversitesi
K. Evvel	: Kânun-ı Evvel
K. Sânî	: Kânun-ı Sânî
ML	: *Meydan Larousse*
M.Ü.	: Marmara Ünivesitesi
nr.	: Numara
TA	: *Türk Ansiklopedisi*
TCTA	: *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*
T. Evvel	: Teşrin-i Evvel
TOEM	: *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*
T. Sânî	: Teşrin-i Sânî
[t.y.]	: Tarihi yok
[y.y]	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

SAVAŞ EDEBİYATI

SAVAŞ EDEBİYATI

Şiir ve san'at perisi (...) sulh ve sükûnetin kızıdır. Bu sebepten harbin cehennemi içinde yaşayamaz.

Yakup Kadri

"Savaş" ve "Edebiyat". Bu iki kavram ayrı ayrı değelendirildiğinde, aralarında bir münâsebet olmadığı söylenebilir. Fakat, bunların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan "Savaş Edebiyatı" kavramı, zihinlerde bazı çağrışımlara yol açar. Burada önce bu kavram üzerinde durulup oluşturduğu çağrışım alanı incelenecektir. Ancak, böyle bir incelemeye geçmeden evvel, savaş ve edebiyat kavramlarına açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi savaş[1], iki veya daha çok devletin, aralarındaki diplomatik ilişkileri kesip orduları vasıtasıyla, özel yöntem ve vasıtalar kullanarak çarpışmasıdır. Savaşlar daha çok iki hasım kuvvetin, başka bir yolla elde edemediklerini hakları kuvvet kullanarak almak isteğinden doğar. Kavramın askerî tanımı içinde bulunan soğuk savaş döneminden itibaren toplum, hadisenin maddî ve manevî tesirlerine maruz kalır. Bu tesirlerin savaş yıllarında olduğu kadar, sonraki yıllarda da meydana gelen sanat eserlerine yansıdığı görülür.

Geniş mânâda edebiyat, bir milletin yazıya geçsin veya geçmesin, dile dayanan bütün kültür ürünlerini içine alır. Dar mânâda ise şekil ve muhteva

---

[1]Savaş ve türleri hakkında geniş bilgi için bkz: "Savaş", *MİZ*, c. II; "Harp" *MİZ*, c. V, İstanbul 1981; Carl von CLAUSEWITZ, *Harp üzerine*, c. I-III, (Çev. H. Fahri Çeliker), Ankara 1987.

yönünden sanatkârâne bir tarzda yazılmış; kendi içinde belirli kurallara sahip olan dil ürünleridir[2].

Birbirinden farklı mânâlara sahip bu iki kavramın birleşmesiyle ortaya çıkan "Savaş Edebiyatı" hakkında daha önce yazılmış bulunan makaleleri iki grupta değerlendirmek mümkündür. İlk gruba giren yazarlara göre, bir savaş edebiyatı vardır ve son derecede önemlidir. Buna mukâbil diğer gurupta olanlar daha çok 20. yy. savaşlarını göz önüne alarak, ekonomik çıkarlara dayalı savaşların, sanata ve edebiyata tesir edemeyeceğini savunurlar.

Sadri Ertem'in makalesinde[3] savaş dönemlerinin de kendine göre sanat eserleri bulunduğu belirtilmektedir. Ancak, sanat ve fikir asıl gelişmesini sulh dönemlerinde gerçekleştirir. Savaş yıllarında mantığın yerini alan aşırı hissilik, sanat eserlerinin taassuba doğru kaymalarını hızlandırır. Onun için, harbe nazaran sulh, büyük bir nimettir. Savaş yıllarında insan ruhu romantik, destânî ve ilâhî kahramanlıklarla doludur. Fakat, yine de aydınlar, büyük harbe kadar siperdeki neferin psikolojisinden yeterince haberdar olamamışlardır. Oysa bu psikoloji de pek tabii olarak o dönemin edebî eserlerinde yer almış ve bazı romantik sahnelerde yaşatılmıştır.

Konuyu benzer bir yaklaşımla izaha çalışan Prof. Auerbach[4]'a göre iki türlü savaş edebiyatı vardır. Bunlardan biri, harbin cereyan ettiği dönemlerde, onunla birlikte meydana gelen edebiyattır. Daha çok lirik nev'inden kısa parçalar, bu edebiyatı vücuda getirirler. Zafer duâları, askeri kahramanlığa teşvik eden şarkılar, düşmanı tahkir eden ve onu alaya alan hicivler, muzafferiyeti ta'zim eden türküler, ilâhlara sunulan şükür türküleri hep bu edebiyat içinde yer alırlar. Tarihte bunlara dâir pek çok misâl görmek mümkündür. Bu edebiyatın ikinci şekli ise, sanat bakımından daha ehemmiyetli olan millî şaheserlerdir. Bunlar her millette millî edebiyatın esasını teşkil ederler. Ekseri uzun olan bu eserler, lirik değil epiktir. Şâir veya yazarlar, devirlerinde olan

---

[2]Edebiyat ve edebi eser kavramlarının tanımı için bkz: Ali Nihat TAPLAN, "Edebiyat Tarihi Hakkında", *Türk Dili ve Edebiyatı*, c. XIII, İstanbul 1965, ss. 12-18; M. Kaya BİLGEGİL, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I, Belâgat*, Ankara 1980; René WELLEK, A. WARREN, *Edebiyat Bilimnin Temelleri*, (Çev: A. Edip Uysal), Ankara 1983, s. 123 vd.

[3]"Harp ve Edebiyat", *Foto Mağazin*, nr. 18, I Birinci Teşrin / Ekim 1939, s. 25.

[4]"Edebiyat ve Harp", *İ.Ü. üniversite Konferansları (1940-1941)*, İstanbul 1941, ss. 220-221.

bir savaştan bahsetmez, geçmiş zamana âit her hangi bir savaşı ele alırlar. Atalarının kahramanlıklarını dile getirirler. Auerbach, bu konudaki konferansının sonunda Alman ve Fransızların savaş edebiyatları üzerinde durarak Avrupa'da uzun süren barış dönemlerinin, bu edebiyatı önemsiz kıldığını belirtir.

"İngiliz Edebiyatı ve Harp[5]", konulu bir konferansta ise Halide Edib [Adıvar] savaşı, insan hayatının en hâkim ve en şumullü bir realitesi olarak görür. İngiliz milletinin savaşçılık karekterini övdükten sonra, İngilizler'in tarihte yaptıkları dört harbi, edebiyata tesiri yönüyle inceler. Yazara göre, İngilizler'in, savaş döneminde gösterdikleri vatanseverlik ruhunun yüceliği "harp şarkılarında değil, edebiyata aksetmiş olan ruhlarında ve dimağlarında" aranmalıdır. Yine aynı yazar, İngiliz edebiyatı üzerine yaptığı başka bir araştırmada[6], ilk dönem destanlarında, savaşın yeri ve ehemmiyetine temas ederken, eski İngiliz şiirinin en büyük abidesi sayılan ve 3183 mısradan ibaret olan epik destan, "Beowolf" 'a dikkati çeker. Ona göre bu destandaki savaş tasvirleri son derece tabii ve kuvvetlidir. Çünkü o devirde İngilizler sürekli bir dövüşme ve savaş içindedirler. Bu ilk destanların orjinalitesi muhayyel oluşlarından ziyâde eski İngiliz'in kendi kendini doğru ifâde etmeye çalışmasında ileri gelmektedir.

II. Dünya savaşının başlarında konuyla ilgili yazılmış bir makale yazmış olan Halid Fahri Ozansoy[7], savaşların büyük heyecan kaynağı olduğu üzerinde durur. Yazara göre edebiyat kitaplarında "Harp sonrası edebiyat" 'ı diye geçen dönem, aslında 1914-1920 yılları arasında cephede dövüşen askerlerin yazdıkları eserlerden ibarettir. Zamanla önemini kaybeden bu edebiyat, II. Dünya savaşının başlamasıyla yeniden değer kazanmıştır. Bilhassa bunlar arasında dünya kültür ve sanat alanında isminden söz ettiren iki roman, büyük takdirle karşılanmıştır. Bunlar, Fransız Roland Dorgelés'in *Tahta Salıpları*'ı ve Alman Remarque'in *Garp Cephesinde Sükûn Var* adlı romanıdır. Bu romanlar birbiriyle mukayese edildiğinde, iki millet arasındaki duyuş ve

---

[5]"İngiliz Edebiyatı ve Harp", *İ.ü. üniversite konferansları (1940-1941)*, İstanbul 1941, ss. 232-248.

[6] *İngiliz Edebiyatı Tarihi* (Başlangıçtan Elizabet Devrine Kadar) İstanbul 1940, s. 26.

[7]"Harp ve Edebiyatı", *Son Posta*, nr. 3289, 15 Eylül 1939, s. 8.

düşünüş farkları ile tasvirlerin ayrılıkları kendini açıkca belli eder. Dorgelés'in eseri harbin ızdıraplarını, siperdeki dehşeti, ince bir şiir üslubuyla yumuşatarak vermiştir. Remarque'in eseri ise, bilâkis bütün acı realitesiyle harbi göstermiştir. Sonuçta her iki eser insanları savaş aleyhtarı bir düşünceye sevkederek, barışın ve sükûnun değerini göstermişlerdir.

Murat Belge[8], edebiyatın, savaş aleyhtarı şuurun gelişmesindeki rolü üzerinde durmuştur. Avrupa'daki savaş edebiyatını kısa, fakat önemli noktalardan değerlendiren yazar konuyu antik çağdan itibaren ele alır. Savaş eski destanlarda dünyanın olağan bir durumu sayılmıştır. Homeros'un kahramanları, Germen mitolojisinin Sigurd'ları ve Hildebrand'ları asli değerlerini savaşlarda kazanmışlardır. Bunlar savaşı ve savaşmayı kader olarak kabullenip gereğini yerine getiren kahramanlardır.

Antik çağdan sonra da toplumlar savaşmaya devam etmişlerdir. Ancak, ortaçağın şovalye ve haçlı seferlerini işleyen hikâyelerinde, ilkel ve yapma epiklerin yüceliği yoktur. Savaş kavramı, Fransız ihtilâlinden sonra, millî çıkarlara, sınıf çıkarlarının da eklenmesiyle yeni boyutlar kazanmıştır. Makalenin bu kısmında, Fransız ihtilalinden sonra gelişen savaş edebiyatı hakkında bilgi verilmektedir.

Yazar daha sonra, Avrupa edebiyatında savaş konulu romanlara temas ederek Fransızlardan Erckmann ve Chatrian'ın *Waterloo* 'sunu bir belgesel olarak değerlendirir. Zola'nın *Rougon-Macquart* dizisinin ondokuzuncu kitabı *La Debacle* (Çöküş),'de, 1870 Fransa-Prusya savaşı anlatılırken Fransa'nın o günü ve geleceği konusunda hükümler verilir. Romanda savaş bir milletin kaderinin göstergesi ve zaman dönemeci olarak ele alınır. Aynı yaklaşım, savaş edebiyatında gittikçe genişleyen bir çizgiyi temsil eder. Tolstoy'un *Savaş ve Barış* 'ı bu çizginin en olgun örnekleri arasındadır. Tolstoy, Napoleon'un Rusya seferini bir eksen gibi alarak geçen zamanın romanını yazar.

Amerikalıların ilk önemli savaş romanlarından biri olan Stephan Crane'in *Red Badge of Courage* (Yiğitliğin Kızıl Nişanı), öncü ve tesirli bir savaş romanıdır. Bu romanının öncü olma özelliği savaşı, ferdî ahlâkın üstünlüğünün

---

[8]"Savaş ve Edebiyat", *Milliyet Sanat*, nr. 10, 15 Ekim 1980, s. 2.

sınandığı büyük bir deneme olarak görmesinden ileri gelir. Aynı anlayış daha sonraları Hemingway gibi usta bir romancı elinde yeniden biçimlenir.

I. Dünya savaşından sonra, Amerikan edebiyatında Hemingway, *Silahlara Veda, Çanlar Kimin İçin Çalıyor* gibi romanlarıyla okuyucuyu savaşın dehşetinden uzak tutmaya çalışır. Ancak, savaşa karşı bütün hümanist tepkiler, yirmi yıl sonra çok daha vahşi bir dünya savaşının ortaya çıkışını engelleyemez. Birinci savaşın yarım kalan sonuçlarını ikincisi hazırlar ve atom bombasının patlamasıyla son bulur.

II. Dünya savaşından sonra bu sarsıcı olayı Sartre Fransa'da, Böll ve Grass Almanya'da, Mailer Amerika'da çeşitli yönleriyle işlerler. En yoğun savaş edebiyatı ise Sovyetler Birliği'nde görülür. Olayın ülke için taşıdığı önem yanında sosyalist bakış açısıyla savaş teması üzerinde daha fazla durulur. Ehrenburg'dan, Aytmatof'a kadar hemen bütün Sovyet yazarlar eserlerinde bu konuya yer verirler. Bunların dışında sayıca bir hayli fazla olan "bayağılaşmış savaş edebiyatı" ürünleri de göze çarpar. Özellikle piyasa filimleriyle aynı paralelde ilerleyen bu edebiyat, savaş gibi bir konunun çarpıcılığını sömürerek gelişir. Bu da göstermektedir ki tarih boyunca değişen savaş şartları gibi, insanın savaşa bakış açısı da değişmiştir. Bu değişimin ortaya tçıkmasında ve insanlığın savaş aleyhtarı bir şuura ulaşmasında, savaş edebiyatının büyük rolü olmuştur.

Bütün bu eserler ve temayüller gösteriyor ki savaşların etrafında oluşmuş bir "Savaş Edebiyatı" vardır. Ancak, önceden de belirtildiği gibi, özellikle 20. yy. savaşlarını esas alarak, bu konuda aynı görüşü paylaşmayanlar da mevcuttur. Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], 1919 yılında yazdığı bir makalede, edebiyatın savaşa bir nisbeti olamayacağı kanaatindedir. Ona göre: "şiir ve sanat perisi, (...) sulh ve sükûnetin kızıdır, bu sebepten harbin cehennemi içinde yaşayamaz". Her ne kadar rubabın bir kahramanlık teli varsa da, o telden ses çıkarmak için, yine bir kahramana ihtiyaç duyulur. "Destanları doğuranlar harpler değil, harpleri doğuran destanlardır", diyerek makalesini sürdüren Yakup Kadri, konuyu şöyle ele alır. Savaşlar karşısında şâirlerin hissiz bir put gibi kalmalarının sebebi, asrın temayülleri ile ilgilidir. 20. yy. savaşları, ancak tacirlerin işine yarar. Tamamen iktisâdi temellere dayanan bu harplerin, gerçek savaşla bir ilgisi yoktur. Gerçek savaşların kalbî ve vicdânî bir yanı

vardır ki, Homeros ve Virjil gibi şâirler, eserlerinde bu türden savaşları işlemişlerdir.

Yakup Kadri[9], makalesine, "Harp sonrası edebiyat nasıl olacaktır?" sorusuna cevap arayarak devam eder. Bazılarına göre bu edebiyat, "marazî" ve "sırrî" bir hüviyete sahip olacaktır. Bazıları ise, edebiyatın daha çok "içtimâi mücadeleye katılacak kadınlar yüzünden "tembellik" ve "iç sıkıntısı" 'na sürükleneceği fikrindedirler. Yazar, bu görüşleri kabul etmez. Ona göre gelecekteki edebiyat sesli, fakat estetik güzellikten yoksun bir yapıda olacaktır[10].

Yakup Kadri gibi, 20. yy. savaşlarının edebiyata fazla tesirli olamayacağını savunanlardan biri de, Jean Larnac[11] 'dır. Ona göre, ihtilâller ve savaşlar, tarihin akışını kesen ve yeni devirler açan büyük hadiselerdir. Yalnızca yazarların hayatlarını etkilemekle kalmayan bu tür hadiseler, büyük fikir akımlarının ve sanat dallarının da ortaya çıkmasına yol açarlar. Bütün medeniyetlerin başlangıcında bir büyü ve din edebiyatı vardır. Bunların hemen ardından veya bunlarla birlikte bir kahramanlık edebiyatı da doğmuştur. İhtilâller veya savaşlardan sonra değişen okuyucu zevkleri, bu konuları işleyen sanat ürünlerine doğru yönelmiştir.

Marksist açıdan meseleyi değerlendirmeye devam eden Larnac, I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu Fransız edebiyatından örnekler verir. 1914-1920 yılları arasında "Edebiyatçılar cumhuriyeti" ve "Romancılar ülkesi" olan Fransa'da dört akademi üyesi romancı hüküm sürmektedir: Anatole France, Pierre Loti, Poul Bourget, Maurice Barres. Felsefede Bergson, tiyatroda Edmond Rostand, şâirler arasında Paul Fort vardır. Savaşın patlak vermesiyle birlikte, cepheye koşan bu şair ve yazarların anlattıkları savaş boyunca izlenmiştir. Fakat savaş bitip de tezkirelerini alarak eve dönenler, boğaz tokluğuna iş aramak zorunda kalınca, bu yazar ve şairlerin birer dâhi olmadıklarını kısa zamanda anlamışlardır.

---

[9]"Harp ve Edebiyat", *Büyük Mecmua*, nr. 15, 13 T. Sâni /Kasım 1919, s. 15.

[10]Savaş edebiyatı konusunda bu yıllarda olumsuz bir tavır takınan Yakup Kadri, daha sonraları Millî Mücadeleyi destekleyen ve onu edebî sahada yaşatan eserler vermiştir. (Geniş bilgi için bkz: İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1983, s. 15/209/228).

[11]"İhtilâllerin ve Savaşların Edebiyat üzerindeki Tesirleri", *Yeni Ufuklar*, c. 12, nr. 135, Ağustos 1963, ss. 21-25.

Buraya kadar ana fikirleri belirtilen makalelerdeki ortak görüş şudur: Eski çağlar romantik bir mahiyet arzeden savaşlar edebiyata tesir etmiştir. Bu zamanlarda cereyan eden savaşların en önemli yönü, ferdî cesaret ve fizik üstünlüğü belirleyecek bir nitelikte olmasıdır. Ferdin toplumda söz ve mevki sahibi olması, savaşlarda göstereceği kahramanlığa bağlıdır. Bu kahramanlık o çağların edebî ürünleri olan destanlarda, insan üstü bir şekilde ele alınmış ve işlenmiştir. Nitekim epik karekteri hâiz olan bu destanların çok defa bir kahraman adına söylenmiş olması da bundan ileri gelmektedir.

Aynı anlayışın ortaçağda dinî karektere bürünerek devam ettiği görülmektedir. Gerek sanatkârın, gerekse savaş acılarına maruz kalan halkın muhayyilesinde şekillenen bu savaşlar, edebî eserlerde yeni bir hayat bulmuştur. Özellikle estetik bir gaye güdülerek yazılan edebî eserler içinde, konusunu savaştan alanlar, doğrudan doğruya savaş edebiyatını vücuda getirirler. Şiir, roman, hikâye ve tiyatrolarda tesiri açıkca görülen bu edebiyat savaş dönemlerinde daha fazla revaç bulur. Son yüz yılda basın hayatının gelişmesiyle birlikte savaşa karşı duyulan ilgi artar ve kamuoyunun hadiseyi siyasî, askerî ve tarihî açıdan olduğu gibi edebî açıdan da takip etme imkânı doğar. Bu durumu araştırmamızın esas konusunu teşkil eden Balkan Savaşı'ndan da çıkarmak mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞI'NA KADAR TÜRK SAVAŞ EDEBİYATI

BALKAN SAVAŞINA KADAR TÜRK SAVAŞ EDEBİYATI

Er odur hak yoluna baş oynaya
Döşekte ölen yiğit murdar olur.
Kadı Burhaneddin

Balkanda hüzûm olunca zâhir
Gördün mü ne asker oldu şâir.
Muallim Naci

Bu araştırmanın giriş bölümünde de belirtildiği gibi, savaş edebiyatının kaynakları savaş konularını işleyen edebî sanat eserleridir. Tarih içinde gelişen edebî eserler bu açıdan incelendiği takdirde, Türk Savaş Edebiyatı'nin boyutlarını tesbit etmek mümkün olacaktır. Ancak, hemen belirtelim ki, konu hakkında daha önce yazılmış birkaç makale vardır. Önce onların bir değerlenmesini yapmak, sonra da konuyu kronolojik gelişimi içinde ele almak gerekmektedir.

Türk Savaş Edebiyatı hakkında kaleme alınan makaleleri taşıdıkları görüşler itibariyle ikiye ayırmak mümkündür. Bir kısmı, yazarlarımız böyle bir edebiyatın Türklerde mevcut olmadığı görüşündedirler. Diğerleri ise bunun tam zıttı bir görüşle Türklerin çok zengin bir savaş edebiyatına sahip olduğu fikrindedirler. İlk görüşü savunan makalelerden biri, imzasız olarak *Yeni*

Mecmua[1] da yayınlanmıştır. Makalede evvela, Avrupa'daki savaş edebiyatının zenginliğine dikkat çekilmiştir. Oysa, Türk Edebiyatı'nda böyle bir edebiyattan söz etmek mümkün değildir. Kahraman Türk askerleri Kafkas hudutlarında, Sina ve Irak çöllerinde, Çanakkale'de nihayetsiz bir iman ve heyecanla çarpışırken, onların kahramanlıklarını anlatan şiirler yazılmamıştır. Bu acıları terennüm eden bir bestekâr veya onları tasvir eden bir ressam çıkmamıştır. Bunun tek sebebi münevver zümrede aranmalıdır. Halkla aydınlar arasında asırlardır süren ayrılık devam ettiği müddetçe, aydın halkın dilini, zevkini, ahlâki temayüllerini bilmediği müddetçe, savaş edebiyatı vücuda gelemez.

1918 yılında, yine imzasız olarak yayınlanan bir başka makalede[2], yazarların savaş edebiyatıyla yakından ilgilenmeleri istenmektedir. Şayet kalem erbabı savaş edebiyatını ihmal ederse, bunun memleket için zararı büyük olacaktır. Medenî memleketlerde bütün yazarlar savaş edebiyatı için adeta bir ittifak akdetmişlerdir. Bunlar arasında, meydana getirilen eserlerin dili veya vezinleri üzerinde herhangi bir anlaşmazlık görülmez. Şâir olsun, nasir olsun, ilhamını halktan alan bu yazarların verdikleri eserler sunî değildir. Edebiyat her şeyden önce yüksek bir tebliğ ve beyan vasıtasıdır. Onu anlamak için belli bir seviyede olmak gerekir. Oysa savaş edebiyatı umûmun malıdır ve daha geniş kitlelere hitap eder.

Memleketimizdeki edebiyat son derece de sunî olduğundan, bu edebiyat içinde bir savaş edebiyatı vücûda gelememiştir. Zira, harbin şartlarını bizzat yaşamamış olanlar, onun edebiyatını yapamazlar. Halka, halkın fikirleriyle gitmek gerekir. Bizim savaş edebiyatımızın kaynağı da odur. Halkın tarihden ibret alması için, "Dedekorkut" masallarından önce, Osmanlı Türkü'nün tarihini öğrenmesi gerekir. Makale şu satırlarla biter: "Bir gün gelecek, müsabakagâh-ı medeniyette, savaş edebiyatı da teşrih edilecektir. Bu imtihanda kazanamayacağımıza, edebiyatın şimdiki hâli kadar muknî, fakat müessir bir delil olabilir mi?"

---

[1] "Harp Edebiyatı", nr. 5, 9 Ağustos 1917.

[2] "Harp Edebiyatı", *Donanma*, nr. 164-115, 2 Mayıs 1334/1918, s. 1837.

Savaş Edebiyatı konusunda, bir kaç makale yazan Süleyman Nazif[3], bunlardan birinde, Batı'daki Savaş Edebiyatı ile Türk Savaş Edebiyatı'nın mukayesesini yapar. Yazar, Balkan Harbi üzerine yazdıklarının daha sonra bazıları tarafından tenkit edildiğini belirterek haklılığını Batı edebiyatından misallerle göstermeye çalışır.

Fransa'da Paul Derlaud, samimi figanlarla ülkesinin kırksekiz yıllık matemini, şanlı bir zafer bayramına çevirdi. Edmond Rostand, ilham kaynağının yalnızca vatanperverlik olduğunu herkese gösterebildi. Üstad, Anatole France, sosyalist olmasına ve umûmi savaşta yaşı sebebiyle askere gidememesine rağmen, vatandaşlarını harbe teşvik için çalıştı. Jean Joures, sulh yolunda hayatını fedâ edecek kadar vatanına bağlıdır. 19. yy. Fransız irfanını 20. yy'a nakleden büyük şâirlerden biri olan Sully Prud'homme, Paris surları önünde müdafaa vazifesi görürken, iki ayağını soğuktan dondurur. Bu felâketin bir hatırası olarak, otuzsekiz yıl el arabası için sürüklenip durdu. Prud'homme, önceleri diğer birçok dostu gibi insaniyetçilik hissini, vatan muhabbetinden üstün tutar ve "Benim vatandaşım insandır!..." derdi. Şartlar onu kısa zamanda bu fikirlerinden vazgeçirdi. Surlar önünde kanlarını döken, canlarını veren askerleri görünce, ister istemez kendine şu soruyu sordu: "Eğer bütün insanlar benim kardeşim iseler, ya artık o fedâ-yı hun edenler benim nem oluyorlar?". Bu hadiseden sonra ayakları yere sağlam basmaya başlayan Prud'homme, sarsılmaz bir sevgiyle vatanına bağlanıp, eserlerinde onun acılarını terennüm etti. Süleyman Nazif, bütün bu misalleri vererek makalesini bitirirken şunları belirtir: "Sully Prod'homme için şan olan bir şey, Süleyman Nazif için, ne hakla şeyn olsun?"...

Nazif, yine aynı konuda *Hadisat*[4]'a yazdığı bir başka makalesinde, Fransada, savaşta vefat edenler için yapılan bir töreni anlatır. Bu törende bir konuşma yapan Fransa cumhurbaşkanı Raymond Poincare, son dört yıl içinde yapılan savaşlarda hayatlarını kaybeden, dört yüz elli şair, muharrir ve edîbi büyük bir hürmetle yâd eder. Bu hadiseden yola çıkan Süleyman Nazif, Türk edebiyatında savaşa katılmış ve onun acısını bizzat yaşamış ediplerin olmamasından yakınır. Savaşlarla baştan başa harap olan Anadolu ve İstanbul'un

---

[3]"Harp Edebiyatı", *Hadisat*, nr. 72, 7 Mart 1335 / 1919.

[4]"Harp ve Edebiyat" *Hadisat*, nr. 152, 2 Ramazan 1337 / 1 Haziran 1919.

halini anlatmaya çabalayan, *Türk Yurdu*, *Türk Ocağı*, *Yeni Mecmua* gibi dergiler, birer levâzım anbarı görünümü arzeder. Bu dönemde, şipariş üzerine edebiyat yapıldığı gibi, diğer sanatlar da meydana gelen tahribattan hisselerini alırlar. Bir kısım edipler, askere alınmamak için gönüllü ve ücretli şâir yazılırken, onların kat kat fevkinde olan nice insanlar cephelere koşmuşlardır.

Süleyman Nazif, savaş yıllarında edebiyat adına yapılanların, istikbâldeki nesilleri çok kötü bir şekilde etkileyeceğini belirterek şöyle der: "...Biz bu harp ile yalnız bi-emsâl vilâyetlerimizi ve milyonlarca vatandaşımızı kaybetmedik. Biz bu harbde gençliğimizi, edebiyatımızı, ahlâk ve maneviyatımızı da hercümerc ettik...".

Süleyman Nazif'in bu konudaki görüşüne yakın bir başka yazı *Dergâh*[5] mecmuasında yayınlanmıştır. Burada, Anadolu'daki bazı gazetelerin, İstanbul'lu ediplerden, savaş için yazı istemelerine işaret edilir. Yazıdaki görüşler, Türk Savaş Edebiyatı'nın olmadığı noktasında yoğunlaşır. Zira, savaş edebiyatıyla meşgul olanlar, ekseriya, üçüncü dereceden şâirlerdir. Türkler zaferleriyle övünen bir millet değildir. Anadolu harbi için, Çanakkale harbi için binlerce şiir yazılmıştır. Fakat bunların hiç biri, sılaya dönen askerin söylediği: "Çanakkale içinde vurdular beni" türküsü kadar tesirli olmamıştır. Hatta bunun yanında sahte kalmıştır. İstikbâlde mutlaka Anadolu'nun bir türküsü olacak ve o türkü bu ateşten doğacaktır.

Aynı görüşü savunan bir diğer makalede[6] Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan zaferin büyüklüğüne rağmen, onu yaşatacak kıymetli edebî eserlerin yazılamayışı üzerinde durulur. O savaş günlerinin kafalarda bir kutsal efsâne olduğu ve gün geçtikçe daha iyi anlaşıldığı belirtilmektedir. Ancak duyulan millî heyecanın toplandığı bir eser yoktur. Özellikle sırtında mermi, çıplak ayaklarla karlı dağ başlarını tutan Anadolu kadınını, aç ve solgun yüzlü genç kızların acılarını, kahramanlığın remzi olan Mehmetçiği yaşatacak büyük şâir henüz ortalarda gözükmemektedir. Oysa, Dünya Savaşı sonunda yazılan en güzel eserler bu büyük çatışmayı anlatanlardır. Fransa'da savaş edebiyatıyla savaş tarihi için ayrılmış bir kütüphane ve müze vardır. Bu alâkayı diğer Avrupa

---

[5] "Harp Edebiyatı", *Dergâh*, nr. 23, 20 Mart 1338/7 Nisan 1922, s. 174.

[6] Haluk Y. ŞEHSUVAROĞLU, "Harp Edebiyatı", *Hicel*, c. VI, nr. 31, Eylül 1937, s. 14.

milletlerinde de görmek mümkündür. Sanatkârın cemiyeti etkileyen savaşlardan ürpermemesi ve onun doğurduğu acılardan eserinde bahsetmemesi düşünülemez. Savaş edebiyatı, "dava için sanat" veya "sanat için sanat" diyenlerin tereddütsüz birleşebilecekleri engin bir mevzudur.

Yukarıda belirtilen bu ifâdelerin bir benzerini Peyami Safa'da[7] görmek mümkündür. *Tasvir*'e yazdığı makalede bir hatıratı tanıtırken, Türk Savaş Edebiyatı'na da temas eder. Yazara göre, Türklerin savaş edebiyatları "tamtakır" dır. Bunun sebebi, yazarların cepheye gitmemelerinden ileri gelir. Yine, askeri edebiyat da zayıftır. Çünkü, askerler hadiseleri yaşamış olmalarına rağmen yazmamışlardır.

Görüldüğü gibi, Türk Savaş Edebiyatı konusunda buraya kadar belirtilen görüşler, böyle bir edebiyattan söz etmenin mümkün olmayacağı noktasında toplanır. Oysa, aynı konuda yazılmış ve bu görüşün tamamen zıttını savunan yazarlar da vardır. Bunlardan biri olan Fuad Köprülü[8] bir makalesinde Türklerin, tarih boyunca eskimiş milletleri yıkıp, onlara yeniden can verdiklerini belirtir. Bunun için, böyle büyük hadiseler Türk edebiyatında önemli bir yer tutar. Ancak bunlar arasında günümüze kadar gelebileni pek azdır. Onlar da, eski zafer destanlarından kalan bazı parçalarla, Türk beylerinin methine ayrılmış bazı şiirlerdir. Arapa ve Fars edebiyatları tesirinde gelişen Türk edebiyatında, savaş edebiyatı mahsulü olarak gösterilebilecek metinlere de rastlamak mümkün değildir. Çünkü, bu dönem edebiyatına hakim olan ruh, tasavvuf ruhudur ve edebiyat belirli bir zümrenin malıdır. Onun için, dönemin savaş edebiyatı ürünleri, daha çok padişahların, vezirlerin ve kumandanların muharebeleri etrafında toplanır. Ancak, bütün bunların yanında, Türk milletinin cengâver ve kahraman ruhunu vasfeden millî eserler de vardır. Bunlar, millî hece vezni ve sâde lisanla yazılmış şiirlerdir...

Köprülü ile yakın bir görüşte olan Faruk Kadri Timurtaş[9], Türk Savaş Edebiyatı hakkında yazdığı makalede Türklerin savaşçı ruhunun edebiyata nasıl aksettiğine dâir misâller verir. Timurtaş'a göre, Türklerdeki kahra-

---

[7] "Bizim Harp Edebiyatımız" *Tasvir-i Efkâr*, 16 İkinci Kânun / Ocak 1941.

[8] Söz konusu makaleler için bkz.: *Köprülüden Seçmeler*, (Haz: O. Fuad Köprülü) İstanbul 1972, s. 23 vd.

[9] *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981, s. 100 vd.

manlık ruhu, destan çağından beri devam eden "cihan hakimiyeti" ülküsüne dayanır. Bu ülküyü ve savaşçılığın ilk izlerini taşıyan destanlar ve *Dede Korkut Hikayeleri* savaş edebiyatı açısından çok önemlidir. Aynı şekilde *Divan ü Lügati't-Türk*'te İslamiyetten önce ve islamiyetin kabulü sırasında verilen, epik şiir türüne rastlamak mümkündür. Yazar, bu düşüncesini Divan Edebiyatı'ndan bazı misâller vererek sürdürür. Ona göre eski Türk edebiyatında görülen bu hamasi eserler Tanzimat'tan sonra daha da gelişmiştir. Özellikle Halk Edebiyatı'nda muhtevası savaş olan pek çok şiir vardır.

Son yıllarda İnci Enginün[10] tarafından Çanakkale Savaşı'nın edebî yankıları üzerine yapılan bir araştırmada, bu savaşan önceki Türk savaş edebiyatı hakkında da bilgiler verilmiştir. Ayrıca, bu edebiyatının daha çok savaş dönemlerinde tesirli olduğu belirtilerek, sonraki dönemlerde unutulduğuna işaret edilmiştir.

Türk Savaş Edebiyatı konusuna dâir ileri sürülen bu iki zıt görüş, ister istemez bizi yeni bir görüşe götürür. O da, "Türk Savaş Edebiyatı vardır, fakat kaynakları ve boyutları henüz gerektiği gibi tesbit edilmemiştir". Balkan Savaşı etrafında teşekkül eden edebiyat bu vakıayı açıkca ortaya koymaktadır. Ancak, konuyu daha geniş boyutlarıyla tarihi zemine dayandırmak gerekirse, Balkan Savaşı'na kadar gelen, Türk Savaş Edebiyatı'ndan ana hatlarıyla da olsa bahsetmemiz icap edecektir.

I- İslâm Öncesi Devir

Bilindiği gibi, Türk tarihinin vesikalara dayanmayan en eski devresi, Büyük Hun İmparatorluğu zamanlarıdır. Bu dönem, Türk Edebiyat Tarihleri'nde[11] "sözlü edebiyat" veya "destan çağı edebiyatı" diye adlandırılır. Yazılı

---

[10] "Çanakkele Zaferinin Edebiyata Aksi", *Türkiik Araştırmaları Dergisi*, nr. 2, Istanbul 1987, ss. 111-129.

[11] İncelemede esas alınan edebiyat tarihleri şunlardır: Vasfi Mahir KOCATÜRK, *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1970; Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Bs, İstanbul 1980; Şükrü ELÇİN, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara 1981; Nihad Sami BANARLI, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II c*, İstanbul 1988; Agah Sırrı LEVEND, *Türk Edebiyat Tarihi, c. I, Giriş*, Ankara 1984.

belgelerin gayet az oluşu, bu dönem hakkında bilinenleri sınırlı kılmaktadır. Destanların konusunu, tarihten önce veya tarihin başlangıç dönemlerinde milletlerin, başlarından geçen maceralar, yetiştirdiği kahramanlar, tabiat, kâinat ve cemiyet hadiseleri karşısında aldıkları tavırlar teşkil eder. Yine, din veya kahramanlıkla ilgili efsâne ve hikâyeler de destanların konuları arasındadır. Türk destanlarının önemli bir kısmı, islâmiyetten önce doğup gelişmiş ve parçalar halinde daha sonraki yüzyıllara erişebilmiştir. Ancak bu destanların orijinal ve tam metinleri ele geçmemiştir. Çin, İran, Arap, Bizans ve Türk kaynaklarından temin edilen destanlar içinde, en eski halkayı Saka Türkleri arasında teşekkül etmiş olan, "Alper Tunga" ve "Şu" destanları meydana getirir. Alper Tunga, Türklerin "Buku" veya "Buka Han", Farsların "Efrasiyab" diye adlandırdıkları bir kahramanın adıdır. Adına teşekkül etmiş olan destanda, İran-Turan savaşları anlatılır. Yine aynı dönemde teşekkül etmiş olan Şu Destanı'nda, Makedonyalı Büyük İskenderle savaşan Türk hükümdarının yaptıkları anlatılır. Hucend suyu yakınlarında bulunan Türkler, İskender'in gelişini haber alınca, göç ederek Çin tarafına geçerler. Onları takib eden İskender'in ordusu, Türklerin ani hücumuyla çok zayiât verir. Bunun üzerine Şu ile barış yapan İskender, orada uzun bir müddet kalır.

Ortaasya'da yaşayan en eski Türk kavimlerini bir araya getiren Hunların, Çinliler ve Avrupalılarla yaptıkları savaşlar Oğuz Kağan ve Attilâ Destanları'nda konu edilmiştir. Bunlardan Oğuz Kağan Destanı biri İslâmiyetten önce, diğeri ise islâmiyetten sonra olmak üzere iki versiyon halinde bulunmaktadır[12]. İlerde, konumuz bakımından daha geniş bir şekilde incelemeye çalışacağımız bu destan dışında kalan Attila Destanı, Avrupa'ya yapılan akınlar etrafında teşekkül etmiştir. Avrupa'ya korkulu yıllar yaşatan Attila Rusya, Polanya, Almanya, Macaristan ve Balkanları almış, Bizansı haraca bağlayarak Fransa içlerine yürümüş, en sonunda Romalı kumandan Aetius'la yaptığı kanlı savaşta durdurulabilmiştir.

Eski Türk devletleri içinde, tarihleri en iyi bilinen devlet, Göktürk Devleti'dir. Çin kaynaklarında geçen Bozkurt ve Ergenekon destanların da, Çinlilerle savaşan ve yok olma tehlikesi gösteren Türk kavimlerinin çektikleri sıkıntılar anlatılır. Bütün bu destanlar dışında, islâmiyet öncesinde

---

[12] Bu versiyonların bir karşılaştırması için bkz.: BANARLI, *a.g.e.*, s. 21.

teşekkül eden bir diğer destan da Göç Destanı'dır. Çinlilerle mücadele eden Uygurların başlarından geçen hadiseler, bu destanda anlatılır[13].

İlk dönemde teşekkül edip daha sonra yazıya geçirilen ve metin olarak belirgin bir şekilde elde bulunan destan, Oğuz Destanı'dır[14]. Bu destanda, Oğuz'un doğumu, büyümesi, evlenişi ve hakanlığı anlatılmaktadır. Destanda Oğuz, dâima orduları başında, onları zaferden zafere koşturan bir kahraman görünümündedir. Destanda geçen insan hayatını "aşk" değil, "savaş" şekillendirir. Ele geçirdiği yerlerde hiç durmayan Oğuz, yeni yerler, yeni topraklar fethetmek için çalışır. Bundan dolayı, destanda anlatılan mekânlar durulan yer değil, aşılan veya aşılması gereken yerlerdir. Oğuz, atlı göçebe medeniyetinin ideal insanı olan "Alp"[15] tipinin en belirgin temsilcisidir. Hayatı avcılık,

---

[13]Türk Destanları hakkında geniş bilgi için, 11 numaralı dipnotta zikredilen eserler dışında bkz.: Abdülkadir İNAN "Türk Destanlarına Genel Bir Bakış" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1954, ss. 189-206.

[14]Bu destanın metni için bkz.: A. Zeki Velidi TOGAN, *Oğuz Destanı*, 2. Bs., İstanbul 1982. Yine, bu destandan hareketle, atlı göçebe kültürü üzerinde önemli tesbitlerde bulunan bir inceleme vardır: Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı üzerine Araştırmalar, Tip Tahlilleri 3*, İstanbul 1985, s 11.

[15]Alp, eski ve yeni birçok Türk lehçelerinde, kahraman, cesur, yiğit, zorlu manalarına gelen bir kelimedir. Şahıs ismi olarak kullanıldığı gibi, bir sıfat, bir ünvan ve kabile adı olarak da kullanılır. (...) Alpların, eski Türk kabile teşkilatında, kabile reisinin etrafında, bilhassa savaşlarda şecaat ve yararlılıkları ile yükselmiş fertlerden mürekkep bir nevi imtiyazlı sınıf teşkil ettiği tahmin olunabilir. Bu göçebe asilzadeliğinin teşekkülünde, belki verasetin de tesiri olmakla beraber, ferdi meziyet, bu mertebeye yükselmek için birinci şarttır. Daha çocukluğundan beri avlarda, akınlarda, cenklerde kahramanlık gösteremeyenler, bu sınıfa giremezlerdi. Bir kahraman ne kadar tehlikeli, cüretli işler yaparsa ne kadar çok düşman başı keserse, kabile içinde ictimâi mevkii o derece yüksek olurdu. XIV.yy. başlarında meşhur şair aşık Paşa, Türk alplerinden uzun uzun bahsederek, alp olabilmek için dokuz şart ileri sürer. Bunlar: cesaretli, kuvvetli, gayretli olmak, iyi bir at, özel bir giysi, iyi bir kılıç, yay, süngü ve muvafık arkadaşa sahip bulunmaktır. (M. Fuad KÖPRÜLÜ, "Alp", *İA*, c. I, İstanbul, 1950, ss. 379-384). Yine alp kelimesinin etimolojik yönden tahlili için, şu makaleye bakılabilir: H. Reşit TANKUT, "Alp kelimesi ve Alpin ırkın yurdu", *Belleten*, nr. 1, 1987, s. 26 vd.

sürü besleme ve akıncılık esaslarına dayanır. İhtiras ve aksiyonunun asıl kaynağını, hakimiyet altına alma arzusu teşkil eder[16].

Oğuz Destanı'nda savaşlar teferruatlı olarak anlatılmaz. Hadiselerin oluşu ve sonuçları kısa cümlelerle bildirilir. Ancak, bu kısa anlatımlara rağmen, destanda, o dönemin savaş adetleri hakkında pek çok bilgi vardır. Kazanılan savaşlardan sonra "toy" yapılması, alınan memleketin tertip ve düzeni, karşı koyan şehirlerin yağmalanması, savaşta yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesi gibi âdetler bunlar arasında sayılabilir. Bu destanda anlatılanlar, savaşçı Türk insanının tarih boyunca taşıdığı özellikleri açık bir şekilde belli edecek niteliktedir[17].

Türk Savaş Edebiyatı açışından son derece de önemli olan destanlar çağı hakkında ne yazık ki yeterli bilgi yoktur. Bu çağdan sonra gelen dönem, Türk Edebiyatın'da yazılı ürünlerin verildiği, ilk dönemdir. İslâmiyetin kabulünden önce, varlığı bilinen yazılı mahsullerden en önemlileri Yenisey Mezar Taşları ile Göktürk (Orhun) abideleridir. Bunlardan ilki, dağınık parçalar halinde bulunmaktadır. Çeşitli konulara âit yazı ve resimlerin bulunduğu bu mezar taşlarından birinde, savaşa doymayan bir akıncının geride kalan karısına yaptığı vasiyet yazılıdır. Bu vasiyetinde karısına seslenen şahıs şöyle der: "Erlik erdemim için ordu çevir, vur."[18] Burada bahsedilen "erlik erdemi"nin savaş ideâli oluşu ve kadının ordu çevirip savaşması, eski Türklerin savaş karşısındaki tutum ve davranışlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ayni şekilde gerek dil ve gerekse muhteva bakımından son derece önemli hususiyetler taşıyan Orhun Abideleri[19], Türklerin, Çinlilerle yaptıkları mücadeleleri kapsar. Abidelerde savaş kavramı karşılığında, mızraklaşmak manasına da gelen, "süngüş" kelimesi kullanılır. Metinlerin tamamına yakın bir kısmı, savaşların anlatıldığı parçalarla doludur. Bunun yanında, kağanların

---

[16]KAPLAN, *Tip Tahlilleri*, s. 15.

[17]Mehmet KAPLAN, *Nesillerin Ruhu*, 4. Bs. Istanbul 1978, s. 46.

[18]KAPLAN, *Tip Tahlilleri*, s 84.

[19]Abidelerin dili, asıl metni, çevirisi ve hakkında yapılan diğer araştırmalar için bkz. : Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, 9. Bs., Istanbul 1980.

düşmanları hakkında verdikleri hükümler, o devrin telâkkisini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Göktürkler yaptıkları savaşlarla, başlıya baş eğdirir, dizliye diz çöktürür, illiyi ilsizleştirir, kağanlıyı kağansızlaştırırlar. Onlar için savaş, her yerde, her zaman yapılabilecek tabii bir iştir. Bir yılda beş altı defa çarpıştıkları olur. Biten savaş, yeni bir savaşın başlangıcı demektir. Savaş sırasında Alplerin en büyük yardımcısı attır. Türk kültüründe de mühim bir yere sahip olan at önemini abidelerde her zaman belli eder. Orhun Abideleri'nde bahsi geçen şahıslar destanlarda olduğu gibi efsânevi değil, tarihî şahsiyetlerdir. Onlar güçlerini kendilerindeki savaşçılık maharetine bağlarlar. Hareketli oluşu sebebiyle babasını kurta benzeten Kültiğin, düşmanlarını uyuşuk koyunlar olarak görür. Bu tarz değerlendirme, o dönemin aktif insanını belirtmesi bakımından önemlidir. Zamanla hareketliliklerini yitiren Türkler, geçici de olsa, istiklâllerini kaybederler. Türklerdeki savaşçılık ruhunun üstünlüğünde, atlı göçebe hayat tarzının önemli tesiri vardır[20]. Destanlarda olduğu gibi, abidelerde de anlatılan savaşlar, fazla teferruatlı değildir. Buna rağmen olaylar, zaman ve mekân açışından daha belirgindir.

Görüldüğü gibi, bu dönem edebî mahsülleri arasında, yaratılış ve dini konulu destanlar hariç, diğerlerinde, Türklerin savaşçılık hususiyetleri hakkında pek çok bilgi vardır. Bu bilgiler, ilerde yapılabilecek bir Türk Savaş Edebiyatı Tarihî içinde teferruatlı olarak değerlendirilmeli ve Türklerin değişen savaş telâkkileri ortaya çıkarılmalıdır.

II- İslâm Sonrası Devir[21]

1- Anadolu dışında teşekkül eden savaş edebiyatı

Yukarıda ana hatlarıyla belirlemeye çalıştığımız islâmiyetten önceki Türk Savaş Edebiyatı mahsülleri, islâmiyetin kabulünden sonra daha geniş ve daha değişik bir karekter gösterir. VIII.yy'dan itibaren müslüman olmaya başlayan Türkler; 920'li yıllarda, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın ka-

---

[20] KAPLAN, *Tip Tahlilleri*, s. 45.

[21] İslâmi devir Türk edebiyatı hakkında geniş bilgi için, yukarıda 11 numaralı dipnottaki eserler dışında bkz.: Necla PEKOLCAY, *İslâmi Türk Edebiyatı I*, İstanbul 1981.

bulüyle birlikte, büyük kitleler halinde bu dini benimserler. İslâmiyetin kabulü, Türklerin gerek sosyal, gerekse kültürel hayatlarında önemli değişiklikler meydana getirir. İslâm öncesi görülen Alp tipinin mühim vasfı olan cihangirlik ihtirası, bu dönemde de devam eder. Fakat artık amaç değişir, savaşlar din için, Allah için yapılan mücadeleler halini alır. Bunda islâmiyetin savaş, daha doğru bir adlandırma ile "cihad" kavramına yüklediği manaların önemli tesiri vardır[22]. Bilindiği gibi, cihadın asıl gayesi: "ilâ-yı kelimetullah'ı yayma ve Allah'ın emirlerini yer yüzünde hakim unsur haline getirme" esaslarına dayanır. Sosyal hayatlarını islâm akâidine göre yeniden düzenleyen Türklerde savaşcı Alp tipi, yerini Gazi tipine bırakır. Zihniyetteki bu değişim sonucu ortaya çıkan gazi tipinin faaliyet sahası "diyar-ı küfür"dür[23]. Fetihler asırlar boyu sürdüğü için, bu tip canlılığını uzun müddet devam ettirir.

İslâmiyetten sonra Türk kültürü, zengin Fars ve Arap kültüründen aldığı unsurlarla gelişimini hızlandırır. Özellikle, X. yy'da Türk dili ve düşüncesinde meydana gelen değişiklikler sonucunda yeni bir edebiyat doğar. İslâmi kültürün fikrî zemininin işlendiği câmi ve medrese bu dönemde meydana gelen iki farklı zümrenin kültür muhitleridir. Medresede yetişip, saray çevresinde yaşayan aydınlar, "elsine-i selâse" adı verilen Türkçe-Farsça ve Arapça'dan müteşekkil, Osmanlı Türkçesiyle eserler vermeye başlarlar. Öte yandan bu zümrenin dilinden ve yaşayışından uzakta ayrı bir anlayışla gelişen halk ve tekke edebiyatları ortaya çıkar...

Yüksek zümreye dahil edilebilecek ilk dönem edipleri; Yusuf Has Hacip (1017-1077), Kaşgarlı Mahmut (XI. yy.), Edip Ahmet Yugneki (XII. yy.), Fahreddin Mübarek Şah (?-1206), Zemahşeri (1075-1144), İbnü't-Te'avizi (?), Mehmed İbn Kays (?) 'dır. Bu yazarların kaleme aldıkları bazı eserler, savaş edebiyatı açısından dikkati çekici hususiyetlere sahiptir.

Yusuf Has Hacib'in yazdığı, *Kutadgu Bilig*,[24] ferdin topluluk halinde daha mesut yaşaması ve devletin düzenli idare edilmesi konularını içeren bir

---

[22]İslâmda cihad kavramı için bkz: Muhammed Ebu Zehre, *İslâmda Cihad*. (Çev: Cemal Karaağaçlı, Istanbul 1976.

[23]KAPLAN, *Tip Tahlilleri*, s. 66.

[24]Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev: R. Rahmeti Arat), Ankara 1979.

eserdir[25]. Eserin savaş edebiyatı açısından önemi, kumandanlar ve ordu idaresi konularıyla, savaşlarda uygulanması icab eden hususları belirtmesi yönüyledir. Eserde savaş karşılığında "tokışmak" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Kutadgu Bilig döneminde yazılan *Divan ü Lügat-i't-Türk* [26] 'Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçeyi ve Türklük bilgisini öğretmek maksadıyla kaleme aldığı bir lügattir. Eserde o dönemin sosyal hayatıyla ilgili konulara da yerverilmiştir. Divan'ın savaş edebiyatı açısından önemi, içindeki Tangut, Uygur ve Yabakularla yapılan savaşlara ait destanlar yönüyledir[27]. Ayrıca "uruş", "tokış" kelimeleri ile ifade edilen savaş tasvirleri dikkat çekici parçalardır. Yine bu dönemde, savaş edebiyatı ile alakâlı eserlerden birisini İbnü't-Te'avizî yazmıştır. Bu eserde, Abbasi Halifesi el-Nasırüddinullah'ı övmek için, Türk gençleri hakkında şu methiyeler yapılmıştır:

Senin ordundaki Türk arslanları kargıların teşkil ettiği ormanlardan başka orman bilmezler. Onlar ceylanlar gibi iseler de, hücum ederken ürkütülmüş kurtlar gibi saldırır, atılırlar. Ellerinde kınlarından sıyrılmış kılıçların yeşilimtırak yüzleri bir bahçe gibidir. Kendileri de rüzgârların havuzlarda uyandırdığı kıvrımlar gibi zırhlar giymişlerdir. Savaş meydanında da orman arslanı Türkler, sulh çağlarında ova ceylanlarıdırlar...

Savaşlarda etrafını ay parçası gibi güzel Türk gençleri kuşatır. Başlarına devamlı külâh giydikleri halde onların saçları dökülmemiştir. Keman gibi kaşlarından attıkları oklar kalpleri yırtmakta şaşmaz. Onlar ne kadar pek giyimli ve fidan boylu iseler de savaş, ateş saçmağa başlayınca kaplan olurlar. Savaşa giderken hiç bir korku duymazlar, Çünkü, korku kendileridir[28].

Yukarıda kısa bir şekilde incelemeye çalıştığımız bu dönem, sonraki yüzyıllarda, Anadolu sahasında gelişmesini devam ettirir. Savaş edebiyatı yönünden yüksek zümre ve halk edebiyatının bir noktada birleştikleri görülür.

---

[25]BANARLI, *A.g.e.* s. 232.

[26]Kaşgarlı Mahmud, *Divan ü Lügati't-Türk* (Çev: Besim Atalay) Ankara 1940.

[27]Bu destanların şekli yapıları için bkz: Saim SAKAOGLU "Divan ü Lügati't- Türk'ün Halk Edebiyatı Açısından Taşıdığı Değer", *A. Ü. Araştırma Dergisi*, Erzurum 1985, s. 312.

[28]BANARLI, *A.g.e.*, s. 262.

Bilindiği gibi toplumun büyük bir kesimine hitap eden halk edebiyatının bu dönemde ilk ürünleri, islâmi karektede gelişen destanlardır. Bu edebiyat, islâm öncesi sözlü edebiyatın bir devamı şeklinde gelişmiştir. Dil yönünden sâde, şekil ve vezin yönünden millî bir nitelik taşıyan eserler, önceleri sözlü halde ortaya çıkmışlardır. Bunlar arasında, ilk dönem mahsülleri olarak, Satuk Buğra Han Destanı, Manas Destanı, Cengiz-nâme görülmektedir.

Satuk Buğra Han Destanı, ilk müslüman Türk devletini kuran Karahanlı hükümdarı etrafında teşekkül etmiştir. Destanda hükümdarın müslüman oluşu ve islâmiyeti yaymak amacıyla yaptığı savaşlar anlatılır. İslâm öncesi destanlarda görülen at, av, kutsal ihtiyar, dört bir yana savaş, kutsal ışık gibi unsurlar, bu dastanda da geçmektedir.

Manas Destanı Kırgız Türkleri arasında teşekkül etmiş ve asırlar boyunca söylenerek işlenmiş bir destandır. XI ve XII. yy'larda[29] Türkistan'da Yedisu çevresinde ortaya çıkan destanı söyleyen son şairlere göre, er Manas savaşta kimseye yenilmeyen bir kahramandır. O, hemen bütün milletlerle savaşmış, Çinlileri, Sartları, İranlıları mağlup etmiştir.

Aynı yüz yıllarda Orta Asya Türk halkları arasında doğup, genişleyen bir diğer destan da, Cengiz Destanı'dır. Moğol cihangiri Cengiz Han'ın atalarının ve onun doğumundaki fevkaladeliğin anlatımıyla başlar. Daha sonra, Cengiz'in islâm dinini yaymak için yaptığı savaşlar anlatılır.

2- Anadolu sahasında teşekkül eden savaş edebiyatı

Türklerin Anadolu'ya seferleri, daha Selçukluların tarih sahnesine çıkmasından çok önce, Mâveraü'n-nehir'den Azerbeycan ve Güney Kafkasya içlerine doğru yaptıkları akınlar ile başlar. Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra, bu bölgeye düzenli ordularla yapılan seferler artar. Alparslan'ın saltanat yıllarında (1063-1073) Selçuklular, Anadolu'da mühim faaliyet gösterirler. Malazgirt muharebesinden sonra Anadolu'yu büyük bir hızla Türkleştiren Selçukluların peşinden yeni bir kaç beylik kurulur[30].

---

[29] Bazı araştırmacılar bu tarihi IX. yy. olarak gösterir: PEKOLCAY, *A.g.e.*, s. 40.

[30] Anadolu'nun Türkleşmesi hakkında geniş bilgi için bkz.: Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

İşte bu yıllarda oluşmaya başlayan Anadolu'daki Türk varlığı, yüzyıllar boyunca varlığını sürdürür. Aynı sahada vücuda gelen de, Türk edebiyatı mahsulleri büyük bir zenginlik gösterir. Ancak, bilhassa ilk dönemlere ait yeterli araştırmanın bulunmayışı ve çok uzun bir zaman dilimini içermesi, incelenecek her konu için peşin bir engel teşkil etmektedir. Bu engelin, savaş edebiyatı için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim, incelememiz sırasında yaptığımız tesbitlere göre, Anadolu'da gelişen Türk Savaş Edebiyatı hakkında yapılmış araştırmalar pek fazla değildir. Bunlar içinde son yıllarda yapılan ve en fazla dikkati çeken çalışma Müjgan Cumbur'un kaleme aldığı makaledir[31]. Bu makalede konuyu uzun bir süreç dahilinde ele alan Müjgan Cumbur, Anadolu'nun Türkleşmesinden başlayarak Millî Mücadele yıllarını da içine alan geniş bir çerçeve çizmiştir. Fazla teferruata girmeden, umûmi noktaların tesbitiyle yetinilen bu çalışmada, mesele dört dönem dahilinde incelenmiştir. Biz burada, önce bu makalenin kısa bir tahlilini verecek, sonra da kendi tesbitlerimizi sunmaya çalışacağız.

Yazara göre, Anadolu Gazileri etrafında teşekkül eden edebiyat dört bölümde incelenebilir:

i- İslâm dinini yayma dönemi,

ii- Yurt edinme, devlet kurma, geliştirme dönemi,

iii- Durgunlaşma, bir bakıma idealde güçsüzleşme dönemi,

iv- Kurtarma ve koruma dönemi.

Bunlardan ilk dönem, Arap mücahidlerinin Anadolu'ya yaptıkları akınlarla başlatılabilir. İslâm tarihleri ve megazi kitapları bu akınları anlatan eserlerdir. Türk Halk Edebiyatı'na efsanevi açıdan tesir eden bu dönem edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Hamza'nın gazaları işlenmiştir. İlk dönem Anadolu Gazileri arasında en tanınmış olanı, Seyyid Battal Gâzi'dir. Onun efsânevi hayatı Türk halk edebiyatına asırlarca tesir etmiştir. Battal-nâme adı verilen bu eserde anlatılan hadiselerde en fazla göze çarpan ideal İstanbul'un fethidir. Malatya çevresinde yazıldığı tahmin edilen ilk Battal-nâme, sonraları çeşitli şâirler tarafından manzum hale getirilmişitir.

---

31 "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız", *Erdem*, c. III, nr. 9, Eylül 1987, s. 777 vd.

İkinci dönem gazilerine, Selçuklu akınlarındaki Alplerin karıştığı görülür. Bu dönemdeki akınlar yurt edinme amacına yöneliktir. Arap akıncıların gazâ ruhuna, fetih şuuru da eklenmiştir. Sivas'ta bulunan Abdülvehhab Gazi etrafında teşekkül eden menkıbelerle, Danişmend-name ve Saltuk-nâme'de bu hususlara yer verilmiştir. Bu dönemde gaziliğin bir meslek halini aldığı tesbit edilmektedir. Mevlâna, Divan-ı Kebir'inde gaziliği şöyle vasfeder: "Gazi alışsın, usta olsun da savaşsın diye oğlunun eline tahtadan yontulmuş bir kılıç verir".

Danişmend-nâme ve Saltuk-nâme, Anadolu tarihinin menkibevi bilgi kaynaklarıdır. Daha sonraki yüz yıllarda bu gaziler arasına Selçuklu ve Osmanlı Sultanları da katılırlar. Ertuğrul Gazi, Osman ve Orhan Gazi, Sultan Murad Han Gazi, Sultan Mehmed Gazi bunlar arasında sayılabilirler. Hatta, bu dönemde sultanların etrafında, onlara yardım eden ve gazâlara katılan Alpler de vardır. Bunlar hakkında teşekkül eden edebî mahsuller de aynı muhtevaya sahiptir.

XIIII. yy'da, Anadolu gâzileri arasında, alperen adı verilen gönüllü erlerin bulunduğu bilinmektedir. Bunların Anadolu gazilerinin davranışlarını bir ölçüde yumuşattıkları kabul edilir. Anadolu içlerinde, gerek alperenler, gerekse geziler adına, yapılmış makamlara rastlanır. Erzurum'da Abdurahman Gazi, Erzincan'da Mengücük Gazi, Sivas'ta Abdülvehhab Gazi, Amasya'da İltekin Gazi, Elazığ'da Belek Gazi, bu alperenler arasında ilk akla gelenlerdir.

Üçüncü dönem gazileri, nisbeten dördüncü dönemle alakâlıdır. İdealde durgunlaşma ve ardından yurdu koruma çalışmaları bu iki dönemin en belirgin vasıflarıdır. Son dönemin mühim savaşı Millî Mücadele ve onun en önemli gazileri de, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, diğer savaşanlardır.

Yukarıda özetlediğimiz makaleden de anlaşılacağı gibi, "Ya gazi, ya şehit" düşüncesiyle savaşan Türk insanı etrafında, büyük bir gaza edebiyatı vücuda gelmiştir. Ancak, bir defa daha belirtelim ki, bu edebiyat henüz gerektiği gibi incelenmemiştir.

İslâmî dönem eserlerini iki grupta toplayabiliriz.

A. Konu bakımından tamamen savaş edebiyatıyla ilgili eserler: Destanlar, Tarihler, Gazavat-nâmeler, Savaş konlu halk hikâyeleri.

B. Konu bakımından kısmen savaş edebiyatıyla ilgili eserler: Divanlar, mesneviler ve diğer edebi eserler.

A. Konu bakımından tamamen savaş edebiyatıyla ilgili eserler

XII. ve XIII. yy.'da teşekkül eden ve halk arasında söylenip daha sonra yazıya geçirilen islâmi dönem Türk destanları umumiyetle fetih ve gaza konularını içermektedir. Bu eserler teşekkül dönemlerine göre şöyle incelenebilir:

Battal-nâme[32]: VIII. yy'da, Emeviler'in Bizanslılara karşı yaptıkları savaşlarda şöhret kazanan Abdullah ibn Amr adlı bir Arap kahramanı etrafında teşekkül etmiş bir destandır. Bu vak'alar zamanla, Anadolu içlerine akın yapan ilk Türk Alplerinin ülküleri ile birleşince ortaya Battal Gazi hikâyeleri çıkmıştır.

Arapça'da bahadır, yiğit manasına gelen "el-Battal" kelimesine eklenen sıfatlarla isim, tam olarak Seyyid Battal Gazi şeklini alır. Seyyid Battal Gazi Destanı, XII-XIII. yy'dan başlayarak daha sonraki dönemlere kadar Türk halkı arasında okunup söylenmiştir. Battal-nâmeler üzerine yapılan bir çalışmada[33], ondaki savaş motifi şöyle tesbit edilmiştir: Battal-nâme'de savaşın gayesi, Allah'ın emrini yenine getirmektir. Kafirlerin kiliselerini yıkmak, onların yerine mescidler yapmak, Allah adına hutbeler okutmak, kısaca islâmiyetin yayılmasını sağlamak ana hedeftir.

Savaşa girmeden önce, isteklerin karşı tarafa iletilmesi, kabul edilmeyince de savaşı başlatmak bir adet olarak belirlenir. Ancak bu istekler çoğu zaman kabul edilir cinsten değildir. Ekseriya Battal'ın ya da Abdülvehhab'ın

---

[32]Battal Gazi ve Battal-nâmeler hakkında geniş bilgi için bkz: Hasan KÖKSAL, *Battal-nâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara 1984; Bilge SEYYİDOĞLU, "Türk destanları ve Battal-Gazi" *İnönü ü., I. Battal Gazi ve Malatya Halk Kültürü Tebliğleri*, 1986, İstanbul, 1987, s. 15; M. Fahrettin KIRZIOĞLU, "XV.yy. Malatya yazması manzum Battal Gazi Destanı", (Aynı Tebliğler), s. 156; İsmail Ali SARAR, "Seyyid Battal Gazi ve Anadolu'da yüzyıllardır süre gelen Battal Gazi gelenek ve görenekleri", (Aynı tebliğler), s. 119, Hasan KÖKSAL, "Battal Gazi Destanı'nın komşu milletlere ait destanlarla olan ilişkisi", *İnönü ü. II Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, Tebliğler*, İstanbul 1988, s. 172.

[33]KÖKSAL, *A.g.e.*, s. 150 vd.

başı istenir. Bu isteklerin kabul edilmediğinin işareti olarak da, gelen elçinin burnu, iki kulağı ve alt çenesi kesilir, geri gönderilir. Kahramanın düşmanıyla savaşa girişmeden önce abdest alıp namaz kılması, destandaki motiflerdendir. Hatta Battal'ın çatışmaya başlamadan önce, akar suya girip, gusl abdesti alması, mağlup olan gayrı müslimlerin evvelâ dine davet edilmesi, kabul etmeyince katledilmesi epizodları da eserde göze çarpar.

Savaşta düşman üzerinde psikolojik baskı çok önemlidir. Battal Gazi, attığı nâra ile rakiplerinin moralini bozar. Kitle halinde savaşa başlamadan önce teke tek döğüşler yapılır. Kahraman en sonda döğüşür galip gelince savaş, topyekün başlar. İslâm ordularının savaş düzeni şöyledir: Ordunun en önünde bayrak ve sancaklar taşınır. Beyaz fillerden oluşan bir grup üzerine taht kurulur ve yeşil çuhadan çadır-ı hümayunun içinde halife oturur. Bin beş yüz müftü ve müderris, halifenin sağında ve solunda yürürler. Hafızlar hoş bir sadâ ile, "inne fetehnâ" suresini okurlar. Tekbirler getirip, "esselat u vesselâmu aleyke yâ resulullah" derler. Ok ve yay kullananlar, düşmanı gözlerler, cenkci filler de sağdan soldan yürürler.

Battal-nâme'de başlıca şu savaş aletleri kullanılır: Kılıç, üç tip ok, dayanıklı kalkan, gürz. Akınlarda veya savaşlarda elde edilen ganimet ve esirlerden beşte biri, hisse olarak "Han" 'a veya "Bey" 'e takdim edilir. Bütün bu hususlar bize gösteriyor ki, Battal-nâme'de savaşın bir adabı vardır ve islamiyetten sonra teşekkül eden diğer destanlarda da bu motifleri görmek mümkündür[34].

Danişmend-nâme[35]: XII. yy'da Anadolu'da söylenmeye başlanıp XIII. yy'da yazıya geçen bir destandır. Danişmend Ahmed Gazi, rivayete göre, Malatya Emiri Ömer bin Ubeydullah'ın oğlu veya bir diğer rivayete göre Battal Gazi soyundandır. Bu eserde, Danişmend Gazi ve Melik Gazi'nin değişik hırıstiyan topluluklarıyla yaptıkları savaşlar anlatılır. Eserin konusu şöyledir:

---

[34]Bu destandan yola çıkarak, Battal Gazi'nin belirgin vasıflarını tesbit eden Hayrettin İvgin, şu hususlar üzerinde durur: Battal Gazi: güzeldir, yiğittir, seyyiddir, hatiptir, bilge kişidir zekidir, silahşördür, merttir, kerâmet sahibidir. (Hayrettin İVGİN, "Balttal Gazi'nin Alplığı ve Şahsiyeti", *İnönü ü., II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri*, (1987) İstanbul 1988, s. 157.

[35]BANARLI, *A.g.e.*, s. 303.

Halifeden izin alan Danişmend Gazi, Malatya mücahidlerinin başında gazâya çıkar. Sivas'da bir müddet kalıp imar işlerine koyulur. Bu arada ordusunu kısımlara ayırarak, İstanbul başta olmak üzere, değişik yerlere akınlar tertip eder. Önce Tokat'ı alan Ahmet Gazi, daha sonra Amasya, Çorum ve Niksar'ı ele geçirir. Samsun (Canik) seferine giderken pusuya düşürülür, Niksar'a dönünce orada vafat eder. Danişmend Ahmed Gazi'den sonra oğlu Melik Gazi, Anadolu içlerinde seferler yapar ve Marmara kıyılarına kadar ulaşır. Yüzyıllar boyunca Anadolu da bir kahraman sıfatıyla yaşayan Danişmend Ahmed Gazi hakkındaki menkıbelerden, tarih bakımından da istifâde etmek mümkündür[36].

Saltuk-nâme[37] Anadolu Alp gazilerine ait destâni mahiyetteki halk hikayelerinden, Battal-nâme ve Danişmend-nâme'yi takipeden üçüncü edebi mahsul olarak Saltuk-nâme gösterilebilir. Anadolu ve bilhassa Rumeli içlerinde islâmiyeti yaymada büyük başarılar gösteren Sarı Saltuk hakkında, XIII. yüzyıl sonlarından itibâren, XIV-XV. yy'larda bir çok menkıbe vücuda gelmiştir. XV. yy'da, Yacıoğlu Ali'den başlayarak İbn Kemal, ve Seyyid Lokman gibi ilk dönem Osmanlı tarihçileri tarafından adından bahsedilen Saltuk'un menkıbeleri, uzun yıllar gözden kaçmıştır. Menkıbelerin eser haline getirilmesi ise ancak XV. yy'da şehzâde Cem Sultan'ın isteği üzerine, Ebu'l-Hayr-Rumî tarafından gerçekleştirilir. Rumî'nin yedi yıl dolaşarak bir araya getirdiği eserde, Sarı Saltuk'un doğumundan başlayıp ölümüne kadar süren hadiseler anlatılır. Eser tertip tarzı bakımından karışıktır. Buna rağmen, mahiyeti, muhtevası, ideolojisi yönünden Battalnâme ve Danişmendnâme ile benzer yanları faz ladır. Seyyid Battal'ın torunlarından olan Sarı Saltuk, kafirlere karşı cihad ve islâmiyeti yaymak vazifesiyle mükellefdir. İdeolojisi itibariyle Battal Gazi veya Danişmend Gazi'ye benzeyen Saltuk kafirlerin dillerini, dinlerini alim bir rahip kadar bilir; onların şehirlerine, kiliselerine, saraylarına kadar girer, rahip kıyafetiyle çeşitli va'azlarda bulunur. Bir çok hükümdarı ve rahibi öldürür veya müslüman eder. İslâmiyete uymayan şeylerden şiddet-

---

[36] M. Fuad KÖPRÜLÜ, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları" *Belleten*, c. VII, nr. 27, Temmuz 1943, s. 428.

[37] Saltuk-nâme hakkında geniş bilgi için bkz.: KÖPRÜLÜ, A.g.m., s. 430.

le kaçınır, namaz kılmayan dervişleri döğer. Cinlerin, cadıların ve büyücülerin de yer aldığı eser bu yönüyle bir masal havası içindedir.

Anadolu, Rumeli, Kırım'daki savaşlardan başka Suriye, Mısır, Hicaz, Habeşistan, İran, Hind, Kafkasya, Çin, hatta Endülüs'te bir çok seyahate ve cenge katılan Sarı Saltuk, aynı zamanda büyük bir sofidir. Bu yönüyle Battal Gazi ve Danişmend Gazi'den ayrılır. Tarih ve masal unsurları bakımından, XI-II-XIV. yy'lardaki fütühata önemli yönden ışık tutan Saltuk-nâme, tarihi mahiyette bir halk romanı sayılabilir.

Dede Korkut Hikâyeleri[38]: XIV. veya XV. yy'da yazıya geçtiği tahmin edilen hikâyeler, Korkut Ata'nın efsânevi kişiliği, öğüt ve hikmetleri ile eski Türk hayatına ait parçalar üzerinedir. Manzum-mensur karışık oniki hikâyeden müteşekkil eserde, müslüman Oğuz boylarının Anadolu sahasına yaptıkları akınlara yer verilir.

Dede Korkut'ta geçen savaş motifini teferruatlı olarak inceleyen O. Şâik Gökyay, şu hususlara dikkati çeker: Belli bir tabiye düzeninin kullanıldığı savaşlarda, en önde çarkacılar yer alır. Ordunun öncü gücü olan çarkacılar, düşmanla elleşirken, asıl kuvvete zaman kazandırırlar. Umumiyetle akın mevsimi ilk yazdır. Savaşma başlamadan evvel Oğuz Beyleri, arı suda abdest alır, iki rekat namaz kılar ve adı görklü Muhammed'e salavat getirirler. Bundan sonra at binip, kılıç sıyıran yiğitler, gümbür gümbür vuran nakkâre ve davullarla, burması altından tunç borulardan çıkan nağmeler altında düşmana saldırırlar. Kahramanlar at üzerinde döne döne savaşırlar, fakat dönmek nedir bilmezler.

Hikâyelerde geçen alplerin hemen hepsi 14-15 yaşlarında kahraman olurlar. Alpler, aldıkları ünvanları haketmek için, mutlaka yiğitlik evsafını ka-

---

[38]Dede Korkut Hikâyeleri üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. bunlar içinde en yetkini şu eserdir: Orhan Şâik GÖKYAY, *Dedem Korkut'un Kitabı*, Istanbul 1973. (Hikâyelerde geçen savaş motifi bu eserin CCCLI-CCCLXX numaralı sayfaları arasındadır). Pertev Nâili BORATAV, *Folklor ve Edebiyat 2*, İstanbul 1988. (Eserdeki: "Dede Korkut Hikâyeleri Hakkında" (ss. 88-108) ve "Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi" (ss. 109-140) adlı makaleler konuyla ilgilidir). Bunlar dışında Mehmet Kaplan'ı *Tip Tahlilleri'nde* ve *Türk Edebiyatı üzerine Araştırmalar I*,(İstanbul 1975) adlı eserlerinde hikâyeler çeşitli açılardan incelenmiştir.

zandırabilecek bir iş yapmalıdırlar. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de, diğer destanlarda görülen savaş adet ve aletlerine rastlanır. Kılıç, ok-yay, cida-gönder, kargı-süngü, çomak-gürz, mancınık, kement, zırh, kalkan-tulga, alem-sancak, tuğ-kutas, başlıca savaş aletleri arasındadır. Hikâyelerdeki iş bölümü, kahramanların cesareti, ferdî ve sosyal psikoloji ile ilgili hususlar dikkat çekicidir. Bunlar destandan halk hikâyesine ve romana geçişin bir başlangıcı sayılabilir.

İlk dönemlerde ortaya çıkan bu edebî ürünler dışında, konu bakımından tamamen harplere ait olan, edebî türler de vardır. Bunlar arasında, gazavat-nameler, tarihler, münşeat mecmuaları gibi tarihî-edebî karekterde olanlar yanında, cenk hikâyeleri, mehter marş ve gülbankları başlıcalarıdır.

Gazavat-nâmeler[39]: Türk Edebiyatı'nda gazâlar etrafında yazılan eserlere "gaza-nâme" veya "gazavat-nâme" adı verilir. Gaza-nâmelerde, düşmanla yapılan bir tek savaş, gazavat-nâmelerde ise, savaşlar veya akınlar silsilesi anlatılır. Fetih ve zaferin bahis konusu olmadığı gazâlarda, bir şehrin, bir kalenin alınmasıyla ilgili eserlere de "fetih-nâme" denir. Bu tür eserleri de gazavat-nâmeler içinde değerlendirmek mümkündür. Gazavat-nâmeler, Türk edebiyatında, Osmanlı tarihinin eksik bıraktığı noktaları tamamlayan mühim eserlerdir. Tarihlerin kaydetmediği teferruatın bu eserlerde anlatıldığı görülür.

Gazavat-nâme veya zafer-nâme adını taşıyan her eseri bu türe dahil etmek doğru değildir. Zira bu ad altında yazılıp, gazâlarla alâkalı olmayan eserler de vardır. Bunlar arasında, müellifi belli olamayan Tarih-i Sefer-i Eğri ile, Mehmed Nazif'in yazdığı Emâre-i Zâfer sayılabilir.

Gazavat-nâmeler, muhtevaları yönünden bir kaç gruba ayrılır:

i- Padişahlardan birinin hayatı etrafında yazılıp onun seferlerini anlatanlar: Selim-nâme, Süleyman-nâme, Murad-nâme gibi eserler.

ii- Vezir veya ünlü komutanlardan birinin gazalarını konu edinenler: Barbaros Hayreddin, Köprülü Fazıl Ahmed, Tiryakioğlu Hasan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa hakkında yazılanlar.

---

[39]Gazavat-nâmeler hakkında geniş bilgi için bkz.: Agah Sırrı LEVEND, *Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Beğ'in Gazavat-nâmesi*, Ankara 1956; A. LEVEND, *Türk Edebiyatı Tarihi, Giriş* Ankara 1984, s. 158; KAPLAN, *Tip Tahlilleri*, s. 86 vd.

iii- Belirli bir sefer veya kalenin alınışını anlatan eserler: Kıbrıs'ın fethi, Budin'in fethi, Mohaç-nâme.

Gazavat-nâmelerin ilk numuneleri XV. yy'da görülmeye başlanır. XVI. yy'da bu eserlerin çerçeveleri genişler. Akınların durması ile birlikte bu tür eserler de azalır. Yenilgilerin artmasıyla da gazavat-nâme yazılmaz. Bu geleneğin son örnekleri 1852 yılı Kırım seferi ile 1897 yılı Yunan harbine dairdir.

Şekil olarak umumiyetle giriş, asıl konu ve duâ bölümlerinden oluşan, daha çok manzum tarzda veya manzum-mensur karışık yazılan gazavat-nâmeler, tasvir yönünden edebi değer taşırlar. Mağlubiyetin işlenmediği bu eserlerde, ordunun moralini yükseltmek için, methiyeler hep tek yanlı yapılır. Bu tür eserler içinde metin olarak üzerinde geniş şekilde durulabilecek eserlerden biri Mihaloğlu'nun gazavat-nâmesidir.

Fatih ve II. Bayazıt devri akıncı beylerinden Mihaloğlu Ali Bey'in gazalarını anlatan bu manzum eser, Sûzi Çelebi tarafından yazılmıştır. Daha çok sınır boylarında faaliyet gösteren akıncılar, bir uç kuvveti olarak sonradan yapılacak büyük seferlere zemin hazırlarlar. Müellif Sûzi Çelebi, yalnız gördüklerini değil, işittiklerini de bu eserinde anlatır. Fazla sanat kaygusu taşımayan eser diğer benzerleriyle edebî dever yönünden ayrılır. Bununla beraber akın hazırlıklarının yapılışı, akıncıların hayatı, renkli savaş tasvirleri esere bir edebîlik vasfı kazandırır.

Tarihler[40]: Tarihler, ilk çağlardan beri, hükümdarlarla, ünlü kahramanların hayatlarını efsâneleştirip hatıralarını yaşatmak, zafer, yenilgi, felâket ve afet gibi olayları gelecek nesillere anlatmak amacıyla yazılmış eserlerdir. Belgelerden ziyâde rivayetlere daya nan ilk dönem tarihlerinde, gerçek olaydan çok, hayallere ve efsânelere yer verilir.

Türk edebiyatındaki ilk dönem tarihçileri eserlerini bu şekilde yazmışlardır. Arap ve Fars kaynaklarından faydalanılarak yapılan tercümelerden başka, ilk Anonim Tevarih-i Al-i Osmanlarla, Bihiştî, Enverî, Oruç Bey, Aşık Paşazâde'nin yazdığı tarihler de tahkiyevî tarzdadır. Bu dönem tarihle-

---

[40]Franz BABİNGER, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev: Coşkun Üçok), Ankara 1982; LEVEND, *Edebiyatı Tarihi*, s.158

rinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili rivayetler, ilk sultanların hayatı, sürekli yapılan akınlar, kazanılan başarılar, efsânevi bir hava içinde anlatılır.

Osmanlılarda ilk müverrihler, Fatih Sultan Mehmed zamanında, padişahın resmi ve özel hayatını, zaferlerini yazmakla memur edilen şehnâmecilerdir. Birer saray memuru olan şehnâmecilerin maiyetinde katipler, resimciler, süslemeciler de vardır[41]. Bunlar, daha çok efendisine yaranabilmek için, eserlerini onların istediği şekilde kaleme alırlar. Bu dönem tarihlerinde olaylar arasında gerekli ilgi muntazâm kurulamamış ve destanî havayla meseleler acemice işlenmiştir. Anlatılan hadiseler arkasındaki "sebep"'i arama ihtiyacı, XV. yy'a kadar görülmemiştir. XV. yy'da yapılan ileriye dönük hamleler, kazanılan başarılar ve Türkçe'nin daha geniş bir alana yayılmasının tarih yazıcılığına önemli tesirleri olmuştur. Aynı yüzyıl içinde, yüksek sınıfa mahsus tarihi eserlerden başka, halk arasında ve özellikle askerî sınıf ve tımar erbabı arasında okunan, halk için yazılmış kroniklerin de bulunduğu tahmin edilmektedir. Aşık Paşa-zâde diye anılan Derviş Ahmed Aşki'nın eseriyle, Oruç Bey tarihi, üslûp itibariyle anonim tarihlere benzerler. Oysa, Dursun Bey'in, Tarih-i Ebü'l-Feth'iyle, Beyâti'nin Cam-ı Cem-âyin'i gibi eserler, yüksek zümre için yazıldıklarından tertip ve uslûp bakımından öncekilerden ayrılırlar[42].

Klasik manâda tarih yazıcılığı yaklaşık XIX. yy'a kadar devam eder. Bu yüz yılda pozitif bilimlerin gelişmesi ve batı zihniyetinin daha bariz bir şekilde tesiri ile, tarihcilik anlayışı değişir. Müverrihler, vak'alar kaşısında bir bilim adamı gibi davranıp, anlatacaklarını belgelendirme ve eserlerini daha sistemli yazma ihtiyacını hissederler.

Cenk Hikâyeleri: Hayâli ve hakiki olayların konu edildiği, kendine has bir anlatım tarzına sahip olan hikâyeler, önemli edebi neviler arasında yer alırlar[43]. Önceleri eğlendirmek maksadıyla yapılan "taklid" manasına gelen hikâyelerde, başkalarının tavırları, konuşma ve karakterleri, biraz gülünç tarzda işlenir. Daha sonraları bu taklid faaliyetinin aynen nakil mânâsına gel-

---

[41] "Bizde Şehnâmecilik, Seyyid Lokman ve Halefleri" *Yeni Mecmua*, nr. 9, 6 Eylül 1917, s. 169.

[42] KÖPRÜLÜ, *Edebiyat Tarihi*, s. 372.

[43] D.B. MACDONALD "Hikâye", *İA*, c. V/1, İstanbul, 1950, s. 477; Cemal KÖPRÜLÜ, "Hikâye" *İA*, c. XIX, İstanbul, 1971, s. 231.

diği görülür. İslâmiyetten önce ve sonra gelişen Arap, Hind ve İran edebiyatlarının masal ve hikâye yönünden Türk edebiyatına tesir ettikleri bilinen bir hususdur. Ancak bunun dışında islâm öncesi Türk hayatının izlerini tesbit etmek de mümkündür[44].

Türk halk hikâyeleri, meydana geliş bakımından destanlanlarla benzerlik gösterir. Önceleri müellifleri belli olan ilk dönem hikâyeleri; halk arasında söylene söylene yeni vak'aların eklenmesiyle zenginleşir ve zamanla müellifleri unutularak, anonimlik hususiyeti kazanırlar. Bunların en tipik misali Dede Korkut Hikayeleri'dir.

XIX. yy başlarında, basılı olarak yayınlanan Türk Halk hikâyelerinden bir kısmının konusu, yüksek zümre edebiyatına ait tanınmış mesnevilerden seçilir. Meselâ, Leylâ ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha, Ferhad ile Şirin hikâyeleri bu nevidendir. Bunların dışında, konularını olağan üstü kahramanlık vak'alarından alan hikâyeler de vardır. Uzun yıllar geniş halk kitleleri arasında okunan bu hikayeler arasında şunlar sayılabilir: Hz. Ali Kan Kalesi Cengi, Zerrin Kalesi, Kesik Başın İntikâmı, Hamza Pehlivan ile Maliki Ejder Cengi, Hz. Ali ile Muaviye Cengi, Merd-i Meydan ile Baltalı Cebbar, Hz. Ali ve Amr ibn Abdud Cengi, Hamza Böke ve Amr İbn Abdud Cengi, Hayber Kalesi, Berber Kalesi, Havarzemin ve Billur-ı âzam Cengi, Muhammed Hanefi Cengi, Bedir Cengi, Eba Müslim-i Horasanî, Gazevât-ı Seyyid Battal Gazi, Zaloğlu Rüstem, Üç yol Cengi, Ejder Kalesi Cengi. Daha başka isimlerin de katılabileceği bu hikâyelerden bazıları" Gazâ-i İmam Hasan bâ-Rebî' İbn Malik, Gazâ-i Muhammed Hanefi bâ-Gazanfer adlı eski taşbasması eserlerden alınmıştır. Bütün bunların dışında, daha değişik kurgu ve muhtevada cenk, aşk, korku, serüven hikâyeleri de vardır.

Bu eserlerin kapağında ve içinde, muhtevalarını gösterentemsili bir kaç resim vardır.Çoğu 60-70 sayfadan ibaret olan bu hikâyelerde olaylar ekseri masal havası içinde anlatılır. Olağanüstü varlıklarla çarpışan kahramanların kendileri de olağanüstü vasıfları haizdirler.

---

[44]Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: ELÇİN, *Halk Edebiyatına Giriş*, s. 468; LEVEND, *Edebiyat Tarihi*, s. 122; Orhan OKAY, *Tanzimat Edebiyatı Hikâye-Roman-Şiir*, Erzurum 1987, (A. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Ders Notları.)

Meselâ, Hz. Ali, Kan Kalesi Cengi'nde bu vasıfları sayesinde başarılı olur. Bu hikâyesinin özetinde de, olağan üstülüklerden bir kısmını görmek mümkündür. Hz. Ali, Saad ibn Ubad'ın oğluna sünnet hediyesi verebilmek için cenge gider. Belinde "Zülfikâr"ı ile "Düldül"ün sırtında dağları, ovaları aşar. Aylarca yol alır. Yarısı kan, yarısı katran akan ırmaklardan geçer. Altı yüz elli yaşındaki mücahidden yol sorar. Lâk Kalesi'nde Tarık Zengi, Tama Zengi, Kama Zengi ile ayrı ayrı vuruşur. Yeri göğü inleten nâraları Medine'de duyulur. Binlerce kale muhafızını öldürür. Derinliği yüz kulaçtan fazla kan suyunu geçer ve Kavus iline varır. Cenneti cehennemi olan, kızıl altından yapılma yedi burçlu, üç yüz altmış kapılı Kan Kalesi'ne ulaşır. Âmik bin Veç adını kullanarak içeriye girer. Bu kale tanrılık iddiasında bulanan Sultan Kahkaha'nındır. Cennettin kapısı, yan yana yüzelli kişinin geçebileceği genişliktedir. Hurileri, gılmanları çoktur. Saraya, her basamağında bir canavar bağlı olan üçyüz kırk basamaklı merdivenden çıkılır. Hz. Ali, Kahkaha'nın önünde pehlivan Tamruç ile teke tek döğüşür. Askerleri soğan gibi doğrar. Onbeş günlük yoldan nârasını işiten Halid İbn Velid, Alabacak'ın kılavuzluğunda onun imdadına yetişir. Kahkaha'nın dört yüz bin savaşcısından doksan bin kâfir kesilir. İkiyüz kırk yaşındaki vezir Yemliha'nın savunma çabaları boşa gider. Daha sonra yüz doksan beş bin kâfir daha öldürülür. Hz. Ali, Kahkaha'yı Zülfikârla ikiye biçer. Hazineden aldığı uygun bir hediyeyi, Medine'deki sünnet düğününe yetiştirir[45].

Görüldüğü gibi, bu hikâyeler çoğunlukla masal unsurları taşırlar[46] ve okuyucudaki merakı artırmak için şiddet unsurlarıyla, zengilleştirilirler. Tarihî-edebî karekteri haiz gazavat-nâmeler ve tarihler dışında kalan destanlar ve cenk hikâyeleri, kurgu yönünden tamamen hayali bir yapıya sahiptir. Diğer ürünlerde görülen edebî özellikleri, bu eserlerde de görmek

---

[45]Necdet SAKAOĞLU, "Halkın Okuduğu Cenk Kitapları Aşk Masalları" *Tarih ve Toplum*, c. III, nr. 22, İstanbul 1985, ss. 397-399.

[46]Masal-hikâye arasındaki benzer yanlar için bkz.: Sâim SAKAOĞLU, *Gümüşhane Masalları Metin Tasnif ve Tahlil*, Ankara 1978, s. 10 vd.

mümkündür. Ayrıca eserler, dil hususiyetleri itibariyle de üzerinde çalışmalar yapılabilecekniteliktedir[47].

Mehter Marş ve Gülbankları: Savaş edebiyatı içinde değerlendirilmesi gereken türlerden biri de askeri mehter marşlarıdır. Dünya askeri musıkisi içinde önemli bir yere sahip olan mehter marşlarını menşe itibariyle, Ortaasya'daki Türk askeri musikisine bağlamak mümkündür[48]. Batı müziğine de çeşitli yönlerden tesiretmiş olan mehter müziği, kendine has beste ve güftesi yanında, orijinal icratarzıyla da dikkat çekici niteliklere sahiptir. Askerde savaşma isteğini artıran, onu cesaretlendiren, tarihî, dinî sembol ve motiflerle süslü marşlar içinde, 93 Harbi'nden başlayıp Millî Mücadele'ye kadar süren savaşları konu alanları vardır. Bunlar dışında Yeniçeriler, Hürriyet kahramanları, Azerbaycanlılar vs. için yazılan marşlar da mevcuttur.

Mehter vurulmaya başlamadan önce okunan gülbanklar, secili söyleyiş tarzı ve muhtevaları itibâriyle insanın kutsî duygularına hitap edici türdendirler. Aşağıya bir kısmı alınan Cen Gülbank'ında bu hususiyeti görmek mümkündür.

Sensin hâris-i dîn-i mübîn, Hâris-i şeriatullah. Uğrun açık olsun ey padişahım. Ömrü iddetin müzid, hûda kahrını kesekin eylesin. Nur-ı şan satvetini gün gibi medit, işte furkan-ı adalet, işte seyf-i şeriat, tahtegan-ı mülkünü eylesin ta yevm-i haşre kadar mediet, rûh-ı pâk, fahr-i âlemi hoşnud ettin. Hak gaza-ı ekberin eylesin mübarek ve sâid.

(Bunlar söylendikten sonra, takımın içinden önceden seçilmiş en dik ve güzel selli biri tiz perdeden: "Nasrun minellah" diye haykırır. Üç defa "Allah" diyecek kadar durulur. Daha sonra gülbanka devam edilir)

Eli kan, kılıcı kan, sinesi üryan, ciğeri püryan, meydan-ı şahadette Allah yoluna revan, gaza-yı şuhedaya cemal-i Hak görünür âyân, kahrımız, gazamız düşmana ziyan; ya Rahman." diyerek, "eyyam-ı adiye" gülbankine geçilir.

---

[47]Nitekim böyle bir çalışma, Şükri'nin Selim-nâmesi'i üzerine yapılmıştır. Misâl olması bakımından incelenebilir: Mustafa ARGUNŞAH, *Şükri'nin Selim-nâmesi ve Eserdeki Doğu Türkçesi Unsurları*, İstanbul 1986, (M.ö. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.)

[48]Etem ÜNGÖR, *Türk Marşları*, Ankara 1966, s. 11 vd.

Önceleri divan şiiri tarzında ve ağır Osmanlı Türkçesiyle yazılan marşlar, zamanla sade Türkçe ile yazılmışlardır. Muhtevaya uygun olarak söylenen yüceltici ve cesaretlendirici kavramların üzerinde fazla durulması, nakarat mısra veya beyitlere yer verilmesiyle, marşlar dikkate şayan savaş şiirleridir.

Savaş Destanları ve Kahramanlık Türküleri[49]: Halk şiirinin en canlı numuneleri olan destan ve Türküler şekil bakımından koşmaya benzerler. Hece vezniyle, dörtlükler halinde yazılan bu tür şiirlerden savaş ve kahramanlık vak'alarını konu alanların başlangıcı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak, bunların metinleri XVI. yy'dan itibaren elde edilebilmiştir. Bu destanların en karekteristik vasfı, düşman üzerine yürüyen Türk-İslâm ordularının tarifi noktasında toplanır. Ülkenin dört bir yanından gelen askerin orduya katılışı ve cepheye gidişi genellikle destanların giriş bölümünde anlatılır. Ayrıca, tarikat ulularının ve Hz. Muhammed'in sahabesinden eski kahramanların orduya katılışı da gösterişli bir şekilde tasviredilir.

Destan ve Türküler arasında Prut, Moskof, Girit savaşlarını konu alanlar yanında, son yüz yılda cereyan eden 93 Harbi ve İstikâl Savaşı'na ait olanları da vardır. 1974 yılında yapılan, Kıbrıs Barış Harekatı üzerine destanlar söylendiği de bilinmektedir.

B-Konu bakımından kısmen savaş edebiyatıyla ilgili eserler

Çalışmamıza böyle bir ara başlık koyarken, hiç şüphesiz, kesin bir ayrım yapmanın ne kadar zor olacağını da gözönüne almaktayız. Zira, bir önceki bahiste geçen eserler dışında savaş edebiyatıyla ilgili pek çok edebî ürün vardır. Bunlar arasında başta divanlar olmak üzere diğer konularda yazılmış eserler sayılabilir.

---

[49]51- Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: BANARLI, *Resimli Türk*, s. 706; Aynı yazarın, "Halk Şiirlerinde Girid Savaşı ve Şair Aşık Hakkında Notlar", *Ülkü*, nr. 56, Ekim 1937; Halide HOŞGÖR, *Kahramanlık Türküleri*, İstanbul 1944/45, (İÜEF Yayınlanmamış Lisans Tezi, T: 187); Neriman EDGÜER, *Rumeli Halk Türküleri*, İstanbul 1945/46, (İÜEF Yayınlanmamış Lisans Tezi, T: 247); Cevdet DUMAN, "Türkülerle Girid Savaşı", *Hayat Tarih Mecmuası*, nr. 11-12, Aralık 1967-Ocak 1968, ss. 22-26/17-22; Alemdar YALÇIN, "Destanlarımızdan örnekler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, nr. 6, Ağustos 1985, ss. 21-29.

Divanlarda: kasideler, tarih kıtaları, gazeller, musammatlar, müstezatlar, rübâiler ve diğer türden divan şiirleri bulunur. Bunlar içinde en fazla ağırlıklı olanlar gazellerdir[50]. Kasideler Divan edebiyatında din ve devlet büyüklerini övmek ve anmak amacıyla yazılan şiirlerdir[51]. Bunun yanında herhangi bir kimseyi övmek gayesiyle yazılmamış kasideler de vardır[52]. Kasidelerin bilhassa methiye bölümlerinde övülecek kişinin cömertliği, adaleti, göklere çıkarılırken kahramanlığı da anlatılır. Çoğu klişe ve mübalâğalı olan bu anlatımda, bazen "elini kılıç kabzasına dokundurmamış birinin, en büyük kahraman" diye tarif edildiği de görülür[53]. Kaside yüceltilenlerin yanı sıra, kahramanlıklarında övgü ile söz edilen sultanlar da vardır. Bunların bir misâlini Sultan Alparslan'da görmek mümkündür. Alparslan, gerek devrinde gerekse sonrada yaşayan şâirler tarafından bir kahraman telâkki edilerek şiire konu olmuştur. Şairler, onu kahramanlığı, yüce makam sahibi oluşu ve cesareti yönünden övmüşlerdir[54]. Bu övgü cumhuriyet devrinde de devam etmiştir[55].

Daha sonraki yıllarda gelişen Divan şiirinde özellikle sultanlar ve devlet adamları için yazılan manzumeler, savaş edebiyatı yönünden dikkati çekicidirler. Kasidelerin methiye kısımlarında, savaşlarla ilgili tasvirlere rastlamak mümkündür[56]. Fakat bunlar çoğunlukla gerçekcilikten uzak, aşırı derecede süslü ve mübalâğalı tasvirlerdir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin ilerleme dönemlerinde başa geçen sultanların şiirle uğraşmaları, katıldıkları

---

[50]A. LEVEND, *Edebiyat Tarihi*, s. 101.

[51]Cem DILÇIN, *Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, 1983, s. 122.

[52]Mehmet ÇAVUŞOĞLU, "Kaside", *Türk Dili*, (Türk Şiiri özel Sayısı II, Divan Şiiri), nr. 415-417, Temmuz-Eylül, 1986, s. 20.

[53]ÇAVUŞOĞLU, A.g.m., s. 22.

[54]Ali ALPARSLAN, "Edebiyatta Alparslan", *Türkiyat Mecmuası*, c. XVII, İstanbul 1972, s. 113 vd.

[55]Mehmet KAPLAN, "Malazgirt Savaşının Mana ve Ehemmiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, c. XVII, İstanbul 1972, s. 149; Zeynep KERMAN, "Edebiyatımızda Malazgirt" *Türk Dili*, nr. 407, Kasım 1985, s. 337 vd.

[56]Meselâ, Nefi'nin Sadrazam Murad Paşa, Baki'nin Kanuni Sultan Süleyman için yazdıkları kasidelerde bu görülebilir: KOCATÜRK, *A.g.e.*, s. 441.

seferlere âit intibalarını zaman zaman bu şekilde ifâde etmelerine sebep olmuştur. Meselâ, "Muhibbi" mahlasıyla şiirler kaleme alan Kanuni Sultan Süleyman, şarka açmak istediği seferi şu şiirde işlemiştir.

Allah Allah diyelüm râyet-i şâhî çekelüm
Yürüyüb her yanadan Şark'a sipâhî çekelüm
iki yerden kuşaralum yine gayret kuşağın
Buluşup toz ile toprağa bu râhı çekelüm
Pâymâl eyleyelüm kişverini surh-ser'ün
Gözüne sürme deyü dûd-ı siyâhı çekelüm
Bize farz olmuş iken olmamız islâma zahîr
Nice bir oturalum bunca günahı çekelüm
Umarım rehber ola bize Ebu Bekr ü Ömer
E'y Muhibbi yürüyüp Şark'a sipâhî çekelüm"[57].

Kanuni dışında şiirle ilgilenen sultanlardan özellikle, IV. Murad, savaş temalı şiirler kaleme almıştır. Bilhassa bunlar arasında, Bağdat'ın fethi için yazdığı şiir dikkat çekicidir. Bağdat'ı muhasara eden vezir Hafız Ahmed Paşa, Sultan'dan şu beyitle başlayan bir şiirle yardım ister.

Aldı etrâfı adüv imdâda asker yok mudur?
Din yolunda baş virür bir merd-i server yok mudur?

Bu şiiri alan IV. Murad, paşayı biraz da takbih edercesine şu şiiri yazar:

Hâfızâ Bağdâd'a imdad etmeğe er yok mudur?
Bizden istimdat edersin sende asker yok mudur?
Bu Hanîfe şehrin ihmalinle vîran etdiler
Sende âyâ gayret-i din ü peyamber yok mudur?[58]

Yine şairliği ile meşhur olan ve "Gazayî" mahlasıyla şiirler yazan Kırım Hanı Gazi Giray, aşağıya üç beyitini aldığımız şu şiirinde savaşla-sevgili arasında mazmuna dayanan derin bir münâsebet kurar:

Râyete meyl ederiz kâmet-i dilcû yerine
Tuğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bu yerine
Heves-i tîr ü kemân çıkmadı dilden asla

---

[57]BANARLI, *A.g.e.*, s. 568. Ayrıca, Kanuni'nin diğer şiirleri için bkz: *Muhibbi Divanı*, (Haz: Coşkun Ak) Ankara 1987.

[58]BANARLI, *A.g.e.*, s. 652.

Nâvek-i gamze-i dil-düz ile ebrû yerine
Olmışız cân ile billâh Gazâyi teşne
Kanını düşmen-i dînin içeriiz su yerine[59]

Bütün bunlar dışında savaşla alâkalı unsurların, Divan şiirinin mazmun dünyası içinde kullanıldıkları görtülür. Meselâ, bunlardan en çok bilineni, sevgilinin kaşının ve boyunun yaya, kirpiğinin oka benzetilmesidir. Sevgili, aşığını gamzeleri veya yan bakışıyla yaralayıp öldürebilir.

Asıl konuları farklı olmakla beraber, savaşlarla alâkalı değişik eserler de vardır. Bunun bir misâlini, Lütfi Paşa'nın *Âsâfnâme*[60]'sinde görmek mümkündür. 1541 yılında yazılmış bir nasihat kitabı olan Âsâfnâme'nin ikinci bölümünde, savaş zamanında alınacak tedbirleden bahsedilir. Lütfi Paşa'ya göre, sefer edilecek yerlere, öncelikle komutan tâyin edilmelidir. Bütün masraflar karşılanıp, askere kanun dışı bahşiş verilmemelidir. Eğer padişah savaşa katılacaksa, yolda binmesi için bir araba hazırlanmalı ve askerin tam ortasında özel bir yer ayırılmalıdır.

Eski Türk Edebiyatı çerçevesinde gelişen savaş edebiyatıyla ilgili bu tesbitlerden sonra, dikkat çekici bir faklılığı da burada beriltmek yerinde olacaktır. Harp esnasında düşmanın propogandası yaparak karşı tarafı zayıf göstermek ve ruhen çökertmek için edebiyattan, özellikle şiirden yararlanılır. Balkan savaşı sırasında da görülen bu hadisenin bir misâli 1787-1792 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus-Avusturya savaşı sırasında tesbit edilmiştir. Osmanlıların Rus cephesinde uğradıkları yenilgi dolayısıyla yazıldığı belirtilen bir şiir, edebî değer taşımamakla berâber, yazıldığı tarihte iki Batı diline çevrilmiştir. Hakkında hiçbir biyoğrafik bilgi bulunmayan bir şâir tarafından yazıldığı belirtilen Özi Kalesi'nin düşüsüyle ilgili bu şiir, muhtemelen Batı'da Türkleri kötülemek maksadıyla yazılmıştır[61]. Türk savaş edebiyatı mahsulleri konusunda buraya kadar söylenenleri daha da genişletmek mümkündür. Ancak, 19. yy'da Batı medeniyeti tesiri altına giren Türk kültür ve edebiyatında, büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bundan dolayı yeni-

---

[59] BANARLI, *A.g.e.*, s. 572.

[60] Lütfi, *Âsâfnâme* (Haz: Ahmet Uğur), Ankara 1982. s. 21 vd.

[61] İnci ENGİNÜN, "Özi Kalesi'nin Düşüşüyle İlgili Bir Şiir" *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1983, ss. 336-341.

leşme dönemi olarak bilinen 19. yy sonrasını, savaş edebiyatı açışından ayrı bir başlık altında incelemek gerekmektedir.

III- Yenileşme Devri[62]

19. yy'ın ikinci yarısı Türk kültürünün, Batı medeniyeti tesiri altına girmeye başladığı bir devredir. Siyasi ve sosyal kurumlarla birlikte, Türk kültür hayatının Avrupaî bir karektere büründüğü bu devrede, edebiyat, muhteva ve şekil yönünden çok köklü bir değişim geçirir. Bu değişimin temeli, Avrupa'yı - kısmende olsa- tanıma fırsatı bulan aydın zihniyetindeki yeni yapılanmaya dayanmaktadır. Tanzimat aydının tek emeli, Osmanlı ülkesini Avrupa karşısında güçlü kılmak hatta ona yetişmektir. Bu amaçla faaliyet gösteren aydınlar, devrin en etkili kitle iletişim aracı olan gazete ve öğretici mahiyette edebî eserler yoluyla fikirlerini yaymaya çalışırlar. Böylece edebî hayat, kırk-elli yıl gibi kısa bir sürede yeni bir hüviyyet kazanır.

Batılılaşma dönemi için kesin bir başlangıç tarihi belirlemek oldukça güçtür. Fakat bu yönelişin en şiddetli dönemi, 19. yy'ın ikinci yarısına rastlar. Bu dönem aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin çökmeye yüz tuttuğu yıllardır. Çok uzun süren Osmanlı-Rus savaşları sırasında bir hayli yıpranan ordu, zaman zaman ülke sınırlarını savunamayacak bir duruma düşer. Biz burada bu yıllarda cereyan eden bazı harplerin savaş edebiyatına ne kazandırdığını tesbite çalışacağız. Bu savaşlar sırasıyla şunlardır: 1828 Türk-Rus Harbi, 1853 Kırım Savaşı, 1877-1878, 93 Moskov Savaşı, 1897 Teselya Savaşı ve 1911 Trablusgarb Savaşı[63].

---

[62]Bu devrin edebî hayatındaki değişiklikler için bkz.: İsmail Habip SEVÜK, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1924; İ.H. SEVÜK, *Edebi Yeniliğimiz-Tanzimattan Beri*, İstanbul 1940; Ahmet Hamdi TANPINAR, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. Bs. istanbul ,1982; Kenan AKYÜZ, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I*,(1860-1923), [Ankara] [t.y.]

[63]Bu savaşlar hakkında Osmanlı Tarihleri'nden ve Harp Tarihleri'nden geniş bilgi edinmek mümkündür. Bunun dışında kısa bilgi için bkz: Nejdet SANCAR, "Türkiye Tarihinde Türk-Moskof Savaşları", *Türk Kültürü*, nr. 44, Haziran 1966, s. 704.

1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşı

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı, edebiyat bakımından daha çok destanlara[64] yansıması ile dikkatleri çeker. Halk şâirleri tarafından yazılan şiirlerde, Divan şiiri diliyle halk dilinin kaynaştığı görülür. Diğer taraftan aynı şiirler, halk kültürünün geniş bir tarih, coğrafya ve din kültürüyle zengin bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. En önemlisi ise ısrarlı Rus saldırıları kaşısında milletçe duyalan nefretin ve zafere susamış Türk ruhunun bu şiirlere yansımasıdır. Kırım harbi öncesinde, Ahû mahlâslı bir şâirin, muhtemelen 1807-1812 veya 1828-1829 Türk-Rus savaşlarından birinde söylediği "önünce" redifli destanı böyle bir manzumedir. Ahû destanında, bu savaşa yalnızca yaşayan Türk askerlerinin değil, yıllar önce şehit düşmüş veya ölmüş Türk büyüklerinin, erenlerin ve evliyaların da katıldığını şöyle dile getirir:

İslâm padişahı çıktı gazaya
Evliyalar etti ikrar önünce
Sadrazam kuşandı gayret kılıcın
Etti bir şecaat izhar önünce
Erenleri hile dedi görenler
Ricâl-i gâibden haber verenler
Bunca evliyalar, bunca erenler
Yürüdü Ahmed-i Muhtar önünce..

Bu destanda Ahû, orduya katılan askerlerin kuvvetinden bahsederken onların önüne manevi kuvveti temsil eden ruh ordularını koyar. Böylece cihadın kazanılabilmesi için gerekli olan manevi destek sağlanmış olur.

Yine aynı savaşı şiirlerinde işleyen bir diğer şâir de Bayburtlu Zihni'dir. Kuvvetli bir medrese tahsili gören Zihni muhtemelen 1828-1829 savaşının memleketinde yol açtığı felaketlerden mülhem şu meşhur şiiri kaleme almıştır:

Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş
Yavru gitmiş issiz kalmış otağı

---

[64] Bu kısımda verilecek destanların metinleri için bkz.: BANARLI, *A.g.e.*, s. 845 vd. Fahrettin M. KIRZIOĞLU, *Edebiyatımızda Kars*, İstanbul 1958, s. 21 vd.; Kemal Zeki GENÇOSMAN, *Türk Destanları*, İstanbul 1972.

Camlar şikest olmuş meyler dökülmüş
Sakiler meclisten çekmiş ayağı

Zihni derd elinden her zaman ağlar
Sordum ki bağ ağlar, bağban ağlar
Sümbüller perişan, güller kan ağlar
Şeyda bülbül terk edeli bu bağı[65].

1828-1829 savaşını işleyen bu şiirlerden sonra, aynı dönemi anlatan bir romana geçebiliriz. Reşat İleri tarafından kaleme alınan *Kara Cehennem İbrahim* [66] adlı eserde, anne ve babası bu savaşta Bulgarlar tarafından öldürülen bir gencin hikâyesi anlatılmaktadır. Savaş sırasındaki kıyımdan kurtulan İbrahim, daha sonra adını aldığı Kara Cehennem İbrahim tarafından büyütülmüştür. İbrahim, gençlik yıllarında ailesini katleden Bulgarlarla mücadele eder. Kırımlı biriyle evlenir. Bu kadının ölümünden sonra da Türkiye'ye gelmek isterken yolda donarak ölür[67].

1853 Kırım Harbi

Kırım ve civarı 374'de Hunların hakimiyeti altına girmiş ve XIII. yy'ın ilk yarısında Altın ordu döneminde baştan başa Türk ülkesi haline gelmiş bir bölgedir. Kırım Hanlığı'nın hakiki kurucusu Hacı Giray (Han) sayılır. İstanbul'un fethinden sonra Boğazlar'a ve Karadeniz'e hakim olan Osmanlılar ile Cenevizlilere karşı ittifak etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin iç kargaşadan kurtulamadığı XVII ve XVIII. yy'da Kırım'da İstanbul'un nüfuzu iyice sarsılır. Bu dönemde yeni bir harp açacak durumda olmayan Osmanlı Devleti, 8 Kânun-ı sâni/ Ocak 1784'de bir antlaşma ile Kırım, Tuna ve Kuba'nın Rusya'ya ilhakını tanır. Bu tarihten sonra Kırım Türkleri siyasi ve iktisadi hürriyetleriyle

---

[65]BANARLI, *A.g.e.*, s. 848.

[66]Reşad İLERİ, *Kara Cehennem İbrahim*, İstanbul 1964, 251 s.

[67]Hülya E. ARGUNŞAH, *Türk Edebiyatında Tarihi Roman*, (Türk Tarihiyle İlgili) İstanbul 1990, s. 370 (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yayınlanmamış Doktora Tezi.).

beraber dinî ve millî istiklâllerini de büyük ölçüde kaybederler. İşgalci Ruslar, hıristiyanlaştırma politikalarını daha da şiddetle uygulamaya başlarlar[68].

1853 yılında başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın Türklerin yanında Ruslara karşı çarpıştığı bu savaşın edebiyata yansıması, o yıllarda yavaş yavaş canlanmaya başlayan basın yoluyla gerçekleşe bilmiştir. Meselâ, *Cerîde-i Havadis* gazetesi, okuyucuya daha fazla bilgi verebilmek için özel ilâveler yayınlamıştır[69]. Daha sonra da bu savaşla ilgili belge ve muhaberat, iki cilt halinde toplanıp neşredilmiştir[70].

Bu savaşı şiirlerinde konu eden halk şâirleri arasında, Aşık Ravzî, Aşık İbrahim, Efkârî, Bezmî, Aşık Sururî ve Aşık Hayalî'yi sayabiliriz. Halk ve ordu şairlerinden biri olan Sururî, 27 dörtlük tutarındaki "yürüdü" redifli destanıyla bu savaşı anlatmıştır. Destan, yapı ve muhteva itibariyle daha önce gördüğümüz Ahu'nun şiirine benzer: Savaşa bir gaza ruhu ile gitmek, islâmın ilk gazileri veya şehitleri safına katılmak, cihadın temelini oluşturur. Destanda uzun bir coğrafya tasvirine ve Türk halkının moskof üstüne yürüyüşü arzusuna ağırlık verilir. Sururî, Anadolu ve Balkanlardaki Türklüğü camiden ve medreseden başka iki temele daha dayandırır. Bunlardan biri Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin yolu, diğeri Hacı Bektaş-ı Veli tarikatını seçenlerin dayandıkları manevi kuvvetlerdir. Bu destanın son kıtalarında harbin zafer müjdesi şöyle dile getirilmektedir:

Bir cuma gün saat dört kararları
Geçtiler karşıya kitfetti Bârî
Aşk ile çaldılar seyf-i gadları
Tuna seli gibi al kan yürüdü

Sururi dastan hatm oldu kelâm
Sene bin ikiyüz yetmişde tamam

---

[68]Mirza BALA, "Kırım" *İA*, c. VI, İstanbul 1977, s. 741; Halil İNALCIK, "Kırım Hanlığı" *İA*, c. VI, s. 746.

[69]TANPINAR, *Edebiyat Tarihi*, s. 146.

[70]A.D. JELTJAKOV, *Türkiye'nin Sosyo - Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, (1729-1908 yılları) İstanbul 1979, s. 48.

Moskof'un üstünü asker-i nizam
Muhammed mehdi-i zaman yürüdü[71].

Aşık Surûrî gibi, Aşık Hayâlî'de Silistre Destanı'n da bu savaşı işlemiştir. Bu destanda yukarıdaki iki şairin şiirlerine benzer bir plân ve ifâde vardır. Düşmanı hâkir, Türk kuvvetlerini üstün görme destanın sonuna doğru daha açık bir şekilde belirir. Hayali, destanında daha çok cereyan eden vak'aları anlatır. En önemli özellik dilinin halk dili ile aydın dil arasında bir yakınlaşmayı belirtmesidir. Ayrıca Tuna'ya göz diken Moskofların halk nazarında nasıl nefretle karşılandıkları da destanda işlenen diğer mevzular arasındadır. Kırım savaşını konu edinen şiirler arasında, Aşık Selimî'nin Rus Destanı, Eflâkî'nin Şüregel Destanı, Karslı İbrahim Baba'nın 72 Kars Destanı, Gülzârî'nin Destan-ı Sivastopol'u, Muhsinî, Bezmî, ve Ravzî'nin aynı konuda yazılmış destanlarını saymak mümkündür. Bu savaşın Sıvastopol'daki çatışmaları Türkülere de konu olmuştur. En fazla bilinen Türkü ise şudur:

Sivastopol önünde yatar gemiler
Atar nizâm topunu yer gök inler
Vâdesi yetişmeden ölen yiğitler
Aman da padişahım izin ver bize
İzin vermez isen dök bizi denize
Sulada nişanlım âh eder size[72].

Kırım savaşı sonunda meydana gelen muhaceret, içli hicret Türkülerinin yazılmasına sebep olmuştur. Kırım Türkleri arasında söylenen bu Türkülerden birinde, hicret şöyle dile getirilir.

Yalvardık krala, düştük figana
Sözümüz geçmedi sarı İvan'a
Hicret derdiyle kavrulduk yana yana
Fenâ müşkül oldu hâli Kırım'ın[73].

---

[71] BANARLI, *a.g.e.*, s. 849.

[72] M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, "Türk Halk Edebiyatı'nda Sıvastopol Muharebeleri" *Türk Kültürü*, nr. 15, Ocak 1964, ss. 24-29.

[73] Altan ARASLI, "Kırım Muhacir Türküleri ve Destanları" *Türk Kültürü* nr. 91. Mayıs 1970, s. 478.

Halk şâirleri dışında bu savaşı anlatan, fetihnâme, gazanâme veya zafernâme adını taşıyan edebî metinler de vardır. Bunlar arasında, Salih Hayri'nin *Hayrâbâd*, Yusuf Halis Efendi'nin *Şehnâme-i Osmânîsi*, Rızâî'nin *Mazume-i Sivastopol* adlı eserleri sayılabilir. Hayrâbâd üzerine yapılan bir çalışmada[74] eserin 1852'de Rus elçisi Mençikof'un İstanbul'a gelmesinden 1856 Islahat fermanına ka dar geçen devreyi anlattığı belirtilmiştir. Ayrıca eserde, Balkanlar, Kırım ve Kars cephelerindeki savaşların en küçük ayrıntılarının anlatıldığına ve askerî-siyasî harekâtın arka plânın dikkate alındığına işaret edilir.

Yıllar sonra Hazine-i Evrak'da bir şiiri yayınlanan Abdülhak Hamid de Sivastopol'daki şehitleri şöyle yâd eder:

Merhaba ey asker-i ecelkâm eyâ
Vatan uğrunda can veren ehyâ
Ey şu vadide hâk olan asker:

Bütün bu şiirler dışında aynı savaşı işleyen roman ve tiyatrolar da yazılmıştır. Bunlardan en fazla bilineni, Namık Kemal'in Sinop baskınını konu alan *Akif Bey* adlı tiyatrosudur. Eserde, Kırım Harbi'ne katılan bir denizcinin, geride bıraktığı karısı Dilruba'nin başka erkeklerle olan ilişkisi işlenmiştir. Ayrıca, bu savaşta Silistre kalesini düşmana karşı 41 gün koruyan kahramanların başından geçenler *Vatan yahut Silistre* 'de konu edilmiştir. Bu eserde yazar vak'anın aslında 1828 harbinde geçtiğini; fakat kendisinin belki de muntazam ordu rütbesine muhtaç olan Sıtkı Bey'in macerasını koyabilmek için Kırım muharebesine naklettiğini belirtir[75].

Günümüzde bu savaşı konu alan tesbit edebildiğimiz bir roman, Sevinç Çokum'un *Hilâl Görününce*[76] adlı eseridir. Romanın giriş bölümüde Türklerin Kırım'a gelişi ve Rusların buradaki faaliyetleri anlatılmıştır. Daha sonra Rusların Türk halkına karşı giriştikleri baskı ve sindirme çabaları ve mezâlime yer verilmiştir. Bu dönemde işgalci Ruslara karşı koymaya çalışan halkın mücadelesi de eserde işlenen vak'alar arasındadır.

---

[74] Salih Hayri, *Kırım Zafernâmesi*[Hayrâbât], (Haz: Necat Birinci), Ankara 1988, s. 7 vd.

[75] TANPINAR, *A.g.e.*, s. 879.

[76] *Hilâl Görününce*, İstanbul 1985. 379 s.

1877-1878, 93 Moskof Savaşı[77]

Hicri tarihle 1293 (1877) yılında başlayan ve mağlubiyetle sonuçlanan bu savaş, Osmanlı Devleti nin yıkılışını kesinleştiren hadiselerin başında gelmektedir. Başta Rusya olmak üzere, diğer emperyalist Batılı Devletlerin Osmanlı ülkesi üzerindeki emelleri, büyük ölçüde bu savaş sonunda gerçekleşme imkânı bulmuştur. Osmanlı ve Rus ordularının iki ayrı cephede çarpıştıkları bu savaşta, güçlü düşman kuvvetleri karşısında günlerce süren direnmeye rağmen başarı elde edilememiştir. Doğu cephesinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Batı ceplesinde Gazi Oşman Paşa kumandası altında çarpışan Türk orduları, dünya askerî harp tarihinde yer alan önemli savunma savaşlarını gerçekleştirmişlerdir.

Türk kamuoyunda büyük yankılar uyandıran, derin yaralar açan bu harp, hem o dönem hem de sonraki dönemlerin edebiyatına geniş bir şekilde yansımıştır. Başta Namık Kemal olmak üzere, Muallım Nacı, Muallim Feyzî, Hüseyin Râci, Süleyman Nazif ve Ali Ülvi Elöve gibi şâirler savaşla ilgili şiirler yazmışlardır. Ayrıca, Eski-Zağra-Müftüsü Raci Efendi, Mehmet Arif Bey, Gazi Osman Paşa gibi harpte bizzat bulunmuş simâlar, yaşadıkları ve gördükleri olayları hatıratlarında nakletmişlerdir. Mizancı Murad bir romanında, Ahmet Hikmet Müftüoğlu ise hikâyelerinde bu savaşa yer vermişlerdir. Bütün bunlardışında 93 Harbi, son yıllarda yaşayan Türk romancılarına da ilham kaynağı olmuştur. Bunlardan bazıları arasında, Mithat Cemal Kuntay, Oğuz Özdeş, Bekir Büyükarkın, Şemsettin Ünlü gibi yazarları sayabiliriz.

Namık Kemal, harbin başlaması üzerine, "Hilâl-i Osmanî", "Bir Muhacir Kızın İstimdâdı", "Veveylâ" ve meşhur "Vatan Mersiyesi"ni kaleme almıştır. Şâir, Deli Hikmet'le beraber yazdıkları vatan mersiyesinde, savaşın felaketle sonuçlanmasını şu nakarat beyitle mutemâdiyen vurgulamıştır:

---

[77] Bu savaşın edebiyata yansıması konusunda şu makalelere bkz.: Türker ACAROĞLU, "93 Harbi ve Edebiyatımız" *ülkü*, nr. 101, Temmuz 1941, s. 437 vd.; Nihad Sami BANARLI, "Halk Şiiriyle Türk-Moskof Savaşları", *Meydan Gazetesi*, nr. 178, 1968; Savaş dönemindeki Rus mezâlimi ile ilgili bkz. *Haziran-Temmuz 1877 aylarında Rusların Asyada ve Rumeli'de Yaptıkları Mezâlim*.(Çev: Zeynep Kerman) İstanbul 1987.

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yağmuş kurtaracak bahtı kara mâderini.

Aynı acıyı *Şerâre*'de yer alan bir şiirinde işleyen Muallim Naci, kendini vatanda bir yabancı olarak telaki ederek: "Misafirim vatının bir harâbe zârında" der. Yine o felaketli yıllarda yaşayan Muallim Feyzî, savaşı," Osmanlıların Ulu Şanını Mübeyyin Güfte" adlı şiirinde işleyip *İttihat* gazetesinde yayınlar. Bundan başkaVâveyla adında bir kitap yazar. Bu şâirler dışında Süleyman Nazif "Cenk Türküsü", Ali Ülvi Elöve Victor Hugo' dan çevirdiği "Muharebeden sonra" şiiriyle 93 Harbi'ne ait tahassüslerini dile getirmişlerdir. Savaş felâketini yaşayıp onu şiirleştiren halk şâirleri arasında ilk akla gelen isimler şunlardır: Katip Hakkı, Sefil Aşık, Remzî, Aşık Sadık, Didârî, Aşık Garip, Aşık Şenlik, İrşâdî, Esmânî, İsmâil. Bunlar arasında Aşık Şenliğin, "Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana" redifli 93 Koçaklaması en fazla tanınmış olanıdır[78].

93 Savaşı bu şiirler dışında, halk arasında söylenen ve günümüze kadar gelen Türkülere de konu olmuştur. Özellikle harbin yaşandığı ve tesirlerinin hissedildiği Erzurum'da bu savaş için yakılmış uzun havalar, göç türküleri meşhurdur. Bunlardan birinde, Rus askerlerinin şehri bombalamaları ve halkın göç etmesi şöyle anlatılır:

Erzurum'un etrafı da mataraz
Mataraz'dan bomba da kurşun atarız
Üç kardaşız bir ordıya yetariz
Seferberlik yeni de hükti belimi
Kafir urus bombardıman ediyor evimi
Asker indi İlıca'nın düzüne
Geri döndüm şehir çarptı gözüme
Kimse bakmaz Erzurum'un yüzüne
Muhacirlik yeni de hükti belimi
Kafir urus bombardıman e diyor evimi[79].

Yine savaş sonuna doğru batı cephesinde yoğunlaşan muhaceret hadisesi Hüseyin Raci tarafından çok canlı bir şekilde kaleme alınmıştır. Yazar,

---

[78]KIRZIOĞLU, , s.21 vd.

[79]Nabi BELEKOĞLU, *Erzurum Türküleri*, Adana 1971, s.32.

Hicretnâme[80] adlı eseriyle yaşanan sıkıntıları anlatmıştır. Manzum olarak kaleme alınan eserde, düşman saldırıları karşısında yurdunu yuvasını terk eden insanların yaşadıkları fâcialar dile getirilmiştir.

Bu savaşa dair mensur eserler arasında ilk dikkati çekenler, hadiseyi bizzat yaşayan insanların yazdıkları hatıratlardır. Bunlardan ilki Eski Zağra Müftüsü Raci Efendi'nin *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* ve *Harekât-ı Kıt'a-i Rumeli* adlı eserleridir. Zağra Müftüsü'nün Hatıraları[81] olarak bilinen eserde, Rus ve Bulgarların, Balkanlar'da yaşayan müslüman Türklere karşı yaptıkları mezâlim anlatılmış ve savaşın yol açtığı felâket üzerinde durulmuştur. Batı cephesindeki hadiseleri özellikle siyasî ve askerî yönüyle nakleden bir diğer hatırat da, Gazi Süleyman Paşa'ya âittir. *Ümdet'ül-Hakâyık*[82] adını taşıyan bu eserde, seferberlik, ordunun ve halkın durumu, düşman kuvvetlerinin vaziyeti vs. hakkında bilgiler verilmektedir.

Doğu cephesinde cereyan eden hadiseler ise, cephe kumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yakınında bulunan Mehmet Arif Bey tarafından kaleme alınmıştır. Açık, anlaşılır bir dille kaleme alınan *Başımıza Gelenler*[83] adlı hatıratta, savaşın cephede ve cephe gerisindeki akisleri anlatılmıştır. Ayrıca sorumlu mevkide bulunanların durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, bu savaş bazı romanlara da konu olmuştur. Devrin yazarlarından (Mizancı) Mehmet Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*[84]? adlı eserindeki asli kahraman Dr. Mansur, harbin başlaması üzerine gönüllü olarak orduya yazılır. İdealist bir genç olan Mansur, daha sonra "Moskof casusluğu" ile itham edilerek tutuklanır ve Şam'a sürülür. Sürgünde bulunduğu yıllarda savaş felâketle sonuçlanır ve ülkede ıslahat faaliyetleri başlar. Gıyabında yapılan bir muhakeme sonucu suçsuz olduğu anlaşılan dok-

---

[80]Yeni harfli çevirisi için bkz: Hüseyin Raci, *Tarihçe-i Vak'a-yı Zağra*, (Haz: Ertuğrul Düzdağ), İstanbul [t.y.] s. 257 vd.

[81]H. Raci, *a.g.e.*

[82]Süleyman Paşa, İstanbul 1328/1912.

[83]Yeni harfli baskısı için bkz: Mehmet Arif, *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, (Haz: Nihad Yazar), İstanbul 1974.

[84]Yeni harfli baskı için bkz.: Mehmed Murad, *Turfanda mı Turfa mı?* (Haz: Birol Emil), İstanbul 1980.

tor berateder ve hatta takdirle taltif edilir. Tarihi hadiseleri macera yönüyle işleyen bir diğer romancı Oğuz Özdeş, *Tuna Nehri Akmam Diyor*[85] adlı romanında, Plevne müdafaasını anlatmıştır. Eserde Osman Paşa'nın her bakımdan üstün düşman kuvvetleri karşısında direnip sonunda teslim olmak zorunda kalışına ağırlık verilmiştir. Yine aynı çizgide romanlar kaleme alan Mithat Cemal, *Üç İstanbul*[86], Bekir Büyükarkın da *Yoldaki Adam*[87] adlı eserlerinde, I. Meşrutiyetle başlayıp, sonraki dönemlere kadar uzanan bir süreç içinde cereyan eden vak'aları işlemişlerdir. Son yıllarda yayınlanan romanlar arasında, 93 Savaşı'nı konu alanlar da vardır. Bunlardan birini kaleme alan Şemseddin Ünlü[88], eserinde anlattığı vak'ayı daha çok hatıratlar ve askerî harp tarihlerine dayanarak işlemiştir.

1897 Teselya Savaşı[89]:

Türk-Yunan orduları arasında 1897 yılında yapılan savaş, Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Atina'ya 150 km. kadar yaklaşan Türk orduları, bir ay süren savaşta üstün bir başarı göstermişlerdir. Ancak askerî sahada kazanılan bu zafer siyasî sahada elde edilememiştir. 3 Haziran 1897-4 Kanun-ı Evvel/Aralık 1897 tarihleri arasında yapılan İstanbul Konferasın'da Osmanlılar lehine sonuçlar alınamamıştır. Halk arasında, 1313/1897 savaşı diye bilinen Teselya harbi, gerek halk şiirine, gerekse dönemin edebiyatına geniş bir şekilde yansımıştır. Halk şairlerinden Tesalya savaşı için des tan yazanlar arasında: Aşık Mehmed, Aşık Safvet, Aşık Kayserili Hasanbaba'yı sayabiliriz[90]. Ayrıca, şairi belli olmayan başka bir destan da bu savaşa âittir. Destanda özel-

---

85 *Tuna Nehri Akmam Diyor*, İstanbul 1965, 214 s.

86 *üç İstanbul*, 2. Bs. İstanbul 1983, 639 s.

87 *Yoldaki Adam*, İstanbul 1973, 398 s. (Bu iki roman ve romancı hakkında geniş bilgi için, Hülya Argunşah'ın adı geçen tezine bakınız).

88 *Toprak Kurşun Geçirmez*, İstanbul 1989, 211 s.

89 Bu savaşın edebiyata yansıması konusunda bkz.: Türker ACAROĞLU, "Teselya Harbinin Edebi Yankıları", *Hicel*, nr. 104, Haziran 1945; Necat BİRİNCİ, "1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Şiirimizdeki Akisleri", *Akademi Mecmuası*, c. 12, nr. 4, Ekim 1988.

90 BANARLI, *Resimli Türk*, s. 848.

likle, Türkçülük ve Osmanlılık arasında kurulan ilgi dikkat çekicidir[91]. Dönemin şâirleri arasında ise, Abdülhâk Hamit, Recizâde Mahmut Ekrem, Tevfik Fikret, İsmâil Safa, Ali Ekrem gibi isimlere rastlanır. Burada kısa bir kaynak tesbiti yaptıktan sonra bazı özellikleri sebebiyle Tevfik Fikret'in konuyla ilgili şiirleri üzerinde biraz durmak yararlı olacaktır.

Tevfik Fikret hakkında yapılan bir araştırmada[92], şairin savaş temalı bazı şiirlerinin *Rübâb-ı Şikeste* ye alınmadığı tesbit edilmiştir. Alınan şiirlerin ise, hangi harbe ait olduklarını söylemenin zorluğuna işaret edilmiştir. "Kenan" şiirinin son kıtası, "Asker Geçerken" ve "Kılıç" manzumeleri, buna misal olarak gösterilebilir.

Ancak, "Hasan'ın Gazası" başlıklı manzume, doğrudan doğruya Teselya savaşıyla ilgilidir. Şiir, *Servet-i Fünûn* mecmuasının, bu savaş için çıkardığı, özel nüshada yayınlanmıştır (13 Haziran 1313/1897). Bu şiir dışında kalan ve savaşla alâkalı olan bir diğer manzume de, *Servet-i Fünûn* ve Malumat dergilerinde çıkmıştır. Şiirin İsmâil Safa ile birlikte yazıldığı bilinmektedir. Yine aynı savaş üzerine yazdığı bir şiirinde, Fikret gazileri şöyle övmektedir:

Olsun gazan mübarek — *Ey gaziyân-ı islâm*
Canlandı sayenizde — *Ümmid-i şan-ı islâm*
Gösterdiniz ummana — *Neymiş tuvân-ı islâm*
Bî-ruhdur deyenler — *Osmaniyânı görsün.*

Bu şiirler de gösteriyor ki, yaklaşık sekiz yıl sonra harp aleyhtarı bir zihniyetle" Tarih-i Kadim "'i kaleme alan Fikret, henüz bu yıllarda farklı bir anlayışa sahiptir. Nitekim o, şiirde de görüldüğü gibi, yalnızca islâm dinini ve gazileri övmekle kalmamış, aynı zamanda "hasta adam" diye anılan Osmanlı'yı zafere eriştiren güce de işaret etmiştir.

Teselya Savaşı için yazılan şiirler üzerine yaptığı tematik incelemede Necat Birinci, bu temaları sekiz alt başlıkta toplamıştır. Bunlar: 1- Türklük şuûr ve gururu, 2- Savaş tabloları, 3- Asker tasvirleri, 4- Gazilik ve gaziler, 5- Şehitlik, 6- Tarihten alınan ilham, 7- Bayrak ve sancak, 8- Savaşın açtığı sosyal yaralardır.

---

91 YALÇIN, A.g.m..

92 Kaya BİLGEGİL, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı üzerine Araştırmalar II*, Erzurum 1980, s. 333.

Teselya savaşını konu alan mensur eserler arasında, Ahmet Mithat Efendi'nin *Gönüllü*[93] romanı başta gelir. Savaşa gönüllü olarak katılmak isteyen gençlerin anlatıldığı eserde Osmanlı unsurlarını birleştirici bir anlayış ortaya konulmak istenmiştir. Bunun dışında, Ahmet Rasim'in *Askeroğlu*[94], Abdullah Zühtü'nün *Şanlı Asker*[95] adlı eserleri de yine bu savaşı işleyen edebî mahsuller arasında yer alır.

1911 Trablusgarp Savaşı

Türk-İtalyan kuvvetleri arasında yapılan Trablusgarp savaşı, Osmanlı ordularının mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Siyasi ve askeri yönden iyice güçsüzleşen Osmanlı Devleti, bu savaş sonunda, Afrika'daki stratejik öneme sahip yerleri elden çıkarmak zorunda kalmıştır. İtalya karşısında fazla direnemeyen Osmanlı'nın bu durumu, Balkanlı unsurların ittifakını hızlandırmaya yaramıştır. Nitekim, bir kaç ay sonra çıkan Balkan savaşıyla da bunun elim sonucu yaşanmıştır.

Bu savaşın edebiyata yansıması, çok geniş çalışma ve araştırmalar yapılmasını gerektirecek bir konudur. Zira, meşrutiyetin ilâniyla birlikte ortaya çıkan serbest düşünce ortamı ve fazlalaşan basın-yayın faaliyetleri, konuya ilgiyi bir hayli artırmıştır. Dolayısıyla savaş kısa sürmesine rağmen, edebiyata ve fikir ortamına tesir etmiştir. İlerde yapılacak başka çalışmalarla, Trablusgarp Savaşı'nın edebi yankılarını tesbit etmek mümkün olacaktır.

---

93 *Gönüllü*, İstanbul, 1896.

94 *Askeroğlu*, İstanbul [t.y.].

95 *Şanlı Asker*, İstanbul, 1966.

İKİNCİ BÖLÜM

BALKAN ŞAVAŞI

BALKAN SAVAŞI

- Trakya'da hazırlık tamamdır. Hemen harp ilân edilsin.

Nâzım Paşa (Harbiye Nâzırı)

- Bu ordu harb edemez, ne yapacak sanız sulh yolu ile ve diplomasi tedbirleriyle yapmaya çalışın.

İ. Fâzıl Paşa (3. Ordu Kumandanı)

Balkan savaşının[1] edebiyattaki akislerini daha iyi anlayabilmek için, savaş hakkında bazı bilgiler edinmeye ihtiyaç vardır. Özellikle yıkılma süreci içerisine girmiş bulunan Osmanlı Devleti'nin bu savaş öncesi yaşadığı buhranlar yanında, iç ve dış siyasetteki başarısızlıkların bilinmesi de yararlı olacaktır. Bu amaçla konuyu tarihî zemine oturtabilmek için aşağıda savaşın yapıldığı yarımadanın coğrafi ve etnik yapısı hakkında kısa bilgiler verilecek-

---

[1] Balkan savaşı üzerine yazılmış birçok eser vardır. Konuyla ilgili yapılan bu çalışmada, Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlattırılan şu eserlerden faydalanılmıştır: *Balkan Harbi (1912-1913)*, c. I, Ankara 1970; *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi*, c. II, Ankara 1980; *Balkan Harbi Birinci Çatalca Muharebesi*, Ankara 1968; *Balkan Harbinde Osmanlı Donanmasının Deniz Muharebesi*, İstanbul 1981. Ayrıca, savaşla ilgili yazılan eserler için şu toplu bibliyografyadan da faydalanılabilir: İsmail EREN, "Balkan Savaşlarına Âit Türkçe Eserler üzerine Bibliyografya Denemesi", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, nr. 27, Mart 1978, ss. 111-122.

tir. Daha sonra da savaş öncesi siyasî durum ve savaşın askerî safhaları ana hatlarıyla gösterilecektir.

I. Balkan Yarımadasının Coğrafi ve Etnik Yapısı

Coğrafi Yapısı

Balkan yarımadası, Avrupa kıtasının güneyindeki üç büyük yarımadanın en doğuda olanıdır. Yarımadaya verilen "Balkan" adı, bazı Türk lehçelerinde "dağ" manasına gelmektedir. Hatta, Hazar Denizi'nin doğusunda yükselen bir dağ kütlesine de Balhan (Balkan) adı verilmektedir[2]. Yarımada için, Akdeniz, Ege, Yunan ve Adriyatik denizleri, Karadeniz ve Marmara denizinin kuşattığı bölge ile kıta gövdesi arasında Triyeste körfezinden başlayarak Sava ve Tuna nehirleri boyunca uzanıp Karadeniz'de sona eren çizgi, tabii sınır olarak kabul edilir. Yaklaşık 620.000 kilometrekare yüzölçüme sahip olan yarımadanın, İstanbul'a doğru gittikçe daralması bu alanın jeopolitik yönden önemini artırmaktadır. Balkan yarımadasının onda dokuzu dağlık olup ortalama yükseklik 1500 metre kadardır. Yarımadanın dağları arasında birçok ova, çok verimli vadi ve eğik yüzeyler bulunmaktadır. En geniş ve verimli ovalar, Güney Macaristan ile Kuzey Sırbistan ve Güney Romanya ile Kuzey Bulgaristan arasındadır. Bunların içinden Tuna nehri kolları geçer . Arnavutluk ve Yunanistan kıyalarında da verimli ovalar vardır.

Etnik Yapısı

Balkanlı unsurları manşei itibâriyle dört ana gruba ayırmak mümkündür. Ancak bu kavimler çoğu yerde karışık halde bulundukları için birbirilerinden ayırt edilmeleri zordur. Tarihten gelen bu durum sebebiyle, bölge insanı bir arada yaşama mecburiyetindedir. Bu mecburiyet bir noktada, yarımadanın tabii şartlarından ileri gelmektedir. Söz konusu kavimlerin yarımada ile ilişkileri anahatlarıyla şöyle belirlenebilir:

Rumlar: Tarihleri boyunca çeşitli fetihlere maruz kalmış ve değişik ırklarla karışmış olmalarına rağmen, kendilerini Bizans İmparatorluğunu'nun ve Eski Yunanlıların gerçek varisleri olarak görürler. Osmanlı Devleti içinde,

---

[2] Besim DARKOT, "Balkan", *İA*, c. II, İstanbul 1949, s. 280.

Türkiye, Romanya ve Sırbistan'da başlıca bir halk topluluğu olarak varlıklarını devam ettirmeyi başarmışlardır.

Helen menşeyli olmayan gruplar: Ortaçağ başlarında, Slavların kitle halinde göç etmelerinden önce, Helen olmayan, Dalmaçya ve Arnavutluk-Trakya (İllyro-Thracian) kabileleri, bu bölgede yaşamışlardır. Bugünkü Romenler, Arnavutlar, Kulsovachla, Arcumunesler veya Tcinsariler bu gruptandırlar.

Slavlar: Bulgar, Sırp, Hırvat, Makedonyalı ve Sloven olmak üzere beş millete ayrılırlar. Bulgarlar, bir Türk Tatar kabilesinin Slavlaşmasından meydana gelmişlerdir[3].

Türkler: Balkanlarda yerleşen en son büyük etnik gruptur. Türklerin öncüleri Avrupa'ya ilk kez XIV. yy. da geldiler. Balkanların Türk olmayan unsurlarına müslümanlığı yaymakta başarı gösterdiler. Kendileri dışındaki pek çok Balkan milletleri arasında, sosyal bünye ve ilişkileri düzenlemede, önemli tesirleri olmuştur[4].

Yukardaki bu etnik yapıyı uzun yıllar muhafaza eden Balkan yarımadası, coğrafi mevkii dolayısıyla, Avrupa kıtasında önemli bir yer işgal eder. Orta doğu ile Avrupa kıtası arasındaki yol kavşakları üzerinde bulunan bu bölgeden Yakındoğu ile Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan bütün büyük muharebe ve ulaştırma yolları geçer. Bölge, Avrupa ile Asya arasındaki köprülük görevini yapmaktan başka güney Rusya bozkırlarına açık olduğu için, bir çok kavimlerin göç ve akınlarını kolaylaştırmıştır. Bunun yanısıra, yarımada şekil ve bünyesi itibariyle değişik din, milliyet ve devlet teşeküllerinin oluşmasında müessir rol oynamıştır.

---

[3]Slav milliyetçiliği ve Bulgar isyanları hakkında özet bilgi için bkz.: İlber ORTAYLI, "Balkanlarda Milliyetçilik" *TCTA*, c. IV, İstanbul 1985.

[4]Balkan Türkleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Bilâl N. ŞIMŞIR, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986; Istefan CANSEZOF, "Balkan Şibh-i Cezirinde Türkler ", *TOEM*, nr. 8-17, 1 K. Evvel 1328/Aralık 1912, s. 1076.

II- Balkan Savaşı Öncesi Siyasi Durum

Bilindiği gibi 19. yy'da başlayan Osmanlı Devleti'nin yıkılma dönemi[5], büyük toprak ve nüfus kayıplarıyla kendini gösterir. Devlet idâresinin çağın ihtiyaçlarına göre ayarlanamamış olması, bilhassa hızla değişen dünya siyasî şartları, Osmanlı Devleti'nin geri kalmasına ve bilâhare yıkılmasına sebep olmuştur. Osmanlı merkezi idâresinin zayıflaması, çok geniş bir coğrafyaya sahip olan ülke içindeki değişik milletlerin bir arada tutulmasını zorlaştırır. Bu dönemde, idari zihniyet ve ekonomisiyle bir ortaçağ devleti görünümü arzeden Osmanlı'nın hızla modernleşen devletler arasında yaşama şansı azalır. Özellikle gerileme dönemi olarak bilinen 1683-1792 yılları arasındaki savaş sonrası yapılan antlaşmalar, Osmanlı'nın kaçınılmaz akıbetini hazırlayan önemli olaylar arasında yer alır. Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)'ndan sonra Osmanlı câmiasındaki hıristiyanların bir kısmının hamiliğini üstlenmesi, yıllar sonra artan Pan-Slavizm'in başlangıcını oluşturur.

Yine devletin dışında meydana gelen siyasî gelişmeler, bilhassa Fransız ihtilâli (1789)'nin doğurduğu fikir akımları, devlete bağlı unsurlar arasında ayrılık hareketlerini artırmıştır. Ülkenin batısında Balkanlı unsurlar, güneyinde Araplar büyük devletlerin güttükleri siyaset sonunda "millî devlet" olma arzusuna düşmüşlerdir[6]. Durumun ciddiyetini gören Osmanlı Devlet adamları, yine batılı devletlerin telkinleriyle bir dizi ıslahat programı uygulamaya başlamışlardır. Kısa vadede bir sonuca ulaşılacağı tahmin edilen bu programlarda, topluma yeni haklar verilmesine rağmen beklenilen müsbet netice alınamamıştır.

---

[5]Osmanlı Devleti'nin gerileme ve yıkılma devirleri hakkında geniş bilgi için bkz.: İ. Hami DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, c. IV, İstanbul 1972; Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1978; Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi*, c. V-VII, Ankara 1982-1988; Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüz Yıl Siyasi Tarihi*, 1914-1918, Ankara 1984; Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1984; Yusuf AKÇURA, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1985.

[6]Balkanlı unsurlar ve Araplar'da uyanan milliyetçilik hareketleri için yukarda zikredilen makale dışında bkz: İlber ORTAYLI, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği" *TCTA*, c. IV, İstanbul 1985; Zekeriya KURŞUN, *Arap Milliyetçiliği ve II. Meşrutiyet*, İstanbul 1987. (M.ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte hızlanan değişiklikler Osmanlı'nın bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte, Batı medeniyetine yöneldiğini ve geri dönülmez bir yola girdiğini gösterir. Batılılaşma faâliyetleri çerçevesinde yapılan değişikliklerle ülkeyi daha çağdaş bir düzeye getirme amaçlanırken, toplumun da refahını gözetme yoluna gidilmiştir. Ancak, bu refahtan daha çok hıristiyan teb'a yararlanmıştır. Batılı devletler ve Rusya bunu yeterli görmemişlerdir. Islahat bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdaheleyi gün geçtikçe artırmışlardır. İşte Rusya'nın daha önce başlattığı Pan-Slavist hareketler bu yıllardan sonra Balkanlar'da daha da tesirli olmuştur.

Pan-Slavizm ve Balkanlar[7]

Rusya'nın Pan-Slavizm'i yayması ve Avusturya'nın çıkarları için işe karışması ile 13 Nisan 1875'de Bosna-Hersek ve Karadağ'da ayaklanmalar baş gösterir. Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'dan ayaklanmayı desteklememelerini ister. Ayaklanma bastırılmaya çalışılırken, Avusturya, Paris antlaşmasını yapan devletlere müracaat ederek Osmanlı Devleti'ne bir nota verir. Notanın ağırlığını Bosna-Hersek'te reformlar yapılması teşkil etmektedir. Osmanlı da buna taraftardır. Ancak toplanan vergilerle yapılan harcamalar arasındaki büyük dengesizlik, reform yapılmasını engellemektedir. Gerek dış devletlerin bölge üzerindeki hırsları, gerekse Osmanlı'nın güçsüzlüğünden dolayı köklü tedbirler alamayışı Balkanlardaki karışıklığı gittikçe artırır.

1876 yılında, önce Filibe'de daha sonra da Selânik'de yeni ayaklanmalar baş gösterir. Bunun üzerine Avusturya, Rusya ve Almanya Osmanlı Devleti'ne ortak bir memorandum verirler. Memorandumun şartları, konuyla ilgili evvelce verilen notadan daha ağırdır. Bütün bu hadiseler vuku bulurken, İstanbul'da da önemli siyasî değişiklikler olur. Sultan Abdulaziz tahtan indirilir (30 Mayıs 1876) ve yerine V. Murat geçirilir. Fakat çok geçmeden V. Murat da deli olduğu iddiâ edilerek tahttan indirilir, yerine II. Abdülhamid sultan olur (31 Ağustos 1876).

---

[7]Konuyla ilgili şu çalışmadan faydalanılabilir: Süleyman KOCABAŞ, *Avrupa Türkiyesinin Kaybı ve Balkanlarda Pan-Slavizm*, İstanbul 1986.

Arada yaşanılan bu siyasî buhran esnasında,1 Temmuz 1876'da Sırbistan, 2 Temmuz 1876'da Karadağ, Osmanlı'ya harp ilân ederler. Anlaşmazlık Bosna-Hersek'in ve Bulgaristan'ın duruma karışmasıyla büyür. Balkanlarda meydana gelen bu karışıklıklar, Ruslara aradıkları fırsatı verir. 1 Ekim 1876'da Rusya, Osmanlıların Balkanlar'daki topraklarını birlikte işgal etmek için Avusturya'ya teklifte bulunur. Bu sırada Osmanlı ordusu Sırpları yenmiş ve Belgrat yolunu açmıştır. Ruslar duruma müdahale ederek 48 saat süreli bir nota vererek, hemen mütareke yapılmasını isterler. Osmanlı Devleti, 2 Kasım 1876'da mütareke yapar. Ancak İngilizler bunu Rusların kazandığı siyasî bir başarı telâkki eder ve donanmalarını Çanakkale önlerine gönderirler.

Osmanlı'nın Rumeli'de yapacağı reformları tesbit etmek amacıyla, 23 Aralık 1876'da Tersâne Konferansı toplanır. Fakat konferans bir sonuca varılmadan dağılır (20 Ocak 1877). Bunun üzerine Rusya, emellerini gerçekleştirme yollarını araştırır. Avusturya, Rusya'ya Balkanlar ve Sırbistan'da harp çıktığı zaman tarafsız kalacağına dâir söz verir. Bismark da Çar'ın yakınlığını kazanmak için bu konuda Rusya'yı destekler. Rusya, bu arada İtalya'nın da tarafsızlığını sağlamıştır. Fransa ise, o dönemde Rusya'ya karşı koyacak güçte değildir. Böylece Balkanlar konusunda Rusları çekindiği tek devlet İngiltere kalmıştır. 31 Mart 1877'de diğer büyük devletlerin de katıldığı Londra Konferansı toplanır. Toplantının konusunu, Osmanlı Devleti'nin hıristiyanlar lehine yapmaya söz verdiği reformlar oluşturmaktadır. Bu sıralarda toplanan Osmanlı mebusan meclisi ise, durumu iç işlerine müdahele olarak görüp reddeder. Londra teklifininin Osmanlı Devlet'i tarafından reddilmesi üzerine, Rusya aradığı fırsatı bulur. 16 Nisan 1877'de Romanya ile anlaşıp, 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya harp ilân eder. Rusya'nın bu harp ilânı, yalnızca İngiltere tarafından protesto edilir. Bu amaçla Ruslar, 8 Haziran 1877'de harp nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın Mısır, Süveyş, Boğazlar ve İstanbul'a dokunmayacağına dâir İngiltere'ye teminat verir.

1887-1878, 93 Moskof Savaşı

Bu savaşta, Rus, Romen, savaşta, Rus, Romen, Sırp ve Karadağ orduları, Osmanlı ordularıyla çarpışır. 24 Nisan 1877'de başlayan harp, Rumeli ve Kafkas cephelerinde cereyan eder. Batı cephesinde Osman Paşa'nın, Doğu

cephesinde Ahmet Muhtar Paşa'nın kazandığı başarılara rağmen Osmanlılar harpten yenik çıkar. Durumun vehametini gören Osmanlı hükumeti, büyük devletleri kendisine yardıma çağırır. Bu çağrıya müsbet cevap verilmesini Birmark engeller. Yalnız kalan Osmanlı Devleti, Rusya ile 3 Mart 1878'de Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşmasını imzalar. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hakimiyeti büyük ölçüde azalır. Karadağ, Sırbistan ve Romanya tam bağımsızlıklarını kazanırlar. Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya'yı içine alan bölgede Bulgar Prensliği kurulması kararlaştırılır. Anadolu'nun doğusunda Batum, Kars, Ardahan ve Bayazıt'ın (Karaköse) harp teminatının bir kısmı olarak Rusya'ya verilmesi, ayrıca, Kotur ve civarının İran'a bırakılması kararlaştırılır. Yine Osmanlı Devleti azınlıklar için reformlar yapmayı Rusya'ya karşı garanti eder.

Antlaşmanın yarattığı bu yeni durum, Avrupa devletlerini telâşlandırır. En fazla telâşa kapılan, İngiltere ve Avusturya'dır. Avusturya, âcilen yeni bir toplantı yapılmasını ister. İngilizler, Rusya'nın bu teşebbüsünün Balkanlar, Boğazlar ve sıcak denizlere inme isteğinden kaynaklandığına kânidir. Bunun için İngiltere, Osmanlı Devleti'yle 4 Haziran 1878'de "İstanbul Tedâfüî İttifak" antlaşmasını yapar. Antlaşmaya göre, Rusya'nın Osmanlı topraklarında yeniden büyüme faaliyetlerine karşı İngiltere, Osmanlı'Devleti'ni destekleyecektir. Buna mukabil Osmanlı Devleti, bünyesindeki hıristiyan teb'a için, İngiltere ile anlaşarak reformlar yapacak ve Kıbrıs'ın İngilizler tarafından işgalini kabul edecekti.

Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878)

Balkanlar meselesi Ayastefanos antlaşması ile halledilemez. Zira, İngilizlere göre Balkanlar'daki statükonun yeniden tesisi için, Paris ve Londra'daki toplantılara katılmış olan diğer devletlerin de onayı gerekmektedir. Rusya, bütün bu hadiseler karşısında, ister istemez yeni bir kongre yapılmasına razı olur. 13 Temmuz 1878'de Berlin'de toplanan kongreden sonra "Berlin Antlaşması" imzalanır. Buna göre: Romanya'nın Dobruca'yı almasına karşılık, Beserabya, Rusya'ya bırakılacak, Sırbistan ve Karadağ tam bağımsız olacaktır. Tuna nehri ile Balkan dağları arasında kurulacak Bulgaristan, Osmanlı Devletine bağlı muhtar bir devlet halini alacaktır. Balkan dağları güneyinde, Osmanlı Devleti'ne bağlı, yönetimi muhtar bir Doğu Rumeli vilâyeti kurulacaktır.

Avusturya Bosna-Hersek'i işgal edecek ve Yeni Pazar'da söz sahibi olacaktır. Doğuda Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya, Kotur civarı İran'a bırakılacaktır. Yunanistan'a bir miktar arazi verilecetir ki bu nokta karara bağlanmamıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti Girit, Rumeli ve Doğu Anadolu'da hıristiyanlar lehine ıslahat yapacaktır.

Bu anlaşmayla varılan sonuçlar Ayestefanos antlaşmasının şartlarını nisbeten hafifletmiştir. Ruslar, Almanya ve Avusturya'ya Berlin antlaşmasından dolayı İngilizlerle işbirliği yaptıkları için kızmışlardır. Onun için iki ülke, Ruslara karşı korunmak amacıyla gizlice birleşirler (7 Ekim 1879).

1880 yılında İngiltere'de Türk düşmanlığı ile tanınan Gladstone'un iş başına gelmesiyle, İngilizlerin alışılmış Türk politikası değişmeye başlar. Artık İngilizlerin gözünde Osmanlı Devleti, Avrupa ve Akdeniz'de güvenilir bir denge unsuru olmaktan çıkmıştır. Nitekim İngilizler bu dönemden sonra destek politikalarını, Osmanlı içindeki hıristiyanların özellikle Bulgar ve Ermenilere yöneltirler. Ruslara karşı bir set oluşturmak için onlara bağımsızlık verilmesini isterler. Bu dönemde Ermeni meselesi ile Bulgar meselesinin birleşmesinde İngilizlerin güttükleri siyasetin önemli rolü olmuştur.

Bu şartlar altında, Berlin antlaşmasının Balkanlarda sükûnu sağlayamayacağı aşikârdır. Osmanlılar açısından Avrupa'daki arazinin yarısı kaybedilmiştir. Sırbistan, Bosna ve Hersek elden çıkarıl-mıştır. Romanya, Besarabya'yı kaybetmiştir. Karadağ ve Yunanistan sınırlarının dar olduğu iddiâsındadırlar. Bulgarlar ise, Ayestefanos'ta kazandıkları hakların pek çoğundan mahrum kalmışlardır. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olmasına rağmen, gerçekte Rusların himayesine girmiş gibidir. Rus-Bulgar yakınlaşması, çarın yeğeni Alexandre Battenberg'in Bulgar prensi seçilmesiyle daha da kuvvetlenir. Ancak Bulgar milliyetçilik hareketlerinin artması, Rusya'dan ayrılma temayülünü hızlandırır. Rusların Bulgarlar üzerinde yeniden nüfuz kazanmaları Rus çarı III. Alexandre'in ölümünden sonra başlar ve 1913 yılına kadar devam eder.

Berlin antlaşmasının bir çözüm getiremeyişi Balkanlar meselesini 1878'den sonra Avrupa'nın en önemli meselelerinden biri haline getirmiştir. Avusturya, 1878'den itibaren Balkan siyasetini daha da hız verir. Almanya daha da yakınlaşarak, Ruslara yanaşır. Bu yakınlaşma sonunda, 18 Haziran 1881'de üç yıl müddetle "İkinci Üç İmparatorlar Gizli Antlaşması" imzalanır.

Antlaşmada Ruslar, İngiliz tehdidine karşı korunur. Avusturya'ya istediği zaman Bosna-Hersek'i ilhak etme hakkı tanınır.

Bu arada İngiltere de boş durmayıp Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünden faydalanarak Kıbrıs'tan başka Mısır'ı da işgal eder (15 Eylül 1882). Bu hareket, Rusların bilinen siyasetini engelledi. Berlin antlaşmasından sonra Rusya, Doğu Rumeli muhtar vilâyetini Bulgaristan'a katmak istemiş ve bunun için Avusturya ile anlaşmıştır. Fakât bir müddet iki Slav arasındaki anlaşmazlık bunun gerçekleşmesini mümkün kılmaz. 22 Mart 1885'de Bulgar ve Doğu Rumeli ileri gelenleri Filibe civarında bir köyde ilhâk meselesini kararlaştırırlar. Bundan altı ay sonra, Doğu Rumeli'nin merkezi Filibe'de ayaklanmalar olur (18 Eylül 1885). Osmanlı valisi sınır dışı edilir. Bulgar prensi Doğu Rumeli valisi ilân olunur. Bu ilhâk üzerine Balkanlarda yeni bir karışıklık dönemi başlar.

Geçici Osmanlı Devleti ilhâkı tanımayarak Berlin antlaşmasını imzalayan devletlere nota gönderip, antlaşma hükümlerinin korunmasını istemiştir. Fakat askerî yönden güçsüz durumda oluşu, Bulgaristan'ın bu işi lehine sonuçlandırmasına yetmiştir. 1 Ocak 1886'da yapılan bir antlaşmaya göre, Kırcaali ile Rodop'daki bazı Pomak köyleri Edirne'ye bağlanır. Doğu Rumeli'nin Bulgaristanla birleşmesi resmen kabul edilir. İngilizlerle anlaşarak, Balkanlarda ani şekilde büyüyen Bulgaristan, Rusları tedirgin etmeye başlamıştır. Çünkü bu hadise sonunda, Rusların Balkanlar ve Doğu Rumeli'de kurmaya çalıştıkları denge aleyhlerine bozulmuştur. Bu sebepten ilhaka muhalif tavır alarak Osmanlı Devletini harp için kışkırtırlar. Aynı zamanda, Bulgaristan'daki subaylarını geri çağırırlar. İlhak hadisesi, Ruslarla Bulgarlar arasındaki ilişkileri iyice bozar. Durumun bu şekli almasına memnun olan devletlerin başında Avusturya gelmektedir ve İngiltere ile anlaşarak, Rusların Bulgarlar üzerinde tekrar nüfuz kurmalarını engellemeye çalışır. Ancak tam bu sıralarda Sırpların, Bulgarlar karşısında mağlup oluşu, Avusturya'nın nüfuzunu sarsar. Rusya'nın durumdan faydalanmaya çalışması üzerine Avusturya ile arası açılır.

Büyük Devletlerin İttifâkı

Bulgarların, İngiltere ve Avusturya'ya dayanarak sürdürdüğü politika, Rusları rahatsız etmişti. Ruslar bölgedeki güçlerini daha da artırmak için İstanbul ve Boğazları ele geçirme ve Balkanlarda hakimiyet kurma faâliyetine hız verirler. İlhâk kararına tepki gösteren diğer iki devletten biri Sırbistan'dır. Bulgarlara karşı açtıkları savaşta yenilince, 3 Mart 1886'da Bükreş'te, Bulgar-Sırp antlaşması imzalanır. Muhalif olan diğer devlet Yunanistan'dır. Balkan dengesinin bozulmaması için Yanya'nın kendisine verilmesini ister. O tarihte Osmanlı Devletine bağlı olan Yanya'nın müdafaası için Ahmet Eyüp Paşa komutasındaki birlikler bölgeye yığınak yaparlar. Bu durum karşısında Yunanistan teşebbüsünden vezgeçer.

1887 yılında süresi dolan "İkinci Üç İmparatorlar Antlaşması" uzatılmaz. Bunun için Almanya-Rusya arasında ayrı bir antlaşma imzalanır. İngiltere ise İtalya ile bir antlaşma yapar. Buna daha sonra Avusturya da katılır (28 Mart 1887). Bir müddet sonra İtalya'nın meseleye daha faâl katılmasında, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki büyüme hareketlerinin önemli tesiri olur. Zaten İtalya'nın Afrika'daki (Trablusgarp dahil) istekleri, Almanya tarafından kabul edilmiştir. Almanya ayrıca 18 Haziran 1887'de Rusya ile bir teminat antlaşması yapmıştır. Antlaşma ile Almanlar, Ruslara, İstanbul ve Boğazları alma, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'nde istediklerini yapma, Balkan yarımadasında az da olsa egemenlik kurma hakkını tanımıştır. Buna karşılık, İngiltere, Avusturya ve İtalya "Doğu Üç Taraflı Bağlaşması" adı altındaki antlaşmayı açıklayarak, Rusların Boğazlar'da tehlikeli olma durumunu önlemeye çalışırlar.

1887-1888 yıllarında bir yandan Ruslar, öte yandan üçlü müttefikler, Osmanlı Devletini kendilerine çekmeye uğraşırlar. Ruslar, sıcak denizlere inme siyâsetlerinin Avrupalı devletler tarafından engellene bileceğini görünce, büyüme çabalarını Uzak Doğu ve Orta Asya yönünde yoğunlaştırırlar. Aslında bu siyaset daha öncesinden tasarlanmış ise de Sibirya demiryolunun inşasına kadar uygulanamamıştır. Bunu gerçekleştirme yolunda Japonlarla karşı karşıya gelen Ruslar, yaptıkları savaşı kaybederler. İngiltere ise, 1904 yılında Fransa ve 1907 yılında da Rusya ile arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirip üçlü ittifâk blokunu oluşturur.

Girit Meselesi

Balkanlardaki karışıklığın önemli sebeplerinden biri de Girit meselesidir. Bu yıllarda Girit'te çıkarılan isyanlar, Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırmıştır. 2 Eylül 1866'da çıkan ayaklanmadan[8] sonra, 15 Şubat 1868'de uyulması gereken yeni esaslar ilân edilir. Buna göre adanın bir Osmanlı valisiyle birlikte seçilecek bir halk meclisi tarafından idâre edilmesi kararlaştırılır. Berlin antlaşmasında bu kararlara uyulduğu gibi ayrıca adada ıslahat yapılması da hükme bağlanmıştır.

21 Temmuz 1883 İstanbul antlaşmasıyla Yunan sınırı çizilir. Bu, Nardo (Arto) Körfezini, Lamya'ya bağlayan bir hattır. 93 Harbi başlayınca Yunanistan bu sınırı genişletmeye çalışmıştır. Berlin Kongresi'nde, Yanya'ya gözdiken Yunanistan, bunu gerçekleştiremeyince Girit'e yönelir. 1896 yılında Girit'te patlak veren bir isyan, Yunanistan'a aradığı fırsatı verir. Adada bulunan Rumlar da Girit'in Yunanistan'a katılmasını isterler. Osmanlı Devleti daha erken davranarak adaya asker çıkarır.

Teselya Savaşı (1897)

Yunanlıların Girit üzerindeki emellerini bilen Osmanlı Devleti, meseleyi askerî yollarla çözme niyetindedir. Büyük devletlerin muhtemel bir harbi önleme teşebbüsleri sonuç vermez. Zira, Yunanistan Girit'e yalnız muhtariyet verilmesini değil, aynı zamanda kendisine bağlanmasını istemektedir. Bu aşamada harp artık kaçınılmaz olmuştur. Sonunda, 1897 Nisan'ında Türk-Yunan sınırlarında ilk çarpışmalar başlar. Duruma müdahale eden büyük devletler, sonuç ne olursa olsun, kazanan tarafın durumdan istifâde edemeyeceğini her iki tarafa da bildirirler. Yunanistan bu ihtarı göz önüne almaz ve sınırı ihlâl eder. Bir an önce Makedonya ve Yanya'yı alma niyetindedir. Ancak Yunan kuvvetleri kısa zamanda Osmanlı ordusu tarafından geri püskürtülür. Bu defa da Osmanlı Devleti, Yunanistan'a resmen harp ilân eder (18 Nisan 1897).

---

[8] 1866-1869 yılları arasında Girit'te vuku bulan ayaklanmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet Salâhi, *Girit Meselesi 1866-1869*, (Haz: Münir Aktepe), İstanbul 1967; DANİŞMEND, *A.g.e.*, IV. s. 208.

Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Yunanlıları rahatça yenip tekrar bütün Teselya'yı ele geçirir. Bu arada Ahmet Hıfzı Paşa da Epir'de Yunan ordusunu bozguna uğratır. Atina halkı mağlubiyeti protesto etmek için sokaklara dökülüp saraya hücüm eder. Bunun üzerine mevcut hükümet çekilir ve Ralis yeni hükümeti kurar. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin işe müdahâle etmesinden çekindiği için, 19 Mayıs 1897'de Epir, 20 Mayıs 1897'de de Teselya cephelerinde mütareke imzalar. Bu mütarekelerden sonra, İstanbul'da Türk-Yunan barış antlaşması yapılır (4 Aralık 1897). Yunanistan bu mağlubiyeti İngiltere'nin yardımlarıyla az bir zararla atlatmıştır. Girit, bu antlaşmayla sözde Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış ve imtiyazları da artırılmıştır.

Makedonya Meselesi[9]

Balkan savaşı içindeki önemli meselelerden biri de, Makedonya meselesidir. Harpten önceki Makedonya, eski Selânik, Manastır'ın il merkezi ve Serfice sancaklarıyla Kosova ilinin Üsküp sancağını içine alan bir bölgedir. İçtimaî yapı itibariyle bölge, çok karışık bir şekil arzetmektedir. Osmanlı idâresinde uzun yıllar kalmasında bu karışık yapısının büyük rolü olmuştur. Devletin gerileme dönemine girmesiyle bölgedeki değişik unsurlar, ırkdaşlarını kendi taraflarına çekme çabasına girerler. Diğer Balkan milletleri de bölge üzerinde çeşitli emeller beslemektedirler.

11 Mart 1870 tarihinde Makedonya'da, merkezi İstanbul'da bulunan ve Rum Patrikhanesi'nden ayrı olan bir Bulgar Ekzarhlığı kurulur. Bu sayede, bölge halkı üzerinde mezhep birliği kuvvetlendirilir. Bulgarlar 1890'dan sonra, Makedonya ve Trakya üzerindeki faaliyetlerine daha da hız verirler. Makedonya muhtariyeti için çalışacak bir teşkilat 1893 yılında kurulur. Selânik'te teşekkül eden "Makedonya Dahilî İhtilal Komitesi Teşkilâtı" adlı komitenin programı, Makedonya'yı Bulgaristan'a bağlama gayesi güder. 1895 yılında Makedonya'da karışıklıkların artması üzerine, Osmanlı devleti buraya asker

---

[9]Makedonya meselesine dair yazılan bir makalede, meselenin siyasî yönü üzerinde durulmuştur. Burada ayrıca, İttihat ve Terakki tarafından çıkarılmış Makedonya (Cenevre 1900) adlı eser tanıtılmıştır: Ergün AYBARS, "Makedonya ve II. Meşrutiyet" *Tarih İncelemeleri Dergisi (Ege üniv.)*, İzmir 1988, s. 107.

yığmaya başlar. Bu yıllarda artan çete faâliyetleri yanında, Mayıs 1897'de Avusturya-Macaristan ile Rusya, Boğazlar ve Balkanlar konusunda anlaşırlar. Anlaşmanın sağlanmasından sonra, bölgedeki çete faaliyetleri daha da artar. Komitacıları kullanarak Makedonya'da karışıklıklar çıkaran Bulgarlar, bu dönemde en büyük yardımı öğretmenler ve papazlardan görürler. Çeteler diğer milletlere ait köylere girip mezâlim yaparken, aynı zamanda köylüleri Bulgar ülküsü için hizmete zorlarlar. Kilise kanalıyla, dinî yönden halka tesir eden papazlar, haçlı zihniyetinin yeniden uyanması için çalışırlar. Bütün bu durumlar büyük devletlerin dikkatini çeker ve Osmanlı Devletinden Girit'te olduğu gibi burada da ıslahat yapılması istenir.

Balkanlar üzerinde büyük devletlerin güttükleri siyâset bu yıllarda şöyle bir görünüm arzetmektedir: Ruslar tamamen Uzakdoğu ile meşgüldür. Balkanlar hususunda Bulgarlarla gizli anlaşma imzalamışlardır. Avusturya-Macaristan ve Alman idârecileri, Rusyanın Balkanlarla ilgilenmesine sebep olacak her hangi bir hareket yapmaktan kaçınmaktadırlar. Ancak, bölgede istikrârsızlığın artması için Bulgarların yaptıkları faaliyetler yeterli olmuştur. 1901 yılında, Bulgar konitecilerinden bir grup, Amerikan misyoner teşkilâtından bir kızı kaçırarak fidye ister. Karşılığında aldıkları 400 bin frank, hem çetelere maddi gelir sağlamış, hem de kamuoyunun bölge ile ilgilenmesine vesile olmuştur.

Makedonya'da mezâlim ve karışıklığın artması, büyük devletlerin Osmanlı Devletine baskı yapmasına yol açar. Islahat yapılması için Osmanlı hükümetini sıkıştırırlar. Babıâli, ıslahat yapmaya razı olur ve Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Makedonya genel müfettişliğine tâyin eder. Gittikçe artan çete faaliyetleri, bölgedeki Türk halkının huzursuzluğunu artırır. 1903 yılında yaklaşık 26.000 asinin katıldığı Saint Elie (İlyas Peygamber) günü yapılan merasimler isyana dönüşür ve bu ayaklanmalar üç ay devam eder. Komitenin beyanlarına göre, isyan sonucu, 198 kasaba yakılmış, 5328 Türk öldürülmüş, 30.000 Makedonya'lı Bulgaristan'a kaçmıştır. Yine bu hadiseler 6.000 Makedonya'lının ölmesine, 70.000 kişinin evsiz kalmasına ve 1500 kişinin de tutuklanmasına sebep olmuştur. Bu arada Osmanlı idâresinin yapmayı vadettiği ıslahat İngiltere, İtalya, Fransa ve Almanya'nın birbirine uymayan istekleri yüzünden bir sonuca varamamıştır. Bununla beraber ıslahatın gerçekleşmesinde Hüseyin Hilmi Paşa'ya yardım etmeleri için yeni yabancı yöneticiler tâyin edilir. Ma-

kedonya bir kaç bölgeye ayrılır ve yönetimleri farklı devletlere bırakılır. Bu yapılanlarla, Makedonya'da milletler arası bir ıslahat programı uygulanmaya başlanmıştır.

Osmanlı hükümeti açısından kısmen de olsa halledilen Makedonya meselesi, II. Meşrutiyetin ilânından (23 Temmuz 1908) sonra yeni bir safhaya girer. Rusya meşrutiyeti Osmanlılar için olumlu bir değişme olarak görür ve diğer devletlerden müdahele etmemelerini ister. Bu kararına rağmen, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar konusunda yaptığı teklifi de gözönünde tutar. Teklife göre, Rusya, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhâkını kabul ederse, buna mukabil Avusturya, Boğazların Rus harp gemilerine açılmasını, Yenipazar sancağını boşaltmayı ve Selanik'e yaptırılacak demiryolundan vazgeçmeyi taahhüt eder. Ayrıca, Girit'in Yunanistan'a ilhâkı da bu görüşmede kararlaştırılır.

Trablusgarp Savaşı (1911)

Yukarda belirtilen mutabakât sonucu, Avusturya-Macaristan, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhâk eder. Bu âni değişme diğer Avrupa devletlerinin tepkisine yol açar. İngiltere ve Fransa, Ege denizine bir donanma göndererek milletler arası yeni bir konferans yapılmasını isterler. İlhâk hadisesinin Sırbistan'ın Avusturya'dan uzaklaşarak Rusya'ya yakınlaşmasında önemli tesiri olur. Avusturya'nın Bosna-Hersek, Rusya'nın ise Boğazlara karşılık İtalya'ya tâviz vermesi sonunda, 26 Eylül 1911'de İtalya, Osmanlı Devleti'ne bir nota verir. Notada Trablusgarb'ın kendilerine teslimi istenmektedir. Osmanlı, bazı tavizler vermesine rağmen, İtalya'nın aşırıya varan isteklerini kabul etmez ve 28-29 Eylül 1911 tarihinde, İtalyanlar Trablusgarb'a asker çıkarırlar.

Trablusgarp savaşı, Osmanlı üzerinde emelleri olan diğer devletleri harekete geçirir. Bulgarlar, 13 Mart 1912'de Sırplarla siyasî bir saldırmazlık anlaşması imzalarlar. Bunu 11 Mayıs 1912 tarihinde yapılan askerî bir anlaşma takip eder. Yine Bulgarlar, Yunanlılarla 29 Mayıs 1912'de karşılıklı yardım, 22 Eylül 1912 tarihinde de askerî bir anlaşma yaparlar. Böylece, 1912 yılı sonlarına doğru, Osmanlı Devleti karşısında, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'dan oluşan üçlü bir ittifak kurulmuş olur. Bu ittifâka 1912 Ağustos'unda, Karadağ'da katılır. Karadağ'ın anlaşmaya iştirâkinde en önemli sebep, savaş sonunda yapılabilecek bir taksimatta açıkta kalmamaktadır. Bu

gayeyle Bulgaristan'a oldukça uygun tekliflerde bulunarak ittifâka katılır ve fiili olarak da Osmanlı Devleti'ne karşı ilk önce harekete geçer (8 Ekim 1912). Harbin başlamasından birkaç ay önce sağlanan ittifâk, büyük devletleri bölge konusunda kesin tavır almaya zorlamiştir. Fransa, seferberlik ilânından iki gün önce, Alman hükümetine müracaat ederek mevcut statükonun harpden sonra da değişmemesini teklif eder. Aynı şekilde Rusya ile Avusturya-Macaristan, harbe taraftar olmadıklarını belirtip, sonucun, ne olursa olsun, mevcut sınırları değiştirmeyeceğini bildirirler.

Buraya kadar söylenenler, hadiselerin birkaç can alıcı noktada toplandığını göstermektedir. Özellikle büyük devletlerin Şark Meselesi dahilinde Osmanlı'yı parçalama çabaları ve bu amaçla Balkanlı unsurları desteklemeleri bu noktalardan en önemlisidir. Bulgarların, Balkan milletlerinin özünü teşkilettikleri iddiasıyla Osmanlı Devletine karşı cephe almaları, bölgedeki karışıklığın artmasına yol açmıştır. Bütün bu olumsuzluklara devletin içinde bulunduğu çöküş halinin de eklenmesiyle savaşın patlak vermesi kaçınılmaz olmuştur.

Nitekim, 13 Ekim 1912 tarihinde müttefik Balkan Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota verirler. Notada, Balkanlar için yapılacak ıslahatın hemen uygulamaya konulması ve bu ıslahat yapılırken, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesindeki, milliyet esasının göz önüne alınması istenmektedir. Ayrıca, vilâyetlere muhtariyet tanınıp idarecilerinin Belçika veya İsviçreli valilerden seçilmesi, tahsil serbestliğinin sağlanması, il idâre meclisi, jandarma ve milis kuvvetlerinin kurulması gibi istekler de bu notada belirtilen ıslahat maddeleri içinde yer almaktadır. Notanın önemli bir yönü de, Balkanlarda seferberlik ilân eden Osmanlı idâresininin bu kararından vaz geçmesi üzerinde yoğunlaşır. Osmanlı Devleti bu notayı, devlet nüfuzunun sarsılacağı ve Balkanlı unsurların iç işlerine müdahâle etmiş olacağı hükmünde görür. Bu açık meydan okuma, Osmanlı Hükümeti'nin harekete geçmesine yol açar. 15 Ekim 1912'de İtalya ile bir antlaşma yapılır. Aynı gün, Sofya, Belgrat ve daha sonrada Atina elçileri geri çağrılır. 16 Ekim 1912 tarihinde Bulgar ve Sırplara, 18 Ekim'de de Yunanistan'a savaş ilân edilir.

III- Balkan Savaşı'nın Askerî Safhaları

Savaşın askeri safhalarına geçmeden II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yeni şekil almaya başlayan siyasî ve sosyal hayata bir göz atmak yerinde olacaktır. 23 Temmuz 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti için yeni bir rejim ve yeni bir dönem demektir. Meşrutiyetin ilânıyla birlikte, o zamana kadar mutlak yetki sahibi olan padişahın yetkileri oldukça kısıtlanmış ve hemen her sahada yeni düzenlemelere gidilmiştir. II. Meşrutiyetin ilânına kadar, potansiyel halde bulunan siyasî faâliyetler, bu tarihten sonra, daha da açığa çıkmıştır. Öyleki 1908-1910 yılları arasında yaşanan hürriyet havası içinde on değişik parti kurulmuş[10], yine 1908-1918 arasında binden fazla (?) süreli yayın çıkarılmıştır[11].

Aynı dönemde ordu-yönetim arasındaki denge, ordu lehine dönmüş bir vaziyette görülürse de, bunun zararları önce Balkan, daha sonra I. Dünya Savaşı'nda kendini belli eder. Çoğu asker menşe'li olan İttihat ve Terakki Cemiyeti[12] ileri gelenleri, askerlik-siyaset arasında bocalamış, ilân edilen meşrutiyet de bekleneni verememiştir. Meşrutî idârenin dördüncü yılında büyük bir savaşa dönüşen Balkan ayaklanmaları, dönemin hükümetlerini uğraştıran önemli meselelerden biridir. Yakınçağ Türk tarihinde "Büyük Kabine" veya "Baba - oğul Kabinesi" diye adlandırılan, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazam olduğu kabine bu yıllarda iş başına gelmiştir (22 Temmuz 1912). İlk iş olarak İttihatçıların ilân ettiği "idâre-i örfiyye" yi kaldıran bu hükümet yeni düzenlemeler yapmaya çalışmış bu yüzden muhalefete düşen İttihat ve Terakki'nin tek hedefi haline gelmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinden önce iktidârda bulunan hükümetlerin istikrârlı kararlar alıp uygu-

---

[10] Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiyede Siyasi Partiler 1908-1916*, c. I, İstanbul 1984. Ayrıca ordunun siyasetle ilgilenmesi konusunda bkz.: Şerafettin TURAN, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1985, s. 71.

[11] Bülent VARLIK, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *TCTA*, c. 1 İstanbul 1985, s. 116. Meşrutiyet dönemi basını için aşağıda, "Balkan Savaşı ve Basın" kısmında geniş bilgi verilecektir.

[12] İttihat ve Terakki hakkında yukarda adı geçen genel eserler dışında bkz.: Feroz AHMAD, *İttihat ve Terakki 1908-1914* (Çev. Nuran ülken), İstanbul 1971; M. Şükrü HANİOĞLU, *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, 1889-1902*, İstanbul 1985.

layamaması Balkan savaşının çıkmasından da âmil olmuştur[13]. Ayrıca Büyük kabinenin aldığı hatalı bir kararla sahte Rus teminatına aldanılarak, Rumeli'deki yüz yirmi talimli taburun terhisine karar verilmesi, dönemin önemli siyasî ihmâllerinden biridir.

Bu yıllarda, İttihat ve Terakki mensupları iktidara gelebilmek için çeşitli yollar aramakta, siyasî entrikalara baş vurmaktadırlar. Hükümeti güç durumda bırakmak ve siyasî havayı gergin tutmak için şiddetli bir savaş propogandası başlatılır. Darülfünun talebesi "Harp isteriz" diye gösteriler yapar[14]. Gerek cephede, gerekse cephe gerisinde bozgunculuk yapan pek çok İttihatçı yakalanır. Ordudaki düzenlemeyi hazmedemeyen yüksek rutbeli subaylardan neferelere kadar sirâyet eden "İttihatçılık - İtilafçılık" ayrımı genişler. Bu ve benzeri parçalanmaların bedeli, daha savaşa girilmeden acı bir şekilde ödenilmiştir.

1- Savaş Öncesi Askerî Durum

Türk ordusunun durumu

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, ülke savunmasını güçlü temellere oturtmak için ordu bünyesini esaslı surette düzenleme yoluna gidilmiştir. Yapılan bütün çalışmalarda varılmak istenen hedef, orduyu Avrupa ölçülerine kavuşturmaktır. Sultan II. Abdülhamid döneminde noksan olan askerî araç ve gereçler, kısmen tamamlanmaya çalışılmış, seri ateşli bir miktar top ve ağır makineli tüfekler alınmışsa da bunlar askere dağıtılmamıştır. Yeni silâhlarla

---

[13] özellikle, Said Paşa kabinesi döneminde ki bir hadise, Balkan Savaşı öncesinde yapılan büyük gafletlerden biri olarak görülür. Bu hadise, Sırbistan'ın Avrupa'dan satın aldığı ve Avusturya arazisinden geçiremediği seri ateşli topların, Selanik limanından nakline izin verilmesidir. Bu toplar daha sonra Türk ordusuna karşı kullanılmıştır. (DANİŞMEND, *A.g.e.*, c. IV, s. 389).

[14] Yücel AKTAR, "1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbine Etkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1985, ss. 114-128. (Bu çalışmada mesele etraflı bir şekilde işlenmişse de, makalenin giriş kısmında mitinglerin günümüzde karşılaşılan öğrenci olaylarına benzetilmesi pek doğru olmasa gerektir.)

eğitim yapamayan askerler, savaş sırasında bunları gerektiği gibi kullanamamışlardır.

1910 yılı Temmuz ayında uygulanmaya başlanan "Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilât-ı Esâsiye Nizamnâmesi" yeni bir askerî düzenin tesisini gerektirmiştir. Yapılan düzenlemeler, araç-gerece ihtiyaç duyulmayan yerlerde başarılmışsa da ihtiyacı fazla olan yerlerde tamamlanamamıştır. Tasarlanan yeni plan ve projeler ancak kâğıt üzerinde kalmış, uygulamaya konulamamıştır.

Savaş ihtimâlini göz önünde bulunduran Türk Başkomutanlığı çıkacak her hangi bir savaşta uygulanması için oniki plân hazırlamıştır. Bu plânlardan yedisi, Balkan yarımadasıyla ilgili olup ağırlık Bulgar ordularına verilmiştir. Hazırlanan askeri plânlar gereğince Türk ordusu iki kısma ayrılmıştır.

Doğu Ordusu: Doğu Trakya'da ve kısmen Batı Trakya'da Bulgarlara karşı kullanılacak ordudur. Emir ve komutası I. Ordu müfettişliği tarafından yürütülecek bu ordunun plâna göre mevcudu 369.315 kişi olacaktır. Oysa 22 Ekim 1912'de başlayan taarruzda bu sayı ancak 115.000'e yaklaşır. Ordu yalnız sayı yönünden değil, aynı zamanda silah, araç ve gereç yönünden de bir hayli yetersizdir.

Batı Ordusu: Makedonya'da Bulgarlara, Sırplara, Karadağ ve Yunanlılara karşı savaşacak olan ordudur. Emir ve kumandası 2. Ordu müfettişliğine aittir. Sefer plânında tasarlanan mevcudu 812.663 olmasına rağmen 19 Ekim 1912'deki taarruz başlangıcında bu sayı 290 bin kadardır.

Müttefik ordularının durumu

Yukardaki bölümlerde belirtilen sebeplerle savaşa karar veren ve bir ittifâk oluşturan Balkanlı unsurlar seferberlik hazırlıklarını hızla tamamlamışlardır. Bunda, aynı yarımada içinde, birbirine yakın konumda bulunmalarının büyük rolü olmuştur. Savaş başlamadan kısa zaman önce, büyük askerî manevralar yapan Bulgar ve Yunan kuvvetleri taarruz kabiliyetlerini bir hayli yükseltmişlerdir.

Müttefik kuvvetlerin savaş öncesinde durumu şudur:

Bulgar Ordusu: Berlin antlaşmasından sonra prenslik haline gelen Bulgaristan, ordusunu Rus subayları yönetiminde kurmayı başarmıştır. 1912 yılına gelinceye kadar ordu, pek çok tadilât ve yeniliklerle düzenli bir hale

kavuşturulmuştur. Bu dönemde Bulgar ordusunun seferî mevcudu toplam 459.810'dur. İhtiyatlarla bu rakam beşyüz bini geçer.

Sırp Ordusu: Sırbistan bağımsızlığını ilân etmiş bir devlet olmasına rağmen güçlü bir orduya sahip değildir. Ancak bölgedeki diğer devletlerin yaptığı askerî ıslahat Sırp ordusuna da tesir etmiştir. Dâimi görevde bulunan ordu mevcudu bu yıllarda 260 bin kadardır.

Yunan Ordusu: Yunanistan, 1830 yılında istiklâline kavuştukdan sonra ordusunu düzenlemeye hız vermiştir. 1912 sefer plânına göre Yunan kara kuvvetleri Teselya, Epir ve dahilî ordu olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. İlk iki grubun mevcudu 113.000'dir.

Karadağ Ordusu: Karadağ Balkan savaşı öncesinde hemen hemen düzenli bir orduya sahip olmamasına rağmen sefer sırasında 45 bine yakın mevcutla savaşa katılmıştır.

Balkan savaşında iki cephede yerleştirilmiş olan müttefik ordularının toplam asker mevcudu şöyledir:

Batı cephesi müttefik orduları : 255.000
Doğu cephesi müttefik orduları : 213.275
Toplam : 468.275.

Bu orduların güçlerini iki cephede teksif etmeleri, taarruz ve ikmâl kabiliyetlerini artırmıştır. Ortak sefer ve yığınak planlarına göre Bulgar orduları, daha çok Kırklareli-İstanbul hattına taarruz ederek İstanbul yolunu açacaktır. Sırp ordusu, Batı bölgesinden Türk ordusuna hücum edecektir. Yunan kuvvetleri ağırlık merkezi olarak Teselya'dan taarruz ederek ilerleyecek ve zayıf bir kuvveti de Epir'e sevk edecektir. Karadağ ordusu İşkodra'ya taarruzla Yenice ve Yenipazar'da savaşan Sırp ordularıyla birleşecektir.

Türk Başkomutanlığı'nın Balkan ordularına karşı hazırladığı plânlar aşağı yukarı hasım kuvvetlerinkine mukabil tedbirleri hâizdir. Ancak gerek sayı, gerekse araçların yetersiz bir seviyede bulunan Türk ordusu, bu plânlarını tam olarak gerçekleştiremez. Öyleki, iki ordu arasında kısa bir mukayese yapıldığında Türk kuvvetlerinin ne derecede derme çatma hazırlandığı görülür. Askerlerin giyim, kuşam ve yiyecek ihtiyaçları karşılanamamıştır. Redifilerin büyük bir kısmı mahallî kıyafetleriyle ile cepheye gönderilmiştir. Telefon, telgraf hatları muntazam olmadığı gibi, kazma, kürek gibi lüzumlu araç gereç de barış dönemine göre ayarlanmıştır. Bütün depolar, an-

barlar, hatta birlik kilerleri yeterli ölçüde doldurulamamış, sağlık hizmetlerinin kifâyetsizliğinden açlık ve hastalıktan ölenlerin sayısı artmıştır.

2- Savaş İlânı ve Cephelerdeki Çatışma

İki dönemde cereyan ettiği için I. ve II. Balkan savaşları diye adlandırılan çarpışmaların ilkinde müttefikler Bâbıâli'ye bir nota vererek kabulü imkânsız isteklerde bulunurlar (13 Ekim 1912). Bu tarihten üç gün sonra, Osmanlı hükumeti, Balkanlı müttefiklerle diplomatik ilişkilerini keserek savaş ilân eder. Müttefik orduları ise 18 Ekim 1912'de bütün cephelerden Türk sınırlarına saldırmaya başlarlar. Orduların 18 Ekim'de başlayan çarpışmaları I. Balkan savaşı, toplam 7 ay 23 gün sürmüş ve 30 Mayıs 1913'de sona ermiştir.

II. Balkan savaşı ise Balkanlı unsurlar arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden başlamıştır. I. Balkan savaşının bitiminden yaklaşık 52 gün sonra yapılan bu savaşta, Türk Doğu Ordusu Edirne'yi geri almıştır.

Balkan savaşlarında orduların cephe durumu şöyledir:

Doğu cephesi: Bu cephede Osmanlı orduları başkomutanlığını Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa, "başkumandan vekili" sıfatıyla üstlenmiştir. Doğu ordusu kumandanlığına birinci Ferik Abdullah Paşa tayin edilmiştir. Bulgar başkumandanlığında ise general Savof bulunmaktadır. Bulgar kuvvetleri (I., II., II. Ordu, Rodop grubu) 18 Ekim 1912'de taarruza başlar. 21 Ekim 1912'de ikinci ordu ileri kısmıyla Arda ve Tunca nehirleri arasında 35 kilometrekarelik bir cephe üzerinde Edirne'nin 16-20 km. batısı ve kuzey bölgesine kadar uzanır. I. ve III. Bulgar orduları, Tunca nehrinin doğusundan ve 55 kilometrelik bir cephe ile (I. Ordusu Edirne-Kırklareli hattının 15 km. kuzeyine, III. Ordusu Kırklareli'nin 20 km. kuzeyine kadar) yaklaşırlar. Türk Doğu ordusu, Bulgar ordusuna karşı Kırklareli-Edirne-Yenice istikametinde müdafaa hattı oluşturmaya çalışır.

Bulgar başkumandanı general Savof, ilk iş olarak, Ali Yaver Paşa kumandasında Filibe demiryolunu tehdid eden mürettep kolorduyu bozguna uğratıp (19-20 Ekim 1912) Mestanlı'nın güneyine kadar sürmüş ve bundan sonra Türk Doğu ordusunun esas kuvvetleriyle karşılaşmıştır. 21-23 Ekim'de, Pazartesi-Çarşamba günleri Edirne-Kırkkilise (Kırklareli) arasında, özellike Edirne'nin 25 km. kuzey doğusundaki Süloğlu ve Pınarhisar taraflarında yapı-

lan çarpışmalar Türk ordusunun bozgunuyla sonuçlanmıştır. Bulgar ordularının bu bozgun sonunda Çatalca istihkâmlarına dayanması kolaylaşmıştır.

Edirne üzerine yapılan ilk baskın hareketleri 23-24 Ekim günlerine tesadüf eder. Bu baskın girişiminde başarılı olamayan Bulgarlar, 16 Kasım'a kadar kuşatmayı tamamlayarak Sırp ordusuyla birlikte 21 Kasım 1912'den itibaren şehri aralıksız top ateşine tutarlar. Batı cephesinden gelen kötü haberler karşısında çaresiz kalan Babıâli 28 Kasımda Çatalca'da Balkan müttefikleriyle müzakerelere başlar. Bu müzakerelerde, Osmanlı Devleti'ni başkumandan vekili Nâzım Paşa ile Ticaret ve Ziraat Nâzırı Mustafa Reşit Paşa temsil etmiştir. Oldukça çekişmeli geçen görüşmeler 3 Aralık 1912'de imzalanan mütâreke ile sonuçlanmıştır.

Mütârekeyi, Yanya ve İşkodra muhasaralarını sürdüren Yunan ve Karadağ hükümetleri imzalamışlardır. Bulgar muhasarasında bulunan Edirne kalesindeki Türklere iâşe yardımı yapılmaması, buna mukabil Bulgar ordularına yiyecek götüren trenlerin buradan geçmelerine müsâde edilmesi mütârekenin en ağır maddesi olarak bilinir. Yine başka bir maddeye göre sulh işi, Londra'da toplanacak konferansa bırakılmıştır. İngiliz dış işleri bakanı Sir Edward Grey'in fahri başkanlığında 16 Aralık 1912'de Londra'da toplanan Saint James sulh konferansında müttefik kuvvetler Edirne, Yanya ve İşkodra dahil olmak üzere bütün Rumeli'nin ve adaların kendilerine bırakılmasını isterler. Babıâli bu istekleri kabul etmez ve görüşmeler 6 Ocak'ta kesilir.

Londra görüşmelerinin sonuç vermemesi üzerine Bulgar başkumandanı general Savof 3 Şubat gününden itibaren Edirne'yi yeniden bombardıman eder. Bu arada 4 Şubat'ta başlayan Çatalca muharebeleri, birincisi gibi Türklerin başarısıyla neticelenmiştir. Bu sayede İstanbul düşman işgalinden kurtulmuştur. Cephede kazanılan kısmî başarılara rağmen ikmâl alamayan Edirne kalesi 26 Mart 1913'de müttefiklerin eline geçmiştir. Bu düşüş memlekette büyük bir infiâl uyandırmıştır[15].

---

[15]Balkan savaşı sırasında muhasara altında uzun süre savunulan Edirne'ye karşı ilk düşman taarruzu 22 Ekim 1912'de başlamıştır. Burada gösterdiği üstün kumandanlık örneğiyle Türk tarihine " Edirne müdâfii" olarak geçen Erzurumlu Mehmet Şükrü Paşa, kaleyi düşmana karşı 5 ay 5 gün savunmuştur. General İvanofun kuvvetli ordusu karşısında Şükrü Paşa, bin türlü meşakkat içinde, askere ve halka süpürge tohumu yedirerek kaleyi müdafaa etmiştir.

21 Taburlu bir kolordu gücüne sahip bulunan Türk Kırcaali Müfrezesi düşmanın yan ve gerilerinde etkili olamamış ve Bulgar Rodop grubu önünde kısa zamanda dağılmıştır. Müfrezenin bu başarısızlığı ve Gümlüçine'ye doğru panik halinde çekilmesi, Bulgarlar'ın Batı Trakya'ya hakim olmalarına yol açmıştır. Böylece Doğu ve Batı Türk orduları arasındaki bağlantı, savaşın başlamasından onbir gün sonra kopmuştur. Bununla beraber Bulgar ordusu, bu cephede savaşın sonuna kadar kesin bir üstünlük ve başarı sağlayamadan, kolera salgını, ikmal zorluğu gibi sıkıntılar içinde, barış antlaşmasına kadar ele geçirdiği bölge de kalmıştır.

Batı Cephesi: Türk ordusu bu cephede ağırlıklı olarak Koçana, Komanova, Üsküp, Manastır bölgelerine yığınak yapmıştır. Karadağ ordusunun merkez ve güney grupları, 8 Ekim 1912'de İşkodra'ya, kuzey grubundan IV. Tümen 7 Ekim'de Barana-Akova istikâmetine taarruzeder. Sonunda Sırp İybar ordusundan bir tugayın yardımıyla Taşlıca müttefik kuvvetlerin eline geçer. Taşlıca'yı savunması gereken Türk müfreze komutanı ise savaşmadan Avusturya'ya sığınır. Sırp kuzey grubunun Şin tümeni, Gosine-İpek bölgesine taarruz ederek tümeniyle birlikte Yakova üzerinden İşkodra'ya ulaşır ve İşkodra kuşatmasına katılır. Burada % 60 kayıp veren Karadağ ordusu amacına ulaşmadan verdiği kayıplar nedeniyle muttefiklerin yanında güçsüz duruma düşer. İşkodra'daki Türk birlikleri ise son komutanlarının ihanetine kadar, başarılı bir savunma yaparlar. Komutanın ihaneti üzerine Karadağlılarla anlaşarak kaleyi boşaltır ve Draç bölgesine çekilirler (23 Nisan 1913).

Çatalca'dan çekilen Bulgar kuvvetlerinin yardımıyla taarruzun şiddetlenmesi Doğu ve Güney tahkimatlarının düşmesi üzerine Şükrü Paşa teslim teklifinde bulunmuştur. General İvanof tarafından saygı ve takdirle karşılanan Şükrü Paşa kılıcını teslim etmişse de daha sonra Edirne'ye gelen kral Ferdinand, büyük bir övgüyle kılıcı tekrar sahibine iâde etmiştir. Askerlik tarihinde harika olarak nitelendirilen bu savunma hakkında Avrupa ve Türk basınında pek çok resim ve yazı yayınlanmıştır. Hatta Edirne'nin düşmesi üzerine, Fransız milleti adına hazırlanan bir "şeref kılıcı ve binlerce imzalarla dolu bir altın kitap", Şükrü Paşa'ya hediye edilmiştir. (Şükrü Paşa hakkında geniş bilgi için bkz.: DANİŞMEND, *a.g.e.*, ss. 391-392.; Erhan DEMİRUTKU, "Balkan Harbinde Şükrü Paşa ve Edirne Müdafaası" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, nr. 7, Temmuz 1987, ss. 2-9; Rakım ERTÜR, *Balkan Savaşında Edirne Savunması Günleri*, (Haz. Ratip Kazancıgil, Vize [Kırklareli] 1986 s. 104.)

II. Müttefik orduları (Sırp-Bulgar) Komanova'ya doğru ilerler. Burada, I ve III. Sırp ordusunun katılmasıyla, Komanova mevziinin yan ve gerilerine geçerler. Çok şiddetli çarpışmaların yapıldığı bölgede ilk gün, Sırplar büyük kayıp verirler. Başarıya ulaşılacağı bir sırada 23-24 Ekim 1912 gecesi redifler mevzilerini terketmeye başlarlar. Boşaltılan bu mevkiler, ihtiyatların gönderilmesiyle de kapatılamaz ve Komanova muharebesi mağlubiyetle sonuçlanır. Geri çekilen Türk birlikleri Üsküp-Köprülü hattında savunmaya geçerek Batı ordusu asıl kuvvetlerinin daha güneye atılmasını önlerler. Üsküp-Köprülü hattında ve Pirlepe'nin kuzeyinde yapılan savaşlarda başarı kazanamayan Türk Batı ordusu birlikleri buradan Kırçova-Manastır hattına çekilmek zorunda kalır. Üç gün süren Manastır muharebesinde başarılı olamayan Türk Batı ordusu, düzensiz bir şekilde çekilmeye başlar ve Arnavutluk dağlarına sığınmaya çalışır. Ricat sırasında ağır silahların onda dokuzu, sağlam bir vaziyette yollarda düşman eline bırakılır. II. Müttefik orduları içindeki Bulgar VII. Tümeni, Koçana-İştip hattından Selânik'e doğru ilerler. Şehirler artık birer birer düşman eline geçmeye başlamıştır. 3 Kasım 1912'de Yunanlılar, Preveze'yi, 6 Kasım'da Sırp-Karadağ kuvvetleri Yakova'yı nihayet 8 Kasım'da, Yunanlılar ittihatçıların "Kabe-i Hürriyet" veya "Mehd-i Hürriyet" dedikleri Selânik'i ele geçirirler. Selaânik şehri, daha önce Üsküp'de olduğu gibi ahalisiyle Yunanlılara teslim olur. Bunda Vardar kıyısında savunmayı göze alamayan Hasan Tahsin Paşa'nın da büyük rolü olmuştur.

Yunan sınırının ikinci derecedeki Epir cephesini Yanya kalesiyle birlikte savunmakla görevli bulunan Yanya Kolordusu, Esat Paşa'nın emrindeki Arnavut rediflerin ihanetine ve Batı ordusu komutanlığının ilgisizliğine rağmen altı aya yakın başarılı bir savunma yapmıştır. Selânik'i aldıktan sonra Yanya Kalesi çevresinde toplanan Yunan tümenlerine kaleyi vermeyen Türk askeri, cephane ve yiyecek stoklarının tükenmesi üzerine burayı tahliye eder (6 Mart 1913).

Balkan savaşının bir kısmı da denizde cereyan etmiştir. Bu yıllarda müttefik kuvvetlerden yalnızca Yunanistan'ın deniz gücü vardır. Türk donanması bununla savaşacak güçte olmadığı için Adalar denizinden çıkamaz ve Karadeniz'de seyreder. 19-20 Ekim 1913'de Bulgaristan sahillerine taarruz eden Türk donanması, Varna ve havalisini bombardımana başlar. Ancak buna karşılık Yunan donanması Bozcaada, Limni, Karyot, Midilli ve Sakız adalarını

işgal eder. Bu işgal üzerine, Osmanlı teşkilatındaki "Cezâir-i bahr-i sefid vilâyeti" tamamen elden çıkar.

Daha sonraları Osmanlı donanması, Çanakkale boğazını abluka altına alan Yunan donanmasına karşı başarılı bir huruç hareketi yapmıştır (17 Aralık 1912). Boğazın önünde cereyan eden bu hadise İmroz deniz harbiyle sonuçlanmıştır. Bu çatışmada iki tarafın bir takım gemileri yara almış, bilhassa Yunanlıların Averof zırhlısı fazla hasara uğramıştır. Bu hadise cephe ve cephe gerisinde büyük memnuniyet yaratmışsa da, Osmanlı donanması çarpışmadan sonra tamir bahanesiyle bazı şüpheli vaziyetlerden dolayı geri çekilmiş, Yunan ablukası bu müddet zarfında devam etmiştir.

3- I. Balkan Savaşı'nın Sonuçları ve II. Balkan Savaşı'nın Başlaması

Yanya, Edirne, İşkodra kalelerinin birbiri ardınca kaybedilmesi, Bâbıâli'yi telâşa düşürmüştür. Londra sefiri Tevfik Paşa'nın başlattığı diplomatik çaba sonucu İngiliz dışişleri kanalıyla 31 Mart'ta Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa'ya dört maddelik bir müşterek notayla sulh esasları tebliğ edilmiştir. Bunu kabul eden Osmanlı Hükümeti, on beşgün sonra Bulgarlarla yeni bir mütâreke akt ederek Londra müzâkerelerinin tekrar başlamasını sağlamıştır. 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan barış andlaşması ile bütün Rumeli Balkan devletlerine terk edilmiştir. Midye-Enez hattı hudut kabul edilerek Edirne Bulgaristan'a bırakılmıştır. Büyük devletlerin kararına terk edilmiş olan Arnavutluk ve adaların sonunda elden çıkarılmıştır.

Bu muâhede ile bir hayli toprak elde eden Balkan müttefikleri arasında bir buçuk ay sonra (52 gün) yeni bir savaş çıkmıştır. Bu savaş, Bulgaristan-Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında cereyan etmiştir. Londra görüşmelerinin henüz unutulmadığı bir dönemde başlayan muharebenin asıl sebebi, Rumeli'deki Osmanlı mirasını paylaşamama hususudur. I. Balkan savaşına girmemiş olan Romanya, Bulgaristan'ın ani büyümesini engellemek için aralarındaki Dobruca meselesini yeniden canlandırmıştır. Ayrıca büyük kısmı Bulgaristan'a kalan Makedonya'nın bölünmesi, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında büyük bir mesele olmuştur. Bulgaristan'da bu üç devletle mücadeleye başlayınca Romanya da araya girmiş Balçık, Silistre, Tutrakan, Plevne'yi kolayca işgal ederek Sofya'ya doğru ilerlemiştir. Bu durumu gören Türk Hükümeti, Berlin sefiri Mahmut Muhtar Paşa'nın tavsiyesiyle

fırsattan istifade ederek Bulgaristan'ın Londra Muâhadesi'ne uymadığını ileri sürerek 19 Temmuz'da bir nota vermiş ve askerî harekâta başlamıştır. Bu harekât sonunda, Bulgaristan'ın kuvvetlerini çektiği Edirne, hiç bir mukavemetle karşılaşılmadan geri alınmıştır. Kazanılan zaferin başarısı kaymakam rütbesindeki Enver Bey'e atfedilip kendisi "Edirne Fatihi" sayılmıştır.

Büyük Avrupa devletleri Edirne'nin boşaltılması için Babıâliye baskı yapmışlarsa da bu tehditler bir netice vermemiştir. Doğacak yeni diplomatik pürüzleri ortadan kaldırmak için, Batı Trakya'da, İttihatçı yüzbaşı Süleyman Askerî Bey'in başkanlığında gayri resmi bir müslüman devletçiği kurulmuştur. Ancak bu göstermelik devlet fazla devam edemeden, Türkiye'ye bağlanmıştır. II. Balkan savaşı, Bükreş muahedesiyle sona ermiştir (10 Ağustos 1913). Bu muahedeyle Bulgaristan iki buçuk ay önce elde ettiği toprakların büyük bir kısmını kaybetmiştir. İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1913'de yeni bir barış andlaşması imzalanmıştır.

II. Balkan savaşında elde edilen kısmî başarı hiç bir zaman ilk savaşta uğranılan kayıpları telâfi edemimiştir. Savaştan mağlup çıkan Türkiye, bölgedeki hakimiyetinin kaybetmiştir. Ardından başlayan I. Dünya savaşı başka imparatorluklarla beraber gittikçe güçsüzleşen Osmanlı Türk Devleti'nin yıkılmasına yetmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞI EDEBİYATIMIZ

I- BALKAN SAVAŞI VE BASIN

- Harp bizim için hayattır. Öyleyse
Osmanlılar arş ileri arş, bizimdir felâh!
Tasvir-i Efkâr
Alelûmum Fransız matbuatı satılmıştır.
Pierre Loti

Bu araştırmanın malzemesi geniş ölçüde 1912-1914 yılları arası İstanbul basınından temin edilmiştir. Özellikle savaş şiir ve hikâyeleri bakımından zengin bir kaynak durumunda olan süreli yayınlar, konunun kamuoyuna yansıtılması açısından önemlidirler. Dolayısıyla bukısımda önce dönemin düzenli bir şekilde çıkan süreli yayınlarının savaşla olan ilgileri tesbit edilecek, daha sonra savaşın iç ve dış basındaki akisleri üzerinde durulacaktır. Konuyu daha iyi anlayabilmek için, öncelikle dönemin basın-yayın faâliyetlerine kısaca bir göz atmak yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi Türkler arasında modern mânâda basın-yayın hareketi İbrahim Müteferrika matbaasının kurulup (1727), faaliyete geçmesi ile başlar (1729)[1]. Gazeteciliğin başlangıcı ise bu tarihten çok sonradır. İlk Türk resmî

---

[1] Türk Basın Tarihi hakkında geniş bilgi için bkz: Vedat GÜNYOL, "Matbuat" (II. Türkler), *İA*, c. VII, ss. 867-880; Selim Nüzhet GERÇEK, *Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1931; Hasan Refik EPTUĞ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul 1960; Enver Behnan ŞAPOLYO, *Türk Gazeteci-*

gazetesi *Takvim-i Vekâyi*'nin 1 Kasım 1831 tarihinde yayınlanmasından sonra basın faaliyetleri II. Meşrutiyet'e kadar duragan bir manzara gösterir. Nihayet II. Meşrutiyetin ilân edilip (1908), siyâsi ve sosyal hayatta daha hür bir düzene geçilmeyle birlikte basın faâliyetleri adeta anarşik bir şekilde hızlanır. Bu dönemde, II. Abdülhamid devri tekdüze basınına aksülamel olarak çok çeşitli fakat düzensiz yayınlar ortaya çıkar.

Balkan savaşı Türk basın hayatında bu hareketliliğin yaşandığı yıllara rastlamıştır. Bu dönem içinde (1912) İstanbul basınında 45 yeni gazete ve dergi çıktığı tesbit edilmiştir[2]. Ancak bunların pek çoğu ya kısa süreli veya düzensiz yayınlanmıştır. Savaşın başladığı tarihlerde ise birkaç büyük gazete dışında çıkan süreli yayınlar fazla değildir. Ayrıca bu yayınların kütüphanelerde tam ve düzenli bir koleksiyonunun olmayışı da incelememizde bazı sınırlamalar getirmiştir.

1. Savaş Yıllarında Çıkan Gazete ve Dergiler[3]

Alemdâr[4]: Balkan savaşının başlaması ile ilgili haberler gazetenin 2 T. Evvel/Ekim 1912 tarihli nüshasından itibâren çıkar. "Şiir-i Hamâset" başlığını taşıyan savaş şiirleri ise 4 K. Sâni/Ocak'da yayınlanmaya başlanır. Gazetenin 9 T. Evvel/Ekim tarihli nüshasında manşet olarak büyük punto ile "Osmanlılar Silah Başına" cümlesi yer alır. Bu tarihten sonra *Alemdâr*'da hemen her gün savaşla ilgi yazılar, değerlendirmeler ve şiirler çıkar. Yekunû 66'yı bulan şiirlerin çoğu Filorinalı Nâzım'a âittir.

---

liğinin Tarihi, İstanbul 1971; Hıfzı TOPUZ, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul 1973; M. Nuri İNUĞUR, *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. Bs. İstanbul 1982; Alpay KABACALI, *Türk Kitap Tarihi*, 2. Bs. İstanbul 1989.

[2]1912 yılında yayınlanmalarına rağmen, bu yayınlardan pek çoğu savaş öncesinde birkaç sayı neşredildiği için konuyla alâkaları değildirler.

[3]Bu tarihlerde çıkan süreli yayınların tesbiti şu kataloğlardan yapılmıştır: *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Tüpü Kataloğu 1828-1928* İstanbul 1986; *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Tüpü Kataloğu I*, c.I, Ankara 1987.

[4]*Alemdâr*: Saltanat-ı meşrûta tarafdarıdır. Sahib-i imtiyaz: Refi Cevat [Ulunay]. Müdür-i mes'ul: Ahmet Kadri, İstanbul Alemdâr Gazetesi matbaası (Günlük). (BK. 118-82-21). Gazete bu dönemde sansür yüzünden: *Teşrih, Takvimli Gazete, Alem, Haber* adlarıyla da çıkmıştır.

Sultan Mehmet Reşad'ın harple ilgili bildirisi "Beyânnâme-i Hümâyun" başlığı altında yayınlanır (12 T. Evvel/Ekim 1912). Kısa zamanda cepheye özel muhabir gönderen gazete 23 K. Sâni/Ocak'dan sonraki haberleri Ertuğrul Şaban imzasıyla okuyucuya sunar. Bir kaç defa sansür sebebiyle kapatılıp isim değiştirmek zorunda kalan *Alemdâr*, harb hakkındaki haber ve değerlendirmelerin bir kısmını da dış basından iktibaslar yolu ile yapar. Bunlar daha çok siyasî ve askerî karekterde yazılardır. İttihatçı muhalifi olan gazete, savaşın sorumluluğunu bu parti yöneticilerine yükler.

Başçavuş[5]: Balkan savaşı yıllarında çıkmaya başlanan askerî dergilerden biridir. Harbin başlangıcında askerî ve halkı savaşa teşvik eden yazılara yer verilir. Balkan savaşına âit şiir yoktur. Yalnızca Ali Hadi tarafından Paul Derlaud'dan tercüme edilen bir şiir yayınlanır. Dergi kısa sürede kapandığı için Balkan savaşıyla ilgili başka yazı çıkmamıştır.

Büyük Duygu[6]: Dönemin Türkçü dergilerinden biri olan *Büyük Duygu*, çıkmaya başladığı Mart 1913'den itibâren Balkan savaşıyla ilgilenir. Dergide çıkan şiirlerden 55' tanesi bu savaşla ilgilidir. Şiir dışında tarih, eğitim, felsefe konularında da yazılar yayımlanır. Döndar Alp, Ahmed Kemal, Necmeddin Sahir, Esad Rıza, İhsan Vecihi gibi şairlerin yazdıkları şiirler daha çok vatan, sancak, bayrak sevgisi ve Türklük duygusu ile ilgilidir.

Çocuk Dünyası[7]: Dönemin önemli fikir hareketlerinden biri olan Türkçü görüşün, çocuklara yönelik yayımları arasındadır. Muhteva bakımından millî değerelere ağırlık verilerek hazırlanan dergide küçük hikâyeler, şiirler ve ilginç buluşlarla ilgili yazılar yayınlanır. Derginin yazarları arasında Ziya Gökalp, Süleyman Nesip, Ethem Nejad, Aka Gündüz gibi tanınmış aydınlar vardır. Balkan savaşıyla ilgili sayılabilecek türden yazı bir kaç tanedir. Bunlardan biri, 12 yaşında harbe katılan Afyonkarahisar'lı Nuri'nin cepheye gidiş

---

[5] *Başçavuş*: Bilumum menâfi-i umûmiyeye hâdim hür ve müstakildir. Müdür ve Sahib-i imtiyâz: M. Şâni. Istanbul. Nefâset Matbaası. (Haftalık-BK. 0.104)

[6] *Büyük Duygu*: Onbeş günde bir çıkan Türk risâlesidir. Müdür ve müessisleri: Döndar Alp-Ş. Uluğ. Müdür-i Me'sûl: Tevfik. Istanbul, Resimli Kitap Matbaası (HTUK, 72).

[7] *Çocuk Dünyası*: Çocukların fikirlerini açılmasına yardım eder. Haftada bir çıkar. Müdürü: Tevfik Nureddin, (İstanbul) Kader Matbaası (BDK. K. 264).

hikayesidir. Bu o dönemin diğer gazetelerinde de nakledilen gerçek bir hadiseye dayanır.

Donanma[8]: Balkan savaşından önce çıkarılan bu askerî dergide denizcilikle ilgili konulara yer verilir. Eylül 1328 (1912)'den başlayarak savaşa dâir yazı ve şiirler çıkmaya başlar. Köprülüzâde Fuad, Cenap Şehabettin, Necmeddin Sahir, Filorinalı Nazım, Nezihe Mühlis gibi şairlerin şiirleri burada yayınlanır. *Donanma* bu şiir ve yazılar dışında yayınladığı resimlerle de dikkati çeker.

Halka Doğru[9]: Dönemin Türkçü aydınları tarafından çıkartılan dergi, bu fikir doğrultusunda yazılarla doludur. Türklük bilgisini içeren ve okuyucuya bilhassa halka bu fikirleri benimsetmeye çalışan yazarlar ve edebiyatçılar şiir, hikâye ve makalelerle görüşlerini aktarırlar. Balkan savaşı hakkında şiir ve hikâyeler Haziran 1329 (1913)'den sonra tamamen bu konuya dâirdir. Bu tarihlerde dergide yayınlanan Balkan savaşıyla ilgili şiirlerin toplamı 25, hikâyelerin toplamı ise 10 kadardır. Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Ali Canip (Yöntem) gibi tanınmış ediplerin şiirleri; Kâzım Nâmi, İzzet Ulvi, Mehmet Fuad (Köprülü) gibi yazarların da savaş konulu hikâyeleri yayınlanmıştır.

Hikmet[10]: Gazetede savaş başlamadan çok önce, Balkanlardaki karışıklıklar hakkında çeşitli yazılar çıkar. Ayrıca iç siyasetteki fırkacılık meselelerine dâir görüşler ileri sürülür. Çoğu, Filibeli Şehbenderzâde Ahmet Hilmi tarafından kaleme alınan bu makalelerden 30 Eylül 1912 tarihlisinde, "Muharebe Tahakkuk Ediyor" başlığı kullanılmıştır. Balkanlardaki karışıklığın yol açacağı bir savaşın, Osmanlı unsurlarını birbirine yakınlaştıracağı, ifâdesi bu yazıda işlenmiştir. Daha sonraki günlerde, Balkanlıların sınırlarda yığınak yaptıklarına dâir haberler yayınlanır.

---

[8] *Donanma*: Donanma cemiyeti ratafından çıkarılır, haftalık dergidir. Sahibi: Donanma-yı Osmanî muâvenet-i milliye cemiyeti merkez-i umumisi. İstanbul Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası (HTUK. 54).

[9] *Halka Doğru*: Haftada bir, Türk yurdu tarafından çıkarılır. Müdürü: Celal Sahir, İstanbul Matbaa-yı Hayriyye ve Şürekası, Tanin Matbaası (BDK. O. 220).

[10] *Hikmet*: Hakikate hadim yevmî gazete. Ser muharriri: Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, İdâre müdürü: Zihni, İstanbul Hikmet Matbaası (BK. 70).

2 T. Evvel/Ekim 1912 tarihli nüshada, padişaha hitaben yazılan bir yazıda, memleketin içinde bulunduğu fırka kargaşaları yüzünden aydınların birbirine düştüğü, durumun hiç iyi olmadığı belirtilir. Bu durumun giderilmesi ve millî birliğin sağlanması için padişahtan yardım beklenir. Ayrıca yine bu sayıda çıkan "Muharebe için ısrar etmeliyiz" başlıklı yazıda, Balkanlıların harp için uzun bir süreden beri hazırlık yaptıklarına işaret edilmektedir. Çıkacak bir savaşın Osmanlı'nın da işine yarayacağı söylenir:

... Mademki bugün, düşmanlarımız bize hücum için zamanı en ziyâde muvafık buluyorlar; biz de şu vesileyi büsn-i zerî'a bilerek, onlara bir ders vermeliyiz. Muharebede ısrar bizim menâfi-i esasiyemiz iktizasındadır. "Sadâ-yı halk, sadâ-yı Bâkîdir." diyorlar. Bugün Osmanlıların sadâ-yı müttehidi muharebe istiyor. Artık muharebede ısrar hükümetimize borç oldu...

Hikmet gazetesinde bu tarihlerden sonra, aydınlara, halka ve medenî dünyaya hitaben çeşitli yazılar yayınlanır. 8 T. Evvel/Ekim 1912 tarihli nüshada Karadağlıların hududa tecavüzleri haber verilir. Savaşın başlangıcıyla ilgili ilk şiir 9 T. Evvel/Ekim 1912'de çıkar. "Zemzeme-i itisâm" başlıklı şiirin bir parçası şöyledir:

Müslümanlar! vatanın derdine dert katmayınız
Geliniz tefrikalarla vatanı satmayınız
Uyunuz düşman-ı millet uyuyup yatmayınız
Sarılın habl-i metîne sakının atmayınız
İtisâm, rab-i zaferdir kurtulup saşmayınız.

İctihad[11]: Dönemin Batıcı dergilerinden biridir. Savaş günlerinde yayınına bir müddet ara veren *İctihad*'ın 50. sayısı 16 K. Sânî/Ocak 1329'(1913) da yayınlanır. Yeni yayın dönemine başlarken aradaki boşluğun sebebini savaşın o, "elem âlud, faciâ ve mezalim ayları" na bağlayan dergi, uzun müddet yayınını kesintisiz sürdürür. Bu dönemde daha çok Balkan savaşında uğranılan mağlubiyetin sebeplerinin işlendiği makaleler yayınlanmıştır. Başta Abdullah Cevdet olmak üzere, Cenap Şehabettin, Kılıçzâde Hakkı, Cevdet Fahri gibi yazarlar durumun vehâmeti üzerinde dururlar. Abdullah Cevdet'e göre asıl tehlike savaşın sonucu değil, din adına halkı uyutan

---

11 *İctihad*: Ayda iki defa neşredilir, iktisadi, içtimâi, edebî mecmuadır. (Sahibi): Abdullah Cevdet, İstanbul Matbaa-yı İctihad. (HTUK: 266/1)

softaların yaptıklarıdır. Cenap ise, Celal Nuri'ye hitaben yazdığı bir yazıda, savaşın sonucunu Osmanlıdaki "büyüklük kompleksi" 'ne bağlar ve şöyle der:

Geçen gün bir zat; Ongünde koca Rumeli'yi nasıl verdik?" Diyordu. Hayır, benim sâhiblerim dostum, on günde değil, hatta on senede bile değil, asırlardan beri, en doğrusu fethettiğimiz dakikadan itibâren iâde ettik! Havâdis-i âhire bize anlattı ki bütün şaşa'a-yı tarihiyyemiz bir lem'a-i bârik imiş. Ecdadımızın sikket-i şan ve şerefi altında ezildik; onların bâr-ı mefâhiri bizim dizlerimizi büktü. Bugün vaz'-ı sükuttayız. Göze çarpan şeyleri görmemekte bâri şimdiden sonra ısrar etmeyelim[12]

Kılıçzâde Hakkı mağlubiyetle ilgili yazdığı birkaç sayılık yazı da, sonucu Hz. Musa'nın "evâmir-i aşaresi"ne benzettiği şu on noktanın gerçekleştirilememiş olmasına bağlar:

1- Dahilen ve haricen a'lâ bir politika
2- Güzel bir tensikât-ı askeriyye
3- Ordunun hüsn-i hâl-i dahiliyyesi
4- Muzaffer olmak emel-i katiyyesi
5- Miktar-ı kâfi asker
6- Kuvve-i mevcudiyyenin hüsn-i idâresi
7- Teslih ve techiz
8- Eşkal-i muharebe
9- Servet ü saman ve milletin fedakârlığı
10- Turuk u vesâit-i nakliyenin mevcudiyyeti[13].

Gazetede daha sonraları savaşta Türkleri destekleyen Pierre Loti'yle ilgili dikkat çekici birkaç makale yayınlanmıştır. Hatta, Loti'nin yaptıklarına mukabil hediye verilmesi kararlaştırılmış ve bu amaçla da bir "iâne-i milliyye" kampanyası başlatılmıştır[14].

Dergide Balkan savaşı makaleler dışında, şiirler de yer alır. Abdullah Cevdet, Nedim, Fatma Müzeyyen, İsmail Zühtü, Filorinalı Nâzım, M. Selâhaddin ve Hakkı gibi şairlerin, daha çok mağlubiyet hüznünü konu alan şiirler yazdıkları görülür.

---

[12]"Celal Nuri Beyefendiye", *İctihat*, nr. 58, 7 Şubat 1329/1918, s. 1198.

[13]"Neden Mağmup Olduk?", *İctihat*, nr. 58, 14 Mart 1329/1918, s. 1284.

[14]"Pierre Loti İçin"", *İctihat*, nr. 58, 7 Şubat 1329/1918, s. 1190.

İkdam[15]: Dönemin önemli günlük siyasî gazetelerinden biri olan *İkdam*, Balkan savaşından çok önce konuya dâir verdiği haberlerle dikkati çeker. Bu haberler daha çok Trablusgarb hadîsesi ve Balkanlardaki karışıklıklarla ilgilidir. 2 T. Evvel/Ekim 1912 tarihli gazetede "Balkanlarda seferberlik" başlıklı yazılar yayınlanır. Yine aynı tarihlere tesadüf eden mebus seçimleri de bu haberler arasında yer alır. Balkan savaşıyla ilgili yayınlanan ilk şiir, "Asitân-ı Harb" adını taşımaktadır. (5 T. Evvel/Ekim 1912). Henüz savaşın kesin olarak başlamadığı bu günlerde yayınlanan makalelerde asker harbe teşvik edilir ve dahilde sükûnetin muhafazası istenir.

Gazetenin baş makale yazarlarından biri olan Ali Kemal[16], 9 T. Evvel/Ekim tarihli makalesinde şunları söyler: *Biz bu satırları yazarken, o kahraman askerlerimiz Karadağ hududunda ne bak, ne hudud bilir bir düşmanla dilâverâne çarpışıyorlar. O dilâverler, o gazadan haşnuddurlar, çünkü yâ gazi, yâ şehid olmak emeliyle o mareke ye atıldılar...*

İkdam'da ayrıca vatanın dört bir yanından gelen savaşla ilgili haberler yayınlanır. Savaş için, Bağdat, Şam, Erzurum, İzmir'de yapılan mitingler ve yardımlarla ilgili yazılar çıkmaya başlar (11 T. Evvel/Ekim 1912). Cepheye gönderilen özel savaş muhabirleri Macid ve Kenan'ın yazıları, telgrafları ve mektupları da bu tarihlerden itibâren yayınlanır. Bunlar daha çok siyâsî karekterde yazılardır.

Bu arada, devrin aydınlarının devletin içine düştüğü durum ve savaş karşısındaki vaziyeti hakkında yaptıkları değerlendirmeler neşredilir. Bunlardan biri de Bayâzıt Ders-i amlarından Elhac Tahir ve Fatih Ders-i amları'ndan Mustafa Necati'ye aittir. Savaştaki hezimetin sebepleri üzerinde duran bu zatlar, on sebep ileri sürerek, bütün suçu İttihat ve Terakki'nin orduda üzerinde yaptığı değişikliğe bağlarlar (17 T. Sâni/Kasım 1912). Zamanla gazetenin Balkan savaşıyla ilgili verdiği haberlerde bir tavsama göze çarpar. K. Evvel/Aralık 1912 'den sonraki haberler, daha çok diğer gazetelerden aktarma şeklindedir. Bir ara donanmanın muvaffakiyeti (17 K. Evvel/Aralık) ve

---

[15] *İkdam:* Hergün sabah neşr olunur, siyasî, ilmî, ticarî Türk gazetesidir. Sahib-i imtiyaz ve sermuharriri: Ahmet Cevdet, Müdür-i mes'ul: Mehmed Nevdeddin, Istanbul, Ikdam Matbaası. (FMK: 38-42).

[16] "Harp Açdı Aduya Âl-i Osman", *İkdam*, 9 T. Evvel/Ekim 1912, s. 1.

Hind müslümanlarının savaş için yaptıkları yardım-ardan bahsedilir (20 K. Evvel/Aralık 1912).

İkdam'ın en dikkati çeken yazılarından bir kısmı, Balkanlar'da çeteler tarafından yapılan mezalimle ilgili haberlerdir. Yalnız kendi muhabirlerinin anlattıkları ile yetinilmeyip, dış basında yayınlanan bu tür yazılardan da aktarmalar yapılır (21 K. Evvel/Aralık 1912). Ancak bunlarda da siyasî üslûp muhtevanın ağırlıklı olduğu görülür. Diğer dikkat çekci haberler ise Edirne'nin muhasarası ve Şükrü Paşa ile ilgilidir. K. Evvel/Aralık 1912'den başlayarak bu konuda yazılar yayınlanır. Edirne'nin sükûtu hakkında fazla bilgi verilmeyişinde sansürün önemli rolü olsa gerektir. Bu tarihlerde gazetede yayınlanan onbeş kadar şiir Hüseyin Kâmi, Sadık Vicdâni, M. Rauf, Ali Emiri gibi şâirlere aittir.

Rübap[17]: Balkan savaşı öncesinde yayınlanmaya başlanan dergi, daha çok ferdî heyal ve tahassüsleri dile getiren edebî yazılarla doludur. Rıza Tevfik, Cenap Şahabettin, Şehabettin Süleyman, Halit Fahri, Yakup Kadri, Yakup Salih gibi dönemin tanınmış ediplerinin yazıları savaşla fazla alâkalı değildir. Arada bir yayınlanan hikâye ve makalelerde, Trablusgarp ve Balkan savaşlarına dair anekdotlara rastlanırsa da yazıların suniliği hemen göze çarpar[18]. Bunun yanında dergi, yazılarıyla olmasa bile bir nüshasını "Darü'l-harb-i Osmanî-Hilal-i Ahmer Cemiyeti" menfaatine neşrederek kendi çapında bir yardımda bulunur. Savaş yıllarında bir müddet yayınına ara verdiği anlaşılan *Rübab*'da Balkan savaşıyla ilgi yayınlanan iki şiirden biri İsmâil Zühdü'ye, diğeri de M. Alâaddin'e aittir.

Sabah[19]: Dönemin önemli siyasî haber gazetelerinden biridir. Balkan savaşının daha çok siyasî ve askerî yönüyle ilgilenir. Savaş başlamadan önce

---

[17] *Rübap*: Hayat-ı edebiye nâmına Perşembe günleri musavver neşr olunur. Eser sahiplerinin veya Rübab'ın muvafakati olmadıkça neşr edilen âsâr, başka gazete veya mecmua ile tab' edilemez. Rübap yalnız bir maksadı takip eder: İlân-ı Edebiyat. Sahib-i İmtiyaz ve müdür-i mesul: Cemal Nadir. Reşadiye Matbaası. İstanbul. (BDK. O. 8606).

[18] Bu tür hikayelerden biri de şudur: Hemdanizâde Ali Necati "Beyrakçının Aşkı", *Rübab*, nr. 17, 10 Mayıs 1328/1912, s. 180).

[19] *Sabah*: Hergün neşr olunur. Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mesul: Mihran, İstanbul, Sabah Matbaası. (BK. 120/ 38-48).

yayınlanan nüshalarında, Balkanların ve Arnavutluğun durumuyla ilgili haberler verilir. Savaş öncesi malisorların isyanları, sulh çareleri, islâm âlemi ve Balkanlar, Balkan ittifakı gibi konular da gazetede yer alır. Gazetinin baş yazırı D.K. (Dikran Kelekyan) 3 T. Evvel/Ekim 1912'de yazdığı bir makalede: "Harp bizim de işimize gelir" başlığını kullanır. Yazar makalesinde, bir kaç yıldır süren kararsızlığın ancak bir savaş sonunda bitebileceği görüşünü savunur. Makale şu cümlelerle biter:

Harbi umumiyetle kabul ediyoruz. Düşmanlarımızın ihtirasatı, milletimizin, ordumuzun altı asırlık şânat-i mübeccelesini ihya etti; onlar, ihtiraslarına hizmet etmek ümidinde bulundukları halde, hamiyet-i Osmaniyye'nin hurûşunu tehiyye ettiler. Balkanların ve bütün Avrupa'nın rahatı için harp lâzımdır.

Bu makalenin yayınlandığı günlerde seferberlik haberleri de çıkmaya başlar. 4 T. Evvel/Ekim 1912 tarihli gazetinin manşeti, "Yaşasın Harp!" adını taşır. Altında Darülfünun talebelerinin yaptıkları nümayişle ilgi haberler vardır. Ayrıca Kırım savaşından Trablusgarp savaşına kadar geçen yılların genel bir değerlendirmesi yapılır.

Önceleri savaşı dış basından iktibas yoluyla izleyen *Sabah*, daha sonra cephelere özel muhabirler gönderir. Mehmed Sadık "Viyana Mektupları"[20], Abdullahad Nuri, "Harp Mektupları"[21] adlı seri yazılarla, meseleyi daha çok siyasî ve askerî açılardan okuyucuya sunarlar. Edebiyattan ziyâde siyasetle ilgilenen gazetede Balkan savaşı için yayınlanmış şiir sayısı yirmiye yakındır. Şiirler Ali İhsan, Filorinalı Nâzım, Recaizâde Ekrem, Abdülhak Hamit, Muallim Naci, Üsküdarlı Talat gibi tanınmış şairlere aittir. *Sabah*'da, 1914 yılı Ağustos ayına kadar Balkan savaşıyla ilgili pek çok siyasî yazı yayınlanır. Bu aylardan sonra artık gündemi I. Dünya savaşı işgal eder.

---

[20]Mektuplarda Avrupa basınının, Balkanlı kuvvetlerin başarılarını abartılı bir şekilde vermeleri dikkat çekicidir: (M. Sadık, "Viyana Mektupları", *Sabah*, nr. 8302, 30 T. Evvel/Ekim 1912)

[21]Bu muharririn mektupları daha çok cephe gerisiyle ilgilidir. Ayrıca, batı basınının Türkler aleyhindeki aşırı propagandasına da işaret edilmiştir: (Abdulahad Nuri, "Harp Mektupları", *Sabah*, nr, 8303, 31 K.Sani 1912; Aynı yazarın "Selanik Mektupları", *Sabah*, nr. 8309, 7 T. Sâni/Kasım 1912).

Sebilü'r-Reşad[22]: II. Meşrutiyet döneminin islâmcı dergilerinden biridir. Balkan savaşı başlamadan önce Trablusgarp savaşıyla ilgili yazılarla dikkati çeker. Balkanlarda savaşın başlaması üzerine, meclisin toplanıp konuyu görüşmesi ve seferberliğin ilânıyla ilgili haberler 20 Eylül 1328 tarihli nüshada yayınlanır. Bu tarihden sonraki nüshalarda şiirler, haberler ve çeşitli makaleler çıkar. Balkan savaşı için yazılan "Cenk şarkısı" adlı ilk şiir 4 T. Evvel/Ekim 1328 (1912) tarihli nüshadadır. Emin Haki, İsmâil Zühdü, İbn Hazm Nâim, Mehmed Fahreddin, Ahmed Necmeddin, Mehmed Akif [Ersoy], Tahirü'l-Mevlevi gibi dönemin şairlerinin savaşla ilgili şiirleri dergide yeralır...

Sebilü'r-Reşad şiirler dışında diğer yazılarıyla da savaşa karşı bir tutum izler. Özellikle Bulgaristan "muhabir-i mahsusu" Ahmed Hamdi'nin savaş bölgelerinden gönderdiği mektuplar dikkat çekici mahiyettedir. Savaşan askere moral vermek için dergide kısa harp menkibeleri yayınlanır. Türk tarihinden alınan menkıbelerin yazarı Bursalı Mehmed Tahir'dir. İslâmî menkıbelerine dâir yazılar Tahirü'l-mevleviye aittir. Müslümanları harp karşısında birliğe ve yardımlaşmaya çağıran *Sebilü'r-Reşad*, zaman zaman dönemin yayın organlarından da iktibaslar yapar.

Sebilü'r-Reşad'da çıkan savaşla ilgili önemli yazılardan biri de, birkaç sayı devam eden "Ehl-i salip mezalimi-Elvah-ı intibah" başlıklı, mezâlim makaleleridir. Bulgarlar mezâlimine dair bu yazılardan birinde şöyle denilmektedir:

Rumeli... bedbaht Rumeli... meraların, toprakların göz yaşlarıyla, müslüman kanıyla sulandı. Yeşil baharın, zemin çiçekleri zalim, vahşi hristiyanlığın ateşli elleriyle kavruldu. Güllerin soldu. Bülbüllerin sustu. Pembe bulutların matem rüzgarlarıyla kararmış. Mavi ufukların barut dumanlarıyla moranmış. Zümrüt çayırların altın ve gümüşle kaplayan papatyalar yerine kandan lâleler, ateşten gelincikler açmış[23]. *Sebilü'r-Reşad*'da savaşın kaybedilmesi üzerinde teferruatlı olarak durulmaz. Ancak Edirne'nin Türkler tarafından

---

[22] *Sebilü'r-Reşad* önce Sırat-ı müstakim adıyla yayınlanan mecmua, 24 Şubat 1327 tarihinden itibaren (nr. 183) *Sebilü'r-Reşad* adıyla çıkmaya başlamıştır: Dinî, ilmî, edebî, siyâsî haftalık mecmua-yi islâmiyedir. Sahip ve müdür-i mesul: H. Eşref Edip, İstanbul (BDK. O. 361).

[23] M.V. "Kanlı Salip" *Sebilü'r-Reşad*, c. II, nr. 263, 12 Eylül 1329, s. 40.

geri alınması büyük bir sevinçle karşılanır. Hadisenin, başta Hindistan ve Rusya olmak üzere bütün islâm aleminde uyandırdığı yankılardan bahsedilir. Bilhassa H. imzalı birinin Edirne hakkında verdiği bilgiler, çok ilgi çekicidir. Birkaç sayı devam eden bu yazı, yazık ki fazla devam etmemiştir.

Servet-i Fünun[24] : Dönemin meşhur sanat ve edebiyat dergilerinden biri olan *Servet-i Fünun*, Balkan savaşı yıllarında daha çok resimli magazin yayını görünümündedir. Savaşla ilgili yazılar, 27 Eylül 1328(1912), (nr. 1114) 'de çıkmaya başlar. Önceleri, İstanbul'da yapılan mitingler ve cepheye asker gönderilmesiyle ilgili resimler yayınlanır. Bu sayıda neşredilen bir yazıda Ahmet İhsan, savaş hakkında şu görüş ileri sürer:

Bu haftaki müsahabemizin hin-i intişârında belki bütün Rumeli kıtası dört taraftan ateş içinde kalacaktır. Bu hücum-ı hâinâneden vatanın tahlisi altıyüz senelik cengâverlikle benâm Osmanlı dilâverlerlerine tevdi olunmuş olduğu için halkımız müsterih bulunuyor. Millet-i Osmaniye çok şeylerde geridir, fakirdir, mahrum-ı ilm ü hünerdir. Fakat sun derece de cesur, mütehammildir.

Makalede daha sonra Rumeli'deki durum ve Balkanlı unsurların faâliyetlerine temas edilir. Derginin sonraki sayılarında kamu oyunu savaşanlara yardıma çağıran yazılar yanında haber ve yorumlar da yer alır.

Tanin[25]: Balkan savaşı yıllarında faâliyetini devam ettiren siyasî gazetelerden biridir. Gazetenin 1912 yılına ait nüshalarında, Trablusgarp mağlubiyeti, İttihat ve Terakki'nin durumuyla ilgili haber ve yorumlar yanında Balkanlar'daki karışıklıklarla ilgili pek çok yazı yayınlanır. Ahmet Tevfik imzasıyla çıkan Rumeli mektuplarında, bölgenin siyasî ve askerî durumu hakkında bilgiler verilir.

---

[24] *Servet-i Fünun* : Pazartesi günleri çıkar. Musavver Osmanlı gazetesidir. Sahibi ve müdür-i mes'ulü: Ahmed İhsan, İstanbul Ahmet İhsan Matbaası. (HTUK. 18110).

[25] *Tanin*: (Günlük-siyasî gazete), sermuharriri: Hüseyin Cahid, Müdür-i mesul: Hüseyin Cahid. Mahalli idare: Nur-i osmaniye'de daire-i mahsusa. İstanbul Sabah matbaası (BK. 114/9-18). Gazete, sansür sebebiyle sık sık isim değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu isimler arasında: *Cenin, Senin, Hak*, ve *Renin*i sayabiliriz.

Savaş ihtimalinin artması ile beraber, gazete haberlerini o yönde ağırlaştırır. Meselâ 2 Ekim 1912 tarihli nüshada yayınlanan "Harp" başlıklı makalede şöyle denilmektedir:

Dünkü gazetelerde münderic Sofya ve Belgrad telgrafları, bir harp ihtimalinin pek kuvvet kesbettiğine hüküm verecek derecede tehlîş âsârını, etrafımızdaki komşuların memleketimiz üzerinde gözleri olduğunu, Osmanlı ülkesinden yerler zabt ederek büyümek emelini beklediklerini yeni öğrenecek değiliz...[26]

Ertesi gün yayınlanan gazetede, "Vatandaş" başlıkla yazısında Aka Gündüz, halkı savaşanlara yardıma çağırır. İlk günlerde yapılan harp mitingleriyle ilgili haber ve yorumlar da gazetede geniş bir şekilde yer alır. *Tanin*, cephelerdeki durum hakkında daha geniş bilgi verilmek için, özel harp muhabirlerinden oluşan bir ekibi görevlendirir. Bu muhabirler arasında, Aka Gündüz, Mustafa İsmâil, Mehmed Ali Tevfik, Mehmed Şeref gibi isimler de vardır. Haber niteliği taşıyan yazılar dışında kalan ve mensure tarzında kaleme alınan bir kısım yazılar da dikkati çeker[27]. Halit Ziya, bu tarzda yazdığı "Türk Sesi"[28], Başlıklı mensuresinde, yakılıp yıkılan uzak Türk illerinden duyduğu feryatlar karşısında teselliyi doya doya ağlamakta bulan bir şairin teessürlerini dile getirir. Bunların yanında Tanin'de savaşla ilgili otuza yakın şiir yayınlanmıştır. Aralarında Muallim Hicri, Enis Umran, Fâik Ali, Ali Suad, Aka Gündüz gibi şairleri vardır.

Tanzimat[29]: Siyasî haber ve yorumlara ağırlık veren gazete de edebî yazılar oldukca azdır. Balkan savaşına karşı diğer gazeteler kadar ilgi göstermemiştir. Daha çok başka gazete ve dış basından aldığı haberleri yayınlayıp

---

[26] "Hak" *Tanin*, nr. 1458, 2 T. Evvel/Ekim 1912, s. 1.

[27] Yazılardan bir kaçı şunlardır: Fuad Rıza, "Kan Davası", *Renin*, nr. 1489, 2 T. Sâni/Kasım 1912, s. 4; Aka Gündüz, "Meşhed-i Hüdevendigâr", *Renin*, nr. 1498, 6 T. Sâni/Kasım 1912, s. 3; Falih Rıfkı, "Yaşayan ölü", *Tanin*, nr. 1594, 8 Mayıs 1913, s. 4; Mehmed Ali Tevfik, "Turanlının defteri-Büyük Hicran, *Tanin*, nr. 1527, 2 Mart 1913, s. 4.

[28] "Türk Sesi", *Tanin*, 1, nr. 1702, 25 Agustos 1913, s. 3.

[29] *Tanzimat*: Hergün neşrolunur, sermuharrir ve müdür-i mesul: Lütfi Fikri, İstanbul Hikmet Matbaası. (BK. 65 A/B.) Sansür sebibiyle birkaç kez isim değiştiren gazete: *Tazminat, Teminat, Tesisat, Teşkilat, Takdirat, İlham, Zümre, Islahat, Maşrık* başlığı altında da yayınlanmıştır.

yorumlamıştır. "1 T. Evvel/Ekim 1912 tarihli "Sükûnetli Harp" adlı başmakalede, Lütfi Fikri, harbin birkaç gün sonra çıkabileceğini belirtir. Ona göre mühim olan savaşın niçin yapıldığının bilinmesidir. Lütfi Fikri, daha sonraki yazılarında insanların yeterince islah edilmediği fikrini ileri sürer. Gazetenin bu tarihlerdeki yaklaşımı, harpden ziyâde sulhe yakındır. Zaten harbin ilerleyen günlerinde, yeterince satış olmadığı ve pek çok şeyin - özellikle mürekkep ve kağıdın - pahalılaştığı ileri sürülerek gazete geçici bir süre için yayınını durdurur[30]. Aynı duruma diğer bazı gazete ve dergilerin de düştüğünü görmekteyiz. Bugünlerde gazetede Balkan Savaşıyla ilgili bir şiir vardır. İhsan Adli'nin "Terâne-i Harp" başlıklı şiiri. (16 T. Evvel/Ekim 1912)

Tasvir-i Efkâr[31]: Balkan savaşı öncesinde bir müddet çıkışı yasaklandığı için *Hak* adı altında yayınlanan önemli gazetelerden biridir. 10 T. Evvel/Ekim 1912'den itibaren yeniden *Tasvir-i Efkâr* adıyla yayınlanır. Bu tarihlerde çıkan haberlerin çoğu Balkanlardaki karışıklıklarla ilgilidir... Süleyman Nazif, "Osmanlı azmi"[32] başlıklı makalesinde, Osmanlıyı uyuyan bir arslana benzetir. "Bırakın uyusun!" ihtarıyla düşmanları tehdit eder ve şöyle der:

(...) Başını İşkodra dağlarına dayamış, ayaklarını Basra körfezine uzatmış... Tenaffüslerinde celâdet-i masume intişar eden bu zararsız, hatarsız şîr-i nâimi uyandırmak tehlikelidir...

---

[30]Bu konuyla ilgili makale şu nüshadadır: "Gazetemizin Muvakkaten Tatili" *Tanzimat*, nr. 384, 18 T. Evvel/Ekim 1912, s. 1. Gazete yaklaşık 45 gün sonra yeniden yayınına başlar, ki bu tarihten sonra da harple pek ilgilenmediği görülür. (4 K. Evvel/Aralık 1912) Bunun sebebini mağlubiyete ve sansüre bağlayabiliriz.

[31] *Tasvir-i Efkâr*: Müstakilü'l-Efkâr Osmanlı gazetesidir. Siyâsî, fennî, tarihî, edebî, iktisâdî, ilmî muherrerât ve fünun-ı harbiyye ve bahriyyeye müteâllik makalâta sahifelerimiz açıktır. Vilâyattan, ahvâl-i mahalliye ve hussa-ı idaâreye müteâllik ihbarâtta zâtiyattan ictinâp ve hakikat-i hal iltizâm edilmelidir. Nâm-ı müstear ile gönderilen evrâk derc edilmez ve derc edilmeyen muharrerât iâde olunmaz. Müdür-i mesul: Ebuziya Tevfik, Istanbul Matbaa-yı Ebuziya. (BK. 104/7-18). Gazete: *İntihab-ı Efkâr* ve *Tefsir-i Efkâr* adıyla da yayınlanmıştır.

[32]"Osmanlı Azmi", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 554, 10 T. Evvel/Ekim 1912, s. 1.

Aynı günlerde Ebubekir Hazım'ın Balkanlardaki mezâlimle ilgili olarak kaleme aldığı on dört sayı süren bir tefrika da yayınlanır[33].

Türk ordusunun kesin olarak harbe girişi, 15 T. Evvel/Ekim 1912 tarihli gazetede büyük puntolarla çıkar. Manşet "Ültimatom verildi. Harp başlıyor" şeklindedir. Bu günden sonra gazetede harple ilgili siyasî, askerî ve edebî yazılar daha da artar. Cephelerdeki durum ayrı ayrı alt başlıklar halinde okuyucuya duyurulur. Aynı gün çıkan bir yazıda, "Harp bizim için hayattır! Öyleyse Osmanlılar arş iler arş, bizimdir felah"[34] denilmektedir. Aradan geçen bir kaç günlük süre zarfında, *T. Efkâr* tarafından cepheye özel muhabirler gönderilir. Bunların saygı intibaları, "Darül'l-harp mektupları" başlığı altında yayınlanır. Mektupların çoğu siyasî ve askerî karekterde olup Edirne, Çatalca ve Selânik başlıklarını taşırlar. *T. Efkâr*'a yazdığı makalelerinden birinde Süleyman Nazif[35], cepheye gitmek için can atan askerlerin istasyondan hareketlerini anlatırken onların duydukları heyecandan bahseder. Bu askerler yazara göre, Osmanlı'nın şanını yüceltmek için harbe gitmektedirler.

Balkan savaşının başladığı günlerden itibâren gazetede savaşla ilgili şiirler yayınlanır. Bu konuda yazılan ilk şiir, Süleyman Nazif'e ait olan,"Harp şarkısı" 'dır. 15 T. Evvel/Ekim 1912 de çıkan şiirden başka savaşa âit on yedi şiir daha neşredilir. Şâirler arasında Fâik Ali, Müstecabizâde İsmet, Necmeddin Sahir, Muallim Feyzi gibi isimlere rastlanır. Harbin ilerleyip durumun kötüye gittiği dönemlerde sulh için çareler aranmaya başlanır. Yunus Nadi[36], bir makalede, savaşın başlarında müterreddid olan Avrupa basınının, Balkanlılar başarılı olunca onları övmeye başladıklarını belirtir. Yazara göre vatanın kurtuluşu için müdhiş bir "faâliyet-i millî" gereklidir.

Bu tarihlerde okuyucular *Tasvir-i Efkâr*'ın savaş hakkında verdiği bilgileri yeterli bulmazlar. Bunun üzerine 13 K. Evvel/Aralık 1912'den sonra, Andre Tardiyo'dan "İttifak-ı müselles" adıyla bir tarihî tefrika yayınına

---

33- Tefrikanın ilk sayısı: Ebubekir Hazım, "Bulgar Mezâlimi", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 556, 13 T. Evvel/Ekim 1912, s.2.

34"Harbe Doğru", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 558, 15 T. Evvel/Ekim 1912, s. 1.

35"Dayan Kahbe Bulgar", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 574, 31 T. Evvel/Ekim 1912 s. 1.

36"Avrupa Efkâr ve Matbuatı-Tavassut ve Müdâhâle", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 577, 3 T. Sâni/Kasım 1912, s. 1.

başlanır. 17 K. Evvel/Aralık 1912'de ismini "İntihâb-ı Efkâr" şeklinde değiştiren gazetede, özellikle Edirne meselesi ile ilgili yazılar yoğunluk kazanır. İlk yazılarını 18 K. Evvel/Aralık 1912'den itibaren yayınlamaya başlayan Ahmet Rasim, önce fıkralarında, daha sonra da mektuplarında Balkan savaşına ağırlık verir. Edirne'ye kadar giderek oradan edindiği intibaları "Darü'l-Harp Mektupları" adı altında yayınlar[37]. Yine bu tarihlerde, Fransız yazar Pierre Loti'nin, Avrupa matbuatını yeren mektupları da Tasvir'de neşredilir. Loti, *Gil-Blas* dışındaki bütün Fransız basınını, Balkanlarda Türklere yapılan mezalimi görmemekle suçlar. Ayrıca onlar Türkler aleyhine neşriyat yapmalarını tenkit eder[38].

Bunlar dışında, Hamidiye kruvazörünün kazandığı başarılar dolayısiyle bu kruvazörün kaptanı Rauf Bey, bugünlerde adından sıkca bahsedilen şahıslar arasında yeralır[39]. Gazete, bu savaşta Rauf Bey gibi yararlılıklar göstermiş olan Cevdet Paşa[40] ve Edirne müdafii Şükrü Paşa[41] ile de birer röportaj yaparak mağlubiyetin gerçek sebeplerinden okuyucuyu haberdar etmeye çalışır. *Tasvir-i Efkâr*'ın 1914 yılına ait nüshalarında, savaşa eskisi kadar yer verilmediği görülür. Bunda, hem savaşın mağlubiyetle sonuçlanması, hem de basına karşı uygulanan sansürün tesiri olsa gerektir.

---

[37] Ahmet Rasim'in bu mektuplarında da günlük fıkra yazarlığından gelen mizahî anlatım tarzını kullandığı görülür. Mektuplarda savaştan ziyâde, yol boyunca başından geçen hadiseler anlatılmıştır. Daha önce de Sabah gazetesinde bu tarz yazılar kaleme alan Ahmet Rasim'in *Tasvir*'deki yazıları, şu tarihler arasında yoğunluk kazanır: nr. 669, 16 Şubat 1913/nr. 676, 23 Şubat 1913.

[38] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 670, 17 Şubat 1913, s. 1. (Ayrıca aynı yazarın Bulgar mezâlimi ile ilgili olarak, *Daily Telgraf* ve *Illustartion*'a gönderdiği mektupların tercümelerine de yer verilir: nr. 86-885, 29 Eylül 1913, s. 1.

[39] Hamideye kruvazörü ve Rauf Beyle ilgili bilgi için bkz: nr. 668, 10 Şubat 1913, s. 1.

[40] nr. 750, 8 Mayıs 1913, s. 3.

[41] *Tasvir-i Efkâr*, nr. 95-894, 26 T. Evvel/Ekim 1913, s. 3.

Türk Yurdu[42]: Dönemin Türkçü dergilerinden biridir. 1327 (1911) yılından itibâren çıkarılmaya başlanan dergide ictimâi, edebî ve tarihî yazılar ağırlıktadır. Balkan savaşıyla ilgili şiirler yanında, hamasî karekterde şiirler de neşredilir. Bunların çoğu Mehmet Emin [Yurdakul] tarafından yazılmıştır. Yine savaş konulu hikâyeler yanında mağlubiyetin iktisâdi sebeplerini belirten ilmî yazılar da yayınlanmıştır. *Türk Yurdu*'nun 24. sayısının geliri Hilâl-i Ahmer'e hibe edilmiş ve ayrıca "Altın Armağan" diye özel bir sayı yayınlanmıştır. Savaşla ilgili şiir ve hikâyeleri bulunanlar arasında şu isimler görülmektedir: F. Sacid, Abdulbaki Fevzi, Kâzım Nami, Köprülüzâde Fuad, Suyum Bike,

Zafer[43]: İlk sayısı Mart 1912'de çıkarılmaya başlanan bu askerî dergide, doğrudan doğruya Balkan savaşıyla ilgili şiir ve hikâye yoktur. Ancak daha önce yapılan Trablusgarp harbiyle ve kahramanlık temiyle ilgili şiirlere rastlanır. Bunlar Said, Safvet, Ali Hadi, Süreyya Seyfi gibi şairlere aittir. Dergide ayrıca askerî konulu resimler de yayımlanmıştır.

2. Savaşın İç Basındaki Akisleri[44]

II. Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamı en açık bir şekilde dönemin basın- yayın hayatında izlemek mümkündür. Meşrutiyet'in ilânından sonra, özellikle İstanbul'da süreli yayınlar açısından adeta bir patlama görülür. 31 Mart kısıtlamalarına rağmen, yalnızca bu şehirde bir yıl içerisinde 353 gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir. Meşrutiyet'in ilânından sonra geçen iki ay zarfında, 200'ün üzerinde gazete ve dergiye yayın imtiyazı verilmiştir. Pek çoğu kısa ömürlü olan bu yayınlar bilim, fikir, eğlence, eğitim, mizah, iktisat,

---

[42] *Türk Yurdu*: Türklerin fâidesine çalışır. 15 günde bir çıkar. Türk Ocakları'nın fikirlerini neşreder. Sahibi: Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi Hamdullah Suphi [Tanrıöver]. Ankara - İstanbul Tanin Matbaası. (BDK: O.424).

[43] *Zafer* : (Haftalık), Hukuk-ı zâbitan, hayat-ı efkâr ve terakkiyât-ı askeriyyeden bâhis, musavver askerî gazetedir. Sahib-i imtiyaz: M. Şükrü, Müdür-i mes'ul: İsmail Hakkı. İstanbul, Artin Asaduryan ve mahdumları matbaası. (BK. 128)

[44] Savaşın basına tesirleri, Meşrutiyet basını dahilinde incelenceğinden, bu dönemle ilgili tarihi bilgiler için yukarıda 1 numaralı dipnotlta adı geçen eserlere bakılabilir.

kadın, âile, gençlik, askerlik vs. gibi konularla ilgilidir. Yayınlar şekil, ebat ve yazı kadrosu yönüyle de birbirlerine benzemektedir.

Meşrutiyet'in ilk aylarında basına tanınan serbestliğin bir curcunaya dönüşmesi ittihatçıları tedirgin eder. 1909 yılında yürürlüğe giren basın kanunu ile devleti sarsmaya yönelik, padişahı, dinleri, Osmanlı milletini koruyucu, suç ve ayaklanmayı kışkırtıcı yazılar yayınlanması engellenir. Bu kısmî engellemeye rağmen İstanbul basını gelişimini sürdürmeye devam eder. Bu hareketliliği, İstanbul basını dışında kalan Anadolu basınında da görmek mümkündür. Meselâ, Anadolu'daki Türkçe basının öncüsü olan *Envâr-ı Şarkiyye* 'nin (1867) çıktığı Erzurum'da 1908'e kadar yalnızca adı geçen gazete yayınlanmıştır. 1908'den sonra ise önceleri İttihatçıların, daha sonra da Cumhuriyetçilerin 1928 yılına kadar 10'un üzerinde gazete çıkarılmıştır[45]. Yine II. Meşrutiyet'in ilânına kadar İzmir'de Ahenk ve Vilayet matbaaları dışında faaliyet gösteren Türk basımevi yokken Rumca, Fransızca, Ermenice ve İbranice baskı yapabilen 17 matbaa vardır. Bu durum meşrutiyetten sonra değişir, yeni çıkarılan gazetelerle Türkçe yayıncılık canlanır[46].

İttihatçıların gün geçtikçe zayıflayan siyasî otoriteleri zamanla muhalif bir basının doğmasına yol açar. Bu yıllarda İttihatçı-İtlafçı olmak üzere iki muhalif basın ortaya çıkar. Bunların yanında Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük fikirlerini benimseyenlerle pozitivist, sosyalist ve modernist eğilimlere yönelik yayınlar da ortaya çıkar.

A- Yayıncılık Faaliyetleri

Balkan savaşı, yayıncılık faaliyetlerine olumlu ve olumsuz yönden etki etmiştir. Olumsuz tesirler arasında, ekonomik kriz ve sansürün etkileri başta gelir. Özellikle savaş günlerinde artan mürekkep, kâğıt ve dizgi fiyatları, düşük tirajlı gazeteleri etkiler. Cepheden yeterli ölçüde haber akışı sağlayamayan gazeteler, bir müddet sonra yayınlarını geçici veya dâimi olarak dur-

---

[45] *Envâr-ı Şarkiyye* gazetesi ve 1908 sonrası Erzurum basını için bkz. : Harun DUMAN, "Anadolu Basını'nın öncüsü: Envâr-ı Şarkiyye Gazetesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, nr. 58, Nisan 1989; ss. 108-109; "1908-1928 Yılları Arasında Erzurum Basını", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* nr. 42, Haziran 1990. ss. 42-49.

[46] "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi İzmir Basını", *TCTd*, c. 1, İstanbul 1985.

durmak zorunda kalırlar. Meselâ: *Tanzimat* gazetesi yayınladığı bir yazıda, fiyat istikrarsızlıklarından ve mâliyet yüksekliğinden bahsederek gazetenin bir süre tatil edildiğini belirtir[47]. Bazı yayınlar, kâğıt yokluğundan dolayı ebatlarını sık sık değiştirirler. Nitekim, *Hikmet* gazetesi, bu günlerde, sarı ve pembe renkli değişik ebatta kağıtlarla yayınını sürdürmek zorunda kalır.

Savaş öncesinde basında etkili olmaya başlayan sansür, savaş döneminde de tesirini artırmaya devam eder. Her ne kadar 13 Nisan 1909' daki sansür, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi tarafından kaldırılmışsa da bu uzun ömürlü olmamıştır. 3 Mart 1912'de çıkarılan bir kanunla askerlerin gazetelerde yazı yazmaları yasaklanır[48]. Bu kısıtlama savaşın sonlarına doğru daha da artar. Mağlubiyetin kesinlik kazanmasıyla birlikte siyasî ağırlıklı olan *Alem-dâr, İkdam, Tanin, Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteler zaman zaman tatil edilir. Bu yüzden gazeteler değişik adlar altında yayınlarını sürdürmek zorunda kalarak sansürden kurtulmaya çalışırlar. Zaten, Babıâli baskınıyla (23 Ocak 1913) iktidarı ele geçiren İttihatçılar, eski sansür kanununu daha da şiddetlendirerek uygulamaya başlarlar.

Bununla beraber basına olumlu yönden tesir eden hususlar da olmuştur. Savaş hakkında bilgi edinmek isteyen kamuoyunun bu günlerde basına karşı ilgisi daha da artmıştır. Bunu fark eden gazete idarecileri savaşa daha fazla yer vermiş, olayları detaylarıyla okuyucuya ulaştırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla savaş, siyasî, askerî, edebî, tarihî açılardan gazetelere konu olmuştur. Okuyucunun temayüllerini göz önüne alan gazeteler, cepheden daha hızlı haber akışını sağlayabilmek için özel harp muhabirleri görevlendirmişlerdir. Ancak bunu daha çok büyük gazeteleri gerçekleştirebilmişlerdir.

Meselâ, *Sabah* gazetesi bu amaçla oluşturduğu haber ekibini ve onun faaliyet sahasını okuyucuya şöyle haber verir[49]:

"Muharebe-i hazıra esnasında safahat-ı harbiyye hakkında en mevsuk malûmata destres olmak üzere Sabah 'ın vücuda getirdiği teşkilat ber vech-i âtîdir: Viyana'da: Viyana şehri şark politikası nokta-yı nazarından en mühim makarr-ı şuun olmak üzere tanılmış ve Avusturya-Macaristan'ın saha-yı harbin

---

[47]"Gazetenin Muvakkaten Tatili" *Tanzimat* nr. 884, 18 T. Evvel/Ekim 1912 s. 1.

[48]İNUĞUR, *A.g.e.*, s. 319.

[49]nr. 8294. 22 T. Evvel/Ekim 1912.

bir kısmına kurbiyetti cihetiyle vukuat-ı hazırada başka ehemmiyet daha kesbeylemiştir. Ahval-i siyâsiye ve safahat-ı harbiyyeyi şehr-i mezkûrede takip ederek bize telgraf ve posta ile ita-yı malumat etmek vazifesi muhterem refikimiz Mahmud Sadık bey tarafından deruhte olunmuştur. Mir-i mumaileyh elyevm Viyana'da bulunmaktadır. Göndereceği telgrafnâmeleri ve mektupları karilerimiz peyderpey gazetemide okurlar.

Edirne ve Havalisi: Edirne mıntıkası en mühim bir darü'l-harekât ve menba'-ı istihbarattır. O cihette ahvâlin heyet-i umumiyyesini takip ve mıntıkanın muhtelif noktalarına giden muhabirlerimize nezaret etmek vazifesi Ahmed Rasim Bey tarafından kabul olunmuştur. Telgrafla verilecek malumattan başka mir-i mumaileyh müşâhedat ve muhâkematını mektupla dahi iş'ar eyleyecektir. Ahmet Rasim Bey iki günden beri Edirne'de bulunmaktadır.

Selânik Mıntıkası: Selânik büyük ehemmiyeti hâizdir. Muharebe havadisinin bir kısm-ı mühimi oraya toplanıyor. Bu mühim mevki'de *Sabah*'a vekâlet eylemesini gerek matbuat-ı osmaniyede ve gerek hidmet-i devlette isbat-ı iktidar u ehliyet etmiş olan Abdülahad Nuri Bey'den talep ettik. Mir-i mumâileyh emri altında bulundurduğumuz muhabirleri mıntıkanın münâsip noktalarına sevketmiş ve kendisi de Selânik'de bir vekil bırakarak Alasonya'ya müteveccihen hareket eylemiştir.

Kosova Mıntıkası: Ehemmiyet-i fevkâledesi derkâr olan Üsküp'de *Sabah* hey'et-i tahririyyesini muharrirîn-i muktedire-i Osmaniye'den Galip Bahtiyar Bey refikimiz temsil etmektedir. Mir-i mumâileyhi refakatinde icap eden noktalara gönderilmek üzere muhabirler bulunmaktadır. Bu hey'etin merkezi Üsküp'te olacaktır.

Karadağ Hududu: Galip Bahtiyar Beyefendi ile beraber Dersaâdet'ten hareket etmiş olan Sabah hey'et-i ihbariyesinden Edhem Bey, Üsküp'ten Karadağ hududuna azîmet edecek ve ayrıca müşâhedatını bize telgraf ve mektupla işler eyleyecektir.

Rüfekâmız ne yapacaklar? Nukat-ı muhtelifeye azimet eden rüfekâmız vuku'atı yalnız telgrafla iş'âr edeceklerdir. Mektup, hikâye-i teferruata ve beyan-ı mütalâata münhasırdır. Gazetemiz İş'ar-ı vukuat için yalnız bir vasıta tanıyor ki o da telgraftır."

Görüldüğü gibi *Sabah* gazetesi cepheye gönderdiği savaş muhabirleri ile ilgili bu haberleri 22 T. Evvel/Ekim'de vermektedir. Oysa batı basınında bu amaçla görevlendirilen savaş muhabirleri daha on gün öncesinden İstanbul'a gelerek oradan cepheye gitmişlerdir. Bunlar arasında, *Matin* gazetesinden Stephane Lauzanne, *Times*'dan James, *Illustration*'dan George Raimond, İstanbul'a gelen bu ekip arasında bulunmaktadır[50]. Cepheye vardıklarında, orada Türk subaylarının gözetimi altında bulunan gazeteciler[51], haberlerini mektup ve telgraflarla merkeze ulaştırırlar. Bu arada İstanbul'daki yabancı gazetecilerin haberlerini yurt dışına çıkarabilmeleri de ayrı bir sansüre tabi tutulur. Haberler, Beyoğlu telgrafhanesinde görev yapan iki sansür memurunun kontrolünden geçtikten sonra gönderilir. S. Lauzanne, hatıratında buradaki memurların çalışma şekline dâir ilginç bilgiler vermektedir.

Haberler öncelikle siyasî ve askerî olmak üzere ikiye ayrılır. Siyasî haberleri sansür eden kişi, daha çok cümle kuruluşlarına ve haber içeriklerine dikkat eder. Özellikle birkaç manaya gelebilecek cümlelerin kullanılmasını ister. Mağlubiyet, bozgun, hastalık ve yokluklarla ilgili haberler hafifletilerek verilir. Askerî haberleri kontrol eden yüzbaşı ise haberin resmen doğrulanmasını bekler. Ayrıca haberde resmî bir nitelik arar. Lauzanne, bugünlerde Çorlu'dan göndermek istediği bir haberin sansüredilişine dâir şu bilgiyi verir:

Çorlu'dan çekmek istediğim 720 kelimelik telgrafnâmeyi (... alan,) Giritli sansürcü, telgraf metninde yalnız ilk ve son cümleleri bıraktı. Eline makası aldı. Orta yerini tamamıyla kesip çıkardı. Telgraf metnini şu hale getirdi:

Çorlu 31 Ekim...

Dün savaş tekrar başladı... Savaş sürüyor.[52]

Siyasî ağırlıklı olmalarına rağmen, gazetelerin hemen hepsinde, savaşla ilgili şiir ve hikâyelerin yayınlandığı görülür. Savaşan bölgesinin harita-

---

[50]Stephane **LAUZANNE**, *Balkan Acıları -Hastanın Başucunda Kırkgün*, (Haz: Murat Çulcu), İstanbul 1990, s. 1.

[51]G. Von **HOCHWACHTER**, *Türklerde Cephede*, (Çev: Fahri Çeliker), *AÜ İF (Eki)* nr. 8, Ankara Ağustos 1979, s. 87.

[52]**LAUZANNE**, *a.g.e.*, s. 46.

ları ve temsilî resimleri de bu dönem gazetelerinde yer alır. Ayrıca, savaşı anlatan kitapların ve gösteren albümlerin yayınlandığına dâir ilânlar çıkar.

Bütün bunların dışında basındaki görüş farklarının - kısmen de olsa- savaş sırasında ortadan kalktığı gözlenir. Bu millî bütünlük etrafında oluşan bir kenetlenme doğurur. Özellikle köşe yazarları, Osmanlı'nın güç ve kuvvetini övüp orduyu yücelten yazılarla meseleyi millî bir dava olarak halka benimsetmeye çalışırlar. Böylece basın yoluyla cephe gerisindeki halkın savaşla irtibatı kurulmuş ve savaşanlarla olan alâkâsı artırılmıştır. Ancak savaşın ortalarına doğru, mağlubiyetin kesinlik kazanmasından sonra cepheyle ilgili haber ve yorumlarda bir tavsama göze çarpar. Sansürün tesiri ve yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlayan I. Dünya Savaşı'yla birlikte basın bu konuya yönelir.

B- Fikir Hayatı[53]

Balkan savaşı basın üzerinde yalnızca yayıncılık yönüyle tesirli olmakla kalmamış, aynı zamanda basın yoluyla gelişen fikir hayatını da etkilemiştir. Bunu daha iyi anlayabilmek için dönemin fikir temâyüllerine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi II. Meşrutiyetle birlikte hızla gelişen basının en dikkat çekici yönlerinden biri, farklı görüşleri kamuoyuna ulaştırmasıdır. Özellikle, II. Abdülhamid döneminde yurt dışında gelişen Jön Türk Basını'nın[54] etkisi ve meşrutiyetin yol açtığı sosyal ortam, basının sosyal ve politik konularla daha fazla ilgilenmesini sağlamıştır. 23 Temmuz 1908'de ilân edilen II.

---

[53]Dönemin fikir hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Peyâmi SAFA, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul [t.y] ; Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiyenin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960; *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul 1962; Yusuf Hikmet BAYUR, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I/1-2, Ankara 1963; Niyazi BERKES, *İslamcılık, Ulusculuk, Sosyalizm*, 2. Bs. Ankara 1975 ; Yusuf AKÇURA, *Üç Tarzı Siyaset*, Ankara 1976; Erol GÜNGÖR, *Türk Kültürü ve Milliyetcilik*, 8. Bas. İstanbul 1978; Şerif MARDİN, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, İstanbul 1983; Orhan TÜRKDOĞAN, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Ankara 1988.

[54]Jön Türk Basını için bkz: Hidayet UGUR, "Jön Türk Basını", *Türk Düşüncesi*, c. III-IV, Istanbul 1955; Şükrü HANİOĞLU, "Jön Türk Basını" *TCTd*, c. III, İstanbul 1985; Dündar AKÖNAL, "Jön Türk Gazeteleri" *TCTd*, c. III, İstanbul 1985.

Meşrutiyet'ten hemen sonra basın, sansüre karşı aldığı tavırla 31 Mart hadisesine (13 Nisan 1909) kadar tam bir hürriyet havası içinde faâliyet göstermiştir[55]. Bu ani serbestlik kısa zamanda hemen her görüşü benimseyen çok sayıda süreli yayının çıkmasına yol açmıştır. 18 Temmuz 1909'da yürürlüğe giren matbuat kanunuyla, İttihatçılar, basın çılgınlığına mâni olmaya çalışmışlardır. Ancak basının sansür yüzünden düştüğü sıkıntılar, bu yolla gelişen fikir hayatını fazla etkilememiştir. Sultan Abdülhamid döneminde çıkan gazetelerin başlığındaki "siyâsetten ma'ada her şeyden bahseder" düsturu, meşrutiyetten sonra yerini, adeta siyâset dahil herşeyden bahsedere bırakmıştır. Bilhassa gittikçe ağırlaşan çöküş buhranı ve aydınların devleti kurtarmak için ileri sürdükleri görüşlerle gelişen fikir hayatı, bir kaç ortak görüş etrafında toplanır. Bunların en etkili olanları Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük temâyülleridir.

i-Osmanlıcılık

Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurları bir arada tutmayı amaçlayan bu fikir akımının, gelişimi Tanzimat sonrasında Yeni Osmanlılar'ın[56] gayretleriyle olmuştur. Çoğu Batı'yı görüp onun umran ve refahına hayran kalan aydınlar, yıllardan beri büyük bir bocalama içine girmiş olan ülkenin kurtuluşunu Osmanlı birliğinde görürler. Özellikle Fransız ihtilâlinden (1789) sonra ortaya çıkan "hürriyetçilik" fikri, bu aydınlarca benimsenir. Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturup, Avrupa seviyesine çıkarmanın tek yolu, hürriyetçi bir idârenin tesisiyle mümkün olacaktır. Yeni Osmanlılar temelde hükümdara değil, devleti fütursuzca batılı siyasilerin avucuna bırakan idârecilere karşıdırlar. Bu amaçla 1865'den sonra yurt dışında basın yoluyla fikirlerini yaymaya çalışırlar. Yeni Osmanlılar bir tek fikir etrafında kümelenmiş görünmeseler de, aydınların ortak amacı, devleti ve cemiyeti mevcut sınırları içinde bölüp parçalamadan kurtarmak ve kalkındırmaktır.

---

[55] "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür" *TCTd*, c. III, İstanbul 1985, s. 163.

[56] Yeni Osmanlılar için bkz: Ebuziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul 1973; Ahmet Bedevi KURAN, *İnkılâp Tarihi ve Jön Türler*, İstanbul 1945; Kaya BİLGEGİL, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı üzerine Araştırmalar I*, (Yeni Osmanlılar), Ankara 1976.

Osmanlılık fikrini savunan aydınların başında, Namık Kemal gelmektedir. O, vatan ve hürriyet kavramlarını coşkulu bir şekilde savunup, terakki fikrini kurtuluş için önemli bir yol olarak görür. Onun dışında kalan Ziya Paşa, kalkınma için eğitimi ön şart olarak ileri sürerken, Ali Süavi de islâmi adalet ve Türkleşmek yolunda görüşleri savunur. Aslında bu dönemde Türkleşmek fikri diğer aydınlarda da bulunmasına rağmen Türk olmayan unsurlar arasında ikilik yaratmamak için bunun üzerinde fazla durmamışlardır.

Tanzimat aydınları tarafından ortaya atılan meşrutiyetçi Osmanlılık ideali, bazı devlet adamları tarafından desteklenmiştir. Mustafa Reşit Paşa ve Şinasi ile doğup Yeni Osmanlılarla gelişen ve Mithat Paşa'yla uygulama sahasına giren Kânun-ı Esâsiye dayalı devlet fikri, çok geçmeden akamete uğramıştır. II. Abdülhamid, ülkede karışıklık yaratacağı gerekçesiyle, Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek Kânun-ı esâsiyi rafa kaldırmıştır. Ayrıca, Sultan Abdülhamid, devletteki hızlı çöküşü farkettiği için bir dizi ıslahat programıyla hemen her sahada kalkınma hareketleri başlatmıştır. Yurt dışında bulunan aydınları yurda getirip onlardan - pasif görevle de olsa - yararlanma yoluna gitmiştir.

Sultan Abdülhamid'in iktidarı döneminde yapılan ıslahatlara rağmen ülkedeki huzursuzluk dinmek bilmez. Bilhassa ülkenin batı ve güney uçlarında karışıklıklar artar. Ülkede birliği sağlayacak fikri dayanışmanın artık Osmanlılık ideâliyle gerçekleşemeyeceği ortaya çıkar. Bir kısım aydınlar ve bürokratlar arasında, ülke birliğinin ancak islâm birlik ve bütünlüğüyle temin edileceği görüşü ileri sürülür.

ii- İslâmcılık

Türklerin müslüman oluşu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan çok önceye dayanmaktadır. Zamanla özel ve sosyal hayatın gerçek temeli haline gelen islâmiyet, Türkler tarafından içtenlikle benimsenmiştir. O kadar ki Osmanlı Türkleri kendilerini islâmlıkla özdeş görüp diğer müslüman topluluklardan çok daha fazla hüvviyetlerini bu bu eliyle meczetmişlerdir. Osmanlı Türkleri'nin yaşadıkları ülkeyi, "memâlik-i islâm", hükümdarı "islâm padişahı", orduları "asâkir-i islâm", dini başkanı "şeyhü'l-islâm" diye adlandırmaları da müslümanlığı nasıl benimsediklerini açıkca göstermektedir.

Ancak, islâm medeniyetinin 8-12. yy. lardaki müsbet ilmî seviyeyi muhafaza edemeyişi, buna karşılık batının ilimde ve keşiflerde ilerlemesi bir geri kalmışlığa yol açmıştır. Zamanla kendini yenileyemeyen islâm felsefesi, Osmanlılar döneminde şerhler ve haşiyelerle bir nevi skolastik içine düşmüştür. Tanzimat'tan önce kemikleşen, tecrübeye ve yeniliklere kapalı zihniyet, batının gözleme ve tecrübeye dayalı araştırmacı zihniyeti karşısında başarısızlığa uğramıştır. Askeri ve ticari alanda üstünlük elde eden Batı, kısa zamanda emperyalist siyasetini, müslümanlarla meskûn ülkeler üzerinde uygulamaya koymuştur. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı fethi, İngilizler'in 1818'de Hindistan'a yerleşmesiyle bu bölgede 1849'a kadar hiçbir bağımsız Hint devletininin kalmayışı, bunun sonucunda gerçekleşmiştir. Yine, Rusların Orta Asya'daki müslümanları birer birer eğemenlikleri altına alması kuvvet üstünlüğü gerçeğinin canlı misâlleri olmuştur.

İslâm aleminin içine düştüğü ve karşı karşıya bulunduğu tehlikenin büyüklüğünü gören bazı aydınlar, çeşitli çözüm yolları önerirler. Bunlardan biri de 1822'de, daha sonraları Reisü'l-küttap olan Akif Efendi'dir. İslâm alemi ve Osmanlı'yı tehdit eden Ruslara karşı konulmak için şu tavsiyelerde bulunur:

Müslümanlar üç karardan birini seçmelidirler:

Ya Allah'ın emrine ve Muhammed'in kanununa bağlı olarak, mülk ve hayatımıza önem vermeksizin hâlâ elimizde bulunan eyaletleri sonuna kadar savunmalıyız; ya onları terkedip Anadolu'ya çekilmeliyiz; ya da sonuncu olarak -ki Allah bunu yasaklar- Kırım, Hindistan ve Kazan halklarının örneğini izleyip, kölelik menzilesine inceğiz. Muhammed'in dini ve Ahmed'in kanunu adına kutsal cihad ilân edelim ve topraklarımızdan bir karış bile terk etmeyelim."[57]

Bilhassa II. Abdülhamid döneminde pan-islâmizm doğrultusunda gösterilen gayretler, karşı görüşlerle çatışma noktasına kadar gelmiştir. İslâmcıların kendi aralarında fikir birliğini sağlayamamaları, Batı tesiriyle uyanan Arap milliyetçilik hareketleri, çatışma noktasındaki islâmcı ideslin gelişmesini engellemiştir.

---

[57] LEWIS, *Modern Türkiye*, s. 328.

iii- Batıcılık

Uygulamaya konulması açısından Batıcılık, İslâmcılık'tan daha eskiye dayanmaktadır. III. Ahmet'ten başlayıp, III. Selim'e kadar kısmen uygulanmaya başlanan yenilik hareketleri, Batıcılık fikrinin birer mahsulleridir. Bu hareket en tesirli dönemini Tanzimat yıllarında yaşamaya başlamıştır. Tanzimat yıllarında Batıcılık düşüncesinin iki gruba ayrıldığı görülür. İlk gruba yukarıda da kısaca temas edilen Yeni Osmanlılar girerler. Hürriyet ve meşrutiyet tarafları bu aydınlar, Batılılaşma'nın daha çok siyasî alanda gerçekleşmesini isterler. Buna mukabil diğer grup mensupları, medeniyetçilik ve terakki fikrini savunmuşlardır. Şinasi, Mustafa Sâmi Efendi, Sadık Rıfat Paşa gibi aydınlarda akla ve kanuna dayalı ıslahatçılıkla Batılılaşma arasında çok sıkı bir ilgi vardır. Daha 1830'larda harp tazminatı meselesi için Rusya'ya gönderilen Halil Rıfat Paşa, döndüğünde: "Devlet-i Aliye'nin yaşaması için Garbı taklit etmekten başka çaresi" olmadığını belirtir. Şinasi'ye göre, devleti yaşatacak değerler dünyasının başında, adalet, kanun, hak ve hikmet kavramlarının tatbiki gelir. Ona göre Osmanlı için rejim değişikliğinden çok, mevcut rejimi bu yönde tadil gereklidir.

Haddizatında medeniyetçiler de hüriyet ve meşrutiyet fikrini benimsemişlerdir. Fakat, onlar bu gibi temâyüllerin, mevcut rejimde aceleyle uygulanmasının bazı sakıncalar doğuracağına kanidirler. Onun için önce eğitim ve öğretim yoluyla toplumun bilgilendirilmesini arzu etmişlerdir. Bu aydınlara göre meşrutiyet fikrinde zamansız ve aşırı ısrar, ülke bütünlüğünü tehlikeye düşürecek bir kargaşaya yol açacaktır.

Batıcılığın en canlı ve hareketli dönemi, kaideci ve gelenekçi islâmcıların faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları dönemde, yani II, Meşrutiyet öncesinde yaşanmıştır. Özellikle, II, Abdülhamid'ın uyguladığı siyasetin ülkedeki karışıklıkları gideremeyişi, sosyol, politik ve ekonomik plânda bir ilerlemenin kaydedilemeyişi Batıcıları harekete geçirir. Ancak diğer fikir temâyüllerinde görülen parçalanma onlarda da vardır. Bir yandan medeniyetçilerin ölçülü yenileşmelerine ayak uydurma, öte yandan Jön Türkler'in farklı model sunmaları bu fikri bütünlükten uzaklaştırmıştır. Bunların yanında, *Servet-i Fünun, Ulûm-ı İçtimâiyye* gibi dergiler etrafında toplanan pozitivistler, ile o günlerde halâ bir umut kaynağı olan islâmcılık yenileşme taraftarlarını güç

durumda bırakmıştır. Yapılan yenileklerde, taklitçilikten öteye gidilemeyişi ve Doğu-Batı arasındaki değer çatışmalarının yeterince göz önüne alınamayışı bu hareketin başarısını engellemiştir. Ayrıca, Batıcılar arasındaki radikal değişimcilerin fazlalığı, bu harekete olumsuz yönden tesir etmiştir. Onlara göre kuvvetli ve üstün olan herşey Batıdadır. Doğu geri kalmıştır. Onun köhne değerlerine bağlanmak da geri kalmışlığın ta kendisidir.

Batıcılar arasındaki bu tür yaklaşımlar, diğer temayüllerce de hoş karşılanmaz. II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan hür basın ortamında, bu fikir mensupları bir birleriyle kıyasıya çatışmaya başlarlar. Bu yıllarda gittikçe şiddetlenen fikir mücadelesine, yine temeli Tanzimat'a dayanan bir hareket daha katılmıştır ki, o da Türkçülüktür.

iv- Türkçülük

Bilindiği gibi, "Turan" kelimesi, ilk kez 1839 yılında Türk kavimlerinin kökünü araştırma Macarlar tarafından kullanılmıştır. Ayrıca Tanzimat dönemi aydınlarında -özellikle dil konusunda- Türkleşme temayülleri açık bir şekilde görülür. Şinasi'nin Türkçe lügat hazırlaması ve sade Türkçe şiirler yazması; Ziya Paşa'nın "Şiir ve İnşa" sındamillî edebiyattan bahsetmesi, bu ilk faaliyetler arasında sayılabilir. Ancak Türkçülük'ü ciddi bir faaliyet haline getirenlerden bir Ahmet Vefik Paşa'dır. Hazırladığı lügatte (Lehçe-i Osmani) Türkçe'yi Osmanlıca'dan ayrı bir bütün olarak değerlendirmiş, ayrıca Türk tarihinin Osmanlılardan çok daha eskiye dayandığını belirtmiştir. Bu amaçla da eserler kaleme almıştır. Ali Suavi, Muhbir ve Ulum'da çıkan yazılarında Türkçülük'ü, İslamcılık ve Batıcılıktan ayırmadan savunmuştur.

Yine, M. Celâleddin Paşa, *Eski Türkler*; de Süleyman Paşa, *Tarih-i Âlem*'inde, Türk tarihi ile ilgili o döneme kadar üzerinde durulmayan önemli tesbitlerde bulunmuşlardır. Tanzimatla başlayan bu temâyül, meşrutiyet döneminde de oldukça hız kazanmıştır. Bilhassa, Türkiye dışında, Rusya ve Avrupa'da gelişen Türkçülükle ilgili faâliyetler bu yıllarda ülkede tesirini göstermiştir. Bunun yanında, islâmcıların *Sebilü'r-Reşad*'da Türkçülük (kavmiyetçilik) karşıtı yazılar yayınlamaları, iki ayrı fikri benimseyen insanları karşı karşıya getirmiştir. İslâmcıların hücumlarının temel sebebi, bu hareketin ümmet birliğini parçalayacağı korkusuna dayanmaktadır. Oysa, bu görüşün zıddını savunanlar da vardır. Meselâ, Cemaleddin Efgâni, islâm kavimleri

arasında dil ve din birliğine dayanan iki kuvvetli bağ olmasını önererek Türkçülük'ün bir nevi savunmasını yapmıştır.

1897 Türk-Yunan savaşıyla, Türk fikir hayatında yeni bir çalkantı başlar. Sultan Abdülhamid idâresi döneminde bastırılmış milliyetçilik faâliyetleri, yine Şemseddin Sâmi, Velet Çelebi, Necip Asım, Raif Fuad gibi dilcilerin gayretleriyle kültürel alanda hareketlenir. Bu hareketlilik, İttihatçıların idaâreyi ele geçirmeleriyle siyasî sahaya da kayar. İlk yıllarda olmasa bile, sonraki yıllarda İttihatçı aydınlar kurtuluşun Türkçülük sayesinde mümkün olacağı kanaâtine varırlar. Basındaki serbestiyetten yararlanarak fikirlerini kamuoyuna yaymak için dernekler kurup gazete ve mecmualar çıkarırlar. Bu amaçla yapılan neşriyatta ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için milliyetçiliğe sarılınması gerektiği fikri işlenir[58].

İşte Balkan savaşı bir noktada çok taraftar bulmuş bu dört fikir hareketinin tutunmaya çalıştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu yıllar aslında, Osmanlının siyasî, ekonomik ve kültürel alanda yaşadığı keşmekeşin doruğa ulaştığı yıllardır. Bilhassa, askerler arasında görülen ikilik ve ordunun tam anlamıyla siyâsete girmiş olması, karışıklıkların artmasında önemli rol oynamıştır. Sultan Abdülhamid'in hal'i ve İttihatçılar'ın iş başına gelmesiyle birlikte büyük değişikliklerin gerçekleşeceği umulur. Ancak az bir zaman sonra bunun hiç de beklenen neticeyi veremediği görülür.

İttihatçıların uzun zamandan beri uygulanan Balkan siyasetinde yaptıkları değişiklikler, merkezi otoriteyi güçlendireceğine zayıflatır. O zamana kadar kendi aralarındaki meseleleri halledemeyen Balkanlılar, bu dönemde ittifak oluşturacak derecede birbirlerine yaklaşırlar. Meşrutiyet'in uygulanmaya konulması büyük devletlerin siyasetinde fazla bir değişiklik yapmaz. Batı'nın "şark siyâseti", Rusya'nın "hasta adam" noktasından değerlendirdiği Osmanlı' içinde ki unsurları devletten koparma faaliyetleri hızlanır. Hiç ummadıkları bir zamanda iktidarı ele geçiren ittihatçılar, hazır kadroları olmadığı için büyük hatalar yapmaya başlarlar. Militan bir zihniyetle faâliyet gösteren bu parti mensupları, birkaç kilit nokta dışında, devlet yönetimini tekrar Abdül-

---

[58] Meşrutiyet döneminde gelişen Türkçülük akımının edebiyata yansıması için bkz: Sadık TURAL, *Osmanlı İmparatorluğunun Son yıllarında Edebiyatımızda Türkçülük Akımı (1905-1920)*, Ankara 1978. (HÜEF. Yayınlanmamış Doktora Tezi).

hamid devri paşalarına bırakırlar. Zaten o dönemden beri pasivize edilmiş olan bu yaşlı insanların idârî ve fikrî açıdan verebilecekleri yeni bir şey yoktur. Bütün bu olumsuzluklara ittihatçıların kelimenin tam manasıyla "partizan" davranışları eklenince savaş öncesi yaşanan buhran savaş sonunda daha da artar.

Savaşın ilk günlerinde Büyük Kabine'nin sansür karşısında uyguladığı yumuşaklık sebebiyle basın hadiseye büyük ölçüde yer verir. Henüz savaşın başlarında çıkan yazı, şiir ve yorumlarda, Osmanlılık ideâli kendini açıkca belli eder. Askeri harbe teşvik etmek, halkın duygularını harekete geçirmek için yazar ve şairler önceleri büyük gayret sarfederler. Buna, bir müddet sonra islâmcı boyut da eklenir. Savaşı cihad olarak değerlendirip islâm âlemini harekete geçirmek ve yardımlarını te'min etmek için uğraşanlar ortay açıkar. Bu daha çok "Osmanlıcı-islâmcı" görüşler arasında bir yakınlaşmayı sağlar. Düşmanın küçük ve "kıymet-i harbiye" den yoksun olduğu görüşleri ileri sürülerek toplumun moralinin yükseltilmesine çalışılır.

Ancak, bu hava savaşın sonuna doğru kaybolmaya başlar. Beklenmedik mağlubiyet ve düşmanın Çatalca önlerine kadar gelişi, cephe gerisinde şok tesiri yapar. Ülkenin kalbi durumunda olan İstanbul'un işgal altında kalacağı korkusu her kesimden insanı etkiler. Mağlubiyetin kesinleştiği tarihten sonra hem yenilginin doğurduğu acı ve sansür yüzünden savaşla ilgili haber ve yorumlar daha az yayınlanır. Fakat yeni çıkarılmaya başlanan, Türkçü dergilerde mağlubiyetle ilgili görüşler ileri sürülür ve milletin acı hislerine tercüman olunur. Artık Türkçülük hareketi ağırlığını ortaya koymuş durumdadır.

Türkçüler bu dönemde savaşın kaybedilme sebebini ve Osmanlı'daki çöküşü, milliyetçilikten, daha doğrusu Türkçülükten uzaklaşmaya bağlarlar. Buna mukabil yine etkilerini koruyan Batıcılar, özellikle Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Baha Tevfik gibi aydınlar, savaşı birlik halinde olması gereken unsurlar arasında bir kardeş kavgası olarak görürler. Abdullah Cevdet, *İctihad* dergisinde, Türkçüleri ve İslâmcıları şiddetle tenkit eder. Harbin felâketli günlerinden birinde, Bab-ı meşihhat okullara : "Allahümme sallî salaten ve selmi selâmen tamen..." diye başlayan bir duâ göndermiş ve bunun 4444 defa okutulmasını emretmiştir. Vatanı Bulgar istilasından kurtarmak için duâlara müracaat edilmesini şiddetle yeren Abdüllah Cevdet'e göre, bu duâ değil

Türk çocukları kırkiki yaşındaki Arap bile anlayamaz. O, asıl duânın Bulgarlar tarafından edildiğine kânidir. Onlar otuz yıldan fazla çalışıp, ırklarını kuvvetlendirerek "tanzim-i idâre" ve "hüsn-i icra" ile meşgul oldular. Bu da onların şimdiki zafer ve istikbâllerini hazırlamıştır. "Bizim kafa taslarımız boşaldı. Derilerimiz içinde et, kemik, kan kalmadı. Köylerimizde köylü, köylülerimizde köy kalmadı. Anadolu boşaldı. Anadolu hastadır, Anadolu ölüyor![59] Aynı dergide yazan Rıza Tevfik, "Cemiyet ve Fertlerde Mütenakız Vasıflar", "Bu bir mantık hatası mı, bir halet-i ruhiye mi?" gibi makalelerinde, dostluk ve sevgi üzerinde durur. Bu değerlere karşı gelenleri tenkit eder. Özellikle "intikam" temini işleyen Türkçüleri yererek bu gibi düşmanlık duygularını tahrik edenlerin tasvip edilemeyeceğini söyler[60]. Baha Tevfik ise Balkan savaşını ırkî sebeplere dayanarak tenkit eder. Ona göre, mağlubiyetin sebebi milliyetçilikten uzaklaşmakta değil, tersine milliyetin derinliklerine saplanıp kalmakta aranmalıdır. Bugünkü tembellik, ahlâksızlık, medeniyetsizlik tamamıyle dünkü millî gururun, kibirin, akıncılığın, göçebeliğin ve yeniçeri kavgalarının isimleri değiştirilmiş şekilleridir. Milliyet adına yalnız bunlara sahibiz. Geçmişteki milliyetemizde ne bugünün yenme sebebi, ne zekâ, ticaret istidâdı, kültürleşme, ne de garazdan arınmış bir ictimâilik, bir ahlâk ve siyâset var[61].

Bugünlerde, gittikçe yoğunlaşan Türkçülük faaliyetlerine karşı, Batıcılar gibi islâmcılardan da tepkiler gelmeye başlar. İslâmcılar kavmiyetçiliğin ülkeyi böleceği, Türkler gibi diğer milletlerinde aynı hastalığa tutulacağı ve bunun da çok kötü sonuçlara yol açacağı kanaâtindedirler. Meselâ, Süleyman Nazif Türkçülük'ün, Balkan savaşı zararından daha büyük felâkete yol açacağı görüşündedir. Bu konuda, Türkçülerin teorisyenleriyle tartışmalara girer. Ahmed Nâim ise, *İslâm'da Devâ-yı Kavmiyyet* (1913) adlı eserinde, Türkçülük'ü Rusya' dan gelen Tatar Türkleri'nin icadı ve Batı kanalıyla bize geçen bir

---

[59] SAFA, *A.g.e.*, s. 29 (Abdullah Cevdet'in bu görüşleri, *İctihad* nr. 54, 14 Şubat 1329, s. 1221'de yayınlanmıştır)

[60] ÜLKEN, *Çağdaş Düşünce*, s. 259.

[61] ÜLKEN, *A.g.e.*, s. 230..

mikrop olarak değerlendirir[62]. Türkçüleri bu hususta ikaz etme gereğini hisseden islâmcılardan bazıları, Balkan savaşı sırasında, İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmi azalarından Ziya Gökalp'e giderler. Türkçülük konusundaki yayınların zararlı olduğunu belirterek her iki görüşün de tartışılacağı ilmî toplantılar yapılmasını teklif ederek, bir tezkire sunarlar. Fakat o günlerde bu konu pek itibâr görmez ve tartışmalar savaş sonrası da devam eder[63].

Bütün bu tartışmalar boyunca, Türkçülüğün en ateşli teorisyeni ve ideologu olan Ziya Gökahp, yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için, Türkçü dergilerde çeşitli yazılar yayınlar. "Yalvaç" diye adlandırdığı Hüseyinzâde Ali (Ali Turan) 'dan mülhem, Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Avrupalılaşmak üçlü düsturunu etraflıca izaha ve benimsetmeye çalışır[64]. Ona göre ülkede bu üç fikri cereyan hüküm sürmektedir ve bunlar hakiki ihtiyaçlardan doğmuştur.

---

[62]BERKES, *Çağdaşlaşma*, s. 383. Aslında milliyetçilik fikri Osmanlı içindeki Türk olmayan unsurlar arasında çok daha önceleri başlamıştı. 1914 yıllında *Türk Yurdu* 'nda çıkan bir makalede, Gaspıralı İsmâil konuyu şöyle izaheder: "... Kürt milliyetçiliği yirmi yıl önce başladı. Arnavut milliyetçiliği başlayalı otuz yıldan fazla zaman geçti; Ermeni milliyetçiliği en aşağı kırk, Bulgar milliyetçiliği altmış, Yunan milliyetçiliği seksen yıllıktır. Türk milliyetçiliği bunların sebebi değil, neticesidir." (Ondan zikreden: BERKES, *A.g.e.*, s. 384.) Yine Balkan milletleri ve Araplar arasında uyanan milliyetçilik hareketleri için şu iki kaynağa bkz: Orhan TÜRKDOĞAN, "Balkanlarda Sosyal Hareketler ve Milliyetçilik İdeolojisi", *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Ankara 1988, ss. 511-528.

[63]Fevziye Abdullah TANSEL, "Ömer Seyfeddin'e Âit Olduğu Bilinmeyen Bir Eser", *Türk Yurdu*, c. 2, nr. 284, Mayıs 1960 (Ondan zikreden: Alaaddin KORKMAZ, Ziya Gökalp (Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet üzerindeki Tesirleri), İstanbul 1988, s. 193).

[64] "Bu üçlü düstur daha önce biraz mübhem olarak Ali Suavi tarafından ileri sürülmüş ve savunulmuştu. Fakat Ali Suavi henüz Türkçülüğün uyanmadığı ve Namık Kemal'in Osmanlı - islâm görüşünün hakim olduğu bir devirde yaşadığı için fikirleri unutulmuştur. Hüseyinzâde'nin teklifi tam zamanındaydı. 1905 'de Tiflis'te ileri sürülen bu fikir, yedi yıl sonra 1911'de hararetli taraflılar buldu. Gökalp "Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak" adlı makalelerini ve 1918'de bu makalelerinden ibaret kitabını neşretti. Fakat Hüseyinzâde'nin makalesinde Ali Suavi'nin, bu son eserde ise Hüseyinzâde'nin adları zikredilmiyor. Bununla birlikte Gökalp, "Hüseyinzâde'nin değerini anlamıştı ve onu "Yalvaç" diye adlandırmıştı" (ÜLKEN, *A.g.e.* s. 262).

Türkçülük cereyanı Osmanlılık'ın "muârızı" değil, bilâkis onu teyid eden bir cereyandır. Yine Türkçülükle islâmlık biri milliyet, diğeri beynelmileliyet mahiyetlerinde oldukları için aralarında asla zıtlaşma yoktur. Buna Balkan savaşında yaşanan durumu misâl gösteren Gökalp, bu savaşla Avrupa vicdanının bugün bile "hıristiyan vicdanından başka bir şey olmadığının" açıkca görüldüğünü belirtir. Aynı şekilde Türklerin felâketine iştirak edenler de "Turan" kavimlerinden Macarlar, Moğollar, Mançular değil, Müslim kavimler" dir. Bundan dolayı Türkler Ural-Altay dil âilesine mensup oldukları halde, kendilerini islâm milletinden sayarlar. Türkleşmek ve islâmlaşmak arasında görülmeyen zıtlaşma, muasırlaşma noktasında da görülmez. Zira bunlar bir ihtiyacın üç muhalif noktadan görülmüş safhalarıdır. Onun için, muasır bir islâm Türklüğü ibdâ edilmelidir[65].

Görüldüğü gibi savaşın yol açtığı dehşet verici manzaralar karşısında, hasta adamı kurtarmak için farklı görüşler sunan aydınlar, ortak bir fikir zemini içerisinde birlik sağlayamazlar. Birbiriyle uyuşmayan fikirler gazete ve mecmualarda boy göstermeye başlar. Bunlar arasında: "Türk tarihi sultan Osman'dan mı başlar, daha evvelden mi? Timurlenk bizden sayılır mı, sayılmaz mı? Osmanlı imparatorluğu'nun bânileri Türk müdürler, değil midirler? Cengiz mi daha büyüktür, Yavuz mu? Tanzimatçılık taklitçı ve zararlı bir ruh mudur, değil mi? Medrese kalmalı mı, kalmamalı mı? Turan mı, irfan mı? Tesettür ve te'addüd-i zevcat kalkabilir mi, kalkamaz mı? Ulema sınıfı bu memlekete ziyan mı getirmiştir, fayda mı? Şiilik mı, sünnilik mı? İslâm terakkiye mani mi değil mi? Latin harflerini alalım mı, almayalım mı? Arap ve - Acem kültürlerinden tecrid edilen bir Türk'ün medenî bir kıymeti kalır mı, kalmaz mı?"[66] meseleleri sürekli tartışılır.

Bütün bu tartışmalar sürerken, Balkanlar'da ve Rumeli'de binlerce Türk düşmanlar tarafından insanlık dışı mezâlimle katledilir. Masum insanlara karşı yapılan bu insafsız zulümler gerek halk, gerekse aydınlar arasında tesirli olur. Savaş günlerinin acılarından ilham alan Türkçü şâirler, *Halka Doğru, Türk Yurdu, Büyük Duygu,* gibi dergiler vasıtasıyla büyük Turan ideâlini işlerler. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Aka Gündüz, Ahmet Ağaoğlu,

---

[65] Ziya GÖKALP, *Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasırleşmek,* 2. Bs. Ankara 1968, ss. 5-10.

[66] SAFA, *A.g.e.* s. 29.

Mehmet Emin (Yurdakul), Mehmet Ali Tevfik gibi aydınlar, bu idealin ışığında yazılar kaleme alırlar. Amaçları, o zamana kadar Osmanlı mensubiyetinde, şuur altında donmuş halde bulunan "millet" fikrini canlandırmak ve harekete geçirmektir. Onlara göre içinde bulunulan kötü durumdan kurtuluşun tek çaresi, bu bastırılmış veya unutturulmuş fikri kuvvette (ide-force) yatmaktadır. Normal zamanlarda cemiyeti unutan fertlerin, kriz zamanlarında adeta bir uykudan uyanır gibi onun yardımına koşması bugünlerde gerçekleşir. Nitekim, bu fikir yavaş yavaş diğer görüşte olan aydınlara da tesir eder. Bulgarların Çatalca'yı döven topların sesi kısa bir süre sonra İstanbul'da uyumakta olan kalem erbâbının harekete geçmesini sağlar. O zamana kadar Türklük veya Türkçülükle fazla ilgilenmeyenler bile bu fikirden medet ummaya başlarlar. Meselâ, Millî Mücadele'ye kadar radikal batıcı temâyülde olan, hatta mütareke yıllarında bir ara ülkenin kurtuluşu için Amerikan mandaterliğini bile savunan Halide Edip bu aydınlardan biridir. Eserlerinde hararetle batı kültürünü işleyen yazar, Balkan savaşının felâketli günlerinde Türklere yardım etmesi için Tanrı'ya şöyle yalvarır:

(...) Ey bütün varlıkların yaratıcısı ulu Rabbim! Ey bütün insanların, milletlerin, istek ve geleceklerinin hâkimi yüce Tanrım! Nihayet yüceliğinin, rahmetinin ışıkları, Türk kullarının karanlık meskenlerinde, kimsesiz kalplerinde de doğuyor. Artık yalnızlık günleri, artık terkedilme anları, artık yokluk hisleri bitti. Çünkü senin Türk milletinin hakîr ve yalnız gönlüne de inceğini duyuyoruz. Türklerin değersiz ve âciz bir anası olan bir kadın, bugün sana bütün buşu kabuliyeti ve kulluğuyla taşınmaya geldi. Kör gözlerine indirdiğin nurun, sağır kulaklarına işittirdiğin rahmet sadasının, boş ellerine, âsi alnına, gafil ve günahkâr zihnine doldurduğun hak ve imanın feriyle bu milletine, evlatlarına kararmaz ve solmaz bir muhabbet, bir iman, bir ışık günü diliyor.

(...) Bütün düşmanlarımız gelsinler ve savaşsınlar... Ne muharebe, ne kıtlık, ne felâket, ne de kara günler artık hayat nurunu gösterdiğin Türk kullarının ırkını söndüremez Tanrım![67].

---

[67] "Münacaat", *Türk Yurdu*, (Fevkâlâde nüsha), nr. 24, 18 Ekim 1912, ss. 729-732.) Makalenin yeni harfli basımı için bkz: Halide Edip ADIVAR, *Kubbede Kalan Hoş Seda*, (Haz: İnci Enginün), İstanbul 1974, s. 120.

Halide Edîb'in bu şekilde dile getirdiği üzüntülerini o yılların meşhur yazarlarından Halit Ziya [Uşaklıgil] 'da da görmek mümkündür. Türk edebiyatında, "Batılı hikâyenin, Batılı romanın babası" sayılan Halit Ziya, önceleri fikri temâyül olarak, batılı belki hatta hümanist ve Osmanlılık taraftarıdır. Aldığı eğitim ve yaşadığı dönemin tesiriyle Fransız kültürüne karşı aşırı bağlılığı olan yazar, Balkan savaşı sonuna doğru kaleme aldığı bir makalesinde, cepheye giden bir genci tanıtır, kendisinde bir şair genç intibâı uyandıran bu Türk askerî hakkında şunları söyler:

(...) Bu şâir midir?

Belki... Fakat herşeyden evvel bir Türk çocuğuydu. Öyle vakur bir yüz u tavrı vardı ki nefer elbisesinin altında onu bir hemşeri sevdâsıyle ihâta eder gibiydi. Belliydi ki bu Türk çocuğunun kanı, köyünün iki kaya arasında akan saf ve berrak suyuna benzerdi. Ona bir çamur katresi karışmamıştı.

Aldanmadığıma emin olan bir hisle hükmettim ki gecenin arasından gelip beni bulan, matemimi alıp beraber uzak bir ufka uçuran ses, onun sesidir.

(...) O köşeyi ben de görüyordum; Türk ilinin uzak bir yurdunda, o baba ile anayı, o genç gelini ben de görüyordum; fakat şu dakikada onlar da uyuyor ve belki bu sesi onlar da kalplerinde, kalplerinin ihtizaz-ı ertarında işitiyorlardı.

Birden sustu. Ağlıyor muydu?..

Öteküler de, uzak yurtta bekleyenler de bu dakikada ağlıyorlar mıydı?..

Başımı iki ellerimin içine aldım ve şu anda hayatımın en derinden gelen yaşlarıyla uzun uzun, kana kana, doya doya ağladım [68].

Bu iki yazarın makalelerinden de yola çıkarak, savaşın sonlarına doğru Türkçülük'e temâyülün daha fazla arttığını söyleyebiliriz. Özellikle düşmanın gönüllülerden oluşan bir askerî kuvvetle Çatalca önlerinde durdurulması, çıkmaz içinde bulunan halk ve aydınlar için yeni bir ümit ışığı olur. Ardından Edirne'nin tekrar alınışı, iktidârı ele geçiren İttihatçılara büyük bir güç kazandırır. Benimsedikleri Türkçülük'ün daha doğrusu Turancılık'ın yarı resmi bir hüvviyet kazanmasını sağlar. Artık yeni hedef bütün açıklığıyla belli olmuştur:

---

[68] "Türk Sesi", *Tanin*, nr. 1702, 25 Ağustos 1918, s. 3.

Düşmanın ülkesi viran olacak
Türkiye büyüyüp Turan olacak.

Önceleri ifrat derecesine varan Turan ideâli bir noktada Balkan savaşı hezimetiyle maneviyatı iyice bozulan orduya yeni bir itici güç olur. Almanların da kendi çıkarları[69] uğruna destekledikleri bu ideoloji taraftarları, sonunda Osmanlı Devlet'ini I. Dünya Harbine atarlar.

3. Savaşın Dış Basındaki Akisleri

Balkan savaşı yalnızca ülke içindeki basında tesirli olmakla kalmamış, ülke dışında da çeşitli akisler uyandırmıştır. Çok daha teferruatlı bir araştırmayı gerektirecek bu konu burada yerli basından edinilen bilgilerle sınırlı bir ölçüde incelenecektir. Haddizatında ilerde yapılabilecek konuyla ilgili çalışmalarla dış dünyanın savaş karşısında takındığı tavır ve Türk âleminin karşı karşıya kaldığı feci durumun belirtilmesi açısından bu bilgiler de kısmen yeterli sayılabilir.

Savaşın dış dünyada iki türlü yaklışımla değerlendirildiği görülmektedir. Avrupa basını, özellikle Fransa, Balkanlılar lehine bir tavır takınırken, Müslüman ülkeler Türkleri maddî ve manevî yönden destekler. Hindistan ve Pakistan gibi müslüman ülkeler yanında, Rusya ve Çin'deki Türkler, savaşın başından itibâren müteyakkız bir vaziyet alırlar. Bu tarihlerde müslüman ülkelerde savaş için mitingler yapıldığını paralar toplandığına dâir basında haberler yayınlanır. 22 T. Sâni/Kasım 1328 (1912) tarihli *Sebîlürr-*

---

[69] I. Dünya Savaşı, dünyanın hammadde kaynaklarını paylaşma kavgası yapan sanayileşmiş Batı ülkelerinin nüfuz ve hâkimiyet kavgası idi. Almanların, Hindistan'a ulaşmak için tasarladıkları "Berlin-Buhara hattı" projesine "Turancılık"; Ortadoğu hakimiyetine de "İslâmcılık" uygun düşüyordu. (KORKMAZ, *a.g.e.*, s. 189). Yine bu yıllarda bölgedeki ayrılıkçı faaliyetleri körükleyen İngilizler, muhtemel bir "Hükümet-i müsennâ" (Türk-Arap Federasyonu) fikrinin uygulanmasını engellemek için çalışmışlardır. Hatta İngilizler, Almanların işine yarayacak olan "Turan Yolu" 'nu kesmek için Bolşevik Rusya ile anlaşma zemini aramışlardır: Mım. Kemal öKE, "İngiliz Belgelerine Göre Pantürkizm ve Panislâmizmi" *Tercüman*, 2 Ocak 1987 yazı dizisi. (Ondan zikreden: KORKMAZ, *a.g.e.*, s. 195).

Reşad'da çıkan bir makalede[70] savaşın Bakü'de uyandırdığı tesirler üzerinde durulmaktadır. Makalede, müslümanlığın mevcudiyetine karşı girişilen bu insafsız saldırının, mutlaka bertaraf edilmesi istenmektedir. Rusya'daki Pan-slavist gazetelerin alaycı tutumuna üzelen Türkler, bu duygularını çeşitli gazetelere gönderdikleri protesto yazılarıyla açığa vururlar. Halk, savaş hakkında küçük de olsa bir haber alabilmek için gazete idarehaneleri önünde kuyruğa girer. Bu durum makalede şöyle anlatılmaktadır:

Gazete, idarehâneleri önünde öyle hazin ve müessir levhalar seyrediliyor ki... Gazete satılan mevkiler gece saat onikiye kadar islâm ahaliyle doludur. Tam bir asabiyetle havadis beklenilliyor. Gazeteler çıkıyor. Fakat bir ye's ve inkisâr getiriyor. Müslümanların yüzünü güldürecek havadis yok... Zaten çekilen telgraflar hep mübalağalı ve tanağirâne. Osmanlılığın mağlubiyetini meştur fenâ havadislerin simalarda tevlid eylediği neşesizliği kalem tarif edemiyor. Tevâli eden mağlubiyet havadisi meyânında İşkodra, Edirne vesâir müzefferiyât-ı Osmaniyye'ye âid hoş haberler üzerine hasıl olan heşâşeti seyretmek ne kadar tatlı...

Makalede daha sonra Hilâl-i Ahmerin para yardımı üzerinde durulmuştur. Her Azerbaycanlı Türk, az çok demeden cebindeki parayla bu yardıma katılmak istemişlerdir. Böyle bir yardım toplama sırasında, fakir bir gazete dağıtıcısına arkadaşı şöyle der:

Hamiyetin yok mu? Neden Hilâl-i Ahmer'e hânede bulunmuyorsun?" Bu suruya çok sinirlenen dağıtıcı cebindeki yardım makbuzunu arkadaşına göstererek: "- Ben hamiyetsiz değilim. İşte Hilâli Ahmer'e verdiğim paranın makbuzu! İnşallah yine kazanır veririm."

Azeri Türklerinin gösterdiği bu samimi hissiyatı, yalnız halkta değil aydınlarda da görmek mümkündür. Balkan savaşında yaşanan fecî mezâlim sahnelerini bir kitapta toplayan Ahmet Cevad[71] Türk gençlerine gafil olmamalarını ve intikam almayı tavsiye eder. Eserde, Türklerin Rumeli'de ve Balkanlar'da uğradıkları insanlık dışı mezalim dile getirir. Makalelerden

---

[70] Abdülhak, "Balkan muharebesinin Bakü'deki Te'siratı", *Sebilü'r-Reşad*, nr. 89-221, 22 T. Sâni/Kasım 1328 (1912), s. 289.

[71] *Balkanlarda Akan Kan- Yahut Kırmızı-Siyah*, (Haz. Şevket Güzel) İstanbul [t.y.], 256 s.

müteşekkil olan eserin önsözünde yazar okuyucuya şu şekilde seslenmektedir:

Bu sayfalarda, herkiri insanın tüylerini ürpertecek cinayetler, faciâlar okuyacaksınız. Bütün bu zulümler hayali değil gerçektir ve Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar tarafından müslüman kardeşlerimize revâ görülmüştür.

Balkanlar, Şipkalar, ovalar, dereler, çaylar, adalar hep müslüman Türk kanıyla boyanmış, her tarafta müslüman kanı akmıştır. Kardeşlerimiz diri yakılmış, karahumanları havaya, figanları gökyüzüne yükselmiştir. Gözbebeğinden de kıymetli namusları gasbedilmiş, gözyaşları kezzap gibi yüzlerini dağlamıştır.

Her sayfa, her satır birbirinden daha acıklı yeni bir faciâyı gözlerinizin önüne getirecektir. Falan derede anaların yanında yavrucaklar, kadınların önünde kocaları koyun gibi boğazlanıyor, parçalanıyor; falan kasabanın sokaklarında çıplak müslüman kızları alay alay dolaştırılıyor; falan hastahanede burun ve kulakları kesilmiş bedbahtlar inliyor; falan köyün camiinde veya samanlığında namusları ayak altına alınmış kadınlar, erkekler diri diri yakılıyor; falan Balkanda yüzlerce bedbaht Türk esirleri süngü ile, kurşun ile telef ediliyor... (Ah, Türk ve esir kelimeleri yan yana gelmeli miydi?)

Bodadın büyük himmetlerinden nişan kalan camiler kilise yapılıyor, zarif minarelere çanlar takılıyor, Kur'ân-ı Kerim çamurlara atılıyor; Müslüman oğlu Müslüman kardeşlerimiz Hıristiyan adlarıyla çağrılıyor; hemşirelerimiz demek olan kızlar, kadınlar Yunanlıların, Bulgarların koynunda yatmaya zorlanıyor. İmanlarımızın sarığı papaz şapkasına çevriliyordu...

İşkencelerle şehid edilen, boğazlanan, parçalanan, âzaları kesilen, nâmusları kirletilen kardeşlerimizin yekûnu yüzbinlere çıkıyor; kiliselere çevrilen camiler yüzlerle sayılıyor. Hakaret bütün Türk milletine, İslâm'a âittir. Namert düşmandan Bulgarlardan, Yunanlılardan bunun intikamını almak da bütün Türk milletine âit bir vazifedir.

Azerbeycan Türklerinin bu samimi yardım gayretlerini Rusya'daki diğer Türk topluluklarında da görülür. Bu konuyla ilgili *Türk Yurdu*'nda çıkan haberlerde, savaşın Türklük âleminde uyandırdığı yankılara temas edilmektedir. Orenburg'da Kadı Rızaaddin bin Fahreddin başkanlığında çıkarılan *Şura* mecmuasından bahisle Türklerin kurban bayramını nasıl kutlayacakları hakkında şu yazıya yerverilmektedir.

Bugünlerde, Türkiye'de sakin dindaş ve nesil kardaşlarımız üstünde umûmi belâ ve kazalar geldi. Bu kazaların ref' olunacağı vakit malûm değildir. Kardaşlarımız yanıp yakılıp kan ağladığı bir zamanda şadlık izhâr etmek iktidârımızdan hariçtir. Bu cihetle eğer beklenmeyen hayırlı bir tebeddül vuku'a gelmezse, önümüzdeki kurban bayramında bizim evimizde bayrama mahsus merasim olmayacak, yalnız vacip ameller ifâ kılınıp, tebrikler yapılacak, belki matem tutulacaktır. Tebrik mektup ve telgrafnameleri ve ziyaret kağıtları göndermeyeceğimizin esbabını şu suretle evvelden izah etmeyi muvafık bulduk.[72]

Türk Yurdu'nda çıkan bir iki haberde daha, ülke dışındaki Türklerin savaş karşısında duydukları heyecan ve gösterdikleri destek duyurulmaktadır. Bunlardan birinde, Petersburg Darülfünu'nunda okuyan tıbbiyeli dört Türk kızının, Osmanlı ordusundaki yaralıların tedavisi için İstanbul'a geldikleri bildirilir[73]. Aynı sayıda, Balkanlı hıristiyanları destekleyen Rus basınının, Şimâl Türk gençleri tarafından protesto edildiğine dâir bir haber yayınlanır. Yine aynı dergide Edirne'nin Türkler tarafından geri alınmasının[74] Çin Turkistanı'nda uyandırdığı yankılara yer verilir.

Rusya'daki Türkler dışında kalan müslüman ülkeler arasında Osmanlı Devleti'ni destekleyen ve yardım gönderenler de olmuştur. Meselâ, Hindistan müslümanları, saltanat ve hilâfeti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak amacıyla ülke çapında bir kampanya başlatırlar. Hindistan Hilâl-ı Ahmer'i, Dr. Muhtar Ahmed Ensârî başkanlığında bir sağlık heyetini Türkiye'de görevlendirir. Bu heyet Ömerli'de kırkbeş çadırlık bir hastahane kurar. Burada Hindistan'dan gelen doktor ve hastabakıcılarla yaralılara hizmet verilir. Hastahanenin açılışı dolayısıyla ziyarete gelenlerin intibalarını kaydetmek için özel defter açılır[75]. Ayrıca bir kısım Hindli üniversite genci, savaşa katılmak için Türkiye'ye gelirler[76]. Savaş karşısında hislenen ve bu hislerini

---

[72] *Türk Yurdu*, c. 8, 1329 (1913), s. 128.

[73] *Türk Yurdu*, c. 8, 1329 (1913), s. 159. (Bu hanımların fotoğrafları daha sonraları şu sayıda yayınlanır: *Türk Yurdu*, c. 8, 21 Mayıs 1331(1915).

[74] "Türkistan-ı Çinide Edirne Istırdadı Bayramı", *Türk Yurdu*, c. 5, 1329.

[75] "Hindistan Hilâl-i Ahmeri", *Tanin*, nr. 1536, 11 Mart 1913, s. 3.

[76] Muhammed İkbal, *Doğudan Esintiler*, (Çev. N. Ahmed Asrar), İstanbul 1988, s. 12.

bir şiirle dile getiren Pakistan'in meşhur şair Muhammed İkbal, Edirne müdafilerinin durumunu şöyle anlatır:

Avrupa'da hak ile batıl arasında savaş başlayınca
Hak kılıcına sarılmaya mecbur oldu.
Haç tozu hilâl çemresinde "hâle" kurdu
Şükrü (Paşa) Edirne kalesinde mahsur kaldı.
Müslüman askerlerin zahiresi tükendi
Umut çehresi gözden uzaklaştı (Ümitleri kalmadı).
Nihayet türk ordusu kumandanının emriyle
Şehirde örfi idâre kuruldu.
Herşey ordunun ambarlarına taşındı
Şahin zayıf kuşun yemine mühtaç oldu!
Lakin şehir fakihi (müftüsü) bunu öğrenir öğrenmez
Hiddetinden Tur gibi parladı.
"Zımminin malı müslümana haramdır"
Bu fetva tüm şehirde yayıldı.
Asker yahudi ve hıristiyanların mallarına
Bir daha dokunmadı
Müslüman, Allah'ın emrine uymaya mecbur kaldı! [77]

Yine, savaş ilânından sonra Mısır'da da yardım amacıyla para toplanmaya başlanmıştır. Ayrıca, 28 doktor ve hasta bakıcı ile 125 kişilik bir Hilâl-i Ahmer teşkil edilmiştir. Bütün masrafları Mısırlılara ait olmak üzere Maltepe'de 350, Ayestefanos'ta 250, Beylerbey'inde 250, Hadımköy'ünde (seyyar) 150, Marmara sahillerinde 200 yataklı hastahane ile, Bebek'teki Hidiv köşkünde 50 yataklı özel bir hastahane kurulmuştur. Bunun yanında Selânik ve İzmir arasında çalışan bir hastahane gemisi de yardım için kullanılmıştır.[78]

Savaş karşısında Batı âlemi, islâm aleminin gösterdiği hassasiyetin tam zıttını ortaya koymuştur. Balkanlıların yaptığı mezaâlimi haklı görürcesine susan Batı, gerçek yüzünü böylece bir kez daha açığa vurmuştur. Yalnız büyük şehirlerde değil, daha küçük Avrupa şehirlerinde, Türklerin gad-

---

[77]İKBAL, *A.g.e*, s. 80.

[78]"Mısır Hilâl-i Ahmeri" *İctihad* nr. 55, 21 Şubat 1328/1912, s. 1230.

darlığından bahsetmeye can atan insanlar, bu savaşta da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Pek çok gazeteyi yüzbinlerce frank harcıyarak kendilerine bağlayan bu insanlar, Avrupa kamu oyunun savaş hakkında gerçek bilgileri edinmesini engellemişlerdir. Ahmed Cevad eserinde, bu yıllardaki Avrupa kamuoyunun savaşla olan ilgisini şöyle değerlendirir:

Düşmanlarımız, Avrupa'yı şehir şehir, kapı kapı dolaşıp da bizi canavarlar çehresinde, kanlı ellerle göstermekte bir himmet ve gayret gösterirken biz niçin o yalanları yıkacak aksi tesirleri meydana getirmeye çalışmamış idik? Hatta bugün, birkaç yüzbin masum kardeşlerimizi boğazladıktan, köylerini yakıp yerle bir ettikten sonra bile Bulgarlar Avrupa'da Türklerin kan dökücü barbarlığı hakkında bütün gazetelere yazılar yazdırmıyorlar mı, konferanslar vermek üzere Avrupa başşehirlerine adamlarını sevk etmiyorlar mı? Ya biz? Nice mazlûm şûhedânın evliya kanı için biz ne yaptık ve ne yapıyoruz? Bu mevzuda yükseltilmek istenen sese kaç kişi icabet etti? Çok az bir parayla vazifemizi tamamen ifâ, hakkımızı lâyıkıyla müdafaa etmek kabil mi?[79]

Batıda kamuoyunun oluşmasında en büyük rol basındadır. Ancak basının yukarıda belirtilen tutumu yüzünden bu trajik hadise kamuoyunda yeterli ilgi bulmaz. Batı kamuoyu ve basının bu tutumu, Türkleri yakından tanıyan bazı aydınlar tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Bunlar arasında meşhur Türk dostu Pierre Loti'nin faaliyetleri başta gelir. *Gil-Blas* dışında bütün Fransız basının hâinlikle suçlayan Loti, basının Balkanlılar tarafından satın alındığı görüşünü ileri sürer. Bu konuyu *Jön-Türk* gazetesi yazarlarından madam Fortuna Sairler'e gönderdiği bir mektupta izah eder. Bu mektup daha sonra, Loti'nin kendi elyazısını gösterecek şekilde *Tasvir-i Efkâr*'da basılmıştır. Mektuptaki şu satırlar yazarın görüşlerini açıkca ortaya koyar:

Müâzzez memleketiniz hakkında matbuat vasıtasıyla olan neşriyatıma devam ettim. Fakat belkisiz Gil-Blas gazetesini okumuyorsunuz. Gil-Blas Türkiye lehinde neşriyatta bulunmağa rıza gösteren yegâne bir gazetedir. Diğerlerin umumu ise heyhat ki az çok Balkan komitesine satılmış bulunuyorlar[80]...

---

[79] A. Cevad, *A.g.e.*, s. 55.

[80] "Alelûmum Fransız Matbuatı Satılmıştır!" *Tasvir-i Efkâr*, nr. 670, 17 Şubat 1913.

Pierre Loti bu tutumunu daha sonra da sürdürmüştür. Gazetelere yazdığı makalelerde, Türklere karşı Balkanlarda yapılan kötü muâmeleleri kınar ve medeni dünyanın bu zulme göz yummasını şiddetle teşkil eder. Loti, yalnızca Avrupa kamuoyunu tenkit etmekle kalmayıp, İstanbul'daki azınlıkların durumunu da yerer. Makalelerinden birinde "Büyük Perhiz Yortusu" ile meşgul olan Beyoğlu Rumları'na çatar. Yazar, Rumların durumunu şöyle anlatır:

Şu satırları yazdığım sırada hasseten Rumlardan terekküp eden Beyoğlu halkı ne ile meşgul olduğu bilir misiniz? Büyük Perhiz Yortusu ile ve onun muktezâyatı olan şenlikler, balolar, karnavala âid tebdil-i kıyafet merasimi ile! İstanbul'da sefâhatle dolan o büyük şehirde bu zamanda hiç değilse muhafazayı sükût en ibtidaî terbiye iktizasından değil mi? Bu Beyoğlu halkının tavr-ı mevdudu doğrusu Bismark'ın meşhur sözündeki isabeti bir kere daha isbat ediyor: "Şarkda her mânâsıyla kibar ve asilzâde insanlar ancak Türklerdir[81].

Loti, mezâlimi yalnızca makalelerle kamuoyuna duyurmakla kalmayıp konferanslarla da bu yolda gayret göstermiştir *Annal* mecmuası tarafından darü'l-irfanda tertip edilen konferansta, Balkanlarda yaşanılan trajediyi dile getirmiştir[82]. Bu konferansta konuşulanlar, diğer savaş haberleri gibi Fransız basınında yer almamıştır. Daha sonraları savaş bölgesini de gezen Loti, burada edindiği intibaları mektup ve makalelerinde kullanmıştır.

Loti'nin Fransız siyâseti ve basını hakkındaki düşünceleri, bir kaç Türk aydını tarafından takdir edilir. Bunlardan biri de Ahmet Rasim'dir. Peş peşe yazdığı iki makalede[83], Fransız siyasilerinin Balkan savaşı karşısındaki tutumunu eleştirirken basını da şöyle yerer:

Heyhat; Şu iki satırı yazarken elim titredi. Ben yine vaz geçemeyeceğim. Bana hâlâ seviyorum gibi geliyor hatta "Pierre Loti" nin Fransa, mahbu-

---

81 "Büyük ve Müntakim Ses", *Tanin*, nr. 1536, 11 Mart 1913.

82 "Pierre Loti'nin Konferansı", *Tanin*, nr. 1592, 6 Mayıs 1913.

(P. Loti'nin Balkan Savaşı için yazdığı makalelerin toplu halde bir çevirisi için bkz.: Pierre Loti, *Can Çekişen Türkiye*, (Haz. Fikret Şahoğlu), İstanbul [t.y].

83 "Hâl ü Kâlımız" *Tasvir-i Efkâr* nr. 668, 31 Mart 1913, s. 2; A. Rasim, "Fransa ile Biz" *Tasvir-i Efkâr*, nr. 664, 1 Şubat 1913, s. 2.

atı hakkındaki ifşaatından beri içimde bir eseri tenehhüm hâle peydâ oldu. Satılık bir matbuat ile Fransa nasıl yürür? Nasıl yürür?

Fransa basının savaş konusundaki vurdum duymazlığını tenkit eden yalnızca Pierre Loti olmamıştır. Clodfarer, Alfred Duran gibi yazarlar da konuya ilgi göstermişlerdir. Ayrıca, savaşın doğurduğu facialar, birkaç İngiliz aydın tarafından da ele alınmıştır. İngiliz Lordlar kamarası azalarından Lord Lamington, Avam kamarası üyelerinden Obreh Bret, Vulter Cınis, Mark Cayx, yazar Huston Kibs gibi aydınlar, yalnızca hükümetlerini tenkitle yetinmemişlerdir. Doğrudan doğruya Rumeli'de işlenen zulümler ve faciâları İngiltere kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardır. Mağdur Türk milletinin hukukunu müdafa için bir komite oluşturarak konuyla ilgili neşriyat yapmışlardır. Komite yaptığı toplantılarda şu kararları almıştır:

1- Beynelmilel bir komisyon vasıtasıyla tahkikat yaparak bütün zulümleri açığa çıkarmak.

2- Emvâl ve emlâk gasbinin iâde ve tazmini.

3- Müslümanların mağduriyetten korunması.

Birkaç İngiliz aydının gösterdiği bu duyarlılığı Almanlarda da görmek mümkündür. Almanya'da kurulan Türk Dostları Cemiyeti savaşla yakından ilgilenmiştir. Cemiyetin reisi Dr. Ernestyak, Peşte mağdurları için bir eser yazan alim Meysaruş, ve Dr. Yudku, gibi birkaç kişi, Türkler lehinde çeşitli faâliyetlerde bulunmuşlardır.

Balkan savaşının yeterli ölçüde Batı basınında ve kamuoyunda yer almadığını, hatta tamamen ters fikirlerin oluşmakta olduğunu gören Osmanlı idâreceleri, savaşla ilgili yabancı dilde eserler yayınlamaya başlamışlardır. Bunlardan biri de *Kırmızı ve Siyah* adlı eserdir. Neşr-i Vesâik Cemiyeti tarafından İngilizce olarak hazırlanan eserde, Balkanlı müttefiklerin yaptıkları mezâlim anlatılmıştır. Kitapla ilgili çıkan bir tanıtma yazısında[84], eserin dört bin nüsha çoğaltılıp İngiltere parlamento üyelerine, tanınmış gazete, kulüp ve cemiyetlere dağıtıldığı belirtilmiştir. Ayrıca birkaç yüz tane de Amerika, Mısır, Hindistan ve Japonya'ya gönderilmiştir.

84"Kitab-ı Mezâlim", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 716, 4 Nisan 1913.

II - SAVAŞ ŞİİRLERİ

Karadağ haydudu, Sırp eşşeği, Bulgar yılanı
Sonra Yunan iti, çepçevre kuşatsın vatanı
Târümâr eyleyiversin de bütün ordumuzu
Bizi kovsun elimizden alarak yurdumuzu.
Mehmed Akif

Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan
Bizim diyar olarak kaldı tâ kıyâmete dek.
Yahya Kemal

1912-1914 yılları arasında, İstanbul'da düzenli bir şekilde yayınlanan gazete ve dergilerde Balkan savaşı için yazılmış 280 kadar şiir tesbit edilmiştir. Savaşın başlarında sayıca bir hayli fazla olan şiirler, mağlubiyetin kesinleşmesine doğru azalmıştır. Bu dönemde savaşla ilgili şiirler yazan meşhur şâirler arasında şu isimler görülmektedir: Süleyman Nazif, Abdülhak Hamit (Tarhan), Recaizâde Mahmud Ekrem, Muallim Naci, Ali Emiri, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Celal Sahir (Erozan), Köprülüzâde Fuad, Aka Gündüz, Ali Canip (Yöntem), Ziya Gökalp, Enis Behiç (Koryürek), Mehmet Akif (Ersoy), Ali Ekrem (Bolayır), Halid Fahri (Ozansoy), Faik Ali (Ozansoy)...

Bunlar dışında Filorinalı Nâzım, Üsküdarlı Talat, Fuad Hulusi, Emin Haki, Fehime Nüzhet, Sadık Vicdani, Nezihe Muhlis, Abdülbaki, Feyzi gibi devrin diğer şâirleri de savaşla ilgili şiirler yazmışlardır.

İlerde de görüleceği gibi, şiirlerde işlenen temalar aşağı yukarı aynıdır. Duygu ve düşünce kalıpları yanında, imajlar ve kullanılan sıfatlar bir-

birine çok benzemektedir. Şiirlerde Türk askeri her zaman üstün gösterilir. Buna karşılık düşman kuvvetleri -bilhassa Bulgarlar- câni olarak tasvir edilir. Canlı savaş sahnelerinin çok az işlendiği şiirlerde savaş çok defa şanlı mazi perspektifinden ele alınır.

1- Savaş Şiirlerinin Tematik Tahlili

Savaş şiirleri tema yönünden birbirlerine benzemekle beraber temaların savaşın tarihi gelişimi ile yakın bir ilgisi vardır. Dolayısıyla şiirlerin tematik tasnifini savaş seyrini göz önüne alarak şu şekilde yapmak mümkündür:

A- Savaş başlangıcında yazılan şiirler
   a- Savaşma azmi ve irâdesi
   b- Mazinin yüceltilmesi
   c- Savaşa teşvik etme

B- Savaşın ilerleyen safhasında yazılan şiirler
   a- Kahramanların yüceltilmesi
   b- Kutsal kavramların müdafaası
   c- Mezâlim ve sefâlet
   ç- Düşmanı ve işbirlikçileri hâkir görme

C- Savaşın sonuna doğru yazılanlar
   a- Mağlubiyetin üzüntüsü ve kötümserlik
   b- Savaşa maruz yerlerin fecî durumu
   c- Muhâceret
   ç- Kin ve intikam.

Bu tasniften de anlaşılacağı gibi, savaş şartlarının değişmesi, şâirler üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Savaşın başında işlenen temalarla sonuda işlenenler arasındaki farklar da bunu göstermektedir. Aşağıda bu değişimi esas alacağız. Ancak şiirlerin sayıca fazla oluşu metinlerin zikredilmesinde bazı tasaruflar yapmayı gerektirmektedir. Bunun için de ele alınan temayı en belirgin şekilde ifâde eden şiir veya mısralara ağırlık verilmiştir.

A- Savaşın Başlangıcında Yazılan Şiirler

a- Savaşma azmi ve irâdesi

Balkan savaşının başladığı ilk günden itibaren yazılan şiirlerde, önce şâirlerden bir kaçının düşmanla savaşma arzusu taşıdıkları görülmektedir. Onlar, bir an önce cepheye giderek, "soysuz" düşmana haddini bildirmek ve şanlı maziyi yeniden canlandırmak isterler. Meselâ, *Alemdar* gazetesinde yayınlanan bir şiirde, savaşın başlaması için şu temennide bulunulur:

Allahım ah nolurdu, harp etmek mümkün olsa
Öldürsek o hudutta baş gösteren yılanı..

(*A*, 8 T. Evvel/Ekim 1912)

Yine, Eylül 1912 (1912) 'de yayınlanan Köprülüzâde Mehmet Fuad'a ait "Harp şarkısı" başlıklı şiirde de, harp etme isteği aşağıdaki mısralarla dile getirilir:

Cenk istiyoruz... Bak, yine açtık o hilâli,
Doldurmada tekbirimiz âfâk u cibâli,
Ey mâder-i mâtemzede, terk et bu melâli...
Biz müntakim evlâdınız, âmâde-i şânız
Ey ruh-ı şehidân, size hep fâtihanız...

(*D*, Eylül 1912)

Savaşın başlarında görülen bu duygu, harbin şiddetlenmesinden sonra daha da artar. Savaşa katılma isteği ön plâna çıkar. Bunun temelde iki sebebe dayandığı söylenebilir. Biri, şâirlerin parçalanmakta olan vatan için duydukları kaygı, diğeri ise halkın ve askerin savaş karşısında daha uyanık olmalarını sağlamak. Ayrıca din duygusu, vatanın müdafaası, düşmanı hakir görme ve kuvvetli olma hissi savaşma isteğini kamçılayan sebepler arasında sayılabilir.

Bunlardan kuvvetli olma ve öyle görünme arzusu, yalnız düşmanlar için değil, bütün cihan için geçerlidir. Çünkü kuvvet, Türk'e Tanrı tarafından verilmiş bir silahtır. Bu silahla mukaddes vatanın ve değerlerin müdafaası sağlanır, düşmanlara hadleri bildirilir. Süleyman Nazif, "Harp şarkısı" başlıklı şiirinde, bunu şöyle belirtir:

Bulgar yine baş kaldırıyor... düşmanımızdır,
Balkanlar artık yolumuz, meskenimizdir
Ölsek de ne gam, düşman ili medfenimizdir

Hep cenge gider... cenge gider münde ve zinde
Git söyle bugün beklemesinler beni evde
Harp etmedeyim her tarafım âteş-i hundur
Bulgarla dönüşmek, bana bir zevk-i derundur
Ak saçlı ninem beklemesin yollar uzundur
Hep cenge gider... cenge gider münde ve zinde
Git söyle bugün beklemesinler beni evde"

(*TE*, 15 T. Evvel/Ekim 1912)

Savaş döneminde, din duygusu harp isteğini artıran önemli bir tesiri hâizdir. İslâm dininin mukaddes cihad anlayışı ve cihada katılanlara vadettiği manevi mükâfat düşmanla mücadeleyi daha değerli kılar. Şâirler, kendilerinin olduğu kadar başkalarının da bu mertebelere erişmelerini isterler. Allah için, din için yapılacak savaşın mükafatı, gazi veya şehit olarak kazanılacaktır. Esrar mahlaslı şâir, bu durumu şu şekilde belirtir:

Açıl dağlar açıl ordu yürüsün
Balkan illerini ateş bürüsün
Osmanlı düşmanı vursun sürüsün
Gönüllüyüz, hudut boyu yolumuz
Biz ertuğlu Osmanlı'nın oğluyuz
Ya gazi, ya şehit; gitmeyiz boşa
"Ya devlet başa, ya kuzgun leşe"
Dönmeyiz geriye, düşsek ateşe..
Gönüllüyüz, hudut boyu yolumuz
Biz ertuğlu Osmanlı'nın oğluyuz

(*A*, 16 T. Evvel/Ekim 1912)

İslâmı daha geniş bir coğrafi sahada yaymak savaşma arzusunu kamçılayan bir başka sebeptir. Ebü'l-recâi Cemal, bir şiirde, islâm ülkesinin içinde bulunduğu durumdan yakınarak şöyle der:

Sofya'da duysam ezânî bir nidâ
Ruhum olsun millete al dem fedâ
Anlasın Bulgar nedir fikr-i vegâ
Hevâmız yoktur umûma e's-selâ

(*Th*, 25 Evvel/Ekim 1912)

Din dışında, savaşı zaruri kılan yüksek değerlerin başında vatan sevgisi gelir. Ecdadın can verdiği, ün aldığı toprakları düşmana çiğnetmek en büyük zülldür. Türk'ün ebedî şana ulaşması için bundan kurtulması, vatan topraklarını tekrar ele geçirmesi gerekir. Vatanın müdafaasında merdane can verilecek gün, savaş günüdür. O günde kazanılacak zafer, insanın ömürboyu şan ve şeref içinde yaşamasını sağlayacaktır. Bu mukaddes vatan topraklarının nereler olduğunu Ercüment Ekrem şu şekilde anlatmaktadır:

Ahd ettik biz bu sefer, Belgrad durağımız
Atina, Filibe, Niş, Çetine uğrağımız
Dâim ileri gitsin, mukaddes bayrağımız
Eski hududu bulsun, ülkemiz toprağımız
Arş yiğitler tutalım haydi Tuna boynunu
Çok zamandır içmedik Tuna tatlı suyunu

(*S*, 19 T. Evvel/Ekim 1912)

Vatan toprağına gözdiken düşmana haddini bildirmenin tek yolu, onu mağlup etmektir. Dört koldan serhadde saldıran düşmanı engellemek için, herkes harbe gitmeli, muzafferiyeti kazanmağa gayret etmelidir... Ezelden beri "münkir-i Hak" olan o rezillerin mahvolması, savaştaki gayrete bağlıdır. Onların sayıca fazla olması birşey ifade etmez. Zira Türk'ün kuvveti ve ünü bellidir. Halid Fahri bu ünü şöyle anlatır:

Toplar atılırken vatanın dört köşesinden
Bayramlaşınız biz yine, ey korkulu Balkan...
Katil ve soluk gölgeni te'lîn edecek kan
Türk'ün gazalarından sızıyor, her kalesinden
Bekler o cehîn ordunu binlerce dilâver...
Bulgar, Karadağ, Sırp, Yunanistan ve İtalya!
Gelsin... ve ölüm hâreli, kan dalgalı bayrak
Uçsun uçurumlarda bütün titresin âfâk...
Türkün... onu tehdide cesaret, bu ne hülya
Arslanlar onun geçtiği dağlıkları bekler...

(*A*, 14 T. Evvel/Ekim 1912)

Burada, Türk insanına izâfe edilen cesaretin artması, düşmanların korkak ve hâin olmasıyla yakından ilgilidir. Vatanın dört yanını saran düşmanları kırmak, her Türk'ün boynunun borcudur. Bu yolda bütün engelle-

ri aşmak, savaşa katılmak ve zafer kazanmak kendine "yiğit er" dedirtmek Türk genci için bulunmaz bir fırsattır:

Düşman sarmış dört yanını vatanın
Gözü çıksın vatana kem bakanın
Gidip kıran kafasını düşmanın
Dağlar yol ver, ben harbe gideyim!
Dağlar başın kara duman bürüdü...
Bulgar, Yunan, Sırp, Karadağ yürüdü
Korkak, hain bu bir sürü türüdü
Dağlar yol ver, düşmanı devireyim.
(*TY*, nr. 1, 1329/1913)

Savaşa katılma arzusu diğer pek çok şiirde de yer yer belirtilir. Bunlar aşağı yukarı bir birine benzer duyguları ihtiva eder. Ancak, savaşın başlangıcında sayıca fazla olan bu temayül sonucun belli olmasına doğru azalır.

b- Mâzinin yüceltilmesi

Balkan savaşının çıkması üzerine yazılan şiirlerden bir kısmı, şanlı mazinin yüceltilmesiyle ilgilidir. Yüceltilen bu mazi, Türk tarihinin uzak ve yakın dönemlerine aittir. Savaşla ilgili yazılan hemen her şiirde,Türk-Osmanlı kahramanlığı ile ilgili unsurlar bulmak mümkündür.

Eski Türk tarihiyle ilgili şiirler genellikle dönemin Türkçü dergileri olarak bilinen, *Büyük Duygu, Halka Doğru* ve *Türk Yurdu* mecmualarında yayınlanmıştır. Bunlarda, Türklük-Müslümanlık ve Osmanlılık fikirleri birbiriyle kaynaşmış bir şekilde görülür ki, aşağıdaki mısralarda da bu açıkca bellidir:

Turanın ey muzaffer, dehşetli pehlevanı
Sarbazde bak açıldı, bir mertlik imtihanı
Saldır velev ki ateş olsun önünde düşman
Göster ne yıldırımdır, Osmanlı kahramanı
Gazi veya şehidlik Osmanlıya Hüdâvın
Bizim ezelden olmuş bir şanlı armağanı
(*A* 8 T. Evvel/Ekim 1912)

Aynı bütünlük aşağıdaki mısralarda da tesbit edilebilir.

Ey şanlı hafîdi Asya'nın
Osmanlı senin yegâne nâmın
Tutmuş yüzünü bütün cihânın
Zannetme ki bir menend-i şanın

(*A*, 10 T. Evvel/Ekim 1912)

Türk tarihini bir bütün halinde idrak etme, Osmanlıyı Asya'nın şanlı bir hafîdi olarak gören şâirler, onun cihangirliğiyle övünürler. Türklük-Osmanlılık bütünlüğü, Ali Rıza Seyfi'nin şu mısralarında da görülebilir.

Ateş aldı Türk evi, başdan başa volkanlı ol,
Kur çadırı ta Şıbka'da, üç günde git Balkanlı ol,
Bin şehid düşmüş geçitlerde şehid ol, şanlı ol
Şanlı ol, Balkanlı ol, alkanlı ol, al kanlı ol
Caddinin evladı ol, Osmanlı ol, Osmanlı ol..

(*Ş*, 5 T. Sâni/Kasım 1912)

Savaşın mağlubiyete doğru seyrettiği dönemde yayınlanmaya başlanan *Büyük Duygu*'da çıkan şiirler Türkçü muhtevadadır. Derginin mesul müdürlerinden biri olan Dündar Alp, şiirlerini konu, zaman ve mekân olarak, umumiyetle eski Türk tarihinden seçer. Bu nevinen şiirlerden biri de şudur:

İsterdim ki büyük güneş tutulsun
Altın dağda kurultaylar kurulsun...
Gözlerimde kızıl öçler süzülsün
Lakin İlhan, Oğuz, Karahan susmuş
Altın ordu, gölge midir, rüya mı?..
Şu gördüğüm Atilla mı, İlhan mı?..
Söyleyiniz Türk canları nerede?
Nerede Turan, Karakurum nerede?
Türkistanı moskoflar mı bürümüş?..

(*BD*, 2 Mart 1913)

Şâir, Türk'ün asıl vatanının şimdi ne halde olduğunu sormaktadır. Vatan coğrafyasının, kaybedilen savaşlarla günden güne küçülmesi ona bu soruları sordurur. Ayrıca şiirde, adı geçen Türk büyüklerinin birer cihangir olmaları da dikkati çeker. Cihangir olabilmek için geniş bir coğrafyayı elde etmek lâzımdır. Fakat eski vatan toprakları gibi, cihangir Türk hakanları da şimdi birer mazi olmuş, adeta rüyada kalmışlardır...

Yine aynı dergide yayımlanan bir başka şiirde, Türk insanının vatanı müdafaa için nasıl mücadele ettiği şöyle anlatılmaktadır:

Türk ilinin arslanları kan içinde kalmışlar
Uğraşmışlar, çalışmışlar, vatan için emelsiz
Acımadan, canlarını ateşlere salmışlar
Savaş olan meydanlarda kandan olmuş bir deniz
Vatanını çiğneyecek düşmanlara göğsünü
Siper etti Türk evladı zannetmeyin ölmedi
Kanlar örttü ak alnını, ak yüzünü gözünü
Bir kerecik ömründe, sevinerek gülmedi..."

(*BD*, 22 Ağustos 1913)

Balkan savaşıyla ilgili yazdığı şiir, hikâye ve mektuplarla da tanınan şâirlerden biri Aka Gündüz'dür. Halka Doğru dergisinde yayınladığı şiirlerinde, Türklüğün faziletlerinden bahseden şâire göre, Türk milleti asla zilletin pençesine düşmeyecektir. O, istiklâli uğruna canını fedadan kaçınmayacak, vatanını müdafaa edecektir:

Biz zilletin pençesine girmeyiz
Fazilettir sermayemiz, şanımız;
Yurdumuzu kahbe gibi vermeyiz,
Halis Türk'tür her bir damla kanımız
Dağ deme, taş deme çık korkma kardaş,
At korkma, yak korkma, yık korkma kardaş.
Herbir yalçın kaya başı tahtımız
Gökde duran ay-yıldızdır tacımız
Namlumuzun ucundadır bahtımız
Düşmanlardan "istiklâl" dir haçımız
Dağ deme, taş deme çık korkma kardaş,
At korkma, yak korkma, yık korkma kardaş.

(*HD*, nr. 8, 30 Mayıs 1913)

Mazinin yüceltilmesi yalnızca eski Türk tarihinin sınırları içinde kalmaz. Özellikle Osmanlı dönemi, şâirlerin gözünde şan ve zafer levhalarının canlandığı hatıralarla doludur. Osmanlı derken şâirler savaşçı, cesur insanları hatırlarlar. Onlara göre cenk ve kavga Osmanlı'nın sanatidir. Zenginiyle fakiriyle her Osmanlı askerdir... Birer "mâderân-ı ma'reke" olan Osmanlı kadın-

ları, ateş içinde büyüyen ve birer "melâik-i harb" olan Osmanlı çocuklarını doğururlar. Onlar, hiçbir zaman kavgadan kaçmaz, dövüşmekten yılmazlar. Kılıçları kansız kına girmez, ve devletlerinin şanını kazandıkları savaşlarla yüceltirler... Nitekim, Esrar mahlaslı bir şâir, *Alemdar* gazetesinde çıkan bir şiirinde Osmanlıyı, şöyle tasvir eder:

Osmanlı asker oğludur
Başı zaferle tuğludur
Pek kahraman duyguludur
Etmez cihana serfürü
Osmanlı dünya piridir
Satvet onun tekdiridir
Şefkat velev ki fikridir
Farz oldu artık faktulü.

(*A*, 11 T. Evvel/Ekim 1912)

Osmanlıya şanlı mazisini kazandıran asker, ölümden korkup vatanını müdafaadan vazgeçmez. Ateşe atılan bir semender gibi harbe atılır, ölür fakat yine de vatanını savunur:

Şan almak için beklediğin işte bugündür
Asker! Karadağ'ın kara ümmidini söndür
Bulgar ile Sırb'ın başını yerde süründür
Yunanlıyı onbeş sene evvelkine döndür
Osmanlıları korkutamaz sadme-i Balkan
Bir darbede Osmanlı eder Balkan'ı al kan

(*Sb*,20 T. Evvel/Ekim 1912)

Dönemin şâirleri, önceleri büyük bir iyimserlik içindedirler. Osmanlı ordusunun, savaştan galip çıkacağına inanırlar. Onları bu inanca götüren sebep mazideki zaferler kadar , islâm dininin gaza ruhudur. Öyle ki, her savaşta müslüman askerin yanında yer alan din ulularının onlara bu savaşta da yardım edeceğine inanırlar:

Ey şanlı ordu, ey şanlı asker
İmdada geldi bekler peygamber
Hayder beraber, Cafer beraber
Allah bizimle vallah beraber

(*İm*,15 T. Evvel/Ekim 1912)

Balkan savaşiyla ilgili şiirlerin pek çoğunda, mazinin yüceltilmesi ve geçmiş günlerin hasretle yadedilmesi söz konusudur. Bu hasreti şiddetlendiren en önemli hususlardan biri yüz yıllardır Osmanlı tebası olan Balkanlı küçük unsurların, devlete karşı takındıkları tavırdır. Nihayet bütün bu şiirlerde, henüz Türklük-Müslümanlık ve Osmanlılık temayüllerinin bir birinden pek ayrılmadığını söylenebilir. Daha sonraki yıllarda ise kavimiyet esasına dayalı bir milliyetçilik nazariyesi, Türk fikir hayatına hakim olacaktır. Bu vereyanın doğmasında ve aktif bir ideoloji haline gelmesinde Balkan savaşının mühim rolü olmuştur.

c- Savaşa teşvik etme

Balkan savaşı için yazılmış şiirlerden sayıca en fazla olanları, orduyu ve sivil halkı harbe teşvik eder mahiyetteki şiirlerdir. Bunlar sayıca fazla olmalarına rağmen muhteva itibariyle fazla çeşitlilik arzetmez. Hepsi bir kaç temel duygu ve düşünceye irca edilebilir.

Savaş zamanlarının en büyük güvencesi, şüphesiz ki ordudur.Vatanın müdafaası, yapacak milletin istiklâlini koruyacak tek organize kuvvet düzenli ordudur. Hemen her savaş, müdafaa yanında, bir zafer beklentisini de beraberinde getirir. Özellikle harbin başlangıcında ve harp boyunca, zafer ümidinin her zaman için canlı tutulması, cemiyette savaşma isteğinin artmasına yolaçar. Bu isteğin artması için yazılan harbe teşvik şiirlerinde, önemle vurgulanan husus, mukaddes değerlerin müdafaasıdır. Bunların başında gelen vatanın müdafaası müdafaası, asker olsun, sivil olsun her vatandaşın başlıca görevidir.

Bu savaşta ittifak ederek Osmanlı'ya saldıran Balkanlılar onun mahvına çalışmaktadırlar. Şâir Necati, bunu engellemek için tek yolun savaşmak olduğunu söyler:

Bize harp açdı bugün kabrudası düşmanlar
Hüzecek kanlar içinde sayısız insanlar
Kürüyor mahvımıza müttefiken Balkanlar
Gelin ey ehl-i vatan satvet ile çarpışalım
Şu mubarek vatanı düşmana çiğnetmeyelim
(*A* 15 T. Evvel/Ekim 1912)

Türk milleti askerliği seven, savaşmaktan çekinmeyen ve mukaddes değerler uğruna hiç bir şeyini esirgemeyen bir ordu millettir. Savaş onun kanını galeyena getirir, biran evvel düşmana haddini bildirmek için cepheye gider. Damarlarındaki kan, ona şanını yüceltmek için gerekli kuvveti sağlar. F. Sacid bu duyguyu şöyle belirtir:

Sancağımızı ellere vermek ere düşmez
Türk kanı yere düşse de Türklük yere düşmez
Ölmek var iken bil ki bu yurd ellere düşmez
Yatmak kın içinde, kılınca, hançere düşmez
Kanlar dökelim, şan alalım, can verelim gel
Ölmek ne imiş, er kim imiş bildirelim gel...

(*İ*, T. Evvel/Ekim 1912)

Savaşı bir şan ve şeref imtihanı olarak gören şairler her vatanperverin savaşa katılmasını isterler. *Hikmet* gazetesinde Özdemir imzasıyla yayınlanan şiirde bu arzu dile getirilir:

Haydi Türküm geldi yine şan günü
Düşmanlardan akıtacak kan günü
Anamızdır vatan, namusumuzdur
Vatan yolunda verecek can günü
Arslan gibi saldıralım düşmana
Cihan desin, Türk günü, arslan günü.

(*Ht* 11 T. Evvel/Ekim 1912)

Savaş yapılan beldelerden gelen mezâlim haberleri, askerin bir an önce oraya gidip muhtaç olanların yardımına koşmasını gerektirir. Savunmasız insanlara karşı düşmanların yaptığı gaddarlık dayanılacak gibi değildir. Yapılan vahşetlere, zulümlere dur demek, kahbe düşmana haddini bildirmek için cepheye gidilmelidir.Ali Ekrem de şiirinde bunu ister:

Binlerce kadın, kanı deşilmiş yatar, inler
Dağlar ovalar na'ş-i yetîman ile dolmuş...
Hak vurmağa, ırz vurmağa hâlâ susamış, aç,
Hâlâ yürüyor, üstümüze bir kocaman haç!
Ey asker-i islâm, ulu kabem gidiyor arş
Azminde Muhammed sana, Allah sana yoldaş..

(*SR*, K. Sânı/Ocak 1913)

Savaş zamanı yalnız asker değil, sivil halk da teyakkuz halindedir. Onları, şüphede bırakan en önemli husus, sonucun ne olacağıdır. Harbin mağlubiyetle sonuçlanmasının bütün milleti büyük bir kedere sürükleyeceği şüphesizdir. Onun için boş durmayıp orduya yardım etmeli, gerekirse cepheye gidilmelidir. Savaşılan bölgenin uzağında olunsa bile, yarın öyle bir çatışmanın içine girilebileceği düşünülmelidir. Oysa bazıları bunu düşünmemekte ve içinde bulunduğu gaflet uykusundan uyanmamaktadırlar. Mehmet Akif, Berlin'den yazdığı "Uyan" adlı şiirinde, yalnız Türk insanına değil, büyük bir gaflet içinde bulunan bütün Şark'a seslenir:

Bunca zamandır, uyudun, kanmadın
Çekmediğin kalmadı, uslanmadın.
Çiğnediler yurdunu baştan başa
Sen yine bir kerre uslanmadın
Ey koca şark, ey ebedî meskenet
Sen de kımıldanmaya bir niyet et
Korkuyorum garbın elinde yarın
Kalmayacak çekmediğin melânet
Hakk-ı hayatın daha çiğnenmeden
Kan dökerek almasın mend isen
Çünkü bugün ortada Hak sahibi
Bir kişidir, "Hakkı vermem diyen.

(*SR*, 5 Şubat 1914)

Savaşanlara yalnız sivil erkekler değil, bilhassa cephe gerisindeki kadınlar da yardım etmelidir. Onlara yardım için ellerinden gelen her şeyi yapmalıdırlar. Hiç olmazsa dikecekleri elbiselerle ülkeyi kurtaracak olanların imdadına koşmalı, yaralarını sarmalıdırlar. Bu şekilde düşünen edipler arasında, kadın şâireler de dikkati çeker. Bunlardan biri olan Ümm-i Vicdanî Hace Emine, şiirinde şöyle seslenir:

Erkeklerimiz can veriyor, şan alıyorlar
Arslan gibi cevlân ile meydan alıyorlar
Meydan alıyor, can vererek can alıyorlar
Gazilere gömlek dikelim, don dikelim don..

(*İm.* 20 T. Evvel/Ekim 1912)

Diğer bir şâire Nezihe Muhlis de yaralılara yardım için Türk kızlarına şu ikazlarda bulunur:

Zalim gaddar Bulgarların hançerinin ucuyla
Yaralandı vatan ana, imdadına yetişmek
Yarasını sarıp onun feryadına ses vermek
Kızlarının en mukaddes, en mühecced borcudur...

(*Ş* T. Evvel/Ekim 1912)

Şüphesiz ki, küçük olsun, büyük olsun her savaşın gayesi, zafer kazanmaktır. Zaferin kazanılabilmesi de büyük gayrete ve azme bağlıdır. Özellikle savaşın başlarında cemiyetteki harbe katılma arzusunu canlı tutan en önemli husus, zafer isteğidir. Bu dönemde yazılan şiirlerde zafer isteğine ağırlık verilerek asker ve halk teşvik edilir. Yalnız zafer kazanılması ve muhafazası oldukça güç bir iştir. Onu ele geçirmek için topyekün gayret etmek gerekir. Şâirler, askerleri zafer fikrine alıştırabilmek için, tarihdeki muzafferiyetlerden bahsederler. Üsküdarlı Talat da bu şâirlerden biridir:

Yürü ey ordu yürü, düşmanı berbad et
Yeniden bir Kosova merhalesi abâd et
Meşhed-i pâke varıp tak-ı zafer bünyad et
Ruhunu hazret-i sultan Murad'ın şâd et
Yürü ey ordu, yürü düşmanı berbad et.

(*Sb*, 11 T. Evvel/Ekim 1912)

Osmanlı askeri zafere kavuşmak için kendini bile bile ölüme atar. "Livâ-yı nusret-i islâm"ı açarak düşmana saldıran Türkoğlu, kazanacağı başarılarla üstünlüğünü yeniden bütün dünyaya gösterecektir. Ali Emiri, bu amaçla savaşa katılan askerleri şöyle tasvir etmektedir:

Kavgaya koşdular yine Osmanlı erleri
Arslan mehâbetinde görünmekte her eri
Harbin zafer penâhı, vaganın dilâveri
Cengin nihengi, âteş-i rezmin semenderi
Siması hep işâret eder zabt-ı kişveri
Tekşir eder hücûmu onun feth-i ekberi
Seyreyleyin şu dehdeheli şanlı leşkeri
Mansûr u şâdumân ola Osmanlı erleri.

(İm, 17 T. Evvel/Ekim 1912)

B-Savaşın İlerleyen Safhalarında Yazılan Şiirler

a- Kahramanların yüceltilmesi

Savaşın ilerleyen safhalarında yazılan şiirlerin bir kısmı, cephede çarpışan insanları övme ve yüceltme amacıyla kaleme alınmıştır. Cephe gerisindeki insanlara savaşı daha cezip göstermek ve ona katılmanın ulviliğini belirtmek için yazılan bu şiirler birkaç nokta etrafında toplanabilir. Şiirlerden bazılarında asker fert olarak ele alınıp methedilir. Bazılarındaysa bir bütün halinde ordu ve donanma yüceltilir. Son gurupta ise, savaş sırasında üstün yararlılıklar gösteren yüksek rütbeli askerler övülür...

"Yâ gazi, yâ şehid" felsefesiyle cepheye koşan mehmetcik, her savaşta olduğu gibi, bu savaşta da en önemli görevi üstlenen insandır. Vatan müdafaası yanında şehadeti ulaşılması gereken tek hedef olarak gören askerleri hürmetle anmak ve onlara gereken ihtimamı göstermek şarttır. Şâirler, bu amaçla yazdıkları şiirlerinde askerliğin ulviyetinden bahsederek, eli silah tutan her vatan evladını bu mukaddes göreve davet ederler. Milletin bu insanları hürmetle yâd etmesi, onların tarihin tozlu sayfaları arasında unutulup gitmelerine imkân vermeyecektir. A.Kâzım'ın şehitler için yazdığı şiirde bu duygu işlenmiştir:

Onlar ki vatan uğruna top ile dönüşmüş,
Kurşunla öpüşmüş de ölüp süngüsü düşmüş
Tehlil ile gelsin vatanın genci ve pîri
Tâbutlarına eyleyerek hürmet-i dînî...

(*D*, Eylül 1912)

Tavrında yıldırımların, volkanlarınahengi okunan bu kahraman askeri savaşta hiç bir güç engelleyemez. Cepheden çok uzaklarda olmasına rağmen savaşa katılmak için işini gücünü terk eden, bile bile tehlikeye atılan asker, her türlü övgüye lâyıktır. Halid Fahri (Ozansoy) "Rıdvan'ın andı" (*A* 21 T. Sâni/Kasım 1912) adlı şiirinde, böyle bir kahramanı överken onu mahzun, fakat savaşmaya azimli biri olarak tasvir eder. Nitekim, "üç Bulgar öldürmeden ölmeyeceğim" diyerek yola çıkan Rıdvan, en sonunda bu arzusuna şehit olarak kavuşur...

Savaşta şehit olan askerler, kendilerinden sonra gelenlere emsal teşkil ederler. Ziya Gökalp, bir şehit oğlu için yazdığı ninnide, babasının şehâdetini hatırlatarak onu nelerin beklediğini şöyle söyler:

Uyu yavrum, gözlerinde uyku var,
Sen büyürsen, düşmanlara korku var
Bakan şehid, yüreğinde oku var
Bu ok vatan kaygısıdır ninni
Borcun evlat saygısıdır ninni.
Uyu yavrum tepesinde haç yanan
Camiler var, bu mu seni ağlatan
Dayanamaz çiğnenmeğe bu vatan
Camilere götür hilâl ninni
Hem yurdu, hem ötünü al ninni.

(*HD*, 9 Mayıs 1913)

Askeri, fert olarak yücelten şiirler dışında, bütün bir orduyu öven ve bu yolla onları savaşmaya teşvik eden şiirler de sayıca fazladır. Ancak bunların çoğu, şiirlerin bütünlüğü içinde, beyit veya mısra halinde bulunur. Daha çok Türk ordusunun şanlı mazisi, kahramanlığı ve gücünün övüldüğü şiirlerde, "arslan ordu, şanlı ordu" gibi yüceltme sıfatlarına sık sık rastlanır. A. Mecip, yazdığı "Balkanlardan geçiyorken" adlı şiirinde, Türk ordusunu şöyle tasvir eder:

Ey ufuklar, söyleyiniz Türk ordusu geçti mi?
Söyleyiniz, "arslan ordu" garba doğru gitti mi?
Hep şan saçan o heybetli, gazanferler, askerler,
Geçmedi mi garba doğru söyleyiniz ufuklar?...
Cihan çıksa karşımıza, zerre kadar korkmayız,
Türk oğluyuz, düşmanlardan, kansızlardan kaçmayız
Alemleri parçalarız, namus için fedâyız,
İster isek naramızla asumanı yıkarız...
Arş ileri, arş ileri garba doğru arslanlar
Türk için, hazırlayın hakmanca bir zafer.

(*S*, 21 T. Evvel/Ekim 1912)

Balkan savaşının ilerleyen safhalarında Türk ordusunun mağlubiyete doğru adım adım yaklaşması, yöneticiler ve halk üzerinde şok tesiri yaratır.

Hiç beklenmediği halde müttefiklerin kazandıkları üstün başarı, top seslerinin İstanbul yakınlarında duyulması, cephe gerisindeki halkın moralini adamakıllı bozmuştur. Her geçen gün artan yaralı ve muhacir kafilelerinin durumu bu moral bozukluğunu daha da artırır. Basına uygulanan sansürle durumun vehâmeti biraz olsun azaltılmaya çalışılırsa da, mağlubiyetin acısı, bütün milleti derinden sarsar. İşte bu durumda olan milletin, savaş boyunca iftihar ettiği birkaç hadise meydana gelir. Bunlardan biri ayrı ayrı cephelerde büyük başarılar kazanan kumandanlar diğeri Hamidiye zırhlısının kazandığı başarılardır:

Cephelerde büyük başarılar kazanmış komutanların başında Edirne müdâfii Şükrü Paşa vardır. Onun dışında, şehit yüzbaşı Ruhi Bey, İşkodra mustahkem mevkii komutanı Hasan Rıza Paşa[1], Abdullah Çavuş gibi bu savaşın muzaffer komutan ve erleri şâirlere ilham kaynağı olmuşlardır. Hasan Rıza Paşa için yazılan bir şiirde şu övgülere rastlanır:

Kaç zamandır uğraşıp düşmanlara
Türklüğün nâmını çiğnetmedin
Harp edip bağdın adiyu kanlara
Vermedin sancağını, terk etmedin
Ey güneşlerden fer almış kahraman
Hangi bir kurşun seni mahvetdi
Sinen oldu bir bakikden nişan
Buldu ruhun bir hayât-ı sermedi...

(*BD*, nr. 8, Haziran 1913)

Savaşta gösterdiği başarıdan dolayı büyük takdir toplayan Hamidiye zırhlısı ve mürettebatı, şâirler tarafından övülmeye layık görülür. Zırhlının

---

[1] Hasan Rıza Paşa, çarpışmaların başlamasından, şehit edildiği 30-31 Ocak 1913 gecesine kadar tahkimi yarım kalmış İşkodra müstahkem mevkiini kendi kuvvetinin üç katı (Türk 15.000-Sırp-Karadağ 47.000) düşmanın saldırılarına karşı kahramanca savunmuştur. Müttefiklerin Türk savunması karşısındaki başarısızlıkları, Arnavutları Türk ordusuna meylettirmiş, düşman Malisorların bile tutumlarını gevşemiştir. Hasan Rıza Paşa'nın Arnavutlarca bir kahraman olarak benimsenmeye başlanması, bölge kuvvetleri komutanı Esat Paşa (Topdani)yı kızdırmış, bu yüzden Hasan Rıza Paşa'yı evine dönerken katlettirmiş ve İşkodra kumandanlağını eline geçirmiştir. (*Balkan Harbi*, Ankara 1979, s.78)

yaptığı huruç hareketi o dönem basınında büyük yankı uyandırır. Gazetelerde günlerce, Hamidiye'nin kazandığı başarılarla ilgili haberler ve yorumlar yayınlanır. Zırhlının kaptanı Rauf Bey ve süvarisiyle mülâkatlar yapılır. Şâirler zaman zaman Barbaros Hayreddin dönemini hatırlayarak Hamidiye'nin bu günleri yeniden yaşattığından bahsederler. Necmeddin Sahir, konuyla ilgili yazdığı şiirde şu tasvirleri yapar:

Artık semâ, yağın yağın âteşle mümtedi
Bir belde-i cehennemi bir kanlı gül gibi
Akseylemiş denizlere ezhâl-i mümtedi
Seyhâbeler kefenlemiş âdâ-yı zâlimi
Sisler dağıldı, gölgeler alçaldı, nehleten
Bir va'zı ihtişâm ile yükseldi bir hilâl
Garbun semâ-yı târına pür-şân u hf-zevâl
Teyid eder bu şânını âti müebbeden *

(A. K. Sâni/ Ocak 1912)

Hamidiye'nin kaptanı Rauf Bey'e ithaf edilen bu şiirde daha çok karamsarlığı çağrıştıran ve müphemiyet taşıyan sıfatlar tercih edilmiştir. Mağlubiyetin ızdırabı altında kazanılan küçük bir başarının bu şekilde yüceltilmesinde, her halde zafere susamışlığın büyük tesiri olsa gerektir.

b- Kutsal kavramların müdâfaası

Savaşın şiddetlendiği ve Türklerin mağlubiyete doğru gittikleri dönemlerde yazılan şiirlerin çoğu kutsal sayılan kavramların müdafaası üzerinedir. Bunlarda vatan, millet, din, bayrak, sancak gibi maddi ve manevi yönden ehemmiyetli olan mukaddes değerlerin korunması, söz konusudur. Bunu her şeyden önce mukaddeslere sahip çıkma düşüncesine bağlamak yerinde olur. Ayrıca, askerde ve halkta savaşma azmini canlı tutabilmek için bu yolun tercih edildiği açıkca bellidir.

Burada inceleceğimiz şiirler, umumiyetle "vatan" mefhumu üzerine yazılmıştır. Vatan, bir toprak parçasından öte, yaşanılan ve cemiyet halindeki insanı hayata bağlayan en önemli unsurlardan biri olarak telâkki edilir. İnsanın doğup büyüdüğü, üzerinde yaşadığı ve mensubiyet duygusuyla sahip çıktığı "vatan" onun için mânevi değerlerin başında gelir...

Balkanlar ve Rumeli'deki topraklar, yüz yıllardır Türk vatanı olarak bilinen, "evlâd-ı fatihan" yurdu diye adlandırılan yerlerdir. Buraların ve buralarda yaşayan insanların tehlikede olması, şâirlerde endişeli ilhamlar uyandırır. Vatanı bazan nazlı bir güzele, masun bir kadına, bazan da tabiat harikası bir beldeye benzeterek mutlaka korunması veya yeniden sahip olunması duygusu şiirlerde aslî bir motiftir. Müfid Necdet, "Öksüz Yurdum" şiirinde, vatanın içinde bulunduğu durumu şöyle ifâde eder:

Düşman geldi, vatan sarardı soldu
Ecdadımın mezarına kan doldu
Bu hal nedir? Tanrım Türk'e ne oldu?
Osmancığın nerde şimşek hançeri
Öksüz yurdum, ah anamın ocağı.
Kas içinde ufukları inliyor
Yürekleri kanlı bir ok deliyor
Ulu Tanrı bunu elbet biliyor
Viran oldu bu melekler bucağı
Öksüz yurdum, ah anamın ocağı.

(*BD*, 23 Mayıs 1913)

Vatanın perişan hâle düşmesinin başlıca sebebi sorumsuz insanların "atâlet, hıyânet, cehâlet, denâet ve gaflet"idir. A. Kâzım, şiirinde hem vatanın uğradığı felâketi anlatır, hem de sorumlularıadeta hesaba çeker:

Vatan... ey mâder-i müşfik, bu an-ı ıstırabîyi
Kör olsaydı gözüm de görmeseydim bu hârabîyi
Vatan... ey sevgili mâder evet hal-i hazînindir
Beni nâlân eden, hasretli, mâtemli enînindir.
Ne yazsam vadi-i tasvir sendinde tamâmiyle
Kalem aciz kalır ta'dad-ı derdini tamâmiyle

(*BD*, 16 T. Sâni/Kasım 1913)

Savaşın sonucu halkta beklenmedik bir dehşet hissi uyandırdığı kadar şâirlerin bir kısmını da korkunç bir hayrete düşürmüştür. Uzak ve en uzak mazinin hatıraları bu duyguyu daha da keskinleştirir. Ordunun savaş alanından yüz geri edip dönmesine bir çoğu gibi, şâir Kâzım Nâmi' de inanamaz. Olayı, tarihi boyutlarıyla değerlendiren şâir hayretini şöyle ifade eder:

Yine yaslar tuttu İlhan'ın yurdu

Nasıl döndü geri bu altın ordu?
Önünde yerlere yüz süren Bulgar
Kudurmuş kurt gibi ediyor ilgar.
Kaçsın ha, Osman'ın oğlu, torunu
Dünyada bir kimse görmemiş bunu.
Yok mu bir Yıldırım, bir sultan Selim?
Ölelim, bu aynı kanla silelim...
Yürüsün yeniden bu altın ordu,
Hasma ezdirmesin anamız yurdu.

(*TY*, nr.1, 1913)

Düşman darbesiyle perişan olan vatanın müdafaası için elbirliği etmek şarttır. Millet "yek dil ü cân" olmadıktan sonra, ne vatan korunabilir, ne de eski şanlı günlere dönülebilir. Bu yola baş koyup, can vermek ve onun imdadına koşmak gerekir. Böyle yapmayanlar hâin sayılırlar. Abdülhak Hamid, düşmanın maksadının ne olduğunu belirtirken, vatan evlatlarından vatanlarına sahip çıkmalarını ister:

Evlâdının imdâdı temennâ-yı vatandır
Meydan-ı vaga çünki şu pehnâ-yı vatandır
Teslim olacak hâin-i ednâ-yı vatandır,
Düşman geliyor maksadı ifnâ-yı vatandır
Karşı duracak düşmana ednâ-yı vatandır.

(*Sb*, 10 T. Evvel/Ekim 1912)

Daha sonra vatan toprağının "kân-ı kerem", "bağ-ı irem" olduğunu söyleyen Hamid, onun için savaşmayı "hıfz-ı vatan ve hizmet-i millet" günü olarak değerlendirir...

Balkan savaşında şu acı gerçek ortaya çıkmıştır: Müttefiklerin başarısı birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleriyle mümkün olmuştur. Buna mukabil Türk ordusundaki dağınıklık ve halktaki "uyuşukluk" beklenmedik hezimeti doğurmuştur. Uzun zamandan beri gerileme devresi içinde bocalayan Osmanlı Devleti, bu yıllarda bir "varlık-yokluk" mücadelesi vermektedir. İç ve dış siyasette yaşanan keşmekeş yüzünden bütün siyasî dengeler Türkler aleyhine dönmeye başlamıştır. Bu durumun ülkedeki aslî unsur için bir uyanışa yol açacağı beklenirken, gerçek uyanış Türk olmayan unsurlar arasında görülmüştür.Nitekim Türkler, önce Balkan, ardından I. Dünya savaşı

mağlubiyetleri ile bunun faturasını acı bir şekilde ödemişlerdir. H. Zâde, bunu "Yurt Kaygusu" adlı şiirinde şöyle belirtir:

Bilir misin cahiller
Ne ettiler vatana
Ne koydular uyusun
Ne koydular uyana
Böyle durmak uyuşuk
Revâ mı bir diriye
Ne gitmede ileri
Ne dönmede geriye
Düşman kurar kapıyı
Biz içerde kaygusuz
Ne evleri ayırır
Ne bir evli oluruz...

(*TE*, T. Sâni/Kasım 1912)

Bu şiirin " Ne evleri ayırır-Ne bir evli oluruz" mısraları, o dönemdeki Osmanlı-Türk âlemini gayet iyi tasvir eder. Ayrıca nihayetsiz bir coğrafya içine yayılmış ve bir çok milletin bir araya gelmesiyle oluşmuş Osmanlı Devleti'nin durumunu çok güzel ifâde eder...

Bilindiği gibi, Türk edebiyatında fikrî ve hissî mânâda "vatan" mefhumunun belirginleşmesi, Tanzimat'tan sonradır. Özellikle, Fransız ihtilali'nin (1789) getirdiği fikrî uyanış sonucu, "hürriyet, musavvat, uhuvvet , milliyet" kavramları dünya yüzünde büyük çalkalanmalara yol açar. Başta Avrupa olmak üzere, dünyanın bir çok yerinde, bu cereyanlar tesirini gösterir. Milliyet esasına dayanan toplumlar oluşturulmaya başlanır.İlerde birer müstakil devlete dönüşecek olan bu toplumların üzerinde durdukları en önemli husus , şüphesiz hissî, fikrî ve coğrafî bir vatan parçasına sahip olmaktır. Bizde bu kavram üzerinde düşünen ve düşüncelerini sanat eserlerinde işleyen ilk Türk edibi Namık Kemal'dir. Kemal'in "vatan" temini esas alarak yazdığı şiir ve tiyatrolar, o günlerin dağınıklığını, bölünmüşlüğünü ortadan kaldırmak ve kamuoyunda elden gitmekte olan vatan topraklarına karşı bir uyanışı sağlamak

içindir[2]. Eserleri arasında özellikle "Vaveylâ" manzumesi, Balkan savaşı yıllarında birkaç kez yayımlanarak okuyucuda "vatan" sevgisi iyice hissetirilmeye çalışılır. N. Kemal'in Avrupaî tarzda, onbirer mısralık, dört kıta halinde söylediği, "Nevhâ" başlıklı şiir, Hamid'in Sahra'sına bir nazire olarak yazılmıştır. Vaveylâ'da şâir, vatanı güzel bir kadın şeklinde tasavvur eder. "Sevgili vatan-anne vatan" anlayışıyla yazılan şiirde, lirik bir ifâde hakimdir[3]. Balkan savaşı için yazılan şiirlerin bir kısmında, muhteva ve şekil olarak Vaveylâ'nın tesirini görmek mümkündür. Öyleki, bazı şâirler, şiirlerinin isimlerini bile Vaveylâ koymuşlar veya eş anlamlı kelimeleri seçmişlerdir.

Savaşın sonuna doğru, yüz yıllardır Türk olan toprakların parça parça ana yurttan ayrılması kesinleşince, şâirler de şiirlerini kurtuluş temennisi etrafında yoğunlaştırırlar. Vatanın dûçar olduğu belâdan kurtulabilmesi için, mücadeleci insanlara ihtiyaç vardır. Bunu da ancak ve ancak şuurlu bir şekilde yetiştirilecek gençlerin yapması mümkündür. Gökalp, "Mektep çocukları ilâhisi" adlı şiirinde, çocukların ağzından bu temennisini şöyle dile getirir:

Yüce Tanrı biz yavuru Türkleriz
Sana geldik, vatan için duâya.
Yurdumuzun necâtını dileriz,
Elimizi açtık işte semâya.
Biz yalvarırken söyle amin
Duamızı kabul eyle amin
Yüce Tanrı, bize ilim, irfan ver
Medeniyet eksik, tamam edelim
Bir nurlu din, bir ateşli iman ver
Yeryüzünü bütün islâm edelim
Yoldaşımız ezan olsun: Amin.

---

[2]Namık Kemal'deki "vatan" fikri, çağdaş Fransız ve Alman vatancılarının anlayışları etkisindedir. Kemal'e göre vatan; sâdece üzerinde doğulan ve yaşanılan bir yer değildir. Vatan: kendi çocukları olan insanlar arasında dil birliği, menfaat birliği, fikir ve sevgi kardeşliği yaratan, mukaddes bir toprakdır ki her taşı için bir can verilmiş, her avuç toprağı bir ecdad vücudundan yadigar kalmıştır. Yeryüzünde bir değil bir çok vatanlar vardır ve her vatan üzerinde başka bir millet yaşar. (BANARLI, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1 İstanbul 1983, s. 892).

[3]BANARLI, *A.g.e.*, s. 902.

Rehberimiz Kuran olsun: Amin.

(*HD*, 25 Temmuz 1913)

Bu kötü durumdan kurtuluşugelecek nesillerde arayan bir diğer şâir Aka Gündüz'dür. Yazdığı bir şiirde uyuyan Türk çocuğuna ninni söyleyerek çabuk büyümesini ister. Zira tehlikede olan vatan ana, ondan yardım beklemektedir:

Ninni yavrum! Uyu, büyü çabucak,
Büyümenle gülsün, bu yurd, bu ocak
Şıbka, Kafkas, Urumeli her bucak,
Türk çocuğu! Senle mes'ud olacak.

(*HD*, 16 Mayıs 1913)

Savaş şiirlerinde sıkca bahsedilen mukaddes bir kavram vardır:Din Bu dönemde yayın hayatına atılan Türkçü dergiler de dahil olmak üzere, bütün neşriyatta, dine (islâma) büyük ağırlık verildiği görülür. Düşmanın tasallutundan kurtulmak için halktan yardım isteyen Dündar Alp, bir şiirinde, hangi ulvî ve kutsal değerlerin tehlikede olduğunu şöyle sıralar:

Kucak açmış, bak annemiz, yavrucağım gel diyor,
Dişlerimiz düşmanları parçalasın, mahvetsin
İşte vatan, işte millet, işte sancak, işte din
Çalışmazsak, elimizden ilelebed gidiyor...
İşte kur'an, işte aylı bayraklar
Öldürelim kan bulansın topraklar..."

(*BD*, 20 Haziran 1913)

Mukaddes değerlerin maddi sembolleri olan "bayrak-sancak ve mabedler" üzerine yazılmış savaş şiirlerini de burada zikretmek yerinde olacaktır. Eskiden beri müslümanların sembolü olan "hilâl", bayrak ve sancaktaki yeri ile islâm dünyasını, hırıstiyan aleminden ayıran önemli bir semboldür. Bu iki din arasında yıllarca süren savaşların, çoğu zaman "hilâl-salip" mücadelesi şeklinde adlandırılması da onun neyi temsil ettiğini gayet iyi gösterir. Mecip Hor, bu temayı işlediği bir şiirinde, bayraktaki hilâlle, gökteki hilâl arasında bir ilgi kurar. Daha sonra kendi duygularını bu unsurlara yükleyerek şöyle der:

Seni hilâl, hangi Tanrı yarattı?
Gözlerini hangi güneş nurlattı?

O tuhaf saçlarına kim taktı?
Büyük hilâl, eğil bana öpeyim...
Ey nuruyla semâları dolduran
Geceleri gündüz gibi parlatan
Ey Türklerin ruhlarını yaşatan
Büyük hilâl, uğrunda ben öleyim...
(*R*, 3 T. Sânî/Kasım 1912)

Şiirlerde işlenen diğer maddi-mukaddes değerlerden biri de, harbe maruz beldelerdeki mabedlerin durumudur. Elde ettikleri yerleri, dinin gereği olarak öncelikle camilerle donatan Türkler, bunun yanında han, hamam, kervansaray ve köprüler yaparak buralara maddi kültür unsurlarını taşımışlardır. Bunlardan camiler, dinî ve mimarî özellikleriyle tarihî ehemmiyeti hâiz yapılardır. Bu bölgelerin düşman eline geçmesiyle birlikte mabedler de yıkılıp yakılmıştır.Harap edilen bu yapılardan özellikle Selimiye'nin durumu büyük bir ıztırap uyandırmıştır. *Büyük Duygu* dergisinde yayımlanan bir şiirde şöyle dile getirilir:

Ulu mabed hilâl doğan kubbeni
Bir vakitler salıp çıktı kirletti
Hakanlarla dolu olan türbeni
Düşman bütün çamurlara garketti
Minarende yüksek hilâl parlarken
Düştü yere bir zamanlar horlandı
Yüzünde bir parlak ziya çağlarken
Şerefine salıp çıktı bağlandı"...
(*BD*, 22 Ağustos 1913)

c- Mezâlim ve sefâlet

Balkan savaşının yol açtığı ferdi ve ictimaî felâketler, harp yıllarında olduğu gibi, diğer yıllar da da edebî eserlere konu olmuştur. Binlerce insan cephelerde savaşırken, yüz binlerce masum insan da cephe gerisinde türlü eziyetlere maruz kalmışlardır. Savaşın tesiri yanın-da çetelerin baskınları, salgın hastalıklar, açlık tehlikesi vs. yüzünden harap olan bu insanlar, arkalarında, yıllarca kapanmayan ve kanayan bir yara bırakmışlardır. İşte bu felâ-

ketleri ve onun doğurduğu aksülâmelleri anlatan şâirler şiirlerinde pek çok hüznü ve acıyı dile getirmişlerdir. Bu gibi konuları işleyen şâirlerden biri Tahirü'l-Mevlevî'dir. "Kulağına küpe olsun unutma" başlıklı şiirinde şâir savaştan alınması gereken dersleri konu edinir. Ona göre, dörtbiryanı kan ağlayan Rumeli'de Türkler insafsızca öldürülmekte, can evlerine hançerler saplanmaktadır. Camiler yıkılmış, ezanlar susturulmuş, Kur'an ayaklar altında çiğnenmiştir. Bu durumun tek müsebbibi Bulgar canileridir. Onlardan mutlaka hesap sorulmalıdır:

Bak şu yurda tek bir ocak tütmüyor!
Issız kalmış bülbülleri ötmüyor,
O sevimli ovaları kurt almış,
Bir çobancık davarını gütmüyor!
Kara toprak kandan olmuş kırmızı,
Doğrandıkça Türk kadını, Türk kızı!
Can evine canavarca saldırmış
Sürü sürü ırz ve namus hırsızı!
Mihraplara haç asılmış ezanlar
Susturulmuş güm güm öten çanlar
Camilerin minberleri yıkılmış
Çizme ile çiğneniyor, Kur'anlar!..."

(D. K. Sâni/Ocak 1913)

Balkanlı unsurlar, özellikle Bulgarlar, harp başlamadan çok önce, ayrılık sevdasına düşerek çeşitli çeteler (komiteler) oluşturmuşlardır. Bu çeteler bölgede yaşayan silahsız müslüman Türk halkına baskı ve baskınlar yaparak, topraklarını terke mecbur etmişlerdir. Savaş sırasında gittikçe artan baskınlar birer mezalime dönüşmüştür. Savaşını acılarını dile getiren Mehmet Akif (Ersoy), bunları büyük bir felâketin habercisi olarak görür: Akif'e göre koca Osmanlı Devleti, kendini bilmez üç kaltabanın (İttihatçı liderleri: Enver ve Cemal Paşa ile Talat Bey) hırsına fedâ edilmiştir:

O ne yangın ki: ocak kalmadı söndürmediği!
O ne tûfan ki: yakıp, yıktı bütün vâdiyi!
Aşinâ çehre aradım... o meğer hiç yokmuş...
Yalnız bir kanlı çöl var ki, ne sorsan hâmûş...
Baba! en sevgili annen; o senin öz vatanın,

Olacak mıydı fedâ, hırsına üç kıtâkanın?...
Dedenin sürdüğü, can ektiği toprak gitti!
Öyle bir gitti ki hem; bir daha gelmez ebedî!
Ne olurdun bunu kalkıp da göreydin acaba?
"Meşhed"in heyûlâsına baş saplanacak mı acaba?
Ne felâket! dönü versin de mescid abura,
Hırvatın askeri tepsin çıkıp üstünde hora!
Bâri bir hâtıra kalsaydı şu toprakta dirî...
Yer yarılmış, yere geçmiş şuhedâ türbeleri!

(*SR*, 21 Şubat 1912)

Akif, bu uzun şiirinde daha sonra maziyi hatırlayarak Kosova ovasındaki o şanlı cengi düşünür. Şimdi o yerler düşman eline geçmiştir; sarhoş Sırp çarığı altında ezilmektedir...

Mehmet Akif'in savaş temalı şiirleri üzerinde yapılan bir araştırmada[4], onun eserlerinde Balkan, I. Dünya ve İstiklâl Savaşı'nın izlerini bulmanın mümkün olduğu belirtilmektedir. Balkan bozgunu, şâirin *Halkın Sesleri* (1913), *Fatih Kürsüsünden* (1914), *Hatıralar* (1917), adlı kitaplarında işlenmiş ve hatta telmihler yoluyla *Süleymaniye Kürsüsünde* (1912) ve *Asım* (1919)'da da konu edilmiştir. Bu bozgunun en canlı şekilde anlatıldığı eser ise, *Halkın Sesleri*'dir. Araştırmaya göre şâir, bu savaşı tarihî, sosyal, politik, ferdî ve dinî açılardan ele almıştır. Onun şiirlerinde savaşa ait cephe tasvirleri de yer almaktadır. Akif, doğrudan doğruya felâkete maruz kalan altıyüzbin masum, müslüman Türk'ün çektiğiacıları dile getirmiştir. Şâir bozgunun ve felaketin sebeplerini şu birkaç noktada toplar:

- İslâm dininin gerektiği gibi anlaşılmayışı.
- "Fikr-i kavmiyeti" in doğurduğu tefrika.
- Dinsizliğin toplum içinde meziyet sayılması.
- Halkın hadiseler karşısında hissiz davranması...

Savaşın acı akıbetini ittihad-ı islâm zaviyesinden ele alan Akif, mütâmediyen "hüsran" dan kaçınmayı ve ye'se düşmemeyi telkin eder. Onun tek gayesi, meşrutiyet fikirleriyle parçalanan islâm âleminin, içinde bulunduğu

---

4- Sema UĞURCAN, "Mehmet Akif'in Şiirlerinde Savaş", *Ölümünün 50. yılında Mehmet Akif Ersoy*; İstanbul, 1986, ss. 135-166.

uykudan uyanması ve sağlam bir ittifaka yönelmesidir.Akif bu yıllarda yazdığı şiirlerde[5] memleketin içinde bulunduğu karanlığı bir "leyle-i mateme" benzeterek,onun aydınlık bir sabaha kavuşması için sitemkli bir şekilde Allah'a yalvarır:

Yârab bu uğursuz gecenin yok mu sabahı?
Mahşerde mi biçârelerin yoksa felâhı!
Nur istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
"Yandık" diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!

(*SR*, 28 Mart 1913)

Savaşın felâketleri şâirler tarafında sadece sosyal plânda ele alınmamış ferdî plânda da işlenmiştir. İbn Hazım Nâim, M. Ali Tevfik, Cenap Muhyiddin gibi şâirler, düşmanın yakıp yıktığı yerlerdeki mezalimi anlatırken münferit facialara da yer vermişlerdir. Meselâ, Bulgarların Çatalca'da Safiye adlı genç bir müslüman kızına tecavüz edip üstende kadeh kırmaları *Tanin* gazetesinde haber olarak yayınlanınca, şâir M. Ali Tevfik bu hareketi telin eden şu şiirini yazar:

Düşman yakıp yıkar kudururken Çatalca'da
Meyhane yaptı kahrini, ey muhterem kadın
Çarpıldı taşların yere, çiğnendi toprağın.
Ah alsam intikamını bin canım olsa da!

(*T*, 21 Şubat 1913)

Balkan harbi acıları hiç şüphesiz bu ve benzeri şiirlerde işlendiği kadar değildir ve sadece onlar da kalmamıştır.Bu harbin doğurduğu felâket, uzun yıllar sürmüştür. Hatta iki yıl önce(1989) yüzbinlerce müslüman Türk'ün Bulgaristan'dan zorla sınır dışı edilmeleriyle bir kez daha yenilenmiştir. Bugün, Balkanlar'da yaşayan milyonlarca Türk'ün çektikleri Balkan savaşı mağlubiyetinin hâlâ devam eden facialarıdır.

ç- Düşmanı ve işbirlikçileri hâkir görme

Savaşın facialarıbaşka tepkiler yanında askerin ve halkın düşmanı kötüleme, hor görme güçsüzlüğüne hükmetme temayüllerini doğurur. Özel-

---

[5] Bu şiirler için bkz: Eşref EDİP, *Mehmet Akif, Hayatı ve Eserleri*, I. c. İstanbul 1962, ss. 82-81.

likle mağlubiyete doğru gidişte bu temayüllerin yerini alenî bir tahkir ve tel'in alır. Aynı durum, Balkan savaşında da tesbit edilebilir.

Savaş ilerledikçe safhalarına doğru, düşmanlara karşı basında ve edebiyat çevrelerinde infiâle varan bir kötüleme faaliyeti başlar. Kötülenenler ve hakir görülenler genellikle şu üç guruptur:

i- Dış düşmanlar.

ii- İç düşmanlar (işbirlikçiler).

iii- Mağlubiyetin sorumluları.

Bu dönemdeki dış düşmanlar, yani Karadağlılar, Sırplar, Yunanlılar ve Bulgarlar şâirler tarafından alabildiğinede kötülenirler. İşte onları şu benzetmelerle tasvir eden Akif'in şu mısraları ve onlarda dile gelen mezalim:

Karadağ haydudu, Sırp eşşeği, Bulgar yılanı,
Sonra Yunan iti, çepçevre kuşatsın vatanı.
Târumâr eyleyiversin de bütün ordumuzu
Bizi kovsun elimizden alarak yurdumuzu...
Kimsesiz âilelerden kimi gitsin bıçağa,
Kimi bin türlü fecâatle çekilsin kucağa...
Birinin izzi heder, diğerinin kanı helâl...

(*SR*, 29 T.Sâni/Kasım 1912)

Balkanlı unsurların bu şekilde kötülenmesinde, savaş sırasında gösterdikleri gaddarlığın ve mezâlimin önemli rolü vardır. Fakat daha da mühimi vaktiyle Osmanlı'nın tebası iken şimdi cesaretlenip ona saldırmalarıdır. Bu da onların "muhakkar" görülmesi için yeterli sebeptir. Timur Melik, "Türk'ün Duası" adlı şiirinde, saldırgan düşmanları kötülerken aynı sebeple zafer ümidini kaybetmediğini söyler:

İşte düşman yine Türk'ün dayağını diliyor,
İstiyor ki Türk oğlunun bıçakları bilensin
Şarap kokan pis ağzını yenleriyle siliyor,
İstiyor ki bütün Türkler kapılarda dilensin
Ulu Tanrım yurdumuzda düşmanımı gezdirme,
Sen bu Türk'lü, bu kutunu düşmanına ezdirme.
İşte düşman yere yatmış can nefesi soluyor
İstiyor ki Türkoğlunu merhamete getirsin
Pis leşinin olduğu yer kızıl kanla doluyor

İstiyor ki canı çıksın birden bire geberesin.
Ulu Tanrım yurdumuzda düşmanımı gezdirme,
Sen bu Türkü, bu kutunu düşmanına ezdirme.

(*Th*, 22 T. Evvel/Ekim 1912)

Aynı tonda yazılmış bir başka şiirde dört Balkanlı, medeniyet dünyasının yeni doğmuş şımarık çocukları olarak görülürler. Şâire göre bu dört Balkanlı, "Türklüğün bedeninde hayat bulan mikroplar"dır. Ali Ekrem (Bolayır) ise lânetlediği düşmanların maksadını şöyle anlatır:

Hak düşmanı, din düşmanı, ırz düşmanı alçak
Bir kelb-i akur cinsi, bir tâife-i hûn,
Masum ezerek, dul yurarak elleri me'lûn,
Vicdanları me'lûn ebediyyen bizi boğmak
Mahvetmek ister; bütün İslâmı bitirmek
Hışmıyla gelir, maksadı İstanbul'a girmek!
Ey asker-i İslâm, ulu Kâbem gidiyor arş!
Azminde Muhammed sana, Allah sana yoldaş...
İstanbul'a girmek, ne yaman kasd-i ka'îmin
Bulgar çarığı, kasr-i Süleymân'a mı basan?
Yunan haçı, minber-i Eyyûbe mi asan?

(*T*, 3 Şubat 1913)

Savaş sırasında dış düşmanlarla işbirliği yapan iç düşmanlar da mevcuttur. Bunlar savaşmanın gereksiz olduğundan bahseden ve rahatlarını bozulmasını istemeyenlerdir. Cepheye gidip savaşmak veya savaşanlara yardım etmek yerine, onların moral gücünü kırıcı hareketlerde bulunan bu tipleri Emin Hakî,"Keyfe Bak" şiirinde tenkid eder. Bu şiirde, düşmanın Çatalca önlerine gelmesine rağmen, Çınaraltı'nda oturup tavla oynayanlar hicvedilir. Gazeteler mağlubiyet haberleriyle dolup taşarken bu insanların fütursuzca vakit geçirmeleri şâirin gücüne gider. Şiirininin sonunda "Çatalca nerede, bizim kahve nerede? Keyfe bak!" diyerek üzüntüsünü belirtir.[6]

Bu günlerde çıkan bazı yayınlar da pek havaya uygun değildir. Bazı gazete ve dergiler hiç bir şey olmuyormuş gibi savaştan ve onun fecaatinden bahsetmezler. İbn Hazım Nâim, "Şiir-i şebab" başlığı altında gençlerin şehvet

---

[6]Emin Hakî,"Keyfe Bak" *Sebilü'r-Reşad*,nr. 41-223, 6 K. Evvel/Aralık 1912.

hislerine hitap eden edebiyat dergilerini ahlâksızlıkla suçlar. Onların bu davranışı, savaş sıkıntısı içindeki halka karşı yapılmış en ahlaksızca bir aharettir:

Millet kurulurken, şu vatan parçalanırken
Bir hiss-i teessür bile göstermeyen ey genç !
Bak yazdığın âsâra, nasıl piş, ne de öğrenç !
Artık o edebsiz kalemi kır, edep öğren !
Asâbı uyuşmuş, kurumuş millete bir hiss,
Bir nih-i teyakkuz verecekken... bize heyhat,

(*SR*, 13 K. Evvel/Aralık 1912)

Şüphesiz bir savaşın kazanılmasından veya kaybedilmesinde en önemli rol orduya düşer. Halbuki Balkan savaşı yıllarında İttihatçı ve İtilafçı diye ikiye ayrılan ordu düşmandan ziyâde kendi iç meseleleriyle uğraşmıştır. Seferberlik ve savaş düzeni tam olarak sağlanamamış, cepheye gönderirler korkusuyla askerden firar edenlerin sayısı bir hayli artmıştır. Savaşın kanayan yaralarından biri de budur. Esad Rıza, firariler için yazdığı şiirde onları müminlere leke sürmekle itham eder:

Sen firar ettin bütün sürdün leke müminlere
Türklüğün nâmâsını hâzîçe ettin ey zelil !
Ölmeden, öldürmeden kaçın, kaçırdın cânını,
Ohh cennetten, şehâdetten mi kaçtın, git çekil !
Ey mezâlimden kaçan bozbak, ne yaptın şânını?
Görmesin kimse, geber, toprak açılsın bat yere!

(*BD*, 6 Haziran 1913)

C- Harbin Sonuna Doğru Yazılan Şiirler

a- Mağlubiyetin üzüntüsü ve kötümserlik

Mağlubiyet yaklaşırken şiirlerde işlenen konular arasında, Balkanlar ve Rumeli'de yaşanan felâketlerin ağırlık kazandığı görülür. Mağlubiyet konusu basında fazla yer almaz. Bunun gerçi basına uygulanan sansürle ilgisi vardır. Ancak, mağlubiyetin doğurduğu psikolojik çöküntünün de tesiri olduğu muhakkaktır. Onun için yazılan şiirlerde kötümserlik temi ağır basar. Şâirler

yenilgiden duyulan ıztırabı dile getirirler. Şiirlerinde bu ıztırabı soğukkanlı bir hüzünle M. Akif, şöyle feryat eder:

İlâhî, altıyüz bin müslüman birden boğazlandı...
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı
Ne masum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!

(*SR*, 27 K. Evvel/Aralık 1912)

Bununla beraber Akif, Balkanlarda müslümanlara yapılan zulmü lânetlemekle kalmaz. Bu zulme sebep olanları da lânetler.Akif'le aynı temi işleyen bir başka şâir Ali Canip (Yöntem) dir. "Kaval" şiirinde, dağda kuzularını otlatan bir çobanı tasvir eder. Çobanın çaldığı kaval ötelerden, Rumeli'nden, Vardar'dan haberler getirmekte ve geceleyin gökteki hilâle bir şeyler anlatmaktadır. Kavaldan çıkan yanık sada, kaybedilen savaşın hüznünü daha da artırmaktadır:

Bana anlat duyuyorsun ey hilâl!
Gecelere ne söylüyor bu kaval
Meşhedden tâ Akdeniz'e cesed, kan
Sürükleyen Vardar'a bir cevap mı?
O vefasız gurubuna itab mı?
Ah, ey hilâl Rumeli'nde camilere takılan
Yere göğe hakim gibi çağlık saçan nâkuslar
Belki senin kulağını sağır etmiş bu figan,
Asırlardan akşamlara bu ezeli yadigâr,
Demek sana ebediyen yabancı?...
Bu böyleyse pek acı...
Bu böyleyse ey tufanlar baştan başa akınız
Türke muti olmadıkça garbı, şarkı yakınız!...

(*HD*, 13 Haziran 1913)

Balkan savaşının mağlubiyetle sonuçlanması, yalnızca vatan topraklarının bir kısmının elden çıkması anlamına gelmez. Bu mağlubiyet, artık çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin ordusu ve siyasi yapısıyla ayakta duramayacağını da açıkca gösterir. Başta aydınlar olmak üzere halkın devlete olan güveni sarsılır. Zaten II. Meşrutiyet'le birlikte yoğunluk kazanan siyasi buhranlar, savaş sonunda had safhaya ulaşır. Aka Gündüz, bu dönemde mahvolan

devlet yanında "musallada bayram kurmuş bir millet"ten bahseder[7]. Yine aynı şâir, yazdığı "Bozgun" başlıklı şiirinde savaş felâketini şöyle tasvir eder:

Müslüman, Türkü düşman sürümüş
"Altın Dağ" üstünü duman bürümüş
Ruhlar, melekler ufka yürümüş
Başını çevirip bakan kalmamış,
Tanrı korkusunu duyan kalmamış
Ağla gözüm, ağla. hicran yaraşır,
Vatansız erkeğe zindan yaraşır!
"Hak güneşi" midir karşında batan,
Nazlı nimem midir yerlerde yatan?
Sen misin sen misin ey garib vatan
Ellere satılmış uzun, yaşmağın
Harap edilmiş ocağın bağın
Ağla gözüm ağla, hicran yaraşır
Erkeksiz vatana düşman yaraşır!
Akan sularında kanlar çağlıyor
Tütmeyen ocaklar vicdan dağlıyor
Çoluk çocuk, gelin cümle ağlıyor
Düşman bayrağını yırtan ararım
Namus ocağını kuran ararım
Ağla gözüm ağla, hicran yaraşır
Figansız cihana tufan yaraşır!

(*T*, 31 K. Sâni/Ocak 1913)

Kötümserlik temini işlerken savaşın yapıldığı yerlerin fecaâti yanında buralardaki insanların perişanlığı da vurgulanır. Feyzullah Sacid, bu üzüntüyü bir Türk çocuğunun gözlerinde okuyarak, şöyle dile getirir:

Masum kuzum! müstakbelin yıldızı mı gözlerin?
O saf bakış milletin ruhu mudur, parıldar?
Onda, fakat bilinmez bir karanlık var, keder var
Türk konuldu, Rumeli'nden... bu mu yavrum kederin?
"Rumeli'nden Türk konuldu! dedim! Ruhun eridi,

---

[7] Aka Gündüz, "Bayramlık" *Tanin*, nr. 1466, 10 T. Sâni/Kasım 1913.

Damla, damla zehir oldu, gözlerine toplandı
Parça parça ateş sanki yüreğine bağlandı:
Sen ağlama... ağlayayım, haykıraym ben şimdi!

(*HD*, 10 Temmuz 1913)

Bu temanın işlendiği güzel şiirlerden biri de Rıza Tevfik (Bölükbaşı)'e âittir. Türk Yurdu dergisinde yayınlanan "Koca Hasan Dayı" başlıklı bu şiirde, mağlubiyet sonrası Rumeli'nin durumu tasvir edilmiştir. Şâir, Rumeli'de dolaşırken rastladığı bir ihtiyarla konuşmasını anlatır. Hasan Dayı yıllarca askerlik yapmış, Sultan Mahmud zamanında çavuş olmuş, daha sonra yerleştiği köyde çiftçilikle uğraşmaya başlamıştır. Elli yıl emek verdiği bu topraklarda şimdi yalnız başına yaşamaktadır. Onun bu yalnızlığına üzülen şâir, kendisiyle İstanbul'a gelmesini teklif edince, Hasan Dayı bunu kabul etmez:

Dedi: oğlum bu dünyada artık nedir umudum?
Allah senden hoşnud olsun! Ben köyümden hoşnudum,
Hepsi yalan geldi geçti, fani dünya bir düştür!
Gönlüm, gözüm bu yerlerde ne şenlikler görmüştür...
Gelen gitti, konan göçtü; kervan geçti ben kaldım,
Yalnızlıktan dilsiz oldum; issizlikten bunaldım,
Şimden sonra nerde olsam, benim için mezardır!
Nerde ölüm pençesinden kurtulacak yer vardır?
Bak ben artık savarmış, bir kurumuş yaprağım
Burda rahat ölmek için, ölenlere ağladım
Nice candan ayrı düştüm, kara yazma bağladım.
Arslan gibi üç oğlumu kurban ettim uğrunda
Çifti sattım, evi, barkı viran ettim uğrunda
Altmış sene oldu belki ben bu köyden çıkmadım;
Ormanından, deresinden, kuşlarından bıkmadım.
Oğul! arzum budur benim: burda ölmek isterim...
Kad ellerde neylerim?..

(*TY*, 10 Haziran 1914)

Bu şiirde de görüldüğü gibi, Hasan Dayı'nın dramı, toprağından, tarihinden, köklerinden koparılan bütün insanların,bütün Türklerin dramıdır. Balkan savaşı sonunda yüz binlerce Türk yaşadıkları topraklardan sürülmüş, zoraki bir göçe tabi tutulmuştur. Son yıllarda bile fütursuzca uygulanan bu

tehcir hareketi Balkanlar'da ve Rumeli'nde yaşayan müslüman Türk insanının çektiği çileyi açıkca gösterir:

b-Harbe maruz yerlerin feci durumu

Savaş şiirleri arasında harbe maruz beldeler için yazılanlar büyük bir yekûnu teşkil eder. Bunların bazılarında Rumeli ve Balkanlar genel olarak ele alınırken, bazılarında da Yanya, Çatalca, Şıbka İşkodra, Edirne gibi şehirler üzerinde durulmuştur. Şiirlerin çoğu Edirne için yazılanlardır. Ayrıca, Meriç nehri üzerine yazılan şiirler de vardır. Rumeli için yazılan şiirlerde, öncelikle bu bölgenin düşman elinden kurtarılması üzerinde durulur. Ebu Rıdvan Sadık Vicdanî, bugünlerde yazdığı bir şiirinde, Rumeli ve Anadolu'yu birbiriyle karşılıklı dertleşen iki kardeşe benzetir:

Rumeli	Anadolu
Elimde mavzer isterim	*Elimde mavzerim de var*
Belimde hançer isterim	*Belimde hançerim de var*
Gönüllü erler isterim	*Gönüllü erlerim de var*
Felek de yaver olmalı	*Gaza-yı ekber olmalı*
Cihanı tuttu dûd-ı cenk	*Hücum edince dört adû*
Uzandı pek hudud-ı cenk	*Bizim hudutta suhesu*
Alay alay cünûd-ı cenk	*Vatanda koptu hay u huy*
Nasıl muzaffer olmalı	*Adû müdemmer olmalı.*

(*İm*, 21 T. Evvel/Ekim 1912)

Savaşın kanlı çatışmalarına sahne olan yerler dolayısıyla yazılan şiirlerde daha şiddetli tasvirler yapıldığı görülür. Filorinalı Nâzım'ın bir şiiri şöyledir:

Rumeli'nin her yeri: "kanlı ada"!
Yakılmayan can kalmadı: orada!
Ne suçlu bir millet imiş islâmlar
Her birinin gövdesinden kan damlar!
Kan selleri çıktı heman dizlere
Merhametin yok mu yârab bizlere?..

(*H*, 4 Şubat 1913)

Aynı temayı işleyen bir diğer şâir Rıza Tevfik'dir. "Her günkü feryat" başlıklı şiirinde, o yerlerin perişân hâlini anlatır ve buraları "felâket bağı" 'na benzetir. Tabiat bile bu perişanlıktan nasibini almıştır. Vatan bir çöl ve mezarlık manzarasına bürünmüştür:

Felâket bağını gezdim serseri,
Feryad u zârımı duyan kalmamış
Aradım o şahin, yiğit erleri
Yattıkları yerden nişan kalmamış
Kapılar kapanmış, bacalar tütmez
Kimsecik o çölde bir koyun gütmez
Ağaçlar kurumuş, bülbüller ötmez
Baykuşlarda bile figan kalmamış
Hey Rıza!, Ne acep, sendaya düştün
Aslı, faslı yok bir davaya düştün
Vatan uğrunda bir belâya düştün
Hep mezarlık olmuş vatan kalmamış !

(*A* 14 Şubat 1913)

Balkan savaşı sırasında Türk müdâfileri için şiirler yazıldığını daha önce söylemiştir. Filorinalı Nâzım Yanya müdâfiileri, Salime Servet Seyfi Çatalca'da çarpışanlar için şiirler kaleme almışlardır[8]. Süleyman Nazif ise Şıbka ve Plevne'nin mazisini hatırlayarak yazdığı şiirde, bu vatan topraklarına yeniden kavuşma hasreti içindedir:

Gözde tüter dumanları
Bak Şıbka'nın Balkanları
Hâlâ sızar alkanları
Ayrılmıştık otuz sene
İşte Şıbka geldik yine
Plevne'den bir ses geldi
O ses yüreğimi deldi
Ah o günler ne günlerdi

---

[8] Filorinalı Nâzım, "Yanya Müdafii" *Alemdar*, nr, 6 Şubat 1912; S. Servet Seyfi, "Gidip gelmeyenler", *Donanma*, nr. 84-85 K. Evvel/Aralık 1912.

Ayrı düştük otuz sene
Şanlı meydan geldik yine
(*TE*, 16 T. Evvel/Ekim 1912)

Enis Behiç (Koryürek) de vatandan ayrı düşen Tuna ve Meriç hakkında tahassür ve tahassüslerini dile getiren bir şiir yazar. Düşmanların vatandan zorla ayırdıkları bu nehirler, bir zamanlar Türk atlarının sulandıkları yerlerdi. Oysa şimdi birbirinden ayrı düşmenin matemini içlerinde taşımaktadırlar:

Çağlayan menbâ'ların vaktiyle Türk'ün hükmüne
İnkıyâd eylerdi... heyhat.. âciz olduk biz yine
Gitti elden bir muazzam nazlı hemşîreniz: Tuna
Ah... o gün biz bir azim iklim verdik düşmana
Senden artık bir teselli, ey Meriç, hüsran için;
Ayrılıp kız kardeşinden bizler olduk kardeşsiz!..
(*HD*, 1 Ağustos 1913)

"Meriç Türküsü" başlıklı şiirinde Köprülüzâde M. Fuad, halk şiirinden seçtiği motiflerle, nehrin tasvirini yapar. Şâire göre, Meriç kurtarıcısını beklemektedir:

Issız dağ başını duman bürümüş
Yine Rumeli'ne düşman yürümüş
Kervan gelmiş, yel gülleri sürümüş
Dertli Meriç akar "kervanım" diye !
"Acep nerde kaldı arslanım?" diye !
Meriç'in üstünde kopuz kurulur
Düşman geçer, hep yiğitler vurulur;
Hepsini anlatsam dilim yorulur;
Dertli Meriç akar "kervanım" diye !
Acep nerde kaldı arslanım?" diye !
"Akşam ovalara duman yayılır,
Meriç'in suları susar, bayılır
Nilüferler ölür, yeşiller ayrılır
Dertli Meriç akar "kervanım" diye!
Acep nerde kaldı arslanım?" diye!
(*TY*, nr. 3 1913)

Balkan savaşında Türkleri en fazla etkileyen hadise, Edirne'nin düşman eline geçmesidir. Şehrin eski bir Osmanlı başkenti olması, tarihî özellikleri ve Anadolu'nun batı kapısı oluşu, ona duyulan sevgi, ilgi ve hasreti daha da arttıran sebeplerdir. Ancak savaşın hiç beklenmedik bir şekilde aleyhte gelişmesi ve düşmanın Edirne'yi kuşatıp Çatalca önlerine dayanması bütün milletçe bir ıztırap ve matem hadisesi olmuştur. Bu dönemde Edirne, 5.5 ay (155 gün) düşman saldırılarına karşı kahramanca savunulmuş, ancak şehirde erzakın bitmesi ve ikmal yollarının kapanması üzerine teslim edilmiştir. Edirne'yi savunan ve Türk tarihine "Edirne müdafii" olarak ismini yazdıran Erzurumlu Şükrü Paşa ve diğer kahramanlar Türk halkının gönlünde müstesna bir yer tutmuşlardır.

Bu dönem şiirlerinde, Edirne'nin düşüşü ve daha sonra Enver Paşa tarafından geri alınışı da anlatılmıştır. Abdullatif Nevzad, "Şehid Edirne" adlı şiirinde, düşman işgaline uğrayan şehrin, bir gün mutlaka geri alınacağını söyler:

Ehl-i islâma bir yürektin sen
Nasıl oldun da durdun erkenden?
Doğruluk baykuran minârelerin
Ya nasıl şimdi kizbe boyn eğsin?

(*SR*, 31 Mart 1913)

Edirne'nin düşüşü üzerine, Ali Suad, Necmeddin Sahir, Esad Rıza da şiirler yazarlar. Ayrıca bir kısım imzasız şiirleri vardır. Bilhassa Selimiye Camii'nin düşman eline geçmesi ve Bulgarların bu mabede karşı gösterdikleri saygısızlık şâirleri yürekten yaralamıştır. Filorinalı Nâzım'ın yazdığı pek çok şiirde bu tasallutlar söz konusu edilmiştir. "Bir Muhacir" imzasını taşıyan ve Sultan Selim Camii'nin düşman eline geçmesini anlatan bir şiirde şöyle denilmektedir:

Düşmanların çanlarını duydukça
Meriç akar, ağlar, ah Sultan Selim!
Bulgar mescidlere salıp koydukça
Meriç akar, ağlar, ah Sultan Selim!
Kilde tarafından dört minaresi
Göklere erişmiş ulu kubbesi

Mislini görmemiş dünya ülkesi
Meriç akar ağlar, ah Sultan Selim!
Emr eyledi Sultan Selim kurdurdu
Kubbesini Mimar Sinan durdurdu
Şimdi düşmanlarda görüp bu 'yurdu"
Meriç akar, ağlar, ah Sultan Selim!
Ey Meriç ağlama, göz yaşını sil,
İntikam ateşi kalbimizde bil;
Ey dağ, Türk ordusu geliyor eğil
Sana geliyoruz, ah Sultan Selim..."

(*HD*, 25 Nisan 1913)

Edirne, II. Balkan savaşının çıkması üzerine, Enver Paşa komutasındaki bir askeri kuvvet tarafından geri alınmıştır. Bu hadise halk arasında büyük bir sevinç uyandırır. Şâirler, şehrin geri alınmasıyla ilgili coşkulu şiirler yazarlar. *Halka Doğru* dergisinde yayınlanan "Öç" isimli, şâiri belli olmayan iki şiirde, önce Edirne'nin tarihî özellikleri anlatılır. Daha sonra işgal yıllarına geçilir:

Hüce islâm namusunu yakıp kirli kucaklar,
Camilerde şarap içip, tepinirken alçaklar,
Alçağından herkes ekmek dilendi,
Toprakları şehit kanı suladı.
Ot çiğnerken, ağaç yerken, hasta, cansız askerler
Ev basarak, para çalan, kan sömüren her nefer
Bileğine bir sarma saç doladı...
Sultan Murad, cennetinde düğünüyor bu hâle,
Lâlâ Şahin yüreğini dağlıyor,
Mimar Sinan için için ağlıyor...
Beş buçuk ay göğüs gerdi namusunu korudu,
Sürü sürü tepeledi Bulgarı,
Teslim oldu; fakat alnı yukarı..."

(*HD*, 2 Mayıs 1913)

Şiirin en son bölümünde Edirne'nin kurtuluşu kutlanır. İntikamın tez elden alınmasına sevinilir:

Altıyüz yıl Rumeli'ye hakim olan Türk adı,
Silinecek, Avrupa'da son ışığı hilâlin
Sönecekti... fakat hakkın adaleti parladı,
Aydınlattı çehresini bu karanlık hayalin...
Yangın söndü, gün açıldı, parçalandı zulmeti;
Sen bizimsin, ey Edirne, Ey Rumeli cennneti!

(*HD*, 18 Temmuz 1913)

Edirne'nin geri alınması üzerine şiir yazanlar arasında Halid Fahri ve Faik Ali (Ozansoy)'de vardır. Edirne'nin tekrar alınmasının doğurduğu sevinçle iki şiir yazan Muallim Hicri, bu şiirlerinde intikamın alınmasını ve incinen gururun yeniden hayat bulmasını ümit eder. "Edirne'ye mi"? başlığını taşıyanı şiiri söyleyiş tarzı, sade anlatımı muhayyile zenginliği ve bilhassa uzak tarihi hatırlatmasıyla ilgi çekicidir.

Yürü! diyor sana: Öz baban Oğuz,
Yürü! diyor sana: Atilla, Yavuz,
Sen arkada, onlar önde kılavuz!
Yürüyüş böylece Edirne'ye mi?
Fırsatı kaçırma... öc al... yetiş de;
Yurduna yerleşip kök sal... yetiş de!
İşte Türk kabesi: Edirne işte!
Fakat, yalnız yolun Edirne'ye mi?
Hemşirenin kanı kurumadan git,
Kardeşinin teni çürümeden git,
Üstüne haç tekrar yürümeden git,
Söyle... fakat... yolun Edirne'ye mi ?
Kan ağlıyor sensiz zavallı Meriç,
Sakın ondan içme... düşman kanı iç !
Çevik davran... yol al... kalmayasın geç !
Niyetin doğruca Edirne'ye mi?
Kararan yurduna biraz ışık saç,
Eski tarihine yeni çığır aç,
Hilâlini yükselt.. düşsün yere haç!
Nereye bu gidiş ,Edirne'ye mi?

(*T*, 22 Temmuz 1913)

c- Muhâceret

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasıyla birlikte merkezi otorite sarsılmıştır. Siyasî, mâlî, askerî yönden zayıflayan devlet, iç ve dış gâilelerle baş bir edemez hale gelir. Bu durumun ıslahı için çalışmalar yapılırsa da beklenen başarılar elde edilemez. Devletteki güçsüzlüğün en büyük zararı, ülkenin dört bir yanına dağılmış bulunan ve Osmanlı'nın aslî unsurunu teşkil eden müslüman Türklere dokunur. Yüzyıllarca birlikte yaşadığımız azınlıklar ve tâbi kavimler, devletin zaafından faydalanarak bir yandan istiklâllerini ilân ederken ötö yandan ekilen husumet tohumlarının büyümesiyle kendi sınırları içinde kalan soydaş ve dindaşlarımıza olmadık mezâlimi yaparlar. Bunun sonucu Türklerin, yıllarca yaşadıkları ve vatan bildikleri toprakları terk etmeleri olmuştur.

19. yy. Osmanlı askerî tarihinde kaybedilen savaşlarla dolu bir devirdir. Muhaceretlerin artmasında bu durumun önemli rolü olmuştur. Balkanlar'da başlayan ilk büyük göç hareketi, 93 Harbi (1877-1878) 'inden sonrasıdır. Rumeli ve Balkanlar'da yaşayan müslüman Türkler, anavatana peyder pey, göç etmeye başlarlar. Fakat göçlerin çok büyük boyutlara ulaşması, Balkan savaşının kaybedilmesinden sonradır. Bu tarihten başlayarak günümüze kadar süren tehcir hadisesi, Bulgarlar'ın zorla uyguladıkları 1989 yılı göçüyle tarihî bir faciayı bir defa daha hortlatır. Yüz binlerce insanın perişan olmasına yol açan bu göç, II. Dünya savaşından sonra vuku'u bulan en büyük tehcir hareketidir.

İşte Balkan savaşı sırasında yaşanan muhaceret, savaş şiirlerine de yansımıştır. Bunlar sayıca fazla olmamasına rağmen farklı bir tema ihtiva etmeleri açısından önemlidirler. Konuyu şiirleştiren Filorinalı Nâzım, yol boyunca geçen muhacirlerin perişanlığını şöyle tasvir eder:

Kimdir?... Bu geçenler.. mütezellil, mütevekkil!...
Kimdir? Bu kafâfil...
Ürydn u perişan... yürüyor canlı heyâkil..
Meş'alleri âfil...
Kimdir, ne demek?.. belli muhacir: şu geçenler,
Evzâına bir bakl...

Rikkat veriyor dillere.. Her fendi ki: inler
Bir derd ile... ancak!..
Bir derd ki: nâ-kabil-i ta'dil ü tahammül...
Bir derd-i vatandır!..

(*Th*, 28 T. Sâni/Kasım 1912)

Aynı tema, *Büyük Duygu* dergisinde yayınlanan bir şiirde de işlenmiştir. Türklüğe ithaf edilen bu şiirde, muhacirlerin perişan durumları, şu şekilde tasvir edilir:

Bakın şu levhaya bir kerre: İşte bir araba,
Önünde bir ninecik sızlıyor, perişandır,
Ve sonra çıplak ayaklarla titreyen... sevda,
Bakışlı bir çocuk ağlar, nasibi; hüsrandır...
Şu gam iklâli hayatın cefâ-yı bî-zârı
Ezer meârâet-i zevkiyle kalb-i gamzârı,
Sizin de kardeşiniz: işte, hep bütün bunlar...

(*BD*, 25 Nisan 1913)

Muhacirlerin çektikleri acıları sona erdirmek için bütün millet birlik olmalıdır. Düşmandan intikam alıp çekilen eza ve cefa unutturulmalıdır... Aka Gündüz, hicretin sebep olduğu sefaleti bir muhacir kızın ağzından şöyle şiirleştirir:

Bir muhacir kızıyım
İntikam yıldızıyım;
Acı benim hâlime
Yüreklere sızıyım.
Atma beni efendim,
Ben de senin gibiydim;
Gül bahçeli evimde,
Gonca gelin gibiydim...
Darağacı kuruldu
Ne arandı, soruldu;
Anam, babam, kardeşim,
Hep bir günde boğuldu.

(*HD*, 2 Mayıs 1913)

ç- Kin ve intikam

Mağlubiyetin kesinleşmesi ve arkasından düşmanın artan mezâlimi üzerine basında kin ve intikam duygularını işleyen şiirlerin artmaya başladığı görülür. Bunlarda, bir yandan Türk tarihindeki kahramanlıkları yeniden yaşatma emeli göze çarpar, öte yandan Türk'ün mukaddes bildiği ne varsa hepsini çiğneyen düşmanlardan genç nesillerin intikam alması istenir. İntikam temini işlediği bir şiirinde, Mehmet Emin, Türk'ü "Tarihi öz kanıyla yazmış olan bir soy" olarak vasıflandırır ve Türk gençliğini ecdadına lâyık bir nesil olarak intikam almaya davet eder:

Cesk, intikam... İşte bugün her göğüsde bu yıldırım
Titremezsen, gel şu erkek, gel şu kardaş gençliğe bak!
Bu gençliğin kalbi sana cedlin gibi haykıracak..."

(*TY*, nr. 24, 1912)

Kin ve intikam duygularını arttıran bir diğer sebep de emperyalist Batılı devletlerin Osmanlı'ya karşı takındıkları tavırdır. İhsan Vecihi'ye göre "sefil garp" yüce Türk tarihinin sayfalarını yırtmak, elinden silahlarını alarak hilâli ayaklar altında ezmek istemektedir. Bu lânetli medeniyet Türk'ü öldürmeye, yok etmeye azmetmiştir. Onun bu melun azmini kırmak için top yekûn karşı konulmalı ve mutlaka intikam alın-malıdır:

Kalbin bir intikam ile çarpsın senin bugün
Göğsün şehîk-i gayz ile şişsin ve dâima
Bir gün al intikamını ağlatma bâp, beni
Âyât-ı infiâlini nakş et dimâğına
Azmeyle! Ölmez azmeden ey milletim düşün!

(*BD*, 20 Haziran 1913)

Bütün o felâketler, mukaddeslerin çiğnenmesi ,düşmanın onlara reva gördüğü muameleler, insanî olan her şeye aykırıdır. Şâirler bütün bunları intikam alma yolunda askeri teşvik etmek için ön plâna çıkarırlar. Ahmet Kemal, "Sancağı sev yavrum" şiirinde, genç nesle seslenerek, bu mukaddes emaneti yerlerde sürünmekten kurtarmalarını ister:

Reva mıdır yerlerde
Görülsün bu armağan
Çamurların içinde
Gömülsün bu yatağan

Baban sana bırakmış
Kan üstünde bir kılıç,
Bu kılıcı ünletmek
Hakkı sana verilmiş..
O, senin ecdadın
Kimseye baş eğmemiş
Al yeşilli sancağın
Yerlere hiç düşmemiş...

(BD, 13 Nisan 1913)

Sancağı, vatanı ve diğer mukaddesleri kurtaracak ve koruyacak genç nesiller, bir an önce harekete geçmelidirler. Bunlar hem cephedeki, hem de cephe gerisindeki düşmanla mücadele temelidirler. M. Ruhi, yazdığı şiirde, Osmanlı tebası iken rahat yaşayan,ancak Yunanlılargelince onlara alkış tutan Midillilileri kötüler. Yunan ordusu Midilli'ye girdiğinde Rum kadınları Osmanlı bayrağını, onların geçecekleri yola sermişlerdir. Buna kahr olan şâir, intikamın er veya geç alınmasını ister. Şiirlerinde kin ve intikam duygusu ağır basanlar arasında, Aka Gündüz ve Cenap Şehabettin'i de saymak gerekir. Aka Gündüz'e göre Türk'ün millî duygu ve gururu her güçlüğü yenecek kuvvettedir. Şayet birlik, beraberlik sağlanırsa düşmana karşı koymak, onu engellemek çok daha kolay olacaktır:

Yansın cihan, aksın alkan, yok bir umurum
Yeter bana millî duygum, millî gururum,
Öç aldıkça artar benim zevkim, sürûrum,
Yansın cihan, aksın alkan, yok bir umurum.
Türkoğluyum, yani kurt, yatan evladı
Öc almaktır, Türkoğlunun bugün muradı,
Öc almak çün sür ileri! Turan evladı
Yansın cihan, aksın alkan, yok bir umurum.

(*HD*, 30 Mayıs 1913)

Cenap şiirinde mağlup vatanı, göğsüne saplanan mızrakla yaralanmış, hakarete uğramış canlı bir varlık şeklinde tasavvur eder. Düşmanın zulümlerine boyun eğmek zorunda kalan zavallı Rumeli'nin bu halinden, topraktaki ecdadın bile utanmaktadır. Her yerde ve her keste bir ümitsizlik hakimdir.

Balkanlarda oynanan oyunda Osmanlıyı celladına yalvaran çaresiz bir koyuna benzeten Cenap, intikam için Türk insanına şöyle seslenir:

Ey Türk yüreğinde şimdi gizle
Bir hiss ki kâbdır ihtisâmı
Dem'anla, deminle , kan terinle
Her an bile tîğ-ı intikamı

(*D*, Ağustos 1914)[9]

Şâirlerin içlerinde taşıdıkları intikam ateşi, biraz da olsun, Türk ordusunun kazandığı iki başarı ile hafifler. Bunlardan biri, Hamidiye kruvazörünün kazandığı zaferdir. Diğeri Edirne'nin geri alınmasıdır. Bu iki başarı halka teselli olur. Hamidiye, Türk ufuklarında gezen bir ilâhî nur gibi görünür. Onu, Allah, ümidsiz Türk insanına bir lütuf olarak göndermiştir.

Balkan savaşının mağlubiyetle sona ermesi, düşmana karşı duyulan kinin şiddetlenmesine sebep olmuştur. Bu şiddetin bir başka sebebi şudur: Koca Osmanlı Devleti vaktiyle kendi tebası olan müttefiklerle baş edememiştir. Esasen gerek devlet idâresinde, gerekse aydın kesimde görülen zihniyet değişiminde, bu mağlubiyetin önemli rolü olmuştur. O zamana kadar kendilerini "büyük devlet kompleksi" ne kaptıran ve dünyaya kapatan bazı devlet erkânının, dünyada vuk'a gelen sosyal ve politik değişmelerden gafil olan bir kısım aydınların ayakları, bu savaş sonunda suya ermiştir.

2- Savaş Şiirlerinin Dil Üslûp Özellikleri

Bir devrin yahut bir olayın şiirleri üzerinde toptan bir estetik ve stilistik araştırma yapmanın ne kadar zor,hatta imkansız olduğunu biliyoruz. Kaldı ki bu mümkün olsa bile, böyle bir araştırma tek bir araştırmacının baş edemiyeceği cinsten yıllar sürecek bir çabayı gerektirir. Ayrıca konumuz olan Balkan savaşı şiirlerinin çoğu halis sanatkârların, yani dil ve üslûp mükemmeliyetine dikkat eden şâirlerin eseri değildir. Kalıcı olmayan bu eserlerin stilistik araştırmaya pek uygun olmadığı da bir vâkıâdır. Ancak bir

---

[9]Cenab'ın Balkan savaşı için yazdığı diğer şiirler için bkz: *Cenap Şehabettin'in Bütün Şiirleri*, (Haz: M. Kaplan, I. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman.), Istanbul 1984. ss, 425-433. Cenap gibi Osman Fahri de Balkan savaşı için birkaç şiir yazmıştır: Zeynep KERMAN, *Osman Fahri Hayatı ve Şiirleri*, Ankara 1988. ss. 74-90.

devre bir cereyana, moda -basmakalıp da olsa hakim bazı edebi özellikleri çok umumi hatlarıyla ortaya koymak faydasız değildir. Bu tür araştırmalarda teferruata kadar inen çok geniş ve çok yönlü çalışmalar muayyen bir devrin, bir neslin sosyal ve tarihi bir hadisenin edebiyata nasıl yansıdığını, hayat ile cemiyet, insan ve edebiyat arasındaki münasebetin mahiyetini göstermek bakımından da ilgi çekici olabilir. Şiirde nazım şekli, kafiye, ritm gibi ses düzeni, kelime dünyası ve onlarla ifade edilen muhteva vasıtasıyla tarihi bir olayın nasıl bir estetik bir form kazandığı bütün vüs'atı ve vuzuhu ile meydana çıkar.

Ancak biz burada, söz konusu şiirler üzerinde bu derece geniş bir inceleme yapmayacağız. Böyle bir bahis açmaktan maksadımız, hüküm vermekten ziyade stilistik açıdan çok umumi bazı müşahadelere varmaktır. Esasen malzemenin dağınık olması ve tek bir şâire âit bulunmaması bu incelemeyi istenilen şekilde derinleştirmeye mânidir.

A- Yapı Unsurları

a- Nazım şekilleri

Balkan savaşı şiirlerinde, çoğunlukla divan edebiyatı nazım şekillerinin tercih edildiği görülmektedir. Mesnevi, kaside, murabba, muhammes, müseddes gibi divân şiiri tarzlarının yanında halk edebiyatı nazım şekilleri ile özellikle koşma ve türkü formunda yazılmış şiirler de vardır. Ayrıca zaman zaman sone, terzarima gibi Batı edebiyatına has nazım şekilleri de kullanılmıştır.

Bu hususu daha iyi belirlemek için, savaş şiirlerini şekil özelliklerine göre bir tasnife tâbi tuttuğumuzda , bize bazı ip uçları verebilecek aşağıdaki nisbetler ortaya çıktı:

* Divan şiir nazım şekilleriyle yazılanlar: % 65
* Halk şiiri nazım şekilleriyle yazılanlar : % 19
* Batı şiiri nazım şekilleriyle yazılanlar : % 16

Bu verilerden hareket edilerek Balkan savaşı şiirlerinde Divan şiiri nazım şekillerinin daha fazla tercih edildiğini ve bunların da daha çok gazetelerde yayınlandığı söylenebilir. Az sayıdaki Batı tarzı şiir ise *Büyük Doğu, Donanma, Halka Doğru* ve *Türk Yurdu* gibi dergilerin yayınıyla birlikte çıkmıştır.. Şâirler arasında Mehmet Emin (Yurdakul),Cenp Şehabettin, Nec-

meddin Sahir, Ali Ekrem (Bolayır) umumiyetle Batı tarzını; Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Rıza Tevfik'in ise halk şiiri nazım şekillerini kullandıkları görülmektedir.

Tercih edilen nazım şekilleri arasında, sayıca en fazla olanı, mesnevi tarzıdır. Eskiden beri tarihi konuların şiirleştirilmesinde kullanılan bu nazım türü, kafiyeleniş tarzı sebebiyle, konunun nazma çekilmesinde büyük kolaylıklar sağlar... Her ne kadar, nazım şekilleri şâirlerin tercihlerine göre değişmekte iseler de muhtevanın da şekle önemli tesiri olunduğu bilinmektedir[10].

Nitekim pek çok muhammes ve müseddesler, nakarat beyitlerle mütekerrir hale getirilerek yüksek sesle okunabilecek şekilde düzenlenmişltir. Bundan hareketle denilebilir ki savaş şiirleri daha çok yüksek sesle okunacak bir hitabet üslûbunda ve okunduğu zaman marş havası verecek bir tarzda yazılmıştır.

b- Şiirlerdeki ses düzeni[11]

Balkan savaşı üzerine yazılan şiirler değişik şahıslar tarafından kaleme alındıkları için, her şiirin dil ve üslûp özellikleri farklıdır. Bu sebeple şiirlerdeki üslûp özellikleri hakkında burada ayrı ayrı tespitler yapmak mümkün değildir. İşte bu noktadan hareketle, çalışmamız üslûp incelemesi bölümünde, umûmi bir değerlendirme yapmak daha uygun olacaktır. Do-

---

[10]Bu konuda T. S. Eliot'un şu tesbitleri vardır:. "Şiir şekilden önce gelir. Çünkü, şekil muhtevadan doğar. Bunun gibi şiir sanatı da, çeşitli nazım şekillerinin birbirinden etkilenen ve birbirini takip eden şairlerin kullandıkları ritim ve ölçülerdeki benzerliklerin formülleştirilmiş bir şeklidir. (T.S. ELIOT, *Edebiyat üzerine Düşünceler*, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara 1983, s. 46). Ayrıca, M. Kaplan da *Şiir Tahlillerin*de şekil ve muhteva münâsebeti üzerinde geniş olarak durmuştur: Mehmet KAPLAN, *Şiir Tahlilleri 1*, 6. Bs., İstanbul 1978; *Şiir Tahlilleri 2*, 3. Bs., İstanbul 1980.

[11]Şiirlerdeki ses düzeni diğer fonetik özelliklerle ilgili olarak şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Mehmet ÖZGÜ, *Şiir ve Musiki-Şiir ve Plastik Sanatlar-Sanatta Dünya Görüşü*, İstanbul 1946. ss.5-12; Yukarda zikredilen eserlerin dışında: Mehmet KAPLAN, *Türk Edebiyatı üzerine Araştırmalar I*, İstanbul 1975; R. WELLEK-A. WARREN, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev: A. Edip Uysal), Ankara 1983; ELIOT, *A.g.e.*

layısıyla değerlendirmeyi, ses düzeniyle alâkalı şu üç husus üzerinde yoğunlaştıracağız: i- Vezin, ii- Kafiye, iii- Ritm.

i- Vezin:

Bilindiği gibi şiir, her şeyden önce manalı sesler serisidir. Sistemli bir şekilde bir araya getirilen sesler, manaları dışında, düzenli ölçüleri ile de yapı bütünlüğü gösterirler. Balkan savaşına âit şiirlerin çoğunda, Divan şiiri nazım şekilleri tercih edildiğinden bu nazım şekillerine uygun aruz vezinlerini kullanmak gerekmiştir. Vezinler üzerinde yapılacak bir incelemede, daha çok önceki dönemlerde sık sık kullanılan bahirlerin seçildiği görülür. Örnek olarak:

Fâilatün Fâilatün
Fâilatün fâilatün fâilün
Mefâilün Mefâilün Fâilün
Mefulü mefâilü mefâilü faulün
Müfteilün müfteilün failün

Bu vezinler, çoğunlukla mesnevi edebiyatında kullanılmıştır. Özellikle halk arasında oluşan islâmi kahramanlık menkıbelerinin söylenişinde, tasavvufi eserlerde, islâm kahramanlarının hayatlarını anlatan manzum eserlerde bu vezinlerden sıkca faydalanılmıştır[12].

Heceyle yazılmış şiirleri daha çok Türkçü şâirler, kaleme almışlardır. Bu şiirlerde: 4+4: 8 , 4+4+3: 11 , 6+5: 11'heceli ölçüler tercih edilmiştir.

ii- Kafiye:

Şiirde, kıta kalıplarının düzenleyicilerinden biri olan kafiye, mahiyeti ve fonksiyonu itibariyle hem vezin hem de muhtevayla doğrudan alakalıdır. Bundan dolayı kafiyenin şiir sanatında mühim bir yeri vardır. Kafiyeyi teşkil eden kelimeler her şeyden önce şiirdeki mana bütünlüğünden ortaya çıkar. Zira şiir boyunca mânâyı açma, daha doğrusu mânâyı genişletme görevi büyük ölçüde kafiyeye düşer. Kafiye aynı zamanda mısra, beyit, kıta veya bentler içinde ses düzenini oluşturan yapıyla da ilgilidir. Kafiye olan kelimelerin taşıdıkları sesler tekrarlama ve tonlama vasıtasıyla şiirdeki iç

---

[12] BANARLI, *Resimli Türk*, s. 168.

ahenk düzenini (orkestrasyon) vucuda getirir. Ayrıca kafiye mısradan mısra'a geçişi sağlayan bir basamak görevi de yapar. Böylece ses mânâ arasındaki munâsebetin, hatta bütünlüğün kurulmasından başlıca unsurlardan biri haline gelir.

Balkan savaşına ait şiirlerin ses düzeni kafiye açısından incelenince bu şiirlerin çoğunda mükemmel bir kafiyeleniş sistemi bulunmadığı görülür. Şâirler sesden ziyâde manaya önem verdikleri için kafiyeler daha çok konuya uygun kelime ve kavramlardan seçilmiştir. Bunları birkaç misalle şöyle gösterebiliriz:

Manevi değer taşıyan kavramlar: Allah-ilâh-vatan-iman-sultan-düşman-kahraman ocağı-bucağı-bayrağı-sancağı-toprağı

Askerî kavramlar: Ordu-adû-asker-leşker-zafer-gazenfer-sefer-nefer...

Bunlar dışında konuya uygun olarak fiilden ve birleşik fiilden meydana gelen kafiyeler de vardır.

Fiiller : at-uzat-kanat-karart-yak-yık-çık-sık-dur-vur-kır.

Birleşik fiiller : Can verelim-şan verelim-kan verelim-kurban olalım-tufan olalım-imdad edelim-evlâd edelim-is'ad edelim.

Bu kısa tesbitlerden de anlaşılacağı üzere, kafiyelerin sesten ziyâde mânâlarına daha fazla önem verilmiştir. Mânâ dışında sese önem veren şâirler de ses zenginliğini rediflerle sağlamışlardır. Bundan dolayı kafiyeler umumiyetle yarım kafiyedir. Ayrıca isim-fiil ve fiil-sıfat şekilleri kullanılmıştır. Daha ziyâde eski tarz şiirlerde bu yol tercih edilmiştir. Hece ile yazılanlarda ise kelime köklerinden faydalanılarak tam veya zengin kafiye ile redifler kullanılmıştır.

iii - Ritm

Şiir incelemelerine sistematik bir açıdan bakıldığında, ritmin ses düzeni içinde önemli bir unsur olduğu görülür. Aslında müzikle ilgili bir kavram olan ritm, aynı zamanda dillede alâkalıdır. Dildeki seslerin alçalıp yükselmesiyle (intonation) kendini gösteren ritmin fonksiyonu üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Bunların bir kısmında, ritmin yalnızca tekrarlanan

seslerde aranması gerektiği belirtilirken, bazılarında tekrarlanmayan seslerde bile ritmik özellikler bulunabileceği belirtilmiştir.

Dildeki kelimeler, mânâları dışında, ses yapılarıyla da farklılıklar gösteren iletişim unsurlarıdır. Her kelime kendi bünyesinde ritmik değerler taşır. Bu değerler sabit olmayıp, kelime veya kavramın metin ve cümle içindeki yerine göre (contex) değişir. Kelimelerdeki ses değerleri (uzun-kısa), kalın-ince, (sert-yumuşak, düz-yuvarlak), vurgu, (başta, ortada veya sonda), vokallerin kullanılışı ritmi ortaya çıkaran unsurlar arasında sayılmaktadır. Bunlar dışında-özellikle şiirde-muhteva da ritme tesir eden belli başlı bir yapı unsurudur. Meselâ, ölüm temini işleyen bir şiirle, kahramanlık temini işyelen bir şiir arasında, kullanılan kelimeler benzer bile olsa, ritm farklılıkları okunuşta kendini belli eder.

Bundan hareketle savaş şiirlerinin umumî ritmik yapsını oluşturan unsurları şu bir kaç noktada toplayabiliriz:

* Mısra başlarındaki nidâ bildiren kelimelerin sık sık kullanılması: (Ey, hey, vay, oy, vah, eyvah gibi).

* Emir hükmünde kesinlik bildiren kelimeler: (hücum, vur, kır, at, yık, yak, saldır, yürü...).

* Tekrarlanan kelime, mısra veya beyitler.

* Tekrarlanan edatlar: (Eğer, meğer, ne, nice, nasıl...).

* Bünyesinde uzun ses taşıyşan Arapça ve Farsça kelimeler.

* Tamlama ve terkiplerde kullanılan izâfet ekleri.

Bu özellikler dışında, şiirlerin konuya uygun olarak daha çok kalın ve sert sesli kelimelerle yazıldığı görülür. Belagatçilerin "elfâz-ı cezle" dedikleri bu özelliğin tercih edilmesinde konunun ve temanın savaş gibi kati bir aksiyon oluşunun rolü vardır. Bununla beraber eski fazda yazılan şiirlerde bu özelliğin suni zorlamalarla sağlanmaya çalışıldığı görülür. Buna eskiler "Tasannu" derlerdi. Bu hal bir noktada şâirlerin haşve düşmesine yol açmıştır.

B- Kelimeler Dünyası[13]

Her edebî eserde olduğu gibi şiirde de özellikle şiirde kelimelerin seçilişi ve yerliyerinde kullanılması son derece önemlidir. Şâir duygu yoğunluğunu ifâde edebilmek için, her şeyden önce, kelimeler arasında titiz bir seçme yapmak zorundadır. Seçilen kelimelerin ses, mânâ ve çağrışım yönünden zengin olması, şâirlerin en fazla dikkat etmesi gereken hususlar arasında yer alır. Duyguları alâlade kelimelerle ifâde etmek mümkün olsa bile, halis şiir bu değildir. Çünkü, şiir, herşeyden önce, duygu yoğunluğunu en iyi, en güzel ve en orijinal şekilde okuyucuya aktarabilecek bir yapıda olmalıdır. Bu dil ile sağlanır ve şiir ince bir dil sanatıdır. Dolayısıyla şiire giren kelimeler hem ona bu özellikleri kazandırmalı, hem de yeni bir dünya yaratmalıdır.

Balkan savaşı şiirlerini bu açıdan incelediğimizde, birbirine benzer duyguların, yine birbirine benzer -hatta ortak- kelime ve kavramlarla ifâde edildiği görürüz. Bunlar sayıca fazla olmakla beraber, duyguların dile getirilmesi yönünden pek farklılık arzetmezler. Şiirlerde kullanılan kelimelerin bir dökümü yapıldığında, bazı ortak anahtar kelime ve kavramlarla karşılaşılır:

İsim : Vatan, millet, din, namus, şeref, düşman, kafir, belâ, asker, ordu, savaş....
Sıfat : Zalim, korkak, hain kahraman, şanlı, cesur, yiğit...
Fiil : Vur, kır, öldür, saldır...

Bunlar arasında özelllikle hareket bildiren fiillerin daha fazla kullanıldığı göze çarpar. Savaşın aksiyon demek olması şiirlerdeki fiil çokluğunu tayin etmiştir. Birinci husus budur. İkincisi,yukardaki ahantar kelimelerden oluşan mânâlı bir cümle kurulursa, pek az değişebilecek şu yapı karşımıza çıkar:

---

[13]Şiirde kelimelerin seçilişi ve kullanılışı hakkında yukarıda 11 ve 12 nolu dipnotlarında verilen eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca şu eserlerdeki bazı makalelerde konuyla ilgilidir. Suut Kemal YETKİN, *Edebiyat üzerine*, İstanbul 1952; B. CROCE, *Estetik*, (Çev: İsmail Tunalı), İstanbul 1969; Mehmet KAPLAN, *Edebiyatımızın İçinden*, İstanbul 1973; *Tanpınarın Şiir Dünyası*, 2. B.s. İstanbul 1983.

"Vatan (a)/ zalim düşman/ Saldırmıştır/ kahraman asker/ onu koru"

Mukaddes değerler	Sırp-Yunan-Karadağ-Bulgar	Türk askeri-Türk gençleri	Öldür-Saldır-Kurtar

Üçüncüsü savaş şiirleri arasında bir bütünlük teşkil eden bu yapının dışında üslûba hakim olan başka ifâde şekilleri vardır. Bunların başında, hemen her şiirde kullanılan, "biz" zamiri gelir. "Biz" zamiriyle bütün Osmanlı-Türk milleti ve islâm ümmeti kastedilmektedir. Ayrıca, bu zamirle, mazinin şanlı hatıraları yad edilir.

Şiirlerde kullanılan terkiplerin de, kelimeler dünyası içinde bir yeri vardır. Bu şu vak'ayı ortaya koyar: "Yeni Lisan" hareketine rağmen bu dönemde divan şiiri henüz tesirini kaybetmemiştir. Şâirlerin hayal dünyasında olduğu gibi, kelime dünyasında da bu şiirin izlerine rastlanır. Terkipler bunu açıkca gösterir. Bununla berâber çok defa iki isim veya bir isimle bir sıfattan teşkil eden terkipleri, bazı şâirlerin -Filorinalı Nâzım gibi- gereksiz yere uzattıkları görülür. Eski edebiyatta, "tetâbu'-ı izâfât" diye adlandırılan bu çeşit tamlamalar, ses zenginliğini sağlamkla beraber mânânın anlaşılmasını zorlaştırır.

Ç- Muhteva

Balkan savaşı şiirlerinin hem konusu, hem de teması adı üzerinde "savaş"tır. Savaş her yönüyle değil, belli açılardan işlenmiştir. Kullanılan kavramlar, hayaller ve sembollerde bir kalıplaşmaya düşüldüğü bile olmuştur. Ancak Türk ordusu ve Balkanlı unsurlara âit ayırıcı vasıflar iyi-kötü değerlendirmesiyle karşımıza çıkar. Türk ordusu aynı zamanda bütün Türkleri ve İslâm âlemini temsil eden, dâima yüceltilen ve muzaffer olması istenen bir ordudur. Bu ordunun karekteri cesur, savaşçı ve gözü pek bir ordu -millete, Türk milletine dayanmış olmasıdır. Tarihte kazanılan başarılar, onun bu özelliklerinin en büyük delilidir. Ancak asl olan husus, bu milletin her zaman sulh taraftarı olması ve kendisine sataşılmadığı müddetçe, savaştan kaçınmasıdır. Nitekim, Balkan savaşında da öyle olmuştur. Osmanlıyla teke tek baş edemeyen Balkanlı unsurlar, ittifak oluşturarak ona saldırmışlardır. Onların bu saldırganlıkları, yüz yıllardır birlikte yaşadıkları Osmanlı devletine yapılan

ihanetin en son halkasıdır. Bundan dolayı düşmanlar şiirlerde bütün kötüleyici sıfatlarla vasıflandırılırlar. Vatana, millete, savunmasız halka kasteden bu düşmanları yok etmek için ordu ve millet elele vermeli, zafer mutlaka kazanılmalıdır.

Şiirlerin bu muhtevası veya bu muhtevayı sağlayan duygu ve düşünce motifleri üslûb figürleri demek olan edebî sanatların kullanımına da tesir eder. Savaş şiirlerinde daha çok lafzî mânâya delâlet eden istiâre, teşbih, mecaz-ı mürsel ve kinaye sanatları kullanılmıştır. Bunun dışında tahayyüle dayanan sanatlardan mübalağa ve telmihe de sık sık yer verildiği görülür. Bunlar, şâirlerin fikriyatı ve hissiyatına göre özellik kazanırlar. Örnek olarak, Türkçü şâirler telmihlerinde eski Türk tarihinė atıfta bulunmuşlardır:

Altındağda kurultaylar kurulsun
Lakin İlhan, Oğuz, Karahan susmuş
Altın ordu gölge midir, rüya mı?..."
Şu gördüğüm Atilla mı, İlhan mı?

İslâmcı şâirler ise telmihlerini islam tarihindeki büyük savaşlardan ve kahramanlardan seçerler. Bunlar dışında, Türk ve islâm âleminde temsili özellik taşıyan maddî sembollere yer verilmiştir. "Hilâl, sancak, zülfükâr, kabe," yanında dine dayalı diğer ortak bazı sembollerin de kullanıldığı görülmektedir.

III. SAVAŞ ROMANLARI

- Sanki Rumeli baştan başa bir arena idi ve Avrupa siyaset adamları da birer Roma İmparatoru gibi mermerden localarına kurulmuş oradaki ölümlü güreşleri seyre dalmışlardı. Yenilenlere nefret ve tiksinti ile bakıyorlar ve yenenleri dostça gülümsemelerle alkışlıyorlardı ve yenen arenadan başını kaldırıp soruyordu:

- Son darbeyi vurayım mı?

- Vur, vur, vur : diye bağırıyorlardı.

Yakup Kadri

Önceki iki bölümde Balkan savaşının basına ve şiire nasıl yansıdığı incelenmişti. Bu bölümde, savaşla ilgili romanlar ele alınacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, araştırmamız esnasında Balkan savaşını tem ve-ya aslî motif olarak ele alan ve teferruatıyla işleyen o dönemde yazılmış bir romana rastlanmamıştır. Tesbit edilen romanlarsa daha sonraki yıllarda yazılmış eserlerdir. Bütün bunlara rağmen bu romanların savaş edebiyatı bakımından yine de bir manası vardır. Söz konusu romanları, vak'a örgüsü bakımından üç grupta toplamak mümkündür:

A- Savaşın çekirdek vak'a olarak işlendiği romanlar,

B- Savaşın çerçeve vak'a olarak işlendiği romanlar,

C- Savaşın bir motif olarak yer aldığı romanlar.

Bu tasniften de anlaşılacağı gibi, savaşın ağırlığını hissettiren romanlar, ilk iki gruba girenlerdir. Dolayısıyla araştırmamızın bu bölümünde önce onlar ele alınacaktır. Bu yapılırken evvelâ özetleri verilecek daha sonra eserler bazı varlık ve motif kategorileri açısından incelenecektir.

A- Savaşın çekirdek vak'a olarak işlendiği romanlar

Bilindiği gibi vak'a, romanlarda her hangi bir alâka "situation" içinde bir arada bulunan ve birbirleyirle ilgilenmek mecburiyetinde kalan şahıslardan en az ikisinin karşılıklı münasebetleri sonunda ortaya çıkar. Şahısların hareketlerini bir merkeze bağlayan ve onların roman dünyası demek olan "fiction" âleminde (itibarî dünya) varlıklarını sağlayan en önemli hadise "çekirdek vak'a" diye adlandırılır[1]. Buna göre tesbit edebildiğimiz birkaç romanın çekirdek vak'asını Balkan savaşı oluşturmaktadır. Hadiselerin merkezinde bulunan savaş ve onun tesirleri, bu romanlarda her zaman ve mekânda kendini hissettirecek şekilde işlenmiştir.

Balkan Acısı [2]: Eserdeki olaylar, Küçük Balkan diye adlandırılan bir mekânda geçer. Burası İncekarasu ve Vardar ırmakları arasından Görice'ye kadar uzayan Türklerle meskûn bir yerdir. Burada cereyan eden ve romanda anlatılan olayların özeti şudur:

Romanın Özeti

Küçük Balkan'ın zengin ailelerinden birinin oğlu olan Doğan Bey'i ailesi iktisat tahsili yapması için İngiltere'ye göndermiştir. Ancak Doğan, orada tahsilden ziyade zevk ve safa âlemlerine dalarak jöntürklükle ilgilenmiştir. Ateşli bir jöntürk olarak memleketine döndüğünde, etrafındaki pek çok şeyin değiştiğini farkeder. Yıllardan beri birlikte yaşadıkları insanlar kendilerine karşı hasmâne bir tavır takınmışlardır. Selanik'in ticaretini ellerinde tutan Yahudiler ise Türklere hayat hakkı tanımamaktadırlar. Türk halkı perişan bir vaziyette ne yapacağını bilememektedir. Aydınlar bozulan duru-

---

[1] Şerif AKTAŞ, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara 1984, s. 44.

[2] Yılmaz GÖRBÖZ, *Balkan Acısı*, İstanbul, 1975, 400 s. (Bu eser 1975 yılında yapılan Peyâmi Safa roman yarışmasında başarı ödülü kazanmıştır).

mun meşrutiyetle düzeleceğine inanmaktadırlar. Bu amaca hizmet etmek için de Rum, Bulgar, Sırp ve Yahudilerle işbirliği yaparlar.

Aynı zihniyete mensup olan Doğan Bey, İngiltere dönüşü orada alıştığı derbeder hayatı, Selânik'te de devam ettirmeye çalışır. Selânik'e kadar birlikte geldikleri İngiliz Miss. Denise Field, Türklerin Rumeli'de yaptıkları sözde mezalimi tetkik için görevlendirilen Avrupalı heyette bulunmaktadır. Heyet, incelemelerinin ilk durağı olarak Selânik'i seçmiştir. Ancak burada kaldıkları ilk gecede bir cinayet işlenir ve Doğan Bey katil zanlısı olarak görülür. Heyette bulunan Herrberger adlı bir Alman öldürülmüş ve üzerindeki evrak çalınmıştır. Oysa Doğan Beyin bu olayla uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Araya hatırlı insanlar katılarak Doğan Bey'in suçlu olmadığı, gerçek suçlunun heyete bulunan başka biri olabileceği düşünülür. Bunun üzerine Doğan Bey geçici bir süre için serbest bırakılır ve katili bizzat bulması istenir. Başının tehlikede olduğunu anlayan Doğan Bey, katili bulabilmek için heyetle birlikte Balkanlar'da yapılan yolculuğa katılır.

Bu arada İstanbul'da meşrutiyet ilân edilmiş ve onun coşkusu bütün Balkanları sarmıştır. Rumundan Yahudisine, Bulgarından çingenesine kadar hemen herkes bu coşkulu sevince iştirak etmektedir. Yapılan siyasi değişikliğe sevinen bir takım Türk aydınları da onların bu sevincine ortak olmuşlardır. Meşrutiyetle çok şeylerin değişeceğini zanneden bu insanlar, yağma ve çapulun biteceğini ummaktadırlar. Oysa, meşrutiyetçiler destek gördükleri bu çeteleri engelleyememişler, bilâkis kiliseler kanununu yürürlüğe koyarak birleşmelerine yol açmışlardır. Daha sonra da Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirerek Selânik'e sürmüşlerdir. Devletteki bu hızlı değişimi körükleyen İngilizler hudutsuz sevinç içindedirler. Onların bu sinsi sevinçlerine katılanlardan biri de Doğan Bey'in Avrupalı sevgilisidir. Hatta, Doğan Bey, öldürülen Alman'ın üzerinde buldukları çok kıymetli evrakı, onun telkinleriyle ateşe atarak yakar. Oysa, sultanın ajanlarından biri olan Alman'ın üzerindeki evrakta çetelere silâh ve para temin edenlerin isimleri yazılıdır.

Tetkik heyeti Balkanlardaki araştırma gezisine devam ederken, Doğan Bey'in amcasının oğlu Osman onu bulmak için peşinden gider. Yolda Türk köylerinin Rum çeteleri tarafından yakılıp yıkıldığını görür. Yüzlerce insan hunharca katledilmiştir. Savunmasız çocuklar, kadınlar ve yaşlılara revâ görülen zulümler Osman'ı derinden üzer. Bir an önce Doğan Bey'i bulup ne-

ler yapılması gerektiğini öğrenmek ister. Uğradığı bir Konyar köyünde Albenika adlı bir kızla tanışır. Konyarlar çok önceleri Balkanlara yerleşmiş ve hıristiyanlaşmış Türklerdir. Bu güzel kıza gönlünü kaptıran Osman onunla evlenmek niyetindedir.

Romanda anlatılanlar, Balkan savaşı'na gelinceye kadar aşağı yukarı bu çerçeve içinde devam eder. Ayrıca, Selânik'teki Yahudilerin ticaret veya siyâset hayatlarına, Osmanlı devleti içinde oynadıkları role de temas edilir. Özellikle Selânik dönmelerinin ve Sabatay Sevilik[3]'in etraflıca anlatıldığı eserde bu cemaat mensuplarının bazı törenlerine yer verilir. Yazar, Balkan savaşı öncesinde cereyan eden Türklük aleyhtarı propoganda ve kışkırtıcı olayların gerçek sorumluları olarak başta İngilizleri, daha sonra Selânik dönmelerini görür. Zira, bölgedeki Yahudiler, Rum, Bulgar ve Çingenelerle işbirliği yaparak müslüman Türklere eziyet etmektedirler. İttifak halindeki bu çeteler karşısında durabilecek teskilâtlı bir Türk kuvveti yoktur. Bu tür bir teşebbüste bulunanlar "hürriyet aleyhtarı" diye tanıtılmakta ve safdışı bırakılmaktadır. Köylerde yaşayan Türk halkanınsa herhangi bir şeyden haberi yoktur. Neler olup bittiğinin farkında değildirler.

Bütün bu hadiseler gelişirken Balkan savaşı ani bir şekilde başlamış ve Türklerin yenilgisiyle bitmiştir. Kiliseler gece gündüz çanlarını çalmakta, Balkanlı gayrimüslimler sevinçle sokaklara dökülmektedir. Müslüman Türk halkı ise tam bir panik içindedir. Roman kahramanlarından Doğan Bey ve Osman'ın da katıldıkları bu savaştan Doğan, tek kolunu kaybederek geri döner. Osman'dan her hangi bir haber yoktur. Doğan Bey savaş dönüşü hiç ummadağı manzaralarla karşılaşır. Eski hizmetkârları çingene Yeşar ve Rum yandaşları bütün mallarına el koymuşlardır. Ailesi perişan bir vaziyettedir. Bu arada Balkan hükümetleri birbirine girmiş ve Türklerden aldıkları yerleri paylaşmakta ihtilâfa düşmüşlerdir.

Yazar bu bölümde, zaman sıçraması yaparak II. Balkan savaşı ve Millî Mücadele yıllarına atlayıp, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllara gelir. Bu yıllarda Balkan hükümetleriyle Türkiye Cumhuriyeti hükümeti arasında bir anlaşma yapılır. Antlaşmayla her iki tarafta bulunan azınlıkların mübadelesi gerçek-

---

[3]Sabatay Sevi hakkında bkz: İbrahim Alaattin GÖVSA, *Sabatay Sevi*, İstanbul 1939; Abdurrahman KÜÇÜK, *Dönmeler Tarihi*, Ankara 1990, s.249 vd.

leştirilir. Bundan yararlanan Doğan Bey, istemeye istemeye doğduğu toprakları terk ederek ailesiyle birlikte Türkiye'ye göçe karar verir. Güçlükle temin ettiği yol parasıyla Selânik'ten hareket eden bir vapura biner. Vapur'un üst katı Selânikli zengin Yahudilere ayrılmıştır. Türkler ise balık istifi gibi alt kattaki ambarlara doldurulmuşlardır.

Egenin mavi sularında yol alan vapur, umut dolu yolcular taşımaktadır. Bunlardan bir kısmı zenginliklerine zenginlik katmayı ümit eden Selânikli Yahudi dönmeleridir. Diğerleri ise hiç olmazsa ana yurtlarında insanca yaşamayı uman vatan yetimi Türklerdir.

Savaşın romanda işleniş tarzı

Romanda, Balkan savaşının cephe gerisindeki akislerine ağırlık verilmiştir. Bundan dolayı eserde canlı savaş tasvirleri yoktur. Ancak, Balkanlı azınlıkların yaptıkları mezalim, siyasi ve ticari entrikalar dağınık epizodlar halinde eserde işlenmiştir. Meselâ, romanın daha ilk bölümlerinde, yabancılardan oluşan Mezâlim Tetkik Heyetini taşıyan Belgrad treni, Rumlar tarafından soyulur. Çeteler yolcuların paralarını ve kıymetli eşyalarını gasbederler. Bu olay romanda çok kısa bir anlatımla verilmiştir. Yazarın bununla belirtmek istediği husus, Balkanlardaki komitacılığı Türkler dışında kalan bütün unsurların yaptığıdır. Nitekim eserin diğer bölümlerinde de bu kabil gasp hadiselerine yer verilmiştir. Gördükleri her mezalimi Türklere yüklemeye çalışan Tahkik Heyeti'nin meselelere peşin hükümle yaklaşmaları da ayrı bir tenkit konusu yapılmıştır.

Mezâlim hadiseleri romanda fazlasıyla anlatılmasına rağmen bunlar üzerinde teferruatlı tasvir ve tahliller yapıldığı söylenemez. Mesele daha ziyade vak'a planında kalmıştır. Bunlar da roman sanatına has tasvirler olmadığı için, olayların birbirinden kopuk film sahneleri şekline dönüşmesine yol açmıştır. Aşağıya aldığımız metinde bunu görmek mümkündür. Türklerin yıllardan beri meskûn olduğu Muratlı köyüne yapılan bir baskın ve mezalim şöyle anlatılmaktadır:

Bütün evler yanmıştı. Çoğu yıkılmış kalas ve direklerden ibâret iskeletler hâlâ tütüyordu. Camî minaresi devrilmişti. Bir zelzele köyü bu kadar harap edemezdi. Doğan Bey, kaymakamı Ayşe teyzesinin konağına doğru sürdü. Koca

konak çökmüş, yerle bir olmuştu. Avluyu geçti, çiçekliği çiğneyip taşlığa koşturdu. Konağın kapısı pencereleri belli değildi.

(Doğan Bey bu manzarayı görünce şaşkına döner. Harabe halindeki evden çıkardığı hizmetkârdan baskını öğrenir. Baskından sağ olarak kurtula bilen yeğeni Mesude'yi alarak daha emin bir yere götürür).

Muratlı köyü ölü sessizliği içinde karanlığa gömülmüştü. Muratlı köyü ölmüştü. Rum eşkiyalarının baskınına uğramış Türk evleri mezar olmuştu. Yaz olduğu halde gece soğuktu. ay yoktu. Yanmış yıkılmış evlerin közleşmiş kalın direkleri karanlıkta kırmızı benekler le tütmeğe devam ediyordu. Etrafta yanık ceset ve duman kokusu vardı. (ss. 92-95).

Bu parçalarda da görüldüğü gibi eserde vak'anın aksiyon cephesine dikkat edilmiştir. Önemli görülen yanlar anlatmadan ziyâde, "gösterme" yoluyla okuyucuya sunulmuştur[4]. Olayların nasıl, ne zaman, kimler tarafından meydana getirildiği üzerinde teferruatlı bir şekilde durulmamıştır. Romanda Balkan savaşı öncesi yaşanan karmaşa ve siyâsi entrikaların ağırlık noktasını İngilizlerin desteğiyle Türkleri yoketmeye çalışan çetelerin faaliyetleri teşkil etmektedir.

Yüzyıllardır bir arada yaşayan bu insanlar, Sultan Abdülhamid'in yönetim tarzına isyan ederek devlete karşı cephe almışlardır. Onların bu hareketine katılan ve jöntürkler diye adlandırılan aydınlar, daha fazla serbestlik taraftarıdırlar. Görünüşte bölge halkının çoğunluğu da aynı şeyleri istemektedir. Meşrutiyetin ilânıyla devletin güçleneceğine ve milletin yönetimde söz sahibi olacağına inanmaktadırlar. Oysaki, Balkanlı unsurlar meşrutiyet vasıtasıyla daha önce ilân ettikleri istiklâllerine tam sahip olmak ve kesin olarak Osmanlı'dan ayrılma gayesi gütmektedirler. Nitekim bu hareketin sakıncalı olacağına inanan pek çok Türk, meşrutiyetin faydadan ziyade zarar getireceğine inanmaktadır. Bu görüş bir jöntürk toplantasında, Osman'ın ağzından şöyle dile getirilir:

Rum, Bulgar, Arnavut halkı bu Hürriyet için şimdi Niyazi'yi desteklerler. Ama hürriyete kavuşunca istiklâl isteyip prenslikleri ile birleşecekler veya Balkan'da Türk'ün baş düşmanı olacak devletler kuracaklar. Türk'ü vurmak

---

[4]Edebi eserlerdeki anlatma ve gösterme yöntemlerinin kullanılması konusunda bkz. AKTAŞ, *A.g.e.*, s. 10 vd.

için, Türk'ü içinden yıkmak için şimdi hürriyetin öncüsü olanlar bir gün kendilerine hürriyeti bahşedecek Niyazi'yi hile öldüreceklerdir. Ordumuza, subaylarımıza eşkıya gibi dağa çıkmak yaraşmaz, ama şimdi hürriyet deyip dağa çıkan çıkana. Söyleyin beyler şu Urumeli'nde istibdat denen ne? Kime nasıl baskı yapılıyor? Vallahi ben Balkan'ın yüzden fazla köyü gezdim, hepsi rahat, hepsi huzur ve serbestlik içinde. Yalnız bütün müslümanlar biraz daha hükümetin kendini göstermesini bekliyor. Muratlı ve Mariçe gibi köylerdeki Rum ve Bulgar komitacılarının katliamını nasıl unuturuz. Bu hıristiyanların üstünden devlet baskısını, daha doğrusu jandarma murakabesini kaldıralım da Türk köyleri gene yakılsın, yıkılsın mı? Baskı şart, istibdat Rum'un, Bulgar'ın üstünden kalkmamalı. Hemi de baskı lâzım, hemi de bunlarla işbirliği yapan kanı bozukların üzerinde kurmak gerek.(s. 266).

Mağlubiyetle biten savaş yalnız aydınları etkilememiştir. Halkta da büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ordunun düşman karşısında yeterince mukavemet göstermemesi, onları şaşkına çevirir. Bunun sebebini İttihatçılara ve ordu içindeki hâin subaylara yüklerler. Meselâ bir Türk köylüsü olan Mevlüt Dayı, panik halinde savaştan kaçan Kel Tahsin Paşa komutasındaki kuvvetleri görünce, onlara nefretle bakar ve paşaya beddualar yağdırır. Mevlüt Dayı, daha sonra olup bitenleri köylüye naklederken savaş hakkında şu muhakemeyi yürütür.

Bir tüfenk patlatsalar gam yemezdim bire! Bir densiz paşa ordıyı, silâhını, topunu bırakıtarak çekiyor. Allah korkusu olmayanlar başta olursa. Abdülhamid Han'ı hal edenler Balkan'ı yağma ettireceklerdir. Asla bir arada geçinemeyen üç köpeğe anlaşma imkânı verdiler. İttihatçıların cehâletiyle düştüğümüz şu elim durum Abdülhamid Han'ın ne ince siyasetçi olduğunu gösterir. Onlar bu ince dehanın büyüklüğünü idrak edebilecek kafa ve millî ahlâktan mahrum olmasalardı, Bulgarla, Sırpla, Yunanlıyı İstanbul'a doğru hep birlikte bu Balkan savaşının manevrasını yapar gibi yürürler miydi? Türk ordusunun yanında bu çapulcuların, Türk düşmanlarının yürümesine müsâde ederler miydi? Hürriyet için bal Hürriyet için İstanbul'a hareket. Şimdi de düşmanlarınız dün manevrasını hareket ordusuyla birlikte yaptığı Trakya'ya, İstanbul'a yürüyüşü tekrarlıyacak. Tehlike hürriyet hareketi ile çanlarını çalmıştı. Hıristiyanlara göre Sultan'ı tahttan indirme hareketi, bu Balkan savaşının bir provasıydı. Biz bu savaşa dört sene önce kaybetmiştik." (s. 349).

Savaştan sonra yaşanılan muhaceret, bu romanda değişik bir açıdan ele alınmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne savaştan sonra birbirine zıt imkânlara sahip insanlar göç etmiştir. Bunlar arasında en fazla dikkati çeken, fakir Türk çiftçileri ile zengin Yahudi grupları arasında yaşanan refah farkıdır. Selânikli yahudi dönmeler, paralarına para katmak için Türkiye'ye gelirken, fakir Türk köylüsü, sığınabilmek ve canını kurtarabilmek için ana vatana gelmektedir.

Bizim Diyar[5]: Çekirdek vak'ası Balkan savaşı ve onun doğurduğu felâketlere dayanan bu eserde Şevinç Çokum, Rumeli'de yaşayan varlıklı bir Türk ailesinin başından geçenleri işlemiştir[6]. İlk baskısı 1978 yılında yapılan romanda, kaybedilen topraklar ve daralan vatan coğrafyası üzerine dikkat çekilmiş, böylece okuyucunun gözlerini dış Türklere çevirmesi arzulanmıştır.

Romanın Özeti

Balkan Acısı'nda olduğu gibi, bu romanda da savaş dönemi, öncesi ve sonrası cereyan eden hadiseler ele alınmaktadır. Eserin asli kahramanı Rıfat, çok küçük yaşlardan itibâren askeri mektepte okumak isteyen biridir. Bunda annesi Gülsüm Hanım'ın telkinleri tesirli olmuştur. Çevresindeki insanlar tarafından görgü ve bilgisiyle tanınan Gülsüm Hanım, kocası Ali Bey'i de bu konuda iknâ etmeyi başarır. Askeri Rüştiye'ye gönderilen Rıfat, annesinin gözünde Balkanlar ve Rumelideki Türklüğü koruyup kollayacak bir gençtir. Zira, onlar vatan bilip yaşadıkları bu topraklar üzerinde, son zamanlarda oynanmak istenen oyunların farkındadırlar. Müslüman Türk halkının Balkanlılardan çektiği sıkıntıların son bulması için güçlenmek şarttır. Nitekim önce Girit isyanları, daha sonra Trablusgarp ve Balkan savaşları, onların bu görüşlerinde ne kadar haklı oldukları gösterir.

Roman, Balkan savaşına kadar bu tür hadiselerin ve aile hayatının bir hikâyesi şeklinde devam eder. Türk aile hayatı, geleneksel kız alıp vermeler,

---

[5]Sevinç ÇOKUM, *Bizim Diyar*, 3. Bs. İstanbul 1984, 270 s.

[6]Yazar roman konusunda verdiği bir konferansta, bu eserinde işlediği vak'anın, kendi yakınlarının başından geçen hadiselere dayandığını belirtmiştir. Hülya Eraydın ARGUNŞAH, *Türk Edebiyatında Tarihi Roman*, İstanbul 1990, s. 335 (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

çeşitli adetler vs. roman içine serpiştirilen konular arasında yer alır. Ayrıca platonik aşklar ve bir sonuca varamayan sevdalar, eserde haddinden fazla denecek bir şekilde işlenir. Yine, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yaşanan hadiseler ve Enver Paşa'nın Balkanlardaki faaliyetleri de eserde yer alan konular arasında bulunmaktadır. Savaşın başlangıcı romanın ancak 190. sayfasından sonra kendini belli eder. Bütün Balkan ve Rumeli gibi Üsküp halkı da durumdan endişelidir. Özellikle ordunun başarı gösterememesi ve perişan bir şekilde geri çekilmesi, onların tedirginliklerini daha da artırır. Sonunda gavur eline düşmemek için doğup büyüdükleri toprakları terk etmeye karar verirler. Üsküp'ten Selânik'e oradan da İstanbul'a doğru yola çıkarlar. Bir kısmı düşman tasallutuna uğrarken, bazıları da açlık, susuzluk ve yorgunluk yüzünden helâk olurlar. Gayri müslim ahali ve düşman askerlerinin hunharca saldırıları sonucu hayatını kaybedenlerin haddi hesabı yoktur.

Muhacirler İstanbul'a geldiklerinde kendilerini çok daha farklı sıkıntılar içinde bulurlar. Şehir tıka basa göçmen doludur. Hastahaneler yaralı hastalara yetmemekte, salgın hastalık sonucu ölümler mütemaâdiyen artmaktadır. On kişilik bu göçmen âilesini barındıracak bir yer bulmak kolay olmaz. Nihayet tanıdıklarının yardımıyla bir tekkede sığınabilecekleri bir yer bulurlar. Burası çok dar bir mekândır, adeta savaşlar sonucu dört bir yanı düşman işgaliyle küçülmüş ve daralmış misâk-ı milli sınırlarını andırmaktadır. Bu arada I. Dünya harbi başlamış, Türk orduları Çanakkale önlerine kadar gelen düşman kuvvetleriyle kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Önce Balkan, daha sonra I. Dünya harbine katılan Rıfat, yaralı olarak Çatalca'daki bir hastahaneye getirilir. Şehit olmayı arzulayan bu genç, bedeninde taşıdığı düşman kurşunlarına aldırmadan bir an önce cepheye koşmak ister. Onun en büyük üzüntüsü "Bizim Diyar" diye adlandırdığı Balkanların ve Rumeli'nin bir daha geri dönmeyecek şekilde elden çıkarılmış olmasıdır.

Bizim Diyar romanı bu tarzda devam eden hadiselerle gelişir. Sonuçta geriye kalan yalnızca terk edilen vatan topraklarının özlemi ve bir daha yaşanması istenmeyen acı hatıralardır. Muhacirler kendi aralarında yaptıkları konuşmalarda, bu kötü günlerin acılarını tazelemekte ve o yanık sayfaları yeniden açmaktadırlar.

Savaşın romanda işleniş tarzı

Balkan savaşı eserin çekirdek vak'ası olmasına rağmen savaştan ziyâde insanlar üzerindeki tesirlerine yer verilmiştir. Savaş öncesi cereyan eden hadiseler eserin yaklaşık üçte ikisini oluşturur. Romanda, varlıklı bir ailenin başından geçen hadiseler esas alındığı için meselelerin sosyo-psikolojik arka plânı da hep bu açıdan değerlendirilmiştir. Ancak bunların yanında savaş öncesi yaşanan siyasî belirsizlikler ve Osmanlı birliğinin yıkılışına dâir bazı hadiselerin de ele alındığı görülür. Özellikle, emperyalist devletlerin Osmanlı ülkesi üzerinde gerçekleştirmek istedikleri menfur emellerle kışkırtılan gayri müslimlerin durumuna temas edilmiştir. Bütün bunların yanında birleştericilikten çok uzak kalan Osmanlılık idealinin çöküşü anlatılmıştır.

Romanın asli kahramanı Rıfat, ülkesinin içinde bulunduğu karışıklığı görerek diğer Türk gençleri gibi yurt dışında bir takım faaliyetlere girişmiştir. Fakat daha kendi aralarında sağlam bir ittifak oluşturamayan bu gençler, adeta bir hayal-i ham peşinde koşmaktadırlar. Nitekim Rıfat'ın dayısı Haşim Bey, gençlerin bu durumunu şöyle tenkit eder:

- Siz Prens Sabahattin'in fikirlerinden öteye varamıyorsunuz. Oysaki birleşme yoluna gidilmelidir. Hepimiz meşrutiyeti istemiyor muyuz? İçeriye sızmalar oldu. Gayri müslimlerin elleri yakamızdan ayrılmamakta. Birbirimizi yiyip duruyuz. Öte yandan Bulgar'ın zulmüne karşı koyacak güç bulamayız. Çünkü kendimize sahip değiliz, ne olduğunun farkında değiliz. Rumeli köylüsünün feryadı yürektendir. Ocağı sönenlerin ahı şimdi işitilir mi Paris'ten? Hâlâ Ermeniyle, şununla bununla bu memleket idaresi üzerinde oturup konuşulmaktadır. (s. 87).

Devrin aydınları, meşrutiyeti ülkenin kurtuluşu için tek çıkar yol olarak görürler ve bu yolda faaliyete başlarlar. Ancak bu işin sonunun nereye varacağını kimse bilmemektedir. Oysa halk durumun vehametini anlamakta ve meşrutiyet ilân edilse bile onun bir çare olamaycağına inanmaktadır. Zirâ, çare diye sunulan ilaç, hastayı iyileştireceğine daha da kötüleştirecektir. Doğduğundan beri Balkanlarda yaşayan Ali Bey'e göre de meşrutiyet çare olamayacaktır:

- Meşrutiyet ilân edilse, Sırb'ı, Yunan'ı, Arnavud'u, Bulgar'ı nereye göndereceksiniz? Eşitlik, kanunun diline, dinine, güzüsüne sahip çıktığını

söylersin. Nasıl eşit olunur onlarla oğul? Görgümüzü değiştirerek mi? Çünkü bir arada yaşamaktayız. Birinden birinin tâbi olması gerekir. Tâbi olacak kimdir? Siz mi, onlar mı? Benim aklımın ermediği budur. (s. 111).

En sonunda meşrutiyet ilân edilir ve meclis açılır. Bu hareket Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır. Aydınlar devletin bu yeni rejimle güçleneceğini sanmaktadırlar. Ancak daha meclisin ilk günlerinden itibaren bunun pek kolay olmayacağını görürler. Meclise giren mebuslar ülke bütünlüğünden ziyâde mensup oldukları toplulukların meseleleriyle uğraşmaya başlarlar. Ülke çıkarları bir kenara bırakarak siyasî ve askerî istikrarsızlığa yol açarlar. Bu geçiş döneminin sıkıntılarının atlatılacağına inanan Rıfat'ı Haşim Dayı sert bir şekilde uyarır:

- Bulgar, Rum, Ermeni mebusları kastedersin. Oğlum İttihat ve Terakki Cemiyeti nedir sence? Üç beş iyi niyetli adamın kıyıda köşede, izbe yerlerde, gizlilikle fısıldaşmalarıyla doğuvermiştir. Sonra Parisli züppeler bu işi kendi hayallerine uyan tarafıyla yakalayıp meşrutiyete girişmişlerdir. Birbirimize dayana dayana suya bir iskele kurulmuştur. Aramızda bir Türk gibi düşünebilen kaç kişi vardır? Birşeyler yapılsın bir değişiklik getirilsin de, ne olursa olsun. Çoğu böyle düşünür. Şimdi sen bendeki bir yarayı deşip durursun. Hâlâ Bulgar'ın, Rum'un, Sırb'ın sözü geçecektir dersin. Apar topar bir seçim yapılmıştır. Karşımızda Ahrar Fırkası sen zabitsin meseleye askerce bakıyorsun. (s. 154).

Balkan savaşının ilânı ve ardından Osmanlı ordusunun mağlubiyeti, aynı zamanda parlamenter yönetimin de iflas ettiğini göstermiştir. Zira, meşrutiyet bir çıkış yolu olamamış, aksine İttihatçıların cahilce ve acemice tedbirleriyle ülke uçuruma doğru hızla sürüklenmiştir. Özellikle Balkanlarda görülen milliyetçilik hareketi ve bunu gerçekleştirmek için girişilen çete faaliyetleri devletin bölgedeki itibârını bir hayli zedelemiştir. Gayri müslim ahalinin de desteğini alan komiteler, savaş öncesinde ve savaşta vahşete varan şiddet eylemlerine girişmişlerdir. Bu yolla kendilerine hem propaganda,hem de fiilî bir güç imkanı sağlayan Balkanlı unsurlar, savaş sırasında da bu güçten gayet iyi yararlamayı başarırlar. Savaşın felakete dönüşmesiyle birlikte Türkler bulundukları yerleri terk etmeye başlarlar. Canlarını kurtarma pahasına bütün mallarını ve mülklerini terk etmek zorunda kalarak Anadolu'ya doğru göçerler. Tabiatın güçlüklerine karşı direnemeyen binlerce insan

açlık, susuzluk ve salgın hastalıklar yüzünden ölürler. Bunların dışında kalanlardan bir kısmı çetelerin ve düşman askerlerinin ellerine düşüp zulme uğrarlar, diğer kısmı ise güç belâ kendilerini İstanbul'a atabilirler. Rıza Hoca'nın refakatiyle Selânik'e doğru yola çıkan Gülsüm Ana ve yanındakiler yanlışlıkla Rum askerleri arasına düşerler. Askerler avuçlarına düşmüş bu zavallılara saldırıp mallarını alırlar ve kızlara tasallut ederler:

Askerin biri yaklaştı. Gülsüm Ana'nın beline el attı. Çakıdıkla keseyi çıkarıp arkadaşına fırlattı. Öbürü kolayca yakaladı keseyi. Sonra birisi Asiye'nin başından örtüyü çekti. Elmas küpeler parıldayıp göz aldı. Çıra yüzüne değecek kadar yaklaştı. Geriye çekti yüzünü. Uzandı el. Koparıp aldı küpeyi. Sonra öbürünü. Yıkılıp düştü Asiye. Mürüvvetle Ahmet çığırıp analarının üstüne kapandılar. Asker, çırayı Ahmed'in bacağına değdirdi. Can verir gibi bağırdı çocuk. Kaçmaya çabaladı. O kaçtıkça asker gülüp üstüne vardı; yanıkların acısıyla katılıp kaldı çocuk:

- Dokunmayın, ilişmeyin onlara! dedi Rıza Hoca.

- Beni öldürün, ilişmeyin çocuklara!

Birden Zeynep'in çığlıklarıyla sarsıldı. Ateşler sağından solundan hızla geçiyordu. Üzerine bir dağ yıkılmış gibi Rıza Hoca'nın. Bir an Zeynep'in sürüklenişini aydınlatıyor çırılar, sonra gölgeler gizliyor kızı. Hoca doğruluyor. Koşup askerlerin arasından sıyırmaya çalışıyor kızını. O güçsüz kollarıyla, tüfeklerin dipçikleri yüzüne iniyor. Acısını duymuyor, kan boynuna iniyor. Sonra Gülsüm Ana'nın haykırışı:

- Götürdüler gelinimi! Sırma saçlı ince dalımı ah!"(s.215.)

Özellikle, Gülsüm Ana'nın bir anaç tavuk gibi etrafındakilere sahip çıkması, fakat bütün çabasına rağmen bunu başaramaması eserdeki dramatik noktayı yükselten bir hususiyet olarak karşımıza çıkar. İstanbul'a can atana muhacirler en çok, Anadolu'nun da Rumeli'nin akibetine uğrayacağından korkmaktadırlar. Nitekim bu amaçla yola çıkan düşman kuvvetleri, Çanaklale önlerine kadar gelmeyi başarırlar. Burada günlerce süren kanlı savaşlar yapılır. Rıfat, kaymakam olarak katıldığı bu savaş hakkında anasına hitaben yazdığı bir yazıda şu bilgileri gönderir:

Anacığım, dağ bayır çöl ayırdı bizi. Balkanlara yetişemedim, ne olduğunuz bilemem. Yaz sonunda Edirne'ye girdik. Edirne harapti. Edirne can çekişiyordu. Kurtardık. Sağ mısın bilemem? Şimdi karşında gemiler. Burası Çanakka-

ledir ana. Yeniden dirilmişiz. Geceleri bir mülazım ilahiler okur, aklına sen düşüverirsin. Nereden başlayıp anlatsam? Trabzon'da bir yara aldım kalçamdan. Zaman zaman sızlar. Ama Balkan yarası daha derin ana. Çok yıl oldu birbirimizden koptu. Bir rüya gibi Rumeli. O bahçeler o bağlar bir rüya. (...) Gece ışıldaklar karaya yalayıp geçiyor. Patlamalar, alevler, açılan gedikler, sessizce ölen askerler. İnleyen yaralılar. Bu bir imtihandır ana. Burada kendimizi öğreniyoruz. Yaşamaya hakkımız olduğunu, düşmanımızı öğreniyoruz. Telefunlar. Tayyarelerin gelip geçişi. Sudaki günün parıltılarına, gece yıldızlara bakmaya zaman yok. Otlar nemli, böcekler kuşlar öter durur. Siperler, dikenli hatlar. Askerlerden biri incir toplayıp getirmiş. Geceleri Türkü okuyorlar. Yıllardır böyle birlik olunması için uğraşıp durmuştuk. Yeniden toparlandık. Yeniden doğduk...

Gece çöktü ana. sessizliği duyuyor musun? Bu sessizliğin Anzakları ürküttüğünü biliyorum. Az sonra aynı sessizlik içinde sürüler karanlığı yırtıp geçecek. Az sonra düşmanın üstüne varacağız ana." (s. 243),

Balkanları bir oldu bittiye getirip Rumlara ve Slavlara peşkeş çeken emperyalist batılı güçler, Anadolu'yu da ele geçirmek için saldırıya geçerler. Bu amaçla geldikleri Çanakkale önlerinde hiç ummadıkları bir savunmayla karşılaşan itilaf donanması ve kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalır-lar. Dünya askeri tarihine geçen bu savunma savaşlarında yüzbinlerce mahmetçik, yalnız Çanakkale'nin değil bütün Anadolu'nun düşman eline geçmesini önlemiştir.

B- Savaşın çerçeve vak'a olarak işlendiği romanlar

Balkan savaşının çerçeve vak'a veya olay motifleri şeklinde işlendiği ve kahramanların savaşın tesirine kuvvetle maruz kaldığı bir kaç roman vardır. Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Samiha Ayverdi'nin aşağıda inceleyeceğimiz romanları bu türdendir:

Mev'ud Hüküm[7] : Halide Edip'in bu romanı, 1917 yılında *Yeni Mecmua*'da tefrika edildikten sonra aynı yıl kitap halinde yayınlanmıştır. Eserde,

---

[7] Halide Edip ADIVAR, *Mev'ud Hüküm*, 3. Bs. İstanbul 1976, 232 s. (Halide Edip hakkında geniş bilgi için bkz. İnci ENGİNÜN, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul 1978.)

Avrupa'da tıp tahsili yaptıktan sonra, 1910'lu yıllarda İstanbul'a dönen Kasım Şinasi'nin buradaki hayatının bir kesiti anlatılır. Tahlilî anlatım tarzının hakim olduğu romanda, ana vak'a sâri bir hastalığa yakalanmış olan genç kadının (Sara), kendisini seven bir doktor (Kasım) tarafından yüksek dozda morfin verilerek öldürülmesidir. Trajik bir sonla bitmesine rağmen eserde, ızdırap çeken bir insanın acılarına son verilmesinin ve bunun, onu seven fakat aldatılan biri eliyle yapılmış olmasının zarureti üzerinde durulur.

Romanın özeti

Kasım Şinasi, tıp tahsilini Avrupa'da yapmış, İstanbul'a geldikten sonra mesleğinde başarılı olmuş zengin bir doktordur. İhtiyar babası ile birlikte, Şehzâdebaşı'ndaki amcalarının yanında yaşar. Burada kendini yeni bir çevre ve yeni insanlar arasında bulan genç doktor, yengesi Behire vasıtasıyla değişik dostlar edinir. Daha sonra Cağaloğlu'nda bir muayenehane açan Kasım, burada hastalarına hizmet vermeye başlar. Gösterdiği yakın alâka dolayısıyle kısa zamanda kendisine gelenlerin sayısı artar. Haftanın üç gününü de fakirlerin tedavisi için ayıran Kasım, bu arada kendisine aşırı derecede ilgi gösteren kadın hastalarına karşı ölçülü davranmaya çalışır.

Yine böyle fakir hastaları tedavi ettiği bir gün muayenehanesine bir subay gelir ve acilen kontrol edilmesini ister. Kasım, diğer hastalara baktıktan sonra, subayı içeri alır. Yaptığı muayenede Sururi adlı bu subayın öldürücü ve sâri bir hastalığa yakalandığını tesbit eder. Durumu hastaya bildirir ve bu hastalığın uzmanı başka bir hekime görünmesini tavsiye eder. Bu arada evli olduğunu öğrenince, onun taşıdığı korkunç zehri karısına da aktarmış olabileceğini düşünür. Muayenehanesinde bulunduğu bir günde doktor, Kolağası Sururi'den bir telgraf alır. Telgrafta acilen Erenköy'deki eve gelmesi istenmektedir. Doktor verilen adrese gider. Burada, subayın hasta eşi Sara ve kızı Atıfe ile tanışır. Sara'yı muayene eden Kasım, ömründe ilk kez, diğer hastalarına karşı göstermediği hissi bir yakınlık duyar, acıma duygusuna kapılır. Bir uyuşturucu ile bu zavallı kadının acısını dindiren Kasım, Sara'nın hastalığı süfli kocasından aldığını anlar. Bu olaylardan sonra Kasım, Sara'nın tedavisiyle daha yakından ilgilenmeye başlar. Nihayet bu yakın ilgi, kısa zamanda tesirini gösterir ve Sara bir müddet sonra eski sıhhatine kavuşur. Genç kadın bu geçici iyileşmeyle ile birlikte kocasının daha fazla ilgisiyle karşılaşır.

Ancak bütün bu iyiye yönelik değişiklikler kısa zamanda sona erer ve Sururi kanında taşıdığı mikroplara yenik düşer. Sara, bu hadiseden sonra bir müddet kötüleşir. Onu teselli eden ve yakınlık gösteren Kasım, hastalığını bile bile Sara ile evlenmek ister. Yengesi Behire ve diğer bazı dostları bunun iyi olmayacağını söylerlerse de Kasım'ı ikna edemezler. Evliliğin gerçekleşmesinden sonra Sara'ya sevgiyle bağlanan doktor, günden güne onun meçhule gidişini sezmektedir. Fakat, elinde bu kötü akıbeti engellemeye yetecek bir kuvvet yoktur. Kasım bu duygular içinde yaşarken, yaklaşık bir yıl sonra, Balkan savaşı patlak verir. Doktor ani bir kararla savaşa gider. Onun bu kararında, hem vatanı müdafaa isteği, hem de günden güne karşısında ölüme sürüklenen Sara'dan uzak kalma arzusu rol oynar. Bu arada karısının kendisini aldattığından da şüphe duymaktadır. O yüzden savaş, Kasım için bir noktada bütün bunlardan kaçıştır.

Ancak, savaşta yaralananları tedavi sırasında İstanbul'daki durumu düşünmeden kendini alamaz. Yengesi Behire de, Sara'nın ihanetlerini ona yazmaktadır. Sonunda içinde taşıdığı şüphe, mantığının üstüne çıkarak onu feci bir tasavvura sevkeder. Ölümü, Sara'nın çoktan beri hakettiği mev'ud hüküm olarak görür ve bunu gerçekleştirmeye karar verir. 11 Temmuz 1913 günü trenle İstanbul'a gelerek gece yarısına doğru evine gider. Sara, odasında uyumaktadır. Kasım, beş kişiyi oldürebilecek dozda morfini, genç kadının açıkta kalan koluna zerk ederek vadedilen hükmü gerçekleştirir.

Savaşın romanda işleniş tarzı

Mev'ut Hüküm, yukarıda da anlatıldığı gibi aşk ve cinayet üzerine kurulmuş bir romandır. Balkan savaşıyla olan ilgisi, asli kahramanlardan birinin savaşa katılması ve olayların bu dönemde cereyan etmesine dayanır. Onyedi alt başlıktan meydana gelen eserde, savaşla ilgili olan taraflar 14. bölüm ve sonrasıdır. Burada da yalnızca Kasım'ın bir doktor olarak savaşa katılması üzerinde durulmuştur. Balkan savaşının başlaması üzerine cepheye gitmeye karar veren Kasım'ın, bu düşüncesinden karısı dahil, hiç kimsenin haberi yoktur. Hareket gününe kadar çantasını hazırlayan doktorun, Sara'ya karşı ilgisizliği her hareketinden belli olur. Onun savaşa katılmasında hem içinde bulunduğu ailevî meselelerin, hem de Balkanlıların örgütlenmesine mukabil Türklerin bunu başaramayacağını bilmesinin tesiri vardır. Ayrıca savaşın henüz başla-

masına rağmen cephelerde kendisine şiddetle ihtiyaç vardır. Kur'ası çıkınca savaşa giden bir er gibi evden ayrılan Kasım, o gece karısıyla oldukca hüzünlü bir vedalaşma sahnesi yaşar. Ancak, her iki insan arasında büyük bir kopukluk olduğu bu hadiseden de anlaşılır. Edirne'deki hastahanede göreve başlayan Kasım, tedavi ettiği yaralı askerlerin gözünde, onları seven ve bekleyen genç yavuklularını tahayyül eder:

Bu hastaların hepsi, Kasım için, şimdi birer hastadan çok, köylerinde Ayşelerinin, Fatmalarının yanık elleriyle kalplerinde yaralanan birer koca birer sevgili idiler. Hiç sorusturucu olmayan Kasım, şimdi her nefere bir defa:

-Evlimisin hemşerim? diye soruyor ve bu sorustan sonra, o erden daima acı bir karşılık, bir çığlık, bir inleme bekliyordu." (s. 199)

Bu hasta ve yaralı askerlerin çektiği aile acıları, ona kendisini Kâmi ile aldatan karısını hatırlatır. O, aynı acının kat kat fazlasını çekmektedir. Mamafih Kasım, kısa zamanda Edirne'deki hastalar ve halk için manevî bir destek olur. Yanı başında patlayan toplar bile onu görevini yapmaktan alı koyamaz. Ancak devamlı olarak beynini kemiren aldatılma şüphesi içzindedir. Edirne'nin düşmesi ve Türkler tarafından tekrar geri alınmasına kadar geçen sürede, Kasım hep bu derdin zebunudur. Kendini, beynine bir sivrisinek girmiş Nemrut'a benzetir.

Allah'a karşı duracak kadar kendini güçlü bulan Nemrut'un beynine bir sivrisinek girmiş, bunun acısından kurtulmak için kafasına tokmakla vurdura vurdura kafası parçalanmış, ölmüştü. Herkesten iyi, herkesten yüksek Kasım da işte karısının bir hareketinin beyninde yarattığı işkencenin gücüyle, benliğinin en ince noktasına kadar sarılmış sandığı insancıl ve güzel görevinde, beyni bu fikriyle yere serilmiş gibiydi. Sara'ya şimdi yalnız kendisine verdiği acı için değil, sevgili amaçları ve görevlerinin kalbi üzerinde hüküm ve güçlerinden aldığı için de kin duyuyordu (s. 200).

Kasım, zihnini kemiren bu dertten bir an önce kurtulmak ister. Karısı Sara'yı ortadan kaldırıp, çektiği sıkıntıları sona erdirmeye karar verir. Zaten, Sara yıllardan beri böyle bir ölümü hakketmiştir. Kasım onu vadedilmiş bir hükmü yerine getirmek için, Edirne'nin kurtuluşu akşamı evine döner ve Sara'yı uykusunda öldürür.

Daha önce de belirtildiği gibi, roman aşk ve kıskançlık üzerine kurulmuştur. Kıskançlığın şiddeti, bir kocanın çok sevdiği karısını, kendi elle-

riyle öldürmek gibi trajik bir noktaya varır. Bu mahiyetiyle roman, tarihî ve sosyal değil, ferdî ve psikolojik bir eserdir. Bundan dolayı romanda, Balkan savaşına fazla yer verilmemiştir. Eser, tasvirden ziyâde tahlile dayandığı için, dışarıda cereyan eden hadiselerin detayına inilmemiştir. Dolayısıyla eserde bir zaman dilimi teşkileden Balkan savaşı, bir noktada, kahramanın içinde bulunduğu ortamdan farklı bir ortama geçmesine sebep olan ve duyduğu şüphenin daha da şiddetlenmesine yol açan "epizotik" bir safhadır.

Akşam Güneşi[8]: İlk baskısı 1926 yılında yapılan romanın hakim temi, oldukça hareketli bir hayattan sonra yakalandığı kalb hastalığı yüzünden inzivaya çekilen Nazmi'nin, baldızına (Julide) duyduğu gizli aşkdır. Bu aşkın doğurduğu ferdî ızdırap, romanın aslî şahsı Nazmi tarafından üç bölümde anlatılmıştır. Eserin ilk bölümünde, kahramanın çocukluk ve gençlik yılları hikâye edilmiştir. Burada Nazmi'nin (M...) adasına yerleşmeden önce yaşadığı maceralı hayatı söz konusudur. İkinci bölümde, adada geçen yıllar ve Julide'nin buraya gelmesiyle birlikte, yavaş yavaş vuzuh kazanan gizli aşk nakledilmiştir. Üçüncü bölümde ise bu aşkın iyice belirginleşmesi, karşılıklı itiraflar ve Nazmı'nin duyduğu ızdırabın şiddetle artarak sonunda ölümü anlatılmıştır.

Bu romanda Balkan savaşına fazla bir yer tutmaz. Ancak, Nazmi'nın hastalanmasına yol açan hadiselerin savaş öncesi yaşanan çete faaliyetleriyle alâkalı olması eserin bu yönüyle incelenmesini gerektirmektedir.

Romanın özeti

(M...) adasında görevlendirilen Dr. Kemal, burada yaptığı geziler sırasında ilgi çekici biriyle karşılaşır. Halka pek benzemeyen bu adamın kim olduğunu merak eder. Yaptığı küçük bir araştırma sonunda adamın Nazmi adlı eski bir subay olduğunu ve köylüler arasında çok sevildiğini öğrenir. Daha sonra Nazmi'yle tanışan Dr. Kemal, onun gerçekten ilginç bir kişi olduğunu ve çok hareketli bir hayattan sonra bu köye yerleşmek zorunda kaldığını öğrenir.

---

[8]Reşat Nuri GÖNTEKİN, *Akşam Güneşi*, 7. Bs. İstanbul, 1967, 286 s. (Reşat Nuri'nin bu ve diğer eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Birol EMİL, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I*, İstanbul 1984.)

Bir müddet için uzaklara tayını çıkan doktor, (M...) adasına tekrar dönünce, Nazmi'yle eskiye dayanan dostluğunu ilerletir. Yine yağmurlu bir günde, adada yaptığı teftiş sırasında, ıslanmamak için çeşmenin altına sığınan Nazmi'ye rastlar. Onu faytonuna alıp çiftliğine bırakmayı teklif eder. Fakat oldukça yorgun ve bitkin görünen Nazmi, çiftliğe gitmek istemediğini bildirir. Bunun üzerine doktor, Nazmi'yi kendi evine davet eder. Yol boyunca fazla konuşmayan Nazmi, evde, şahsî hayatıyla ilgili itiraflarda bulunur.

Roman bu giriş bölümünden sonra Nazmi'nin doktora anlattığı hayat hikâyesi ile gelişir. Genç yaşında annesini kaybeden Nazmi'nin mutasarrıf olan babası bu hadiseden sonra (M...) adasındaki Ayazma çiftliğine yerleşmiştir. Nazmi sekiz yaşında Galatasaray sultanisine gönderilir. Burada okurken babası ölür ve Nazmi'ye amcası vasilik etmeye başlar. Nazmi çocukluk devresini atlattıktan sonra, gençliğinde çok hareketli bir hayat geçirir. Eğlenmeyi ve macerayı seven genç, askerliği tercih ederek harbiyeye kaydolur. Daha sonra tahsilini ikmâl için Fransa'da Sensir'e giden Nazmi, hareketli hayatına burada da devam eder. Ancak diğer memleketlerden Sensir'e gelen talebelerin, özellikle Balkanlıların faaliyetleri, Nazmi'nin değişmesine, daha idealist düşünmesine sebep olur. Buradaki tahsilini tamamlayan genç subay, erkân-ı harp olarak yurda döner. Bir müddet için amcasının Yalnız Servi'deki köşkünde kalan Nazmi, bu süre zarfında, amcasının kızı Şükranla olan dostluğunu ilerletir.

Aynı yıl, Şam'a erkân-ı harp olarak tayin edilen Nazmi, daha sonra Kudüs ve Akka'da görevlendirilir. Makedonya'da çete faaliyetlerinin artmasıyla birlikte bulunduğu fırka Manastır'a kaydırılır. Onun bulunduğu dönemlerde, çete baskınları kısmen tavsamış, azalmaya yüz tutmuş bir vaziyettedir. Bundan dolayı Nazmi, daha çok fırkanın kırtasiye işleriyle meşgul olur birara harbiyedeki arkadaşı İbrahim ile karşılaşan Nazmi, dört ay onunla aynı evi paylaşır. Eski eğlenceli hayatını devam ettiren genç subay, birgün gazetelerden, amcasının köşkünde bir cinayet işlendiği haberini okur. Amcasının kızı Naciye'nin kocası Neyyir Bey bir suikaste uğramıştır. Uzun müddet hasta yatan Neyyir Bey iyileşirse de karısı Naciye sinir hastalığına yakalanarak perişan bir hâle gelir. Öyleki, dokuz yaşındaki kızı Julide'yi bile tanıyamaz.

Nazmi'nin hareketli hayatı, köşk komşuları Nazan'ı tanımasıyla daha da renklenir. Eski bir mabeyincinin kızı olan Nazan, cazibesiyle genç subayı ken-

dine bağlar. Nazmi, yanına baldızının kızı Julide'yi alarak bir kaç defa onların köşküne gider ve samimiyeti ilerletir. Ancak bu arada ateşelik göreviyle Fransa'ya tayini çıkar. Bu görevine giderken yolda eski arkadaşı İbrahimle karşılaşır. İbrahim ona askerlikten ayrıldığını ve koyun ticaretiyle meşgul olduğunu söyler. Nazmi buna pek inanmaz. Nitekim o gece kaldığı Edirne'de İbrahimle birlikte bir eve gidince hiç de yanılmadığını görür. Burada Kaymakam Nusret Bey'in reisliğini yaptığı bir milis grubuyla tanışır. Onların konuşmalarına kulak misafiri olan Nazmi'ye daha sonra milislere katılması teklif edilir. Nazmi bunu memnuniyetle kabul eder. Dokuzay boyunca dağlarda, Balkanlı çetelerle çarpışan Nazmi, bir baskın sırasında yaralanır. Uzun zaman Üsküp hastahanesinde tedavi gören Nazmi, ağır bir enfeksiyon geçirir. Tedâvisinden sonra İstanbul'a dönen Nazmi, burada, amcasının öldüğünü öğrenir. Yalnız Servi'deki köşkte tek başına kalan Şükran'ın yanına giderek, onunla oturmaya başlar.

Zamanla hastalığı iyiye giden Nazmi, bir gün askeri doktor tarafından muayene edilir. Doktor, ona çok ağır bir kalp rahatsızlığı geçirdiğini, daha sakin yaşaması gerektiğini ve askerlikten ayrılmasının şart olduğunu söyler. Yıllardan beri çok hareketli bir hayat yaşayan ve mesleğini çok seven Nazmi, bu kötü haber karşısında yıkılır. Askerlikten ayrılrdıktan sonhra (M...) adasına yerleşir ve orada tam bir toprak ağası olur.

Romanın bundan sonraki kısımları M... adasında geçer. Burada yeknesak bir hayatları vardır. Nihayet bir gün, Naciye hanımdan sonra Neyyir Bey de vefat edince kimsesiz Julide'nin himayesi meselesi ortaya çıkar. Babası, Şükran'a yazdığı bir mektupta, öldüğü zaman Julide'ye bakmalarını istemiştir. Şükran'ın arzusuna Nazmi de katılarak genç kızı yanlarına çağırırlar.

Eserin bu bölümünden sonrası, Nazmi ile Julide arasında başlayan ve zamanla şiddetlenen gizli aşkın hikâyesi gelir. Avrupai bir hayat tarzına alışmış olarak (M...). adasına gelen Julide, önce buradaki hayatı yadırgar ve intibak etmekte zorlanır. Onun bu şekilde yaşayışı eniştesini çok kızdırır. Nazmi, Julide üzerinde dayanılması güç bir baskı kurar. Küçüklüğünden beri ona karşı sevgi besleyen Julide, eniştesinin kendisine revâ gördüğü bu davranışa çok üzülür. Genç kız bu devrede "enişte-sevgili" ve "avrupâi hayat-köylü hayatı" ikilemini yaşar. Gelişen bazı olaylar, Nazmi'nin de ona karşı kayıtsız olmadığını ve sevgisinden doğan bir çıkmaz içinde bulunduğunu

gösterir. Ancak uzun zaman çelişkileri içinde taşıyan Julide hastalanır ve gün geçtikçe ümitsizliği artar.

Julide'nin yaşadığı sıkıntıların farkına varan Nazmi, onunla daha fazla ilgilenmeye başlar. O da ihanet etme korkusuyla aşkını belli edememekte ve onun tesiriyle için için yanmaktadır. Julide'nin hastalığının şiddetlendiği bir gün, Nazmi, onun tarafından kendisine hitaben yazılmış bir mektup bulur. Julide mektubunda eniştesini ne kadar çok sevdiğini ve bu karşılıksız sevginin kendisini nasıl harap ettiğini yazmaktadır. Ayrıca bu yüzden intihar etmeye de karar vermiştir. Nazmi, Julide'nin kendisine karşı beslediği sevginin farkındadır. Ancak bu mektup karşısında yine de şaşırır. Çünkü onun intihar etmesinden korkmaktadır. Sonunda Julide bu fikrinden vaz geçtiği gibi, Nazmi ise hiç birşeyden haberi yokmuş gibi davranmaya devam eder.

Bütün bu olaylar sürüp giderken, İhsan isimli bir mühendis, Julide'yle evlenmek ister. Nazmi, kızın vasîsi olarak bu isteği zor da olsa, kabul eder. Düğün yapılır, yeni evliler ayrı bir eve taşınırlar. Çiftliğin eski neşe ve canlılığı kalmamıştır. Aradan geçen yıllar Julide'nin daha olgunlaşmasına ve daha sağlıklı düşünmesine yaramıştır. Ancak Nazmi "akşam güneşi"ne benzettiği aşkına, hem fizikî, hem de ruhî rahatsızlıklarının verdiği acıyla daha fazla tahammül edemeyerek ölür.

Savaşın romanda işleniş tarzı

Akşam Güneşi'nde Balkan savaşı epizodik bir motif olarak yer almıştır. Romanda aslî şahıs Nazmi'nin macerası kısmen savaş öncesi faaliyetler arasında geçer.

Nazmi, harbiyeyi bitirdikten sonra, tahsilini ikmal etmek için Fransız Askerî Akademisi Sensir'e girmeye karar vermiştir. Burada karşılaştığı arkadaşları ona Paris'in zevk ve safa âlemlerinden bahsederler. Zaten böyle bir hayatın içinden gelen Nazmi, duydukları ve gördükleri karşısında hem mes'ul hem de bedbahttır. Zira buraya gelmekle hem ailesine, hem de orduya karşı önemli sorumluluklar yüklediğinin farkındadır. Onun için buradaki eğlence âlemine dalıp kendini kaybedeceği korkusuyla yaşamaktadır. Ancak burada bir kafa ve ruh inkılabı geçirir. "Millî gurur ve memleket gayreti" onda adeta yeni ufuklar açar. Galatasaray'dan tanıdığı Pavlof adlı bir Bulgar genci, onunla alay ederek, Sensir'de okumaktansa eğlence yerlerini tercih etme-

sini söyler. Bu hadise Nazmi'yi altüst eder. Bir Bulgarın kendisiyle böyle alay etmesini hazmedemez. Daha sonra, Bulgar milli bayramı münasebetiyle yapılan bir toplantıda tesadüfen bulunan Nazmi, burada gördükleri ve dinledileri karşısında şaşkına döner. Zira, toplantının yapıldığı salon baştan başa Bulgar, Sırp, Yunan bayraklarıyla donatılmıştır. Bir masanın etrafına yığılan Balkanlılar yiyip içip eğlenmekte ve ileri geri konuşmaktadırlar. Aynı gazinonun balkonunda arkadaşlarıyla oturan Nazmi, gördüklerini şöyle anlatır:

(...) Yapmadıkları maskaralık yoktu. Telâffuzundan Karamanlı olduğunu anladığım bir Rum zabiti, Fransızca bir monolog söylüyor, okuma yazma bilmeyen alaylı bir Osmanlı zabitinin karadan Girid'e nasıl gidileceğine dair bir mütalâasını anlatıyordu. "İnşallah Girid gâvurlarını kestikten sonra, Hanya'dan Mekke'ye bir tren yaparız!" derken sarhoşların kahkahaları gazinoyu sarsıyordu. Nihayet Pavlof bir nutuk söyledi: "Makedonya'da, Trakya'da ümit ettiğimiz gibi, silâh arkadaşlığı yapamayacağız arkadaşlar, diyordu. Osmanlıyı kovmak için bir tenezzüh kâfi gelecek, muharebe onların padişah düğünlerinden daha kısa olacak". (s. 34)

Nazmi artık kararını vermiştir. Bu Türk düşmanlarıyla yapacağı mücadeleye Sensir'de başlayacaktır. Herşeyden önce çok çalışıp onlara Türk'ün gerçek gücünü ,gurur ve haysiyetini gösterecektir.

Nitekim bu kararından sonra çalışmalarına daha fazla zaman ayıran Nazmi, maceraperestlikten de vazgeçmez. Hem çok çalışır hem de iyi eğlenir. Artık içinde dizginlenemeyen bir aksiyon ruhu coşmaktadır. Hatta bu yüzden Hırvat gençleriyle beraber Hırvatistan'da bir ihtilâle katılmayı bile tasarlar.

Nazmi'nin Sensir'de yaşadığı bu hadiseler, onun daha sonra Türk milislerine katılarak Makedonya'da çetelerle çarpışmasında önemli rol oynamıştır. Erkan-ı harp olduktan sonra, sırasıyla Şam, Kudüs ve Akka'da görev yapan bilâhare Makedonya'ya gönderilen Nazmi bir müddet de Manastır'da bulunur. Olaylar azaldığı için burada fazla bir iş göremez. İstanbul'a döndükten sonra Fransa'ya ateşemiliter olarak tayin edilir. Buna çok sevinen Nazmi sevincini amcasına şu sözlerle nakleder:

-Amca, artık korkma... Bu sefer muhakkak adam olacağım... Göreceksin ne büyük bir ihtiyat ile hareket edeceğim. Dünyanın en tedbirli ve temkinli adamı olacağım... Tâ ki beni Fransa'dan başka yere atmasınlar... Kozmo-

polit de.. Hamiyetsiz de.. Ne dersen de... Ben, behemahal Avrupa'da yaşamak istiyorum... Ne yapayım? Yatsı ezanında ışıkların söndüğü, kuşların uyuduğu yerlerde yaşayamıyorum... Kendimi unutmak için türlü delilik icat ediyorum. (s.45).

Onun bu sevincine katılan amcası, yapacağı bu hizmetin vatanın hayrına olmasını diler. Aradan birkaç ay geçtikten sonra, Nazmi, görevine başlamak için trenle Paris'e gider. Ancak bindiği tren Edirne'de uzun bir müddet beklemeye alınır. Ne olup bittiğini araştırmak maksadıyla aşağıya inen Nazmi, çetelerin yoldaki bir köprüyü tahrip ettiklerini öğrenir. Edirne'de bulunduğu sırada harbiyeden eski bir arkadaşıyla karşılaşır. Şehirdeki karışık durumu sezen Nazmi, arkadaşı İbrahim'in davetiyle viran bir eve gider. Evde, İbrahim gibi giyinmiş on kişi daha vardır. Bunlarla tanışan Nazmi'nin dikkatini ocağın yanında oturan kır bıyıklı, ufak tefek biri çeker. Adamın isminin kaymakam Nusret olduğunu öğrenince elektirik çarpmışa dönen Nazmi, Makedonya ve Trakya köylerinde çetelerle çarpışan meşhur kahramanla tanışmanın heyecanı ile sarsılır. Kaymakam, kısa bir konuşma yaptıktan sonra, ona kendilerine katılmayı teklif eder. Bunu memnuniyetle kabul eden Nazmi ve orada bulunanlar daha sonra Nusret Bey'in şu sözlerini dinlerler:

Vaziyeti ve yapılacak işi kısaca söyleyeyim... Görünüşte Balkanlar sükûn içinde. Fakat için için müthiş bir kavga hazırlanıyor. Beklenilen büyük günler uzak değil... Bulgarlar, Sırplar zahiren çiftleri, çubukları ile meşgul. Hudutlarda hiç akla gelmeyen yerlerden topraklarımıza çete şeklinde ordu parçaları giriyor. Bu hareketleri en münevver Bulgar, Sırp, hatta Rus zabitleri idare ediyor. Makedonya'yı, Trakya'yı iyi bilen, talihin sevkiyle şimdiye kadar askerlikten ziyade çetecilik eden bazı arkadaşlar zahiren çekildik. Bir zaruri maceraya atılıyoruz, bir zaman sonra açılacak büyük muharebeye biz şimdiden girmiş bulunuyoruz. Fakat maalesef iş bununla bitmiyor. Sırp, Bulgar, Yunan gençleri Avrupa memleketlerinde müthiş bir propaganda faaliyetine de girıştiler. Öyleleri varmış ki, vaktinde bir haber almak için Avrupa gazetelerinde fisebilillah amelelik ediyorlarmış. Biz bu noktada çok zayıfız. Bu malum. Fakat bütün bütün elimizi, kolumuzu da bağlayıp duramayız. Bazı teşebbüslerimiz var. Sizin mühim bir merkeze ateşe gittiğinizi, girgin, zeki, malumatlı bir salon zabiti olduğunuzu haber alınca bu propaganda işinde sizden istifadeyi düşündük. Şüpheyi celbetmeden her yere girip çıkabilir, birçok kimselerle

görüşebilirsiniz. Hasılı, isterseniz bize az çok faydanız dokunabilir. Sabaha kadar düşününüz. Yarın İbrahimle beni görmeye gelirsiniz...(ss. 55-56)

Nazmi, kaymakamın bu sözlerini duyunca heyecanlanır. Çünki o, orada bulunanların gözünde bir salon zabitidir ve böyle ağır görevleri yapabilecek kabiliyette değildir. Bu düşünce Nazmi'yi asabileştirir ve gerçek kimliğini bir an önce ortaya koymak için mücâdeleye atılmaya karar verir.

Nazmi, artık zevk ve eğlence yi düşünen biri olmaktan vazgeçmiş, milleti için gözünü budaktan sakınmayan bir milis ruhuyla yaşamaya başlamıştır. Nazmi'nin atıldığı bu macera dolu hayat dokuz ay devam eder. Dağ taş demeden, düşmanla çarpışır, üç kez yaralanır. İki yarası kısa sürede iyileşirse de, üçüncüsü oldukça uzun sürer. Bu bir hudut çatışması sırasında meydana gelmiştir. Yaralıyken bulunduğu yer çok rutubetli ve sağlıksız olduğu için Nazmi'de romatizma ağrıları başlar. Yarası tamamiyle iyileşmesine rağmen, uzun zaman bu acılarla yaşar. Genç subay, birgün milis arkadaşlarıyla dar bir boğazda ilerlerken karşılarına çıkan bir çobandan yolun Sırp çeteleri tarafından kesildiğini öğrenir. Bu haber üzerine Kaymakam Nusret ani olarak geri dönüş kararı verir. Ancak pusudaki çeteler dönüş yolunu kapatmışlardır. Çatışma kaçınılmazdır. Etrafları çevrilen Türk milisler akşam karanlığına kadar çetelerle çarpışırlar. Nazmi, bu çarpışmanın sahnelerini hiç unutmamıştır:

Gece karanlığı çökünce, çarpışmamız korkunç bir boğuşma şeklini aldı. Arkadaşlarla birbirimizden ayrı düşmüştük. Kimse kimseyi görmüyordu. Ben, İbrahimle beraber bir kaya koruğunu siper almıştım. Sırplılar iyiden iyiye yaklaşmışlar, aramıza sokulmuşlardı. İki taraf da ateşi kesmişti. Yalnız arasıra şurada, burada tek bir silah patlıyor, makineli tüfek uzunca fasılalarla bir iki dakika etrafı tarıyordu. Bazen de karanlığın içinde boğuşma sesleri duyuyorduk. Sonra yine korkunç bir sükût. Gece yarısına doğru bu boğuşmalardan biri de bulunduğumuz kayanın altında, sekiz on metre derinliğinde bir çukurda oldu. Çukurun kenarından sarkan büyük bir ağacın yaprakları aşağısını görmemize mani oluyordu.

İki kişi karanlığın içinde kesik nefesler, kısık hırıltılar, inlemelerle boğuşuyorlardı. Sırpça bir küfürü müteakip ağır bir cismin yere yuvarlandığını duyduk. Çetedeki en genç arkadaşımız, henüz çocuk denecek yaşta bir jandarma mülâzimiinin sesi: "Anacığım!" diye inleyip sönü.

Ne yaptığımı düşünmeden yerimden fırladım. Kayanın ucuna kadar koştum. Karanlığa doğru ateş etmeğe başladım. Bu esnada, tâ yakınımda, gözlerimin içinde denecek kadar yakınımda bir alev parladı. Ötesini bilmiyorum. (ss.61-62)

Ölümden kılpayı kurtulan Nazmi bir zaman sonra gözlerini açtığında kendini bir köy odasında bulur. Yanında İbrahim vardır. Ondan yaralandığını ve çok kan kaybettiğini öğrenir. Daha sonra Üsküp Hastahanesi'nde baskının elim sonucunu öğrenir. Başta kaymakam Nusret Bey olmak üzere yirmi kişi ölmüştür. Bu hadisenin şerefine Sırp ve Bulgar köylerinde şenlikler yapılmıştır.

Nazmi'nin bundan sonraki hayatı ve macerası özette anlatıldığı gibidir. Reşat Nuri, *Akşam Güneş*'inde Balkan savaşı öncesi cereyan eden iki hadiseyi "epizodik aksiyon" olarak kullanmıştır. Birincisi, Avrupa'ya tahsil için giden Balkanlı gençlerin orada gösterdikleri Türklük aleyhtarı faaliyetlerdir. Bu, tarihî gerçeklere de uyan bir vâkıadır. Nitekim savaş başlamadan çok önce, Balkanlı aydınlar, öğretmenler ve din adamları savaşı motive eden fikrî gücün doğması için çalışmışlardır. Gittikleri en ücra dağ köylerinde bile halkı Türkler aleyhine kışkırtmış, milliyetçilik ve istiklâl fikrinin kuvvetlenmesine yardımcı olmuşlardır. Bu fikir, savaş öncesinde önemli bir teşvik unsuru olmuştur.

İkincisi aslî şahsın milliyetçiliğe dönüşüdür. Bu davranışa başka romanlarda da rastlamak mümkündür. Türk aydınlarının çoğu, Balkan savaşı öncesi birleştirici bir fikir ve ideolojiden uzaktılar. Batıcılık, İslâmcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük fikirleri etrafında parçalanmış bir görünüm arz etmekteydiler. Bu, *Akşam Güneş*'nin aslî şahsı Nazmi'de de görülür. Gençlik dönemini eğlence âlemlerinde geçiren ve gününü gün etmeyi bir hayat felsefesi yapan Nazmi, karşılaştığı olayların baskısı, hatta şokuyla bu düşüncesinden vazgeçer, aksiyoner bir ruhla misillere katılıp çarpışır. Onun bu tarz davranışı daha sonraki yıllarda pek çok Türk aydınında da görülür. Millî Mücâdele'de İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek mehmetçikle yanyana çarpışan binlerce Türk aydını vatanları uğruna şehit olmuşlardır.

Hüküm Gecesi[9]: 1927 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika edildikten sonra basılan eserde, II, Meşrutiyet yıllarında yaşamış İttihat ve Terakki muhâlifi bir gazetecinin başından geçenler anlatılmıştır. Kahramanı Ahmet Kerim'in gözüyle dönemin siyâsi olaylarını ele alan Yakup Kadri, meşrutiyete geçişin yarattığı bocalamalarla doğurduğu sancıları ve aydınların parçalanmışlığını tenkitçi bir gözle sosyal ve siyasî tabakalar halinde ortaya koymuştur.

Romanın Özeti

Ahmet Kerim, kendisi gibi ittihatçı muhalifi olan Necip Molla, Neşet Paşa, Sâim Efendi sıksık bir araya gelerek ülkenin istikbâli hakkında görüş alış verişinde bulunurlar. Tesirli bir muhalefet yapabilmek için Ahmet Samim'le birlikte Nidâ-yı Hakikat gazetesini çıkarmaya başlarlar. Bu neşriyattan hoşlanmayanlar onları mektupla tehdit ederek sindirmeyi denerler. Ancak Ahmet Samim bu türlü tehditlere aldırmaz, tenkitlerini daha da şiddetlendirir.

Ömer Bey'in konağında toplandıkları bir gece Ahmet Samim İttihatçıların uygulamalarını eleştirir. Onun bu davranışından tedirgin olan Ahmet Kerim, arkadaşının başına bir iş geleceğinin farkındadır. Nitekim bir kaç gün sonra Ahmet Samim'in öldürüldüğü haberini alan Ahmet Kerim şok geçirir. En sevdiği arkadışının öldürülmesi onda büyük bir infiâle sebep olur. Ahmet Kerim cinayetin kimler tarafından işlendiğini bildiği halde bir şeyler yapamamanın ezikliğini içinde taşır. Özellikle cenazenin kaldırılışı sırasında yapılanlar insanı çileden çıkaracak hareketlerdir. İttihat ve Terakki'nin emrinde olan polis, Ahmet Samim'in cenazesine katılanları zorla engellemeye çalışmıştır. Arkadaşını son yolculuğunda bile rahat bırakmayanlar Ahmet Kerim'de şu düşünceyi uyandırırlar ki muhalefet boşunadır.

Bugünlerde kendini bir gönül işine kaptıran Ahmet Kerim, bir gece gizlice Samiye'nin evine gider. Tam bu esnada odaya giren Samiye'nin kardeşleri, Ahmet Kerim'i dövmeye kalkarlar. Fakat, Samiye kendini sevgilisinin önüne atarak onları engellemeye çalışır. Bu hadise aslında Ahmet Kerim'e karşı hasımları tarafından hazırlanan bir komplodur. Buna çok üzülen genç

---

[9] Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Hüküm Gecesi*, Ankara 1966, 376s.

gazeteci Samiye ile olan münasebetini bitirir. Bu duruma çok üzülen Samiye onu kararından vaz geçirmeye çalışırsa da başaramaz. Sonunda taşıdığı acının ızdırabına daha fazla dayanamayan genç kız, aşkı uğruna kendini denize atarak intihar eder. Hadiseyi duyan Ahmet Kerim, böyle bir aksiliği tahmin etmediği için bir kere daha sarsılır.

Ahmet Kerim için bütün aksiliklerin üst üste geldiği bugünlerde siyasî hayatta da büyük değişiklikler olmaktadır. İttihat ve Terakki muhalifleri en sonunda iktidara geçme fırsatını bulurlar. Hükümet Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında kurulur. Ancak çoğu yaşlılardan oluşan bu kabine ne ülke içinde, ne de ülke dışında otorite ve istikrar sağlayamaz. Özellikle Balkanlarda Osmanlı aleyhine gelişmeler hızla artmakta, hükümet ve ordu karışıklıkları önlemekte yetersiz kalmaktadır. Gazetelerde ve kamuoyunda savaşın her an başlayabileceği fikri hakimdir. Nitekim bir müddet sonra İtalyanlar Trablusgarb'ı işgal ederler. Ardından Karadağ'ın cephe taarruzu ile Balkan savaşı başlar. Halkın tedirginliğini "Harp isteriz!" diyerek bağırıp Babıâli'ye gelen üniversite gençlerinin taşkınlıkları iyice artırır. Balkanlı müttefiklerin katılmasıyla savaş şiddetlenir. Ülkede iktidar boşluğu vardır. Savaşı askerî ve siyasî yönden en az zayiâtla atlatmak için çeşitli faaliyetlere girişilir. Ancak Osmanlı askerinin hiç beklenmedik bir şekilde cephede tutunamayışı işin pek hazin bir sona doğru gittiğini göstermektedir.

Ahmet Kerim bu günlerde cepheye gidip gitmemek hususunda kısa bir tereddüt geçirir. Ona göre giderse hantal vücuduyla pek yararlı olamayacak, bilakis asker arasında kargaşa yaratacaktır. Bunu düşünerek gitmekten vazgeçer. Cephe gerisinde Talat Paşa'yla Ali Kemal'in cepheye gittikleri ve savaşa katıldıkları haberleri dolaşır. Bir müddet savaşın akıbeti hakkında bilgi alınamazsa da akın akın İstanbul'a gelmeye başlıyan muhacirler mağlubiyetin ilk işaretleridir. Nitekim Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın savaşla ilgili beyanatları da bunu doğrular. Savaşın felâketle sonuçlanması üzerine büyük kabine düşer. İdâre, İngilizlerin desteğini sağlayacağı düşünülen Kamil Paşa eline geçer. Ancak kısa bir zaman sonra Enver Paşa önderliğinde yapılan Bâbıâli baskınıyla Kamil Paşa idareden uzaklaştırılır. Yerine Mahmut Şevket Paşa getirilir. Bu askerî darbe ülkede yeni bir İttihatçı despotizminin doğmasına yol açar. Ordu yeniden siyasetin içine çekilir ve Avrupa'nın az çok sağlanan desteği tamamen kaybedilir. İttihatçı muhaliflerinden bir kısmı ülkeyi terk

ederken bazıları da bir araya gelerek ihtilal için gizli faaliyete başlarlar. Ahmet Kerim hiç istemediği halde kendini böyle muhalif bir grup içinde bulur. Bu komite, ihtilâl yapma niyetinde olan, fakat bunu başaramayacaklarını her halleriyle belli eden maceracı birkaç kişi tarafından kurulmuştur. Tam bu günlerde yine beklenmedik bir hadise olur Mahmut Şevket Paşa bir suikaste kurban gider. Onun öldürülmesi üzerine suçluların yakalanmaları için şehirde çok sıkı bir arama yapılır. Merkez kumandanı Cemal Bey suçluların bulunması için şehirde adeta bir terör havası estirir. İttihat ve Terakki muhalifleri de bundan nasiplerini alırlar. Çoğu tutuklanarak sorguya çekilir. Ahmet Kerim bir hafiyenin jurnali yüzünden Bekir Ağa bölüğüne götürülür. Burada günlerce sorguya çekilen ve mensup olduğu komite hakkında kendisinden bilgi alınmaya çalışılan genç gazeteci akibetinin ne olacağını bilmemektedir. İşlerin kötüye gittiği bu günlerde, imdadına İttihatçılar arasında hatırı sayılır birinin (Ziya Gökalp) tavassutu yetişir. Onun araya girmesiyle serbest bırakılan Ahmet Kerim Sinop'a sürgüne gönderilir. Genç adam günlerce ölüm kalım arasında çırpınan düşüncesinin ağırlığı altında burada hayatına burada devam eder.

Savaşın romanda işleniş tarzı

Hüküm Gecesi, cephe gerisi yaşanan siyasi atmosferi işlemesi bakımından önemli bir eserdir. Hadiselere yakın dan şahit olan gazeteci Ahmet Kerim, olayları hep bu gözle değerlendirir. Onun İttihat ve Terakki muhalifi olması bu değerlendirmelerin daha değişik bir açıdan yapılmasını sağlar. Daha Balkan savaşı başlamadan çok önce ortaya çıkan İttihatçı-İtilafcı mücadeleleri ve meşrutiyet sonrası menfaat çatışmaları siyasî dengeleri altüst eder. Ordu aslî görevinden uzaklaşmış siyasetin batağına düşmüştür. Başta Rusya olmak üzere batılı devletler gözünde "Hasta adam" olarak görülen Osmanlı'nın durumu gün geçtikçe kötüye gitmektedir. Bunun en belirgin tarafı, ülkeyi parçalamak için emperyalist güçlerin desteğiyle oluşturulan Balkan ittifakıdır.

Bunlara karşılık siyasîler ve aydınlar ülkeyi içine düştüğü çıkmazdan kurtarıp sorunlarını çözmekten çok siyasi polemiklerle vakit geçirmektedirler. Her biri kendi görüşünü doğru kabul etmekte, asgarî müştereklerde birlik sağlanamamaktadır. İşte bu karışıklıkların sürüp gittiği bir sırada Trablus-

garp İtalyanlar tarafından işgal edilir. Henüz meşrutiyetini yeni filizlenmeye başladığı sırada yaşanan bu hadise İttihatçıları çok güç durumda bırakır. Bundan dolayı Trablusgarb'ın müdafaası için gönüllü olarak Afrika'ya gidenlerin sayısı bir hayli artar. Ahmet Kerim'e göre hadiseye bu tarzda müdahale etmek mantıklı değildir:

(...) Bu adamlar İttihat ve Terakki'nin Trablusgarp hâdisesi çevresindeki çabalarını demagojcesine, boşuna ve siyaset dışı buluyorlardı. Onlarca İttihat ve Terakki ilk hatasını düzeltmek için bir sıra yeni hatalar işleyip durmaktaydı. Memleketin son kalan güçleri, boşuna Afrika'nın kızgın çöllerine gömülüyor ve muharebenin dairesi genişledikçe genişliyordu. Çünkü Bingazi'den bir adım ileriye gidemeyen İtalyanlar, Türkiye'yi başka cephelerde yenmeye çalışıyorlar ve Akdeniz'de bütün Türk limanlarına hâkim bir deniz üssü kuruyorlardı. Bugün Rodos'u işgal ediyorlar, yarın Midilliyi'ye asker çıkarıyorlar, öbürgün İzmir'i bombardımana tutuyorlardı. (s. 146).

Trablusgarp'ın işgali Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını savunmakta ne kadar acz içinde olduğunu açıkca gösterir. Bu hadise aynı zamanda devletin içerde ve dışırda prestijinin sarsılmasına yol açmıştır. Bir yıl geçmeden başlayan Balkan savaşıyla da Osmanlı Devleti yeni bir gâilenin içine çekilmiştir.

Hüküm Gecesi devrin siyasî hayatını esas aldığı için savaşın siyasî arka plânı da eserde teferruatlı bir şekilde işlenmiştir. Yazar İttihatçıların uyguladıkları politikayı tenkit ederken özellikle Balkanlarda cereyan eden huzursuzluklara temas eder. Ahmet Kerim'in bakışıyla, Balkan savaşı öncesi yaşanan Arnavutluk ayaklanması şöyle tenkit edilmiştir.

Arnavutluk ayaklanması da, bu Balkan işleri gibi bir sebep değil, bir neticedir. Onu da bunu da İttihat ve Terakki'nin delice ve sersemce politikası doğurdu. Bir yandan sertlik bir yandan uyuşukluk bu acayip politikanın biricik temeli olmuştur. Dağlarda mukatele ve mücadeleyi beslemek ve Babalî'de her isteğe peki'yi demek, her tehdide boyun eğmek; hem kaçmak, hem de davul çalmak. İşte, Osmanlı Devleti'nin tatbik etmekte olduğu Balkan politikası! Arnavutluk ayaklanması diyorsunuz, Abdülhamid'in ancak silahşorluğa layık gördüğü Arnavut beylerini Meşrutiyet rejiminin baştacı yapan ve Rumeli'nin siyasi emniyetini onların eline bırakan kimlerdir? Bir zamanlar İstanbul sokaklarında bile Arnavud cakasından geçilmez olmuştu. Şan onlarındı. Şeref

onlarındı. Nice Türk ailesi refah ve ikbale ermek için ataları arasında bir Arnavut icadına çalışıyordu. Arnavutluk o kadar moda idi ki, bizim beşbeş filozof bile Arnavut soyundan olduğunu ispat için aylarca sahne sahne dolaştı. (s. 212).

Bu günlerde herkes ayrı bir idealin peşinde koşmaktadır. Millî bir ideâlin yokluğu ve meselelerin zamanında çözülemeyişi Balkan savaşının başlamasına yol açar. Artık harp olacağı kesinleşmiştir. Hiç kimse harp olacak mı, olmayacak mı? sorularını sormamakta, herkes, harbin kaçınılmaz olduğunu anlamaktadır. Taraf taraf harp mitingleri yapılmakta ve bu mitinglere parti farkı gözetmeksizin hemen herkes katılmaktadır. Mitinglerde biran önce savaş yapılması ve şımaran "domuz çobanları"na hadlerinin bildirilmesi istenmektedir. Siyasîler, meseleyi politik yönden halletmek için İngilizlerin desteğini sağlayacak formüller aramaya koyulurlar. Ancak bu da bir çare değildir. Bugünlerde İngilizler'den yardım beklemek, Bulgar süngüsünden şifâ dilenmek gibi bir şeydir. Çünkü bu devletin Bulgar ittifakının oluşmasında Ruslarla birlikte gösterdiği gayret ortadadır.

Bütün bu hadiseler olup biterken bir gün gazeteler Karadağ'ın Brana'da çarpışmayı başlattığını; Yunanlılar'ın da Avlononya'ya saldırdıklarını yazarlar. Savaş başlamıştır. Ahmet Kerim'in hayallerini,önceleri kitaplarda okuduğu ve çocukken işittiği halk destanlarındaki savaşlar meşgul eder. Harp heyecanı kendisini o derece de sarar ki, hiç beğenmediği halde Ali Kemal'in kaleme aldığı savaşla ilgili bir yazıyı okurken ağlayacak gibi olur. Bu yazıda üç gün içinde Sofya'ya girileceğinin kumandan tarafından bildirildiğine işaret edilmiştir. Nitekim, Ali Kemal bu zaferi yerinde görmek için cepheye koşmuştur.

Ahmet Kerim bu günlerde cepheye gidip gitmeme tereddütü içindedir. Bünyesi savaşa mütehammil değildir. Uzun yol yürüyemez, bileği silâh kavrayamaz. Bunları gözönüne alan genç gazeteci, "orduiçinde herhangi bir zaâf ve soysuzlaşmaya" meydan vermemek için savaşa katılmaktan vazgeçer. Cephe gerisinde İkdam'ın ikici muharrirliği görevini üstlenir, harp haberlerini değerlendirmeye çalışır. Haddizatında İkdam'ın idarehanesi bu günlerde cephe gerisinin bir hülâsası gibidir. Hemen her sınıftan insanın uğrak yeri olan idarehânede bazan hiç de hoş olmayan hadiseler meydana gelir. Bunlardan birinde, Draç mebusu Tahsin Paşa'yı tanımayan biri, Arnavut-

lar aleyhinde atıp tutmaya başlayınca, Tahsin Paşa silâhını çekerek adamı susturmak ister. Hadise fazla büyümeden araya girenlerin yardımıyla kapanır.

Harbin başlamasından bir kaç gün geçmesine rağmen cepheden sıhhatli bilgi alınamaz. Gazetelerin, Lüleburgaz-Vize-Babaeski hattından bahsetmesi, savaşın Edirne yakınlarında yapıldığını göstermektedir. Bir müddet sonra Kırkkilise baskınından söz edilmesicephe gerisinde şok tesiri yapar. Düşmanın bu kadar kısa zamanda Kırkkilise'ye kadar gelişi, anî bir bozgunun işaretidir. Savaş haberleri ve çalkantıları bu şekilde sürüp giderken, bir sabah gazete idarehanesine üstü başı dökük biri girer. Bu Ahmet Kerim'in yakından tanıdığı ve cephede olduğunu bildiği Ali Kemal'dir. Gözlüğünü ve fesini kaybetmiş perişan bir haldedir. Aç ve yorgun olduğunu söyleyerek kendine yardım edilmesini ister. Odadakiler bu anî durum karşısında şaşkına dönerek savaş hakkında bilgi isterler. Ali Kemal heyecanlı bir şekilde olup bitenleri şöyle nakleder:

Gördünüz mü, bir kere? Ben söyledikçe siz kızardınız. Bu memlekette hiç birşey kalmamıştır mirim; ne para, ne idare, ne askerlik, ne yiğitlik, ... Hepsi, hepsi bitmiştir. Harp edelim. Harp!... Ne ile?... Türk'ün yiğitliği, gayreti, vatanperverliği... Azizim, bütün bunlar kuvvete dayanmadıkça, neye yarar? Bir görmeliydiniz o hali! Şu bizim kumandanlar da yok mu, vallahi delidirler. Ordu birliklerinin birbirinden haberi yok; "tahşidat" daha tamamlanmamış; askerin bir kısmı orada bir kısmı burada,bir kısmı ise daha yola bile çıkmamış... Sen tut da taarruz emri ver! Çıldıracaktım. Taarruz bizim neyimize mirim? "Tedafüi" vaziyette kalmak kabil ve hatta bir çoklarının dediği gibi bizim iken bu ileriye atılış neden? Hep şahsi şan ve şeref hırsları! Bizi bu bitiriyor. (s. 236).

Onun anlattıklarından durumun vehâmetini sezen Ahmet Kerim, Ali Kemal'in şahsında korkulu bozgunun canlı bir timsalini görür gibidir. Fakat hakikat Ali Kemal'in naklettiklerinden çok daha fecidir. Yaşanan millî facia, Ali Kemal'i sanki hiç etkilememiştir. Bu günlerde şehre doluşmaya başlayan yorgun asker yığınları ve muhacirler akıl almaz vahşetlerin yaşandığından söz etmektedirler: Köy yakmalar, kız ve kadınların ırzına geçmeler, küçük çocukların karınlarını süngü ile deşmeler... Bu kanlı sahneler Balkanları ve Rumeli'yi bir arenaya dönüştüren emperyalist devletlerin gayelerine hangi yollarla ulaştıklarını göstermesi bakımından birer ibret levhalarıdır.

Bu ani bozgun ve kesin mağlubiyet, İstanbul'un da bir müddet sonra düşman işgaline uğrayacağı korkusunu beraberinde getirir. Şehir sağlam insandan çok yaralılarla dolup taşmıştır. Bulgar askerinin cephede eksik bıraktığını, kolera cephe gerisinde tamamlamaktadır. Ahmet Kerim'in bütün bu gördükleri karşısında kahrolurcasına üzülmekten başka elinden birşey gelmez. Türk insanına revâ görülen zulmü unutanları şöyle tenkit eder:

Zavallı kahramanlar, zavallı kurbanları; ey asil Rumeli'nin son müdafileri sizin her birinize ayrı bir türbe lâzımdı. Sizin her biriniz ya mermerden, ya somakiden, tunç halkalı birer lahit içinde yatmağa lâyıksınız. Fakat nankör ve idealsiz bir neslin elinde, mübarek cesetlerinize lâyık görülen son töreh, işte bundan ibarettir. Bu nesil sizin etleriniz daha çürümeden ne yaptığınızı çoktan unuttu. Kosova'yı, Manastır'ı, Üsküp'ü Selânik'i güzel Venedik'in karşısındaki Adriyatik kıyılarını unuttu. Hatta Edirne'yi, hattâ mahzun Meriç'i yüz yıldan beri, kim bilir, kaç muhacir kafilesinin kıyılarında soluk aldığı ve göz yaşlarıyla tuzlanmış yüzlerini sularında yıkandığı Meriç'i bile fedaya hazırlanmıştır.

O Edirne ki, bir yaslı göz gibi ağlayan mahzun Meriç'iyle, aylardan beri dört bir yanı düşmanla kuşatılmış, kendini vermiyordu. Süpürge çöpü tanelerini öğütüp yiyordu. Otları ve yaprakları kaynatıp çiğniyordu. Fakat temiz bir kızoğlan kız gibi saldırganın eline boynu uzatmıyordu ve bu direnme, her yanından ezilmiş millî gururu bir parça daha yaşatmak için yetiyordu. (s. 245).

Balkan savaşının acı bir sonla bitmesi Büyük Kabine'nin düşmesine sebep olur. Yeni kabine, İngilizlere yakınlığı bilinen Kâmil Paşa tarafından kurulur[10]. Bu yolla Avrupa Devletleri nin desteği sağlanıp, sulh görüşmelerine

---

[10]Kamil Paşa'nın İngilizlere yakınlığı romanda ironik bir şekilde anlatılmıştır: "Her ümidi Kamil Paşa'nın kişiliğine bağlayanlar biraz daha mantıklı görünüyorlardı. Çünkü bundan daha on ay önce, İngiltere kral ve kralicesiyle birlikte çıkarılmış bir fotoğrafı yayınlanan bu "siyâset piri" 'nin Balkan ittifakı tehlikesini o kralın hükümetine dayanarak def edebilmesi ihtimali bir çok kimselerin düşüncesine uygun geliyordu. Gerçekten, İngiliz mecmualarının birisinde çıkan bu resim Kamil Paşa'nın İngiltere nezdindeki itibârının inandırıcı delillerinden biriyli. Bu resimde Osmanlı devlet adamının kraliçe ile yan yana oturduğu ve kralın elini samimi bir jestle ihtiyar vezirin omuzuna dayamış olarak ayakta durduğu görülüyordu. Kamil Paşa'nın bir an önce iktidar mevkiine gelmesini isteyen takım bu resmi kopya ettirip yüzler-

erkenden başlanacağı ve bazı avantajlar elde edileceği umulur. Fakat bu iş için yola çıkan heyet, İngiliz hükümetinden beklediği desteği bulamaz. Ahmet Kerim, Westminister sarayı ile Foreing Office merdivenlerinde kabul edilmeyi bekleyen bu heyeti, dünyadaki en aşağılık ve sefil dilenci grubuna benzetir. Türkleri idama mahkum edip ipini çekmek için zamanını bekleyen İngilizlerin insanlık dışı Bulgar mezalimine göz yummaları ise ona göre Avrupa siyâset tuzağının iğrenç usüllerinden biridir.

Siyâsetin kızıştığı bu günlerde, cepheden ilk defa Türklerin kazandıkları başarılarla ilgili haberler gelmeye başlar. "Çatalca hattından bir çitten atlar gibi atlarım!" diyen mağrur düşman kumandanının hevesi kursağında kalmıştır. Osmanlı ordusu bu son müdafaa hattında, yeniden eski kahramanlıklarını hatırlatan derecede bir direnme gösterir. Bu direnme ve artan ceset sayısı, hiç durmadan uluyan topları susturmaya yeter. Bu savunma mütareke için de iyi bir zemin hazırlar ve günlerden beri İstanbul üzerini kaplayan kara bulutlar dağılır.

Balkan savaşının siyasi yönüne âit bu hadiseler romanın 186-216. sayfaları arasında yoğunluk kazanmıştır. Yakup Kadri, yaklaşık 40 sayfalık bu kısımda, siyasî hadiseleri keskin bir müşahede ile gözler önüne sermiş ve savaşın arka plânlarını bir objektiften bakar gibi tasvir etmiştir.

Mesihpaşa İmamı[11]: Eserlerinin konusunu daha çok tarihten seçen Samiha Ayverdi, bu romanında Balkan savaşına dâir bir konuyu işlemiştir. Romanın konusunu, İstanbul'daki Mesihpaşa Camii imamı Halis Efendi'nin hayatının bir kesiti teşkil eder. İki bölümden meydana gelen eserin ilk bölümünde, Halis Efendi ve çevresi tanıtılır. İkinci bölümde ise imamın savaş sonrası İstanbul'a gelen bir muhacir kızına karşı duyduğu aşk hikâye edilir. Konuyu, tasavvufî motiflerle de zenginleştiren yazar, Halis Efendi'nin

---

ce ve binlercesini halka dağıtarak "İşte; bizi kurtaracak adam budur!" demek istiyordu. Halbuki o sıralarda İngiliz politikasına bel bağlamak, Bulgar süngüsü ucundan şifa dilenmek gibi bir şeydi. Zira her şey bu devletin Moskof imparatoruyla birlikte Balkan ittifakının başlıca desteği ve belki de düzenleyicilerinden biri olduğunu isbat ve ilân ediyordu". (*Hükûm Gecesi* s. 227).

[11] Samiha AYVERDİ, *Mesihpaşa İmamı*, İstanbul 1974, 222 s.

şahsında islâmın özünü anlamamış bulunan medrese softalarını yerer. Ancak bu yerginin itidâl ölçüsünü aşmadığı görülür.

Romanın Özeti

Namaz vakitlerinde, Zincirlikuyu'daki evinden, Mesihpaşa camiine yürüyerek gelen Halis Efendi, kırk yaşlarında, yakışıklı biridir. Çevresiyle pek ilgilenmediği, içe dönük biri olduğu için mahalleli ona "Keskin İmam", "Mızmız İmam" veya "Gelin İmam" lâkabını takmıştır. İş ve ev sorumluluğunun fazlasıyla idrâkinde olan ve hayatını bu iki mekân arasında merkezileştiren imam, gün geçtikçe, hiç de alışık olmadığı bir hayatın içine sürüklenir. Babası Rakım Efendi'den verasetle aldığı Mesihpaşa camii, az cemaati yüzünden insandan çok hayvanların özellikle kuşların uğrak yeri olmuştur. Cami'nin temizlik ve bakımıyla ile görevli bulunan müezzin Salim de bu işten ziyâde ticaretle ilgilidir. Onunla münakaşaya girmek istemeyen imam daha çok marangoz Tahir'in şerrinden korkmaktadır. İçki içip sağa sola-bilhassa Halis Efendi'ye sataşan Tahir, imamın gözünde cehennemlik biridir. Ayrıca, cami'in çevresinde imamın anlaşabileceği fazla insan da yoktur. Bundan dolayı Halis Efendi, namaz vakitleri dışında buralara pek uğramak istemez, ekseriya evde kalır. Onun huysuz mizacına tahammül edenler arasında ev halkı başta gelir. Karısı Gülsüm, oğulları Abdullah ve Zahid ile kızı Zehra, yıllardır onun asabî mizacını idare etmeyi başarabilmişlerdir. Fakat, Halis Efendi, son zamanlarda evde bazı değişikliklerin olduğunufark eder ve bundan da hiç hoşlanmaz. Tıbbiyeyi okuyan Abdullah, arkadaşlarını eve getirip uzun süren toplantılar yapmakta, babasına karşı ukalaca davranmaktadır. Kendini garplılaşmak isteyen bir şarklı olarak gören Abdullah'ın bu tarz davranışları, imamı fazlasıyla üzer. Büyük oğlunun sahip olduğu "çıfıt" fikirlerin Zahid'e bulaşmamasına çalışır. Oysa Zahid, kendini süflî bir hayata kaptırmıştır ve farkında olmadan gittikçe bir batağa saplanmaktadır Kızı Zehra ise evde gizli gizli keman çalmaktadır. Bütün bunlar, Halis Efendi'nin evine karşı olan bağlarını yavaş yavaş gevşetir.

Nihayet, imamın hiç beklemediği bazı değişiklikler olur. Balkan savaşıyla birlikte yaşanan olağan üstü durum, kısa zamanda Halis Efendi'nin bulunduğu camide de kendini gösterir. İstanbul'a akın eden muhacir kafileleri, zafer ümidi bekleyen yüzbinlerce insanı hayal kırıklığına uğratmıştır. Şeh-

rin diğer cemileri gibi Mesihpaşa camii de muhacirlerin barınmasına ayrılır. Cami'in son cemaat yerine yerleştirilen muhacirlerin yarıdan fazlası hasta ve bakıma muhtaçtırlar. İmam, önceleri bunlarla fazla ilgilenmez, ancak mazlum insanların yürek paralayıcı durumları kısa zamanda onu da yumuşatır.

Bu arada, harp başlamadan önce ortalarda gözükmeyen Tahir geri dönmüştür. Abdullah ise savaşa katılmak için askere gitmiştir. Çevresine, özellikle Halis Efendi'ye karşı çok saygılı davranmaya başlayan marangozun bu davranışı etrafta hayretle karşılanır. Marangozla daha yakından ilgilenen Halis Efendi, onun tasavvufa meylettiğini farkeder. Ancak, ısrarına rağmen, onu etkileyen ve "dost" diye methettiği insanın adını öğrenemez.

Havaların soğumasıyla birlikte, muhacirlerin durumları daha da kötüleşir. Hasta sayısı artar. Yiyecek, giyecek sıkıntısı had safhaya ulaşır. Durumu üzülerek izleyen imam, yavaş yavaş onlarla ilgilenmeye başlar. Aslında, onun bu ilgisinin artmasına güzel bir muhacir kızı sebep olur. Bir sabah alacakaranlıkta farkettiği bu güzele gönlünü kaptıran imam, artık cami'de daha fazla kalmak için çeşitli bahaneler bulur. Hasta bir muallimin kızı olan Hediye, kendileriyle yakından ilgilenen Halis Efendi'ye karşı içten davranmaktadır. Özellikle hasta babasına karşı gösterdiği alâka, genç kızın imama bağlanmasına yol açar. Babasının ölümünden sonra ise bağlılığını bir güven ve minnet duygusuyla devam ettirir.

Balkan savaşının mağlubiyetle sonuçlanması ve şiddetli kış yüzünden gittikçe ağırlaşan şartlar, muhacirlerin durumunu adamakıllı güçleştirir. Askerden dönen Abdullah ve arkadaşları muhacir ailelerin evlerde barınmasını sağlamak için karar alırlar. Halis Efendi, bu karara bir yandan sevinmekte öte yandan da tedirgin olmaktadır. Gerçi böylece ideoliye'yi ve annesini kendi evine alıp sevdiğine dahayakın olacaktır. Ancak Abdullah'ın genç kıza karşı nasıl davranacağını bilememektedir.

Nitekim, bir süre sonra korktuğu başına gelir. Hediye, Abdullah'ın kendisiyle fazlaca ilgilendiğini farkeder. Bu ilgi karşısında kayıtsız kalan Hediye ilerlemiş yaşına rağmen kendini Halis Efendi'ye daha yakın bulur. Neticede Gülsüm hanımın ölümcül bu karşılıklı sevgi yumağı bir hastalığa yakalanması ve Abdullah'ın da aradan çekilmesiyle çözülür ve Halis Efendi, Hediye ile evlenir.

Savaşın romanda işleniş tarzı

Romanda sözkonusu olan savaşın kendisi değil, cephe gerisinde cereyan eden bazı hadiselerdir. Bunlar ölüm, mezalim ve muhacerettir. Bilindiği gibi savaş sonrası yüzbinlerce Türk yollarda kısıla kısıla İstanbul'a göç etmek zorundakalmıştır. Çoğu hastalıklı olan bu insanların barınma ve beslenmesi o günlerde yaşanan bir başka faciadır. Buna bir nebze de olsa çözüm bulmak için şehirdeki bazı camilerin muhacirlere tahsis edilmesi yoluna gidilmiştir. İşte Samiha Ayverdi, bu hadiseyi romanına bir epizot olarak sokmuştur. Halis Efendi ile muhacir kız arasında kurulan aşk alâkası ile de esere bir çeşit romanesk boyut kazandırılmıştır.

Savaşların ilgili bölüm (s. 139 vd.) şu satırlarla başlar:

"Artık kahvenin de, sokağında, evin de ağzında çiğnediği tek lokma, muharebe lâfı idi. Yürekler dar, bakışlar kuşkulu, yüzler asık ve endişeli idi. Kâh ortadan kâh kulaktan kulağa alınıp verilen havadislerde de ne zehir var ki, dinleyenleri ağulayor, berbat ediyordu. Düşman el ele vermiş, yuvarlandıkça büyüyen bir çığ gibi sınırları atlamış, yaklaşıyor, boynuna yaklaşıyordu." (s. 139)

Bu dehşet, muhacir kafilelerinin İstanbul'a akın akın gelmesiyle daha da artar. Eserde bu göç şöyle nakledilir:

"Artık Selânik, Manastır, Üsküp, Serez, hülâsa bütün Rumeli kan, ateş, izdırap, feryat ve sefalet içinde yüzlerce kulden gelerek bir akışla Edirne'den içeri dalıyordu. Fakat bu canı boğazına gelmiş göçkün selinin anlattığına göre, heman dörtte üçü, ana nehre ulaşmadan yollarda haltalanıyor, bir avuç kanlarındöküp oldukları yerde canlarını veriyorlardı. Kurtulanlar ise, geçtikleri yerleribasarak ilerilere akıyor ve ne tarafa uğrarlarsa oradan da kendilerine katılan bir kol bularak büyüye büyüye İstanbul'a dökülüyorlardı." (s. 141)

Kısa zaman sonra, Mesihpaşa camii avlusuna yirmiye yakın muhacir ailesi yerleştirilir. Bunların çoğu hasta ve yaralıdır. İmam, onları toplu bir mazbata yazarak hastahanelere göndermeye çalışsa da muvaffak olamaz. Zira bütün hastaneler doludur. Muhacirler arasında cemaatle namaz kılanların bulunması, Halis Efendi'yi sevindirir. Daha sonraları bunların arasından bazılarıyla ahbap olur. İmamın en fazlailgilendiği insanlardan biri Hüsmen Ağa'dır. Eski bir çiftlik kâhyası olan Hüsmen Ağa'nın çocukları Bulgarlar tarafından vurulmuş, karısı da yolda ölmüştür. O bütün bu acılara rağmen sarsılmaz bir

tevekkülle hayata bağlanmıştır. Onun yanıbaşında iki oğlunu kaybeden ve durmadan ağlayıp sızlayan bir tütün taciri ile karısı vardır. Ayrıca, cami'in cümle kapısı yanına yerleşmiş bulunan, hasta bir köy muallimiyle karısı ve kızı da Halis Efendi'nin alâkasını çeker. Onlarla yakından ilgilenir.

Kışın ağır şartları altında, muhacirlerin durumları iyice kötüleşir. Peştemal, çuval ve hasırlarla çevrelenmiş derme çatma odalar içinde binlerce insan yaşama savaşı vermektedir. Ömür boyu askerlik nedir bilmemiş, hiçbir harbe katılmamış olan imam, bu elîm manzara karşısında insanlığından utanacak bir raddeye gelir:

Camiin sokak merdivenlerini çıkıp harime girince ilk nemakın altında genç bir kadınla, biri altı aylık öteki üç yaşlarında iki çocuğu vardı ki, bir gün kadın küçüğe bulamaç yedirmiş ve ağzını silmek için bez almaya dönünceye kadar, üç yaşında olan büyüğü, imrenip de kendisine pay düşmeyen bu artığı, kardeşinin dudaklarından yalayıvermişti. En hazini, sabretmesini bilen engin bir adam iradesi göstererek bu kadarla iktifa etmiş ve anasını dahası için zorlayıp üzmemişti. Hele muhacirlerden kimsesiz biri ölünce kalan eşyanın diğerleri arasında taksimi Halis Efendi'ye pek dokunuyordu. Avlunun orta yerinde bir eşya kalabalığı görünce yüreği oynar ve namazı kıldırdıktan sonra sağına soluna bakmadan Tahir'in dükkânına sığınırdı. Eşya da ne eşya idi. Bir kırık testi, bir mangal borusu, bir çinko tas, kirli, yüzsüz bir yorgan, çul ve çuval gibi ele alınmaz şeylerdi. Fakat kimsenin dönüp yüzüne bakmayacağı sandığı bütün bu eşya o kadar çabuk kapışılırdı ki, işe başladıktan beş dakika sonra ortada bir kırık maşa bile bulunmazdı. Ne olacak, insanoğluna yaşadığı kadar her şey lâzımdı. Kimbilir bütün bu zavallılar nelerini nerelerde bırakmış da şimdi el artığına amuç açan birer dilenci olmuşlardı... (ss. 156-157).

Ancak bütün bu sefalet içinde imamı kızdıran hadiseler de olmuyor değildir. Özellikle sabah namazları kılınırken, cami dışındaki muhacirler arasında bulunan bir kadın, içli içli türküler söylemektedir. İmam buna çok sinirlenmekte ve kadının yaptığını edepsizlik saymaktadır. Yine bir sabah, namaz sırasında dışardan gelen:

Karim gurbet elde ateşi bende
Vermişim gönlümü sendedir sende

diye bağlanan türküyü duyar. Çok sinirlenir. Türküyü söyleyeni bulup azarlamak için hışımla dışarı çıkar. Ancak gördüğü manzara karşısında şaşkın kalır. Henüz alevlenmiş ocağın başında türkü söyleyen, hasta muallimin genç kızıdır. Onu daha önce hiç bu kadar yakından görmemiş olan Halis Efendi, ses çıkarmadan bir müddet seyreder. Gerek ortamın hazin romantizmi gerekse kızın söylediği içli ve yakıcı türkü imamı derinden etkiler. Uzun müddet hafızasından silinmeyen bu Rumeli türküsünü tekrar tekrar duymak ve hep onu söyleyeni görmek arzusuyla yanar. Muhacirlerle, özellikle hasta muallimin ailesiyle daha fazla ilgilenmeye başlar. Hatta, kızının dizine başını koyup dinlenmeyi adet edinmiş olan muallim, artık imamın da dizine kafasını koymaktadır. Bu yakınlıktan yalnız ana-kız değil, muallim de çok memnun olur. Fakat yine böyle bir dinlenme sırasında, muallim imamın dizindeyken ölür. Bu hadise genç kızı ve annesini çok sarsar. Artık güvenebilecekleri bir yakınları kalmamıştır.

Halis Efendi, ilerlemiş yaşına rağmen genç kıza karşı duyduğu muhabbetten dolayı uzun zaman kendine gelemez. Mahallenin sarhoş Tahir'i nasıl yere göge sığdıramadığı bir dostun âşığı olmuşsa o da Hediye'nin aşığı olmuştur. Gülsüm Hanım onun davranışlarından ve geceleri sayıklamalarından nasıl bir sevdaya tutulduğunu anlar. Nitekim, muhacirlerin evlere alınmaya başlanmasıyla birlikte Gülsüm Hanım, imamdan, Hediye ve annesini getirmesini ister. Halis Efendi, daha sonraları, karısının her şeyden haberdar olduğunu fark eder. Birgün, oğlu Abdullah, imama annesinin hasta olduğunu, çok az vaktinin kaldığını söyler. Babasından Hediye ile evlenmesini ister. Ancak Gülsüm Hanım'ın ölümünden sonra bu evlilik gerçekleştirilmelidir.

C- Savaşın bir motif olarak işlendiği romanlar

Savaşın çekirdek veya çerçeve vak'a olarak değil sovolece bir motif olarak işlendiği romanlar da vardır. Bu romanlarda savaş genellikle kendisini bir zaman dilimi olarak belli eder. Kahramanların başından geçen vak'a veya vak'alara pek etki etmeyen savaş, kısır bir epizot halinde okuyucunun

karşısına çıkar. Özellikle, Balkan savaşı sonrasında cereyan eden harpleri konu alan romanlarda bunu görmek mümkündür[12].

Son devir Türk Edebiyatı'nın tanınmış romancılarından biri olan Halide Edip Adıvar, eserlerinde daha çok Milli Mücâdele yıllarını ele almıştır. Bunlarda, kısmen de olsa, İstiklal Harbı öncesinde yaşanan ve acıları uzun yıllar hissedilen savaşlara da yer verilmiştir. 1922 yılında yazdığı *Ateşten Gömlek*[13] adlı romanda, yazarın Balkan savaşını bir epizot olarak işlediği görülür. Romanın asli şahsı Peyâmi'ye silah talimi yaptıran Mehmet Çavuş, vaktiyle Bulgar çetelerine karşı vuruşmuş, Makedonya'daki ihtilâl hareketlerine katılmış tecrübeli bir milistir. Önceleri Anadolu'daki Milli Mücâdele hareketini destekleyen Mehmet Çavuş, daha sonraları bu harekete karşı cephe alır. Ancak, Konya ihtilâlini bastırmaya giden kuvvetler tarafından yakalanarak idam edilir. *Ateşten Gömlek*'teki bu epizot dışında, Balkanlarda yapılan mezalimi protesto etmek amacıyla Darülfünun'da toplanan kadınların konferansı da, yine söz konusu savaşla alâkalı küçük bir motiftir.

Orhan Hançerlioğlu, *Ekilmemiş Topraklar*[14] romanında bir Anadolu köyünün 1876-1937 yılları arasındaki 60 yıllık dönemde yaşadığı olayları konu etmiştir. Devamlı süren savaşlar yüzünden köyde herhangi bir gelişme

---

[12]Balkan savaşı sonrasında cereyan eden savaşların edebiyata yansıması konusunda yapılmış çalışmalardan bir kaçı için bkz: Aytekin YAKAR, *Türk Romanında Milli Mücadele*, Ankara 1978; *Türk Dili*, (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı özel sayısı), nr. 298, Temmuz 1976; A. Halit CİNALİ, *Milli Mücadele Devrinde Türk Şiiri*,(1921-1922), İstanbul 1980 (İÜEF Yayınlanmamış Lisans Tezi, nr. T-2151); İnci ENGİNÜN, "Milli Mücâdele Devrinin Edebiyata Aksi", *Milli Kültür*, nr. 8-4-5, Ağustos-Eylül-Ekim 1980; *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I-II*, (Haz: M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman), İstanbul 1981; *Atatürk Devri Türk Edebiyatı I-II*, (Haz: M.Kaplan,İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman), Istanbul, 1981; İ. ENGİNÜN, "Edebiyatımızda Mehmetçik", *Milli Kültür*, nr. 41,Ağustos 1988; İ. ENGİNÜN, "Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksi", *M.Ü.Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr.2, Istanbul 1987; H. ARGUNŞAH, A.g.t.

[13]Halide Edip ADIVAR, *Ateşten Gömlek*, 11. Bs. İstanbul 1978. (Eser 1922 yılında *İkdam* gazetesinde tefrika edildikten sonra 1923 yılında kitap halinde yayınlanır. Bu konu hakkında bkz: ENGİNÜN, *A.g.e.*, s. 191 vd.)

[14]İstanbul 1954.

sağlanamamıştır. Köyün köklü ailelerinden Ömer Ağa'nın oğlu Murat da, gençliğini Balkan ve I. Dünya savaşlarında geçirmiştir. Onun iştirak ettiği Balkan savaşıyla alâkalı hatırında kalan tek şey, cepheye gidişi ve dönüşüdür.

Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* [15] adlı romanı yer yer Balkan savaşıyla alâkalı bir eserdir. Yazar tek ideolojik eseri olarak bilinen bu romanda, Ali Şahin adlı inkılapçı genç bir öğretmenin Sarıova kasabasında mutaasıplara karşı giriştiği mücadeleyi anlatmıştır. Roman kahramanlarından biri olan Tikveşli Cabir Bey de Balkan savaşı faciâları adeta bir "fixation" dur. Her yerde her vesileylle durmadan tekrarladığı şeyler Rumeli ve Balkanlar'daki mezalimdir:

Zalim düşman, memleketimizi çevirdi. Rumeli, insan kasaphanelerine döndü... Akasakallı ihtiyarların kulları, bacaklarını kesti,gözlerini kızgın şişlerle oydu... Ulemanın ağzına erimiş kurşun akıttı... Kadınların kesti memelerini, açtı karınlarını, çıkardı saçı bitmemeş çocuklarını dışarı... Ana kuzusu müslüman yavrucağızlarını taktıkiyle şişlere... Yakıtı ateş üzerinde koyun kebabı kızartır gibi... Yanık insan yağlarının kokusu kapladı bulut gibi havaları. Geçilmezdi kafalara, ciğerlere, barsaklara basmadan...

Yakarlardı çiftlikleri, asarlardı ağaçlara delikanlıları, alırlardı su gibi kızlarımızı kucaklarına. Yakıp çıkıklarını bakarlar idi keyiflerine... Derelerden akardı müslüman kanları köpük köpük....(s.50).

Ona göre savaş yalnızca Balkanlı unsurlar tarafından kazanılmamıştır. Sadece onların savaşı değildir. Asıl düşman emperyalist olduğu kadar hristiyan olan Haçlı Avrupası'dır. Onun karşısında "hilâl" mutlaka muzaffer olmalıdır.

Orhan Kemal'in Bir Filiz Vardı[16], adlı romanında Balkan göçmeni bir ailenin, İstanbul'un kenar mahallerinde yaşadığı sıkıntılı günler işlenmiştir. Filiz, bu ailenin üç kızından biridir. Babasının içki ve kumar iptilâsı yüzünden aile sefalete düşmüştür. Filiz'in çalışarak eve para getirmesini ister. Romanda genç kızın bu devrede başından geçen hadiseler anlatılmıştır.

---

[15] İstanbul 1968.

[16] *Bir Filiz Vardı*, İstanbul 1965.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, *Sahnenin Dışındakiler*[17] adlı romanında Millî Mücadele yılları, İstanbul'da sözkonusudur. Romanda cephe olarak Anadolu, cephe gerisi olarak İstanbul anlatılmıştır. Konunun Balkan savaşıyla ilgisi, daha çok mekân ve insan yönüyledir. Yazar, savaş sonrasında İstanbul'a muhacir akınıyla birlikte şehirdeki mahallelerin dolayısıyla İstanbul'un değiştiğine temas eder:

Bu muhacirler arasında, doğup büyüdüğü toprakların özlemiyle yaşayan insanlara da yer verilmiş olması, eseri Balkan savaşı motifini kendiliğinden bağlar.

...İstanbul mahalleleri otuz senede bir çehre değiştire değiştire yaşarlar ve günün birinde park, bulvar, yol, sadece yangın yeri, "hâli arsa" geleceğe âit çok zengin ve iç açıcı bir proje olmak üzere birden bire kaybolurlar. İstanbul mahallelerinin her nesil için yeni baştan denebilecek şekilde vücuda getiren bu yirmi-otuz senelik merhalelerinin her nesil için yeni baştan denebilecek şekilde vücuda getiren bu yirmi otuz senelik merhaleleri tarihî hadiseler hazırlarlar. Nitekim hadiseler sıkışınca bu gelişmenin de yürüyüşünü o nisbette artırdığını hepimiz görmüşüzdür. (ss.221-222).

Bir Mülkiyet Kalesi'nde[18] Balkan savaşı yine sathi olarak işlenmiştir. Eserde, Sultan Abdülhamid yıllarıda saray marangozhanesine giren Mahir Efendi'nin kalfalığa kadar yükselmesi ve ardından çıkan savaşlarla birlikte cepheden cepheye koşması anlatılmıştır. Yaklaşık 700 sayfa olan eserde, Balkan savaşıyla ilgili kısım 15 sayfa kadardır. Bu bağlantı kurularak tipik metinler uretecek Balkanlı unsurların ittifakı ve Osmanlı askerinin perişan olarak geri çekilişi üzerinde durulmuştur.

Emine Işınsu, *Azap Toprakları*[19] adlı romanında, 1950-60'lı yıllarda, Batı Trakya Türklerin yaşadıkları mezâlimi anlatmıştır. Balkan savaşına ise

---

[17]İstanbul 1973.(Tanpınar'ın bu ve diğer romanlarında işlenen savaş temi için bkz: İnci ENGİNÖN, "Sahnenin Dışındakiler" *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1966, ss. 199-205; İ. ENGİNÖN, "Tanpınar'ın Romanlarında Savaş", *M.ü. Türkîik Araştırmaları Dergisi*, nr. 1, Istanbul 1985, s. 287 vd.).

[18]Kemal TAHİR, İstanbul 1977.

[19] 12. Bs. İstanbul 1989.

çok kısa bir tarihî dönem olarak yer verilmiştir. Romanın asli kahramanlarında Bekir'in dedesi, milis kuvvetleri arasında bu savaşa katılmış ve Çatalca'daki muharebelerinde çarpışmıştır. Daha sonraki yıllarda bu günlere ait hatıralarını torununa anlatır. Bekir zaman zaman onun anlattıklarını hatırlayıp çocukluk günlerine döner. Roman, Yunanlıların zulmüne daha fazla dayanamayan bir grup Türk'ün Anadolu'ya kaçış maceralarıyla sona erer.

2. Romanlarda Yapı Unsurları ve Varlık Kategorileri[20]

A- Vak'a

Romanların ikisi hariç, diğerlerinin çekirdek vak'aları, aşk üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla bu eserlere savaş, çerçeve vak'a olarak geçmiştir. Çekirdek vak'a bakımından savaşla en fazla alâkası olan *Balkan Acısı*'nda savaş dönemi, öncesi ve sonrasıyla birlikte en geniş bir biçimde işlenmiştir. Roman, vak'alar dizisi ve çoğrafi mekân unsurlarının kullanımı açısından tarihi hakikatlere uygunluk gösterir. Romancı olayları, Balkanların tarihî ve sosyal yapısı içinde ele almıştır. Türklerin Balkanlara gelişi, Osmanlı dönemi toplum hayatı, daha sonra Türkler aleyhine değişen dengeler ve savaş öncesi yaşanan kargaşalar vs. Ayrıca, Batılı devletlerin emperyalist tutumları ve ajanları vasıtasıyla ülke içinde meydana getirdikleri karışıklıklar da işlenen konular arasındadır. Ancak bütün bu tâli olaylar üzerinde fazla durulması, bir noktada çekirdek vak'a olan savaşın arka plânda kalmasına yol açmıştır. Meselâ, Sabatay Sevilik hakkında verilen bilgiler, savaşın en şiddetli döneminde anlatılanlardan çok daha fazladır.

Balkan savaşının çekirdek vak'a olarak işlendiği *Bizim Köyün* adlı romanda savaşın kendisinden ziyade üzerinde durulmuştur. Eserin ilk bölümünde Balkanlarda yaşayan Türklerin günlük hayatı ve bazı gelenekleri

---

[20]Romanlarda yapı unsurları ve varlık kategorileri, şu eserlerdeki teorik bilgilere ve uygulamalara dayanarak incelenmiştir: M. KAPLAN, *Türk Edebiyatı üzerine Araştırmalar I*, İstanbul 1976; Berna MORAN, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul 1981; *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1983; Réné WELLEK-Austin WARREN, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Ankara 1983; M. KAPLAN, *Hikâye Tahlilleri*, 3. Bs. İstanbul 1986; Yukarıda zikredilen eseri dışında, Şerif AKTAŞ, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Ankara 1986; Philip STEVICK, *Roman Teorisi*, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara 1989.

tasvir edilmiştir. Kız alıp vermeler, ceyiz hazırlanması, düğün hazırlıkları düğün törenleri gibi adetler bu bölümde tanıtılmıştır. Böylece bölgedeki halkın yaşayış tarzı itibariyle Anadolu halkından farklı olmadığı gösterilmiştir. Bu bölümlerde, savaş öncesi yaşanan siyasî belirsizlikler de konu edilmiştir. Gençlerin ülke yönetiminde söz sahibi olabilmek için yaptıkları yurt içi ve yurt dışı faaliyetler bunlardandır. Romancı burada meseleyi iki zıt kutupta yorumlamaya çalışmıştır. Bunu da meşrutiyetçi gençlerle, Abdülhamit, daha doğrusu saltanat taraftarı muhafazakârları karşı karşıya getirerek sağlamıştır.

Savaşa ve şavaşın tesirlerine eserin son bölümlerine doğru yer verilmiştir. Burada çarpışma sahneleri fazla yer tutmaz. Buna mukabil zaman atlaması yapılacak savaşın tesirleri ön plâna geçirir. Bu suretle "Bizim Diyar" diye anılan ve düşman eline geçen vatan topraklarının kutsiyeti vurgulanır. Mecburiyet karşısında buları terkeden insanların çektikleri eziyetler ve duydukları vatan özlemi eserin dramatik yönünü artırıcı unsurlardır.

Balkan savaşını çerçeve vak'a olarak işleyen eserlerden ilki, *Mevtâ' Hükûm* 'dür. Halide Edib'in bu eserinde olaylar savaş döneminde geçer. Kasım Şinasi adlı kahramanın askeri tabip olarak cepheye gidişiyle, savaş motifi belirginleşir. Ancak kahramanın buradaki faaliyetleri hakkında fazla bilgi verilmemiştir. Sadece yaralı askerlerin ve hastalıklı halkın tedâvileri ile ilgili birkaç husus üzerinde çok kısa olarak durulur. Bunun dışında Kasım'ın İstanbul'a dönüp karısını morfinle öldürmesi Edirne'nin kurtuluşu gününe rastlatılmıştır. Bu raslantının adeta sembolik bir mânâsı vardır. Böylece Edirne' düşmandan, Kasım Şinasi kendisine ihanet eden hasta karısından, Sara hastalığından kurtulmuştur.

Reşat Nuri, *Akşam Güneşi* adlı eserinde savaş öncesi çete faaliyetlerine yer vermiştir. Eserin çekirdek vak'ası, Nazmi'nin baldızının kızı Julide'yle arasında geçen platonik aşktır. Gençliğinde Bulgar çeteleriyle yaptığı bir çatışma sırasında yaralanan ve bu yüzden askerlikten ayrılmak zorunda kalan Nazmi, M... adasında, eşiyle sakin bir hayat geçirir. Bu hareketli ve pervasız gençin yenemediği hastalığın başlangıcı Balkan çetecileriyle çarpışmalarda yaralanması ve iyi tedavi edilemeyişidir. Daha Avrupa'da tahsildeyken işlerin ne kadar karıştığını gören Nazmi orada Balkanlı subayların şovenist taşkınlıklarından Türkiye'yi bekleyen faciları sezinlemiş, dönüşte bir vesileyle Türk Milislerine katılarak Bulgar çetelerine karşı çarpışmıştır. Onu bu

aksiyona iten sebep memleketin içinde bulunduğu karışık durum olmuştur. Özellikle aynı duyguları paylaştığı arkadaşları onun hayatında büyük bir değişiklik meydana getirmişlerdir. Romanın I. ve II. Bölümleri'nde işlenen bu konu daha sonra terk edilmiş, ağırlık Nazmi-Julide ilişkisine kaydırılmıştır.

Savaşın cephe gerisindeki siyasî tesirlerinin en geniş şekilde işlendiği roman, *Hükûm Gazası*' dir. Yakup Kadri, hadiseleri gazeteci kahramanı Ahmet Kerim'in bakışı ile okuyucuya naklederken her şeyi kesin bir siyasi tenkit zaviyesinden geçmiştir. Ona göre savaşın başlaması ve hazin sonucu, İttihatçıların uyguladıkları basiretsiz siyasetin bir neticesidir. İç ve dış dengelerin iyice bozulduğu bu dönemde aydınların ve siyasîlerin ütopik fikirlere sahip olması ülke için en büyük talihsizliktir. Nitekim savaşın mağlubiyetle bitmesi ve vatan topraklarının düşman eline geçmesi bunun açık bir delilidir. Romancı eserinde bu hadiselere İttihat ve Terakki'nin siyasî faaliyetleri, hükümet değişiklikleri, muhalif grupların çalışmaları ile birlikte yer verilir. Ayrıca romanda Ahmet Kerimle ile Samiye arasında, sonu intiharla biten bir aşk macerasıda vardır.

Cephe gerisinde yaşanan hadiselerin işlendiği bir diğer eser *Mezâr Başı İmamı*'dır. Bu romandaki çekirdek vak'a, İmam Halis Efendi'nin bir muhacir kızına karşı duyduğu aşktır. Yazar bu aşkın doğuşunda, savaş sonrası yaşanan muhaceret hadisesini harekete geçirici bir motif olarak işlenmiştir. Ayrıca diğer muhaceretin sıkıntıları tâli hadiselerle de bağlantı kurularak ön plâna çıkarılmıştır. Özellikle romanın ikinci bölümünden sonra cereyan eden her şeye muhaceret faciası hakimdir. Barada tarihî bir vak'a, sosyal bir "vâka" şekline dönüşmüştür.

Bu tesbitler gösterir ki, Balkan savaşını konu olan romanlar vak'a kategorisi bakımından bir çeşitlilik ve zenginlik arzetmez. Bu itibarla savaş vak'ası veya vak'alar zinciri teferruata kadar inen tasvirleri haiz değildir. Umumiyetle sathîdır. Vak'aların hikayesinde de bazı kusurlar göze çarpmar. Özellikle yazarların çatışma veya savaş anlarının anlatılmasında bir acemilik içine düşüldüğü görülür. Vak'a zincirlerinde kopukluk, tahlil ve tasvirde genişletilemeyen çerçeve, eserlerde dikkatiçeken önemli noksanlıklar arasında sayılabilir. Bunu söylerken, sözkonusu romanlardan, savaşın aktüel bir

hadise değil, tarihî bir mazi hatırası olarak yer aldığını elbette ki unutmuyoruz.

B- Zaman

İncelenen romanlarda hikâye edilen vak'aların savaş öncesi, savaş yılları ve savaş sonrası olmak üzere üç dönemde anlatıldığını yukarıda belirtmiştik. Eserlerin bütününde vak'alar sınırları aşağı yukarı belirli bir tarihî zaman diliminde geçer. Savaş bu zamanı belirlemede en önemli faktördür. Meselâ, savaşa en yakın bir tarihde yazılıp 1917 yılında *Yeni Mecmua* 'da tefrika edilen *Mevlûd Hüküm* romanında vak'a, savaş öncesinde ve savaş yıllarında geçmiştir. Eserde daha çok psikolojik tahlil ve yorumlar üzerinde durulduğu için zaman unsuru da belirli bir ağırlıkla kullanılmıştır. Balkan savaşının şiddetlendiği dönemler eserde üzerinde fazla durulmayan yıllardır. Aslî kahraman Kasım Şinasi'nin bir anda cepheye gitme kararı vermesiyle birlikte savaşla bağlantı kurulur. Ancak Kasım'ın cephe faaliyetlerinde teferruata inilmediği için zaman akışında bir hızlanma göze çarpar ve birden Kasım geri dönüp karısını öldürür.

Mevlûd Hüküm 'den sonra savaşa yakın yıllarda yayınlanan bir diğer roman, Reşat Nuri Güntekin'in *Akşam Güneşi* 'dir. Bu romanda vak'a savaş öncesinden başlatılmıştır. Bu romanda zaman açısından diğer romanlarda rastlanmayan bir yaklaşım tarzının tercih edildiği görülür. Burada "aktüel zaman" değil, hatıraların nakledilmesi şeklinde bir mazi hikâyesi sözkonusudur. Böylece olaylar bir mazi koridorundan geçerek gün ışığına çıkarlar. "Hâl ve mâzi" arasındaki bu gidiş geliş "ferdî zaman"ı "tarihi zaman"a dönüştürür.

1908-1913 yılları arasında bir gazetecinin başından geçen hadiselerin anlatıldığı *Hüküm Gecesi* 'nde olaylar kronolojik denebilecek bir tarzda sıralanmıştır. İttihatçıların bu dönemdeki faaliyetlerinin ele alındığı eserde, tarihî zamanla itibarî zaman arasında bir ilgi kurulmuştur. Ahmet Samim'in öldürülmesi, Balkan savaşı, Babıâli baskını, Mahmut Şevket Paşa suikasti gibi tarihte yaşanan hadiselerin teşkil ettiği zaman dilimleri, itibari zamanla birlikte verilmiştir. Ahmet Kerim yalnızca şahit olduğu hadiseleri değil, aynı zamanda işittiği hadiseleri de nakletmiştir. Bundan dolayı hal ve yakın mazide cereyan eden vakalar, her iki zaman dilimi arasında gidip gelmelerle okuyucuya nakledilmiştir.

Mesih Paşa İmamı 'nda ise vak'a savaş yıllarında geçmiştir. Bu yıllarda şiddetlenen muhaceret cephe gerisinde büyük bir kargaşının doğmasına sebep olmuştur. Muhacir kafilelerinden İstanbul'a gelenler çeşitli camilere yerleştirilirler. Bunlar arasında Mesih Paşa Camii'ne yerleştirilenlerin çektiği ızdıraplar romanda teferruatlı olarak işlenmiştir. Şiddetli kışın muhacirler üzerin de yarattığı perişanlık kozmik zamanlar muhaceret arasındaki münasebetten değil. Bunun dışında, İmam Halis Efendi'nin bazı zaman atlamaları yaparsak hâlden mâziye ve mâziden hâle geçitiği görülür. Zamanın seyri ve temposu inişli çıkışlı bir grafik çizer.

Savaşı merkez olarak vak'aları safha safha tanzim eden ve zamanı en geniş ölçüde kullanan Yılmaz Gürbüz, romanında hadiseleri belirli açılardan ve yer yer fikrler planda ele almıştır. Bundan dolayı eserde zamanı bölen anî kesilmelere veya lüzumunden fazla uzatmalara rastlanır. Bununla beraber aktüel zaman ve kozmik zaman unsurlarının yerli yerinde kullanıldığı görülür. Yazar, ayrıca zaman-vak'a arasındaki münasebetin kopmamasına dikkat etmiştir. Meselâ, meşrutiyet yılları anlatılırken bir fon gibi o dönemle ilgili hadiseler yer yer ön plâna çıkarılmıştır.

Sevinç Çokum, *Bizim Diyar* 'da zaman dilimi olarak "mazi" üzerinde fazlaca durmuştur. Daha çok yaşlı insanların hayal ve düşünceleriyle nakledilen mazide, Balkanlar ve Rumeli'nde yaşanan eski günlerin güzellikleri aile getirmiştir. Eserde anlatılan bazı muhayyel vak'aların bu zaman dilimi içinde verilmesi onların bir daha yaşanmamak üzere geçmişte kaldıklarını belirtmek içindir. "O sabah", "o yaz", "akşam vakti" gibi kozmik zamana ait unsurlar hep savaş öncesi yaşanan günleri belirlemek için kullanılmıştır. Ancak bunlarda belirleyici bir özellik yoktur. Zaten romancı zamandan çok hadiselerin cereyan ile meşgul olmuştur. Dolayısıyla vak'a zamanı da buna göre tesbit edilmiştir.

Savaş romanlarında zaman kategorisi bakımından yaptığımız bu tesbitlerden de anlaşılacağı üzere eserlerde cephenin sıcaklığını verecek, ateş karşısında bir anlatım yoktur. Bunun sebebi söz konusu romanlarda savaşın bir vesile, daha doğrusu bir çerçeve olması ve ağırlığın aksiyondan ziyade, duygu-düşünce ve karakter motiflerine kaydırılmış bulunmasıdır. Şiddetli savaş anları, cephe olayları, muharebe tasvirleri, çarpışmalara katılanların o "anlar" ve o "durumlar" içindeki psikolojik halleri, hülasa savaş halini

gösteren "act"lar bu eserlerde mevcut değildir. Savaş gibi bir kader saatının trajik anları ve o anların ümit, korku, bekleyiş, heyecan ve hatıraları gibi bir aksiyon kesâfeti ve derinliği olmayışı, bu romanlarda savaşı ancak bir motif, bazan da tâli bir motif haline getirmiştir. Bu itibarla sadece "zaman" açısından bile bu eserlere "cephe gerisi romanları" diyebiliriz.

C- Mekân

Balkan savaşıyla ilgili romanlarda mekânı, cephe ve cephe gerisi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Ancak bu romanların çoğunda mekâna fazla önem verilmediği, daha çok kahramanların faaliyetlerine veya duygu ve düşüncelerine temas edildiği görülür. Ayrıca eserlerin çoğunda dış mekâna iç mekândan daha çok önem verilmiştir. Cephede geçen hadiselerin, özelikle çatışma sahnelerinin anlatıldığı *Akşam Güneşi*'nde coğrafi mekân, Edirne ve civarıdır. Bunun dışında olaylar, Paris, İstanbul, ve M... adasında geçmektedir. Nazmi'nin İstanbul'da geçirdiği günlerde yaşadığı maceralar, uygun mekân tasvirleri ile işlenmiştir. Nazmi, Türk milis kuvvetlerine katıldıktan sonraki günlerini, Edirne ve civarındaki kırsal arazide geçirir. Buradaki çatışmalar genellikle ya bir dağ başında veya bir boğazda sürer. Komitacılara misilleme olarak Bulgar köylerini basan Türk milislerinin bu hareketlerine maruz kalan köylerin konumuyla ilgili her hangi bir bilgi verilmez. Yalnızca, Nazmi'nin yaralandığı son çatışma sırasında bulunulan mevki, tabii özelliklerini kapsayan kısa tasvirlerle okuyucuya tanıtılır. Meselâ, baskın esnasında bulunulan yer şu şekilde belirtilmiştir:

- Yirmibeş atlı taşlık bir yoldan dar bir dağ boğazına doğru ilerliyordu.

- Yolun bir köşesini dönünce, uzaktan bir vadi göründü. Onu geçtikten sonra sağ yamaçtaki bir köye varacak, geceyi orada geçirecektik.

- Sakin ılık bir akşamdı. Yeşil yamaçlar, günün son aydınlıkları içinde gülümsüyor gibiydi. (ss. 58-59).

Romanın iki sayfasında geçen mekânla ilgili bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi yazar, mekân üzerinde yoğun bir şekilde durmamıştır.

Ancak romanın bütünü böyle değildir. Özellikle M... adasında geçen günlerin ve burada yapılan ev üzerinde çok daha teferruatlı olarak durulduğu görülür. Bunun sebebi, adanın Nazmi ve ailesi için bir nevi inziva sayılması

ayrıca iki insan arasında alevlenen aşk için en uygun bir mekân şeklinde tasavvur edilmesidir.

Çekirdek ve çerçeve vak'alarda savaşı en teferruatlı bir şekilde işleyen *Balkan Aksı* 'nda mekân, Küçük Balkan diye adlandırılan ve müslüman Türklerin yoğun bir şekilde yaşadıkları bölgedir. Uzun yıllar boyunca civarda yaşayan gayri müslimlerle gayet iyi anlaşan yöre halkı daha sonraları hiç beklemedikleri bir durumla karşılaşırlar. Etraflarında bulunan ve dost bilinen insanlar, onları tahkir eder, topraklarından kovmaya çalışırlar. Rum ve Bulgar gençlerinden oluşan çeteler köyleri basıp, evleri yakar ve namusa tasallut ederler. Kapılarında hizmetkârlık yapan çingeneler bile bundan cesaret alarak Türklere karşı küstahça davranırlar. Türklere karşı hasmâne davranananların tek gayeleri vardır: O da Türkleri yıllardan beri vatan bildikleri topraklardan sürüp atmak. Yunan Megoloideası, Sırp ve Bulgar milliyetçiliğiyle kızışan yöre halkı hıristiyan fanatizminin de kudurttuğu bir kinle ile iyice çığırından çıkar. Savunmasız insanlara akla hayale gelmedik zulümler yaparak haklılıklarını isbata çalışırlar. Yaşadıkları baskıya daha fazla dayanamayan Türkler, bulundukları yerleri terk edip kasabalara, şehirlere yerleşmeye başlarlar. Selânik, Serez gibi çoğunluğun Türk olduğu yerlere gidenler, bu defa da Yahudi ve Rum tüccarların ekonomik ablukasıyla karşılaşırlar. Bulgar çetelerinin baskıları yüzünden mahsulünü değerlendiremeyen köylüler gibi esnaf ve tüccar da iflas eder. Sıkıntıları gün geçtikçe artan Türkler son çare olarak ana vatana sığınmak zorunda kalırlar ve bu amaçla akın akın İstanbul'a gelirler.

Hadiselerin geçtiği yerlere göre oldukça geniş ve değişik mekânların kullanıldığı eserde, iç mekândan ziyâde dış mekâna ağırlık verilmiştir. Eserde tercih edilen anlatım tarzı tasvirden ziyade gösterme esasına dayandığı için mekânda fazla teferruata inilmemiştir. Bundan dolayı cephede cereyan eden bir kaç hadise anlatılırken mekândan çok vak'anın sonuçları üzerinde durulmuştur.

Aynı tarz bir mekân kullanımı *Bizim Diyar* 'da da görülmektedir. Savaş öncesi Türklerle meskûn toprakların teferruatlı tanımı yapılmamıştır. Bu yerlerin tanıtımında kırların kekik, bahçelerin çiçek kokularıyla dolu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca mekâna canlılık veren insanların birbirleriyle olan ilişkileri de esere değişik bir renk kazandırmıştır. Romancı eserinde muhaceret

temi üzerinde fazla durarak, kaybedilen toprakların önemini anlatmak istemiştir. Burada yıllardan beri muhacir kafilelerinin akınına uğrayan Anadolu- özellikle İstanbul- sığınılacak tek mekândır. Daralan ülke topraklarıyla birlikte binbir felâketi barındırmaya çalışan İstanbul'un perişanlığı her halinden belli olmaktadır. Hastahaneler, camiler, vakıf binaları tıka basa göçmenlerle doludur. Bunların çoğu yaşlı ve hastadır. Nitekim, önce de belirtildiği gibi, Gülsüm Ana ve yanındakiler büyük güçlüklerle barına bilecekleri bir tekke odası bulurlar. Burada dar mekân söz konusudur ve onlar bu mekânda oldukça sıkıntılı günler geçirirler. Onların çektikleri bu acılar, adeta dört bir yandan düşman işgaline uğramış geniş Türk topraklarında yaşayan insanların acılarıyla özdeşleşir. Mekân-insan arasında kurulan bu dramatik ilişki eserin sonlarına doğru daha da yoğunlaşır.

Cephe ve cephe gerisinden söz edilmesine rağmen mekân üzerinde fazla durulmayan romanlardan biri de *Mevtud Hüküm*'dür. Eserin savaşla olan ilgisi, Kasım Şinasi'nin ani bir kararla cepheye gitmesiyle başlar. Burada askeri bir hastahanede görev yapan doktor, savaşın en şiddetli dönemlerinde bile bu görevini aksatmaz. Yanı başında patlayan toplar, uçuşan kurşunlar onu bu işi yapmaktan alı koymaz. Neticede, savaşın şiddetli bir döneminde düşman eline düşen Edirne'nin geri alınmasına kadar bu görevini sürdürür. Daha sonra tekrar İstanbul'a dönerek, karısını öldürür. Zaten eserde fazla geçmeyen harp ve onun tesirine maruz kalan cephe gerisi, yazarın gözünden kaçmış gibidir. Bunun asıl sebebi romanın kurgusunun aşk ve cinayet üzerine dayandırılmasıdır.

Mekân bakımından cephe gerisini işleyen romanlar *Mesih Paşa İmamı* ve *Hüküm Gecesi*'dir. *Mesih Paşa İmamı*'nın ilk kısmı İstanbul'un Fatih ve Zincirlikuyu semtlerinde geçen hadiselere ayrılmıştır. Savaşın ağırlıklı olarak işlendiği kısımsa ikinci bölümdür. Burada iç mekân üzerinde daha fazla durulmuştur. Bilindiği gibi büyük kitleler halinde İstanbul'a gelen Balkanlı muhacirleri yerleştirmek için yeterli yer bulunmayınca, bir kısım özel mekânlar bunlara tahsis edilir. Okullar, camiler bu mekânların başında gelir. Barış zamanı müslümanların ibadetgâhı olan camiler, savaşta muhacirlerin barındırıldıkları birer mekân halini alırlar. Bu iş için daha çok dış cemaat yerleri ve avlular kullanılmıştır. Çuval ve hasırlarla bölünmüş derme çatma odalarda yaşamaya başlayan mazlum insanların çoğu hasta veya güçsüzdürler. Hele bü-

tün şiddetiyle bastıran kış, adeta düşmanın yapmadığını yaparak çoğunun hastalanmasına veya ölümüne sebep olur. Romana adını veren Mesih Paşa Camii bu hadiseden önce fazla cemaati olmayan, bahçesinde hayvanların barındıkları dar bir mekândır. Muhacirler, cemaati az olan bu cami'ye her ne kadar canlılık kazandırmışlarsa da, bu canlılık bir çeşit ölüm atmosferi gibidir.

Hükûm Gecesi'nde hadiselerin geçtiği mekân İstanbul'dur. Eserin sonlarına doğru Ahmet Kerim'in Sinop'a sürgüne gönderilmesiyle mekân değişir. Yakup Kadri bu eserinde teferruatlı mekân tasvirleri yapmamıştır. Vak'aların akışıyla bir kaç çizgiyle veya sadece şekil yenileri zikredilerek ona göre İstanbul'un değişik semtleri romana girmiştir. Ahmet Kerim siyasî bir şahsiyet olduğu için mekâna da bu gözle bakar. Meselâ daha eserin başında Ömer Bey'in konağı şöyle tasvir ve tavsif edilir:

... Nişantaşı'nda sessiz bir konak bahçesinin yarı açık kapısı önünde idiler. Hasip Bey, alışık bir tavırla bu kapıyı itti. Üç defa ses veren bir küçük çanın altından bahçeye girdiler. Güz mevsiminin ilk kuru yaprak yağmurları ile yıllardan beri terk edilmiş bir yer halini alan bu bahçede Abdülhamid devrinin dillere destan olan ihtişamını hatırlatır hiçbir şey yoktu. Hafif bir iki devrim soluğu bu eski sadrazam konağının bahçesini hemen bir kaç yıl içinde İstanbul'un en bakımsız tekke ve türbe bostanlarına çevirmişti" (s. 9).

Genç gazetecinin mekâna gözle bakışı eserin sonraki bölümlerinde de kendini gösterir. Basın çevresi, İttihatçıların ve muhaliflerin siyaset çevreleri kendilerine uygun mekânlarla okuyucuya sunulur. Eserin sonlarına doğru yaşanan sürgün hadisesiyle Ahmet Kerim Anadolu'yu tanımak imkanını bulur. Bu tanışmanın üzerinde bıraktığı etki, İstanbullu bir aydının, memlekete olan yabancılığını bütün açıklığı ile gösterir.

Görüldüğü gibi romanların çoğunda vatan demek olan aslî mekânlarından zorla koparılmış insanların içinde bulundukları çaresizlikler anlatılmıştır. Bu bakımdan "Mekân-insan" arasındaki hissî bağların savaş zamanlarında daha da güçlendiği görülür.

Ç- İnsan

Edebî eserlerde varlık kategorilerinin başında insan gelir. Hayatta hakiki,edebiyatta itibâri varlık ve varoluş ancak insanla mevcut olup onunla

bir değer kazanır. Bu savaş romanlarında da böyledir. Her şey insanla vardır ve insan etrafında toplanmıştır. Büyük nisbetle savaş da insan zaviyesinden görülmüştür. Romanlarda canlandırılan insanlar veya şahıslar ya doğrudan doğruya veya dolaylı yönlerden Balkan savaşıyla ilgilidirler. Eserlerde savaşın tuttuğu yere göre kahramanların faaliyetleri genişler veya daralır. Bilhassa savaşın en geniş şekilde anlatıldığı *Balkan Aksu* buna örnektir.. Eserin aslî kahramanı Doğan Bey, sonra Osman, savaş yıllarında henüz gençlik dönemlerini yaşayan iki insandır. Bunların çevrelerinde cereyan eden hadiselere yaklaşımları ve katılımları oldukça farklıdır. Doğan Bey yıllar önce yaşadığı yerlerden ayrılmış ve tahsil için gittiği İngiltere'den tam bir Avrupalı olarak dönmüştür. Yanında getirdiği İngiliz sevgilisiyle zevk ve safa âlemlerine dalmışken, çevresinde cereyan eden hadiselerin hiç farkında değildir. Oysa bugünlerde ülkenin dört bir yanında baş gösteren karışıklıklar daha da şiddetlenmiş, özellikle Balkanlar kaynamaya başlamıştır. Doğan'ın da aralarında bulunduğu Jön Türkler grubu, bütün sorunların kaynağında Sultan II. Abdülhamid'i ve onun uyguladığı despotça idare tarzını görmektedirler. Sultan Abdülhamid ve onunu despotizmi ortadan kaldırılır, meşrutiyet ilân edilirse bütün karışıklıklar sona erecektir.

Nitekim yoğun faaliyetler sonucu 1908 yılında ilân edilen II. Meşrutiyet'in ardından yönetim bu genç aydınların eline geçer. Ancak devlet kademelerinin çeşitli mevkilerinde görev almalarına rağmen karışıklıkların bitmediği görülür. Düşündüklerinin ne kadar uygulanması imkansız şeyler olduğunu ve devletin gün geçtikçe daha hızlı bir şekilde parçalandığını görünce hayal kırıklığına uğrarlar. Romanın asli kahramanı Doğan Bey, aynı hayal kırıklığını ve ardından büyük bir değişimi yaşayan şahıslardan biridir. Bu bakımdan o, statik değil dinamik bir roman kahramanıdır. Ondaki bu değişimi II merhalede görmek mümkündür:

I. Merhalede:

* Balkanlı zengin bir ailenin oğludur,

* İktisat tahsili için İngiltere'ye gidip Jön Türk olarak geri dönmüştür,

* Yanında getirdiği İngiliz sevgilisiyle zevkinden başka bir şey düşünmeyen sorumsuz bir kişidir,

II. Merhalede:

* Çevresinde cereyan eden mezalim karşısında soydaşlarını korumaya çalışan biridir,

* Balkan savaşını katılıp kolunu kaybederek dönem bir gazidir,

* Bütün mal varlığı elinden alınmış ve vatanını terke mecbur bırakılmış bir muhacirdir.

Bu değişim merhalelerini on-onbeş yıl gibi kısa bir sürede yaşayan Doğan, şahsında pek çok Türk gencini temsil etmektedir. Zira, Balkan savaşının mağlubuyetle sonunçlanması, çelişik fikirlere sahip çoğu Türk gencinin kendini bulmasını sağlamış onlara yeni bir milliyet ve varlık şuuru kazandırmıştır. Bu eserde Doğan Bey üzerinde fazla durulması ve aslî kahraman olduğu için değildir. Aynı zamanda devrin genç bir Jön Türk tipin çarpıcı bir örneği oluşundandır.

Aynı romanda yer alan, fakat, Doğan kadar üzerinde fazla durulmayan bir diğer kahraman da Osman'dır. Osman başından beri dejenere olmamış bir tipi temsil eder. Duygu ve düşüncelerindeki samimiyet, karekterindeki saflık onun en mühim özelliklerindendir. Çevresindekilerle uyumlu, onları mantıklı bir şekilde tahlil edebilen, ancak tahsilli olmayışı yüzünden ifadede zorluk çeken biridir. Savaş ilân edilince cepheye koşan Osman'dan daha sonra hiçbir haber alınmaz.

Eserde bu iki kahraman dışında kalan bir grup şahıs daha vardır. Bunlar düşmanlar ve işbirlikçilerdir. İşbirlikçiler arasında devletin üst kademelerine kadar yükselebilen "hâin" ler vardır. Cephede düşmana tek kurşun dahi atmadan emrindeki birlikleri geri çeken ve panik doğmasına sebep olan Kel Tahsin Paşa bunlardan biridir. Bunların yanında yıllarca Osmanlı bayrağı altında yaşadığı halde devletin zayıflamasını fırsat bilerek ona karşı cephe alan insanlar bir hayli fazladır. Çoğu Rum, Yahudi ve diğer Balkanlı unsurlardan ibaret bu insanlar en küçük hadisede bile, müslüman Türklere saldırıp, onları vatanlarından sürmeye çalışırlar. Ayrıca bu gibi hadiseleri destekleyen ve altan alta körükleyen emperyalist Batı devletlerinin temsilcilerini de aynı grup içinde görmek lâzımdır.

Bizim Diyar'da bütün şahıslar savaşın tesirlerine maruz kalmışlardır. Bu şahıslar arasında özellikle Gülsüm Ana ve Rıfat dikkat çekici kahramanlardır. Daha küçük yaşlarda askerliğe karşı merakı olan Rıfat ailesinin de uy-

gun görmesiyle bu arzusuna kavuşur. O, meşrutiyet taraftarı genç bir zabit olarak İttihatçılar arasına katılıp ihtilâl için Niyazi ve Enver Beylere yardım etmeyi tasarlamaktadır. Ancak babası Ali Bey'e göre onlar devlete isyan edip dağa çıkmışlardır. Sonları hüsran olacaktır. Rıfat, babasını bu fikrinden vaz geçirmek için ona şunları söyler:

- Bu topraklar elden gidiyor baba, anlamıyorsun. Çayırın yeşili, ağacın meyvası, bu konağın sağlam çakılmış çivisi, ince ince akar sularımız, dönüp duran değirmenlerimiz sizi aldatmasın. Gayri, Ali Bey adı eskisi gibi titretmiyor kimseleri. Gözünüz alışsın iyice bakın. Müfettişler, yabancı komiserler ve zabitler, vatanlarımız Rumeli için oynanan oyunda elele vermişler. Ali Bey kimin umurundadır artık? (s. 137).

Ali Bey'in bütün engellemelerine rağmen kararından vaz geçmeyen Rıfat, ihtilâlcilere katılır. Romanın bu bölümünden sonra Rıfat hakkında fazla bilgi verilmediği görürülür. O kadar ki onun meşrutiyetin ilânında, Trablus ve Balkan savaşlarında ne yaptığı belli değildir. Ancak eserin sonlarına doğru Çanakkale harbine kaymakam olarak katılır ve yaralanır. Haydarpaşa hastahanesine nakledilirken yolda ölen Rıfat hakkında daha fazla bilgi yoktur.

Gülsüm Ana eserde dikkati çeken ikinci şahıstır. Varlıklı bir ailenin büyük kızı olarak ve çevresinde sevilip sayılan biridir. Eski Türk gelenek-lerini gayet iyi bilen, özenle yaşatan bu yaşlı kadının tek dileği, vatan topraklarındaki karışıklıkların sona ermesidir. Yıllardan beri bir arada, dostça yaşadıkları insanların birdenbire değişmesi ve düşmanca davranmaları ona azap verir. Herkes gibi o da bu kötü gidişi durdurması için ordudan yardım bekler. Bu amaçla Rıfat'ın askerî okula gitmesini ve vatanı müdafaa etmesini gönülden arzular.

Savaş sonunda Gülsüm Ana, ailesinin geride kalan fertlerini sağ salim İstanbul'a götürebilmek için çırpınır durur. Aile yolda Rum askerlerinin saldırılarına maruz kalır ve bir yığın çilenin hatırasıyla ezik, acı çeke çeke İstanbul'a gelir. Gülsüm Ana'nın göreceği felâketler, çekeceği çileler henüz bitmemiştir. Buradan İzmir'e giden yaşlı kadın I. Dünya savaşının başlayışına İzmir'in ve İstanbul'un düşmanlar tarafından işgal edilişine şahit olur. Bütün bu acıları içine sindiremeyen Gülsüm Ana, vatanın parça parça yok olması gibi kendini harap eder ve bu acılar içinde ölür.

Sevinç Çokum, bu kahramanlar etrafında topladığı vak'aları, tali kahramanlarla zenginleştirerek işlemiştir. Bunlar arasında ilgi daha çok akrabalık yoluyla sağlanmıştır. Ayrıca, Türk düşmanı bir kaç gayri müslime de eserde yer verilmiştir. Bunlar Mihail ve Kosta gibi daha önce Türklerle dost geçinen insanların nasıl birdenbire vahşileştikleri ve düşmanca davrandıkları gösterilmek istenmiştir.

Balkan Acısı ve *Bizim Diyar* dışında kalan romanlarda canlandırılan şahısların çoğu dolaylı yönden savaşla ilgilidir. Bunlardan *Mevlid Hüküm* 'ün kahramanı Kasım Şinasi, tahsilini Avrupa'da tamamlayıp 1910'larda yurda dönmüş bir doktordur. Çalışkanlığı ve dürüstlüğüyle kısa zamanda kendini çevresine sevdirir ve toplumda saygın bir yere ulaşır. Daha sonra gelişen hadiseler onu hastası Sara hanımla evlenmeye iter. Ancak daha önceki kocasından aldığı öldürücü ve ızdırap verici bir hastılığı taşıyan Sara'nın durumu Kasım Şinasi'yi hayli üzer. İşte bu sıralarda başlayan Balkan savaşı, bir noktada Kasım'ın bu sıkıntılardan kurtulup uzaklaşmasına bir vesile olur. Gönüllü yazılıp askeri tabip olarak cepheye gider. Fakat aklı fikri hep geride bıraktığı karısındadır. Bu günlerde gelen mektuplarda karısının kendisini aldattığını öğrenir. Zamanla şiddetlenen kıskançlık duygularına daha fazla tahammül edemeyen Kasım, 11 Temmuz 1913 gecesi evine gelerek karısını öldürür. Romanda daha çok ferdî duygular üzerinde durulduğundan, dışarda cereyan eden ve bütünüyle milleti ilgilendiren hadiselere fazla yer verilmemiştir.

Akşam Güneşi'nde vak'anın merkezinde bulunan şahıslar arasında, Balkan savaşıyla alâkalı olanlar sayıca fazla değildir. Nazmi, Türk milislerinin önderi Kaymakam Nusret ve Nazmi'nin harp okulundan arkadaşı İbrahim ön plândakilerdir. Nazmi, milis kuvvetlerine katılmadan önce gününü gün eden bir genç olarak okuyucu karşısına çıkar. Tam anlamıyla monden bir hayat süren Nazmi, arkadaşları arasında "salon zabiti" olarak tanınır. Bu haliyle o, vatan-millet kaygusundan uzak, şahsî zevkleri için yaşayan bir insan görünümündedir. Onun gerçekleri görmesi ancak tahsil için Avrupa'ya gidince şahit olduğu Türklük aleyhtarı hadiselerle başlar. Özellikle, milliyetçi Bulgar gençlerinin davranışları, buna mukabil Türklerin pasif kalışı onda bir nevi şuurlanma vücuda getirir. Osmanlı sınırları içinde uzun yıllardır yaşayan bu insanların Türkü saran bir ihanet çemberine teşkil ettiklerini yakından görür. Orada bulunduğu süre zarfında bu hainlere karşı mücadele veren Naz-

mi, daha sonra İstanbul'a geri döner. Bir müddet sonra Paris'e ateşe olarak tayin edilirse de bu göreve gitmeyerek Edirne'de faaliyet gösteren Türk milislerine katılır. Özellikle bu grubun lideri durumundaki Kaymakam Nusret Bey'in yaptığı konuşmalar, ondaki milliyetçilik duygularının daha da sağlamlaşmasına yol açar. Nazmi'nin çetelerle yapılan mücadelelerde aktif rol alması, onun salon zabitliğinden çıkıp daha şuurlu bir vatansever olmasını sağlar. En sonunda böyle bir çete çarpışması sırasında yaralanır ve eski sağlığına bir daha kavuşamaz. Doktorların tavsiyesine uyarak, askerlikten ayrılıp M... adasına yerleşir.

Eserde kısa bir şekilde işlenmesine rağmen önemli görev üstlenen şahıslardan bir diğeri, Kaymakam Nusret Bey'dir. Fizik bakımından ufak tefek bir yapıya sahip olan bu şahıs, Bulgar çetelerinin faaliyetlerini yok etmek maksadıyla bir araya gelen Türk milislerinin lideridir. Gerek milisler, gerekse halk arasında büyük saygı görür. Nusret Bey'in toplantılarda yaptığı konuşmalar onun meseleye ne derecede vakıf olduğunu gösterir. Bilfiil katıldığı baskınlar sırasında gösterdiği cesaret ve atılganlıkla isminden her yerde söz ettirir. Nazmi'nin de yaralandığı baskın sırasında şehit olan yirmi iki kişi arasında Kaymakam Nusret Bey de bulunmaktıdır. Onun bu şekilde ölümü, uğrunda can vermeyi göze aldığı mukaddes değerlere hayatı pahasına inandığını gösterir.

Yakup Kadri, *Hükûm Gecesi*'nde savaş yıllarında yaşamış tarihi şahsiyetleri, itibâri roman kahramanlarıyla birlikte canlandırılmıştır. Romancı olayların geçtiği dönemi panoramik bir yaklaşımla okuyucuya vermiştir. Romanın siyasî tarihle olan yakın ilgisi, kahramanların da gerçek hayatta yaşamış kişilerden seçilmesini gerektirmiştir. Eserde rastlanan tarihi şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Şehabettin Süleyman, Rıza Tevfik, Enver Paşa, gazeteci Ahmet Samim, İshak Sükûti, Tevfik Fikret, Süleyman Nazif, Ali Kemal, Prens Sebahattin, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Ziya Gökalp...

Yakup Kadri'nin öteki romanları gibi bu romanında da entellektüel bir bakış tarzının hâkimi bulunduğunu ve *Hükûm Gecesi*'nin bir "Devir Romanı" olduğunu sadece bu şahsiyetler göstermeye kâfidir.

Romanda yer alan bu şahsiyetlerbütünüyle Ahmet Kerim'in gözüyle ve hükümleriyle okuyucuya tanıtılmıştır. Meselâ, Şehabettin Süleyman'ın derbe-

der hayatı, Ali Kemal'in siyasi ve fikri faaliyetleri hakkında dikkat çekici bilgiler verilir. Şüphesiz bunlar romancının kahramanına aksettirdiği kendi kanaâtleridir. Ahmet Kerim, yalnızca şahıslarla ilgili verdiği hükümlerle kalmaz, bunlar dışında, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları da tesbite çalışır. Ancak bunlarda, bir müşahitin yapabileceği tesbitlerden öteye gidemez.

Diğer romanlarda rastlanmayan bir tip, *Mesih Paşa İmamı* 'nda işlenmiştir. Bir muhacir kızın karşılaştığı hadiseler ve romanın baş kahramını imam Halis Efendi'yle olan ilişkisi eserin çekirdek vak'ası içinde yer alır. Hastalıklı bir muallimin kızı olan Hediye, Balkan savaşıyla birlikte artan muhacir kafileleri arasında İstanbul'a gelir. Genç kızı alilesiyle birlikte yerleştirildikleri Mesih Paşa Camii avlusunda oldukça sıkıntılı günler geçirir. Hasta babasına bakmak için didinip durur. Bu sıkıntılı günlerde kendilerine en fazla yakınlık gösteren ve hasta babasıyla ilgilenen tek insan, caminin imamı Halis Efendi'dir. Genç kız onun bu yakın ilgisi karşısında kendini daha güvende hisseder. Zamanla, imamın genç kıza karşı gösterdiği yakın ilgi artar ve bir aşka dönüşür. Kışın şiddetlenmesi ve muhacirlerinin durumlarının gittikçe kötüleşmesi, çevrede yaşayan insanları bazı tedbirler almaya sevk eder. Bunlar arasında, evleri uygun olanların, yanlarına bir muhacir ailesi alması da vardır. Bu sıralarda babası ölen ve annesiyle yalnız kalan Hediye'yi imanın evine yerleşirler. Zaten, hastalıklı olan imamın karısı Gülsüm'ün vefat etmesi üzerine Halis Efendi sevdiği bu genç kızla evlenir.

Mevcut romanlar içinde sosyal psikoloji, grup psikolojisi veya grup davranışı da denilen vâk'aya yer verilmiş tek roman *Mesihpaşa İmamı* 'dır. Muhaceret hadisesini kollektif bir faciâ olarak yaşayan muhacirlerin durumu bu romanda başarıyla canlandırılmıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi romanların hemen hiç birinde savaşı bizzat yaşayan ve savaşı teferruatıyla aktaran insanlar görülmez. Canlandırılan şahıslar, cephedeki faaliyetlerinden çok, cephe gerisindeki yaşantılarıyla okuyucuya takdim edilmiştir. Oysa aslî şahısları savaşa katılan ve bizzat yaşayan roman kahramanları çok daha ilgi çekici olabilirdi. Özellikle, askerler, gazeteciler, askerî doktorlar veya münferit halk tiplerinden seçilecek kahramanla, savaşın insan ve millet hayatındaki mânâsını çok daha trajik bir şekilde ortaya koyarlar. Çünkü insanlığın hakiki trajedisi ve milletlerin trajik kaderi savaşta ve savaş meydanlarındadır.

D- Bakış açısı

Romanların yapı unsurları üzerinde buraya kadar yaptığımız incelemeden de anlaşılacağı gibi, savaşla ilgili dört roman vak'a, zaman, insan ve mekân yönünden birbirine oldukça yakındır. Bu yakınlığı bakış açısında (point of view) da görmek mümkündür. Bilindiği gibi bakış açısı, anlatım esasına bağlı eserlerde, olay örgüsünün teşkili (kurgu) yapı unsurlarının yerine göre kullanılması ve vak'ayı nakleden kişiye (veya kişileri) belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Bunun yanında, her hangi bir eserde yazarın fikrî ve siyasî temayülünü ve konuyu naklederken tercih ettiği tarzların,şahıs yaratma ve canlandırma usullerinin belirlenmesinde de bakış açısının tesbiti önemlidir.

Edebî eserlerdeki bakış açılarından bahsedilenlerin üzerinde önemle durdukları hususlardan biri, eserin hangi şahıs zamiri kullanılarak kaleme alındığıdır. Bu noktanın tesbiti, yazarın eseri ile olan ilişkisini belirlemek için şarttır. Romanlarda olaylar daha çok birinci tekil şahıs (ben) ve üçüncü tekil şahıs (o) kullanılarak nakledilirler. Vak'ayı birinci tekil şahıs ağzından anlatmak bazen sınırlayıcı engellere yol açar. Şayet anlatımda birinci tekil şahıs kullanılıyorsa, yazar, burada herşeyi bilecek durumda olmadığını ve ihtimallerin de bulunduğunu bilir. "Her şeyi bilen" yazar ise, vak'ayı üçüncü tekil şahsı kullanarak anlatabilir[21]. Bu en fazla tercih edilen bir anlatım metodudur. Burada yazar adeta dükümanter film ve resim gösteren bir konferansçı gibi eserini sergiler. Bunlar dışında hikâyede ele alınan vak'alar bazen değişik şahıslara yüklenerek anlatılır. Her ne kadar yazar bu metodla olaylara müdalale etmiyor görünüyorsa da, gerçekte olayları yöneten ve yönlendiren tek şahıs o dur.

Tesbit edebildiğimiz romanlar bakış açıları kadar tahkiye (narration) yönünden incelediğinde, yazarların genellikle iki tekniği tercih ettikleri görülür. Bunlar: a. Anlatıcı-yazar bakış açısı, b. Anlatıcı-kahraman bakış açısıdır. Bu iki teknik dışında kalan gözlemci-yazar, veya çok yönlü bakış açı-

---

21 "üçüncü kişi ağzından anlatılan romanda, yazarın kendini belli edişinin de dereceleri vardır. Bazen anlatıcı olarak ortadan silinebileceği gibi okurun dikkatini kendi üstüne çekecek kadar da gevezeleşebilir de". (MORAN, *Edebiyat Kuramları*, s. 49).

ları bu eserlerde kullanılmamıştır. Aşağıda romanları bakış açıları yönünden kısaca inceleyeceğiz.

a. Anlatıcı-yazar bakış açısı

Şüphesiz roman ve hikâye yazarı tahkiyenin odak noktası (focus of narration) bakımından merkezde bulunan yegâne şahıstır. Olay örgüsünün teşkilinde, kurgunun sağlanmasında, kahramanların seçimi ve yerine göre kullanılmalarında en önemli rol yazara düşer. Başka bir söyleyişle o, itibâri âlemin en hakim noktasında bulunan ve olayları nakleden kişidir. Anlattıklarını nasıl, nereden, kimden öğrendiğini söylemek ve belirtmek zorunda değildir. Hakim bakış açısıyla olayları gören ve yorumlayan kişi yazarın bizzat kendisidir.

Bu tarz bir bakış açısıyla yazılan romanlar arasında, *Akşam Güneşi* hariç, diğerlerini sayabiliriz. Meselâ, *Balkan Acısı*'nda diyaloglar ve iç konuşmalar[22] dışında bu tarz kullanılmıştır. Eserde, cümle teşkilinde tercih edilen şahıs sigası, 3. Tekil şahıstır. Olaylara müdahale eder veya vak'a zincirini teşkil ederken yazar kendisini açıkca belli eder. Ayrıca, eserle doğrudan ilgisi bulunmayan bazı olaylar üzerinde yer yer durulması, yazarın siyasî veya fikrî eğilimini de ortaya çıkarır. Ancak romancının bölgeyi ve tarihi olayları iyi bildiğini söylemek gerekir. Bu sayede hadiselerin arkasındaki sosyal ve psikolojik âmiller ve bunların insanlar üzerindeki tesirleri başarıyla ortaya konulmuştur.

Bizim Diyar romanında anlatıcı-kahraman bakış açısı, iç konuşma ve diyaloglar dışında kullanılmıştır. Fakat kahramanların aşağı yukarı birbirine yakın düşüncelere sahip olmaları ve bu düşüncelerini benzer şekilde ifade etmeleri bakış açısının tek yönlülüğünü ve darlığını göstermektedir.

Anlatıcı-yazar tekniğinin kullanıldığı *Mevlid Hikâyesi*'de gerek vak'anın seyrinde, gerekse kahramanların düşüncelerinin naklinde yazar hemen kendini belli etmektedir. Özellikle roman kahramanlarının düşünceleri, iç tahlil

---

[22] İç konuşmayla kastedilen husus, anlatım sırasında, yazarın aradan çekilip, aktarma görevini bırakmasıdır. Okura roman kişisinin zihni bir sinema şeridi gibi seyrettirilir. İç çözülme (iç tahlil) ise, anlatıcı-yazarın araya girerek duygu ve düşüncelerini okura anlatmasıdır. (MORAN, *Edebiyat Kuramları*, ss. 62-68).

tekniği kullanılarak verilmiştir. Romancının, olaylara ve şahıslara müdahalesi daha çok kahramanların düşünceleri noktasında yoğunlaşır. Eserin aksiyondan ziyâde psikolojik bir yapıya sahip olması, kurgunun aşk ve cinayet üzerine kurulması, romancının hakim bakış açısını kullanmada tesirli olur. Ancak, eserde anlatılan vak'anın geçtiği tarihi döneme fazla yer verilmeyişi ve hadiselerin arka plânına yeterince temas edilmeyişi bakış açısının sınırlığını gösterir. Meselâ, Balkan savaşının en şiddetli döneminde cephede bulunan ve Edirne'nin düşüşünü gören Kasım Şinasi, bütün bunlara rağmen, hadiselerden fazla söz etmez. Adeta, kendi duygu ve düşünceleri içine sıkışıp kalmış, dışardaki hadiselerden habersiz bir insan gibi okuyucu karşısına çıkar.

Aynı bakış açısının uygulandığı romanlardan biri de *Hükûm Gecesi*'dir. Yakup Kadri, siyasî- tarihî roman türünde kaleme aldığı bu eserinde, II. Meşrutiyet döneminde yaşanan bazı hadiseleri anlatmıştır. Daha romanın ilk cümlesinde, yazarın kullanacağı bakış açısını tesbit etmek mümkündür:

Bir akşam üstü evine dönerken şarkı ile karışık piyano sesini duyduğu andan beri köşe başındaki konağın önünden her geçişinde birkaç saniye durakdayıp içeriyi dinlemek Ahmet Kerim'in hayatında dayanılmaz bir alışkanlık yerine geçmişti. (s. 23.)

Buradan da anlaşılacağı gibi romancı insanı ve nesneleri teferruata inen bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Aynı tekniği vak'aların anlatımında da tercih edildiği ve anlatmadan ziyade göstermeye önem verildiği görülmektedir. Yazarın o dönemde cereyan eden hadiseleri ve aydınlar arasındaki görüş ayrılıklarını iyi bilmesi esere bir derinlik ve yoğunluk kazandırmıştır. Ahmet Kerim'in şahıslar ve olaylar hakkındaki düşüncelerinin aynı çizgide devam etmemesi, çatışma yaratan bir başka faktördür. Ayrıca romancının açıkca müdahalesi özellikle Şehabettin Süleyman ve Ali Kemal hakkında yapılan tenkitler denilebilir ki yazarın bakış açısını daraltmıştır. Eserde devrin siyasî olaylarına ve şahsiyetlerine ön plânda yer verilmesi bakış açısına da siyasî bir karakter kazandırmıştır.

Samiha Ayverdi, *Mesih Paşa İmamı* adlı eserinde, anlatıcı-yazar bakış açısını kullanmıştır. *Mevtâ Hükûm* 'de olduğu gibi, kahramanların konuşma ve düşünceleri hep bu teknikle okuyucuya sunulmuştur. Eserde işlenen vak'a, çok bilinen aşk üçgenine dayanmasına rağmen, asıl verilmek istenen husus,

kendini topum meselelerinden soyutlayan medrese softalarının yergisidir. Bu amaçla kaleme alınan romanda savaş ve tesirleri ancak ikinci bölümden sonra kendini gösterir. Muhaceret motifinin kısa ve çarpıcı tasvirelerle anlatılmasındaki başarı, yazarı, adeta vakanın merkezindeymiş gibi gösterir. Eser, özellikle cephe gerisinde cereyan eden olayları yansıtması yönüyle dikkat çekicidir. Çekirdek vak'anın aşka dayanmasına rağmen, şahısların savaşın tesirlerine maruz kişilerden seçilmesi ve tarihi gerçeklere uygunluğu, yazarın bakış açısının çok yönlülüğüne delâlet eder.

b- Alatıcı-kahraman bakış açısı

Bu tarz bakış açısının kullanıldığı tek roman, Reşat Nuri'nin *Akşam Güneşi* dir. Bu bakış açısıyla yazılan eserlerde vak'a, bir kahraman tarafından nakledilir. Kahramanın başından geçen hadiseler, hikâye veya romanda işlenen çekirdek ve çerçeve vak'aları oluşturur. Bu hadiseleri yaşamış olan kahraman, bir noktada, hatıralarını anlatır gibi, başından geçenleri okuyucuya nakleder. Bütün olaylar ve unsurlar, bu kahraman anlatıcının bakış açısına göre mânâlanır. Bazı romanlarda tek bir anlatıcı-kahraman olabileceği gibi, birden fazla da olabilir. Nihayet bu bakış açısı, başka her tarzdan ziyade "introspection"a, iç - gözlem ve tahlile müsâittir. Bunun için bu eserler bir çeşit "hatırat" tır. Reşat Nuri, bu eserindeki vak'ayı iki kahramanın bakış açısıyla okuyucuya sunmuştur. Bunlardan ilki, M... adasına tayini çıkan ve orada çok dikkate şâyan bir tiple karşılaşan Dr. Kemal'dir. Kemal, bu adada geçirdiği günlerde tanıdığı Nazmi'nin başından geçenleri okuyucuya anlatırken, adeta hatırat içinde hatırat nakleden birine benzer. Dolayısıyla çekirdek vak'anın dayandığı temel şahıs Nazmi'dir. Mütemadiyen onun anlatıklarına yer veren Dr. Kemal, zaman zaman araya girerek kendi müşahadelerini de nakleder. Bir başka husus bu romanda ağırlık aşk üçgeni ve ferdi duygulara dayandığı için, kahramanların duygu ve düşünceleri dışında kalan hususlara fazla yer verilmemiştir. Meselâ, çete mücadelelerinde yaralanıp hastalanan Nazmi, daha sonra kendisini bir aşk girdabı içinde bulur. Etrafında, hatta adanın dışında cereyan eden olaylarla hemen hemen hiç ilgilenmez. Bu yüzden aşağı yukarı aynı dönemlere rastlayan savaş ve onun vahîm sonuçlarından eserde hiç söz edilmemiştir. Tabii olarak bu, yazarın meselelere bakış açısıyla ilgilidir. Dolayısıyla diğer romancılarda görülen dar bakış

açısının bu eser için de var olduğu söylenebilir. Ancak burada "dar bakış açısı" ifâdesini konumuz olan savaş zaviyesinden kullanıyoruz. Elbette biliyoruz ki, zaman herşeyden önce hayattan, devirden ve insanlardan bir seçme, ayıklama, değiştirme, onları yeni bir perspektiften görme, hülâsa yeni bir dünya kurma sanatıdır.

3- Motif Kategorileri

Savaşla ilgili romanları varlık kategorilerini inceledikten sonra, bunları motif[23] kategorileri açısından da ele almak lâzımdır. Ancak burada bir hususu belirtmek yerinde olacaktır. O da, varlık kategorileri ile motif kategorileri arasında fazla bir farklılık olmamakla berâber, bu iki kategori edebî eserde birbirini tamamlayan estetik unsurlardır. Zira kendi içinde organik bir bütün olma özelliği taşıyan edebî eser, bu özelliğini doğrudan doğruya yapı unsurlarından ve motif kategorilerinden alır. Dolayısıyla bu organik yapıyı iyi anlayabilmek için söz konusu romanları motif kategorileri yönünden de tahlil etmek gerekir.

Danimarkalı Prof. Jansen (Edebî Sanat Eserinin Estetiği)[24]. adlı eserine dayanarak motif ve motif kategorileri hakkında şu bilgileri vermiştir: Bir sanatkârın herhangi bir olay, şahıs veya nesne karşısında kafasında ve ruhunda kendiliğinden doğan bir fikir, bir duygu bir hayal önce bir tohum gibi teşekkül eder. Motif budur.. Edebî eser ondan büyür ve gelişir. Prof. Jansen'e göre motif dört unsuru ihtiva eder:

a. Motif bir konudur.

b. Motif bir maksadı ifade eder.

c. Motif kendine uygun maddeyi-objeyi taşır.

ç. Motif ihtiva ettiği maddeyi şekillendiren irâdeye sahiptir.

---

[23] Motif: (Latince: Motivus: Hareket ettiren'den). Süsleme sanatlarında: sık sık tekrarlanan çizgisel süs. Güzel sanatlarda: Bir biçimin, bir grubun ve özellikle bir manzaranın konusu (*MEL*, c. 8, Istanbul 1972, s. 960). Resimde: Bir tablonun, bir figürün veyahut bir tezyini resmin esasını teşkil eden şekil ve unsur. Bir tabloda tasvir edilmek istenen fikir ki bu buna Fransızcada mevz'u (fr. sujet) da denir. (Celal Esad ASEVEN, "Motif" *Sanat Ansiklopedisi* c. 3, Istanbul 1950, s. 1465).

[24] F. J. Billeslov JANSEN, *Esthétique de Loeuvre d'art Littéraire*, Copenhauge 1948, ss. 13-60.

Edebî eserde genellikle tek bir motif hakimdir. Bunun yanında ikinci plânda kalan motifler de vardır. Motif teşekkül ettikten sonra, onu eser haline getirilmesi pratik bir iştir. Bu bakımdan bir edebî eserin tam şeklini alması iki safhada mümkündür:

1. Motif'in doğduğu "pré -lenguistique"(dil öncesi) safha ;

2. Eserin vücuda geldiği kompozisyon ve üslûp safhası.

Motifler hakim özelliklerine göre, üç ana kısma ayrılırlar:

I. Aksiyon motifleri, II. Karekter motifleri, III. Duygu ve düşünce motifleri.

Bu üç ana kısım, insanın ruhî durumuna göre de sekiz alt tabakaya ayrılır: 1. Hayret ve tecessüs (merak) motifleri, 2. Yüceltme motifleri, 3. Ümitsizlik motifleri, 4. Satir (mizah) motifleri, 5. Komik motifleri, 6. Hafif meşreplik motifleri, 7. Temaşa-seyir motifleri, 8. İtiraf motifleri.

Bir edebî eserde ana fikir veya hakim davranış tarzı, bu 3 ana kategoriden birinin içinde yer alan 8 alt grup motiflerinden her hangi biri demektir. Buna Türk edebiyatından bazı müşahhas örnekler vermek gerekirse şunları verebiliriz:

i- Namık Kemal'in Celâleddin Harzemşah piyesi, aksiyon motifine bağlı "yüceltme motifi" olarak vasıflandırıla bilir. Hemen bütün tarihi romanlarımız aksiyon ana motif kategorisinin şu veya bu alt motif kategorisi içinde yer alır.

ii- Reşat Nuri'nin "Bir Kadın Düşmanı" romanı, Karakter motifine bağlı "ümitsizlik" motifini ifâde eder. "Değirmen " romanı yine karakter motifine bağlı "satir" kategorisi içinde yer alır.

iii-Halit Ziya'nın "Mâi ve Siyah", Yakup Kadri'nin "Yaban", Tanpınar'ın "Huzur" romanları duygu ve düşünce motifinin hakim olduğu bir "ümitsizlik" motifinden doğmuştur.

Diğer yapı unsurlarıyla birlikte organik bir bütünlük oluşturan motifler, edebî eserin hem yapısını hem de değerini tesbitte önemli rol oynarlar. Bundan dolayı eser üzerine yapılacak incelemelerde öncelikle onun hangi ana motif kategorisine girdiğinin tesbiti gerekir. Daha sonra da bu motifin, yukarda belirtilen 8 alt kategoriden hangisiyle daha fazla iligili olduğu bulunmalıdır. Bütün bu yapılanlardan sonra, o eserde işlenen hakim motif (motif dominant) belirlenmiş olacaktır.

Prof. Jansen'in motif kategorileriyle ilgili bu tesbitlerini benzer bir şekilde Prof. Stevick'de de görmek mümkündür. Prof. Stevick'e göre anlatıma dayalı bir edebi eserî, yukardaki yapı unsurları dışında; "Olay yapıları" (plots of action), "Karekter yapıları (plots of character) ve "Düşünce yapıları"(plots of thought) olmak üzere üç guruba ayırmak mümkündür. Olay yapılarındaki sentezleyici unsur, ani veya tedrici olarak tamamlanmış bir değişim sürecidir. Bu süreç içinde, roman baş kişisinin (protagonist) durumunda, karekter ve düşünce unsurlarının da etkisiyle tam bir değişme olur. Karekter yapılarında temel ilke roman baş kişisinin ruh yapısındaki değişme sürecidir. Bu değişme süreci, olaylar dizisinde somutlaştığı gibi, karekterin duygu ve düşüncelerinde de açıkca ifâdesini bulur. Düşünce unsurunun hakim olduğu yapılarda ise karekterin yaşadığı değişme süreci, önce onun düşüncelerinde kendini gösterir. Bunun sonucu olarak da duygularında, karekter veya olaylar dizisi tarafından tayin edilip, yönlendirilerek tamamlanır.

Balkan savaşıyla ilgili romanlar sadece savaş veya savaşın tesirleri zaviyesinden ele alınarak, motif kategoriyleri bakımından şöyle incelene bilirler.

A- Aksiyon motifleri

Aksiyon motifleri yönünden en zengin roman, Yılmaz Gürbüz'ün *Balkan Aksisi* adlı eseridir. Romanda yalnızca savaş döneminde cereyan eden olayların anlatılmasıyla yetinilmemiş savaş öncesi ve sonrasında meydana gelen pek çok hadiseye de yer verilmiştir. Aksiyon motifleri üç harekete dayanır. Bunlar, mezalim, çatışma ve muharceret hadiseleridir. Daha eserin ilk sayfalarından itibaren bir rüyadan yola çıkan yazar, çekirdek vak'aya geçmeden önce, mezalim motifiyle bir nevi giriş yapmıştır. Ebe Ziba Nine'nin gördüğü kanlı gelinlik, adeta yıllar sonra baştan başa kana bulunan Balkanların bir habercisi gibidir. Eserin ilerleyen sayfalarında yaşanan diğer mezalim sahneleri okuyucuda, hayret ve merhamet duygularını uyandıracak mahiyettedirler. Bu hadiseler arasında "Mezalim Tetkik Heyeti"nin faaliyetleri ve bir cinayete karışmaları da merak unsurunu sağlayıcı aksiyon motifi şeklinde karşımıza çıkar.

Mezalim unsuru kendisiyle beraber çatışma unsurlarını da getirmektedir. Bu çatışmalarda karşı karşıya gelen Balkanlı gayri müslimler ile, müslü-

man Türkler, yüzyıllarca birlikte yaşayan ve tek bir devlete mensup bulunan halklardır. Ancak yıllar sonra ortaya çıkan milliyetçilik faaliyetleri ve bölge üzerindeki çıkar çatışmaları bu insanları birbirine düşürmüştür. Arkalarında Osmanlı'yı parçalamak isteyen emperyalist devletlerin maddi ve manevi güçlerini bulan gayrimüslim ahali çeteler kurarak savunmasız insanlara zulmetmeye başlamışlardır. Bu hadisenin mağduru durumunda bulunan Türklerin tek güvenceleri ordudur. Balkan savaşının başlaması ve ordunun işe karışmasıyla meselelerin halledileceği sanılmıştır. Fakat daha savaşın başlarından itibaren durumun hiç de umulduğu gibi gelişmediği görülür. Düşman kuvvetleri karşısında pek çok askerî ve stratejik hata yapan Türk orduları, kısa zamanda Çatalca sınırına kadar çekilmek zorunda kalırlar.

Savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasından sonra, yıllardan beri Balkanları vatan bilen Türklerin topraklarını terk ederek Anadolu'ya göçtükleri görülür. Bin bir çile ve eziyetle gerçekleştirilen muhaceret, eserde çok yönlü bir şekilde işlenmiştir. Özellikle Anadolu'nun büyük kentlerine göç eden zengin yahudilerle bütün malları gaspedilen fakir Türklerin durumları bir çatışma halinde sunulmuştur. Muhacirleri taşıyan yolcu vapurunun durumu, bu çatışmayı Romanımız dikkatiyle bir nevi hiciv şekline sokar. Vapurun üst katlarında lüks içinde yolculuk eden Yahudiler turistik bir geziye çıkmış gibidirler. Oysa aynı vapurun alt katlarında, balık istifi üst üste yığılmış bulunan Türklerin perişanlıkları, asıl Balkan Acısını dile getirir. Yazar böylece bir aksiyon motifinden hareket ederek okuyucuda "Hayret ve tevssüs" duygusunu uyandırır.

Aksiyon motifinin işlendiği bir başka roman Bizim Diyar'dır. Burada olayların akışını savaşa göre ayırmak mümkündür. Savaş öncesinde zengin bir Türk ailesinin yaşadığı çiftlik hayatı anlatılmıştır. Türklerin birbirleriyle ve gayrı müslim ahaliyle olan münasebetleri bazı hadiselerin içinde (evlenme, çete faaliyetleri vs. gibi) işlenmiştir. Ayrıca, dönemin siyasî liderlerinden Niyazi ve Enver Beylerin ihtilâl için dağa çıkmaları da bu aksiyon motifini oluşturan episodlar arasında yer alır. Özellikle eserin sonlarına doğru tasvir edilen muhaceretle ilgili sahneler dikkati çeker. Bunu sağlayan unsur, romana kaynaklık eden şahısların bizzat yaşadıkları hadiseleri yazara anlatmalarıdır. Göç sırasında yaşanan zorluklar, zulme uğrama ve Anadolu'da karşılaşılan üzücü hadiseler, muhaceretin arka plânını belirtmesi bakımından

muhimdir. Bütün bu aksiyon dizisi bir "ümitsizlik motifini" de beraberinde taşır.

Muhacerete dayanan aksiyon motifinin işlendiği bir diğer eser Mesih Paşa İmamı'dır. Eserde, hadisenin meydana geliş şeklinden ziyade, halihazırdaki vaziyeti ve tesiri üzerinde durulmuştur. Cami avlularına yerleştirilen insanların çektiklerisıkıntıları anlatan bölümler, eserin dramatik unsurunu artırıcı ve yoğunlaştırıcı bir rol oynarlar. Savaşın felâketle sonuçlanmasının en acı tesirlerine maruz kalan bu insanlar, birdenbire bütün varlıklarını yitirme noktasına gelmişlerdir. Bulundukları yerlerde daha müreffeh bir yaşantıya sahip olan muhacirlere yeterince yardım edilmemesi, onları büyük bir ümitsizliğe sevkeder. Dolayısıyla eserde işlenen muhaceret hadisesi, ümitsizlik duygusu üzerinde yoğunlaşan bir aksiyon motifi şeklinde karşımıza çıkar. Eserin sonuna doğru gelişen hadiseler ve mahalle halkının muhacirlere karşı gösterdiği yakın alâka bu ümitsizliğin kısmen de olsa biteceğini işaret etmektedir.

B- Karekter motifi

Anlatıma dayalı eserlerde, vak'ayı ortaya çıkaran ve onu sürükleyen fâil veya fâiller vardır. Bunlar insanlar veya insan dışındaki varlıklar arasında seçilmiş olabilirler. Eserde yüklendikleri fonksiyon bakımından karekter olarak karşımıza çıkarlar. Romancı eserindeki karekterleri ortaya çıkarırken herşeyden önce onlara birer isim bulur. Bu isimler onları canlandırır, onlara hayat verir ve şahsiyet kazandırır. Bunun dışında karekterin fizyolojik özellikleri ve toplumsal konumu da romancının üzerinde durduğu hususlar arasında yer alır. Karekter yaratma metodları arasında, sabit (statik) ve değişken (dinamik) olmak üzere iki ayrı karektere yer verilmesi, fazla tercih edilen bir yoldur. Bunun yanında, yalın (flat) karekter yaratma metodu kullanıldığında (daha çok sabit karekterler bu kapsama girer) karekterin tek yönlü özelliği, hakim vaya sosyal bakımdan en fazla göze çarpan tarafı olarak vurgulanır. Çok yönlü karekter (round) ise, sabit karekterin tamamen zıttı bir yapıya sahiptir[25].

---

[25] WELLEK, *A.g.e.*, s. 300 vd.

Karekter motifinde esas ilke, roman baş kişisinin ruh yapısında ve davranış tarzındaki değişmedir. Bu değişim, olaylar dizisinde somutlaştığı gibi, karekterin duygu ve düşüncelerinde de açıkca ifâdesini bulur[26]. İncelediğimiz eserlerden karekter motifinin ağırlıklı olarak işlendiği eserler arasında, *Akşam Güneşi*'ve *Hükûm Gecesi*'ni sayabiliriz.

Akşam Güneşi'nin kahramanı Nazmi' si bu değişimi çok iyi gösteren bir karekterdir. Önceleri monden bir yaşantısı olan Nazmi, Sensir'de (Saint-Cyr) okuduğu sıralarda karşılaştığı hadiseler üzerine kendine bir çekidüzen vermek zorunda kalır. Vatanın içinde bulunduğu durumun ne kadar kötü olduğunu görerek, ona kastedenlerle mücadele karak verir. Nitekim, Edirne'de teşkilâtlanmakta olan Kaymakam Nusret ve arkadaşları arasına katılarak komitacılarla çatışmaya başlar. Nazmi, burada yalnız aksiyonu ile değil, duygu ve düşünceleriyle de değişen, hayatına yep yeni bir yön veren tam birroman karekteridir. Onun yaptıkları okuyucunun takdir duygularını uyandırır. Bu bakımdan onun savaş öncesi davranışını, yine savaşa bağlı olarak "yüceltme motifi" 'ne dahil edebiliriz.

Karekter motifinin hakim olduğu romanlardan biri de *Hükûm Gecesi* 'dir. Romanın asli kahramanı Ahmet Kerim henüz otuz yaşlarında bir gençtir. Onun fiziki yapısı ile ilgili eserde fazla bilgi verilmez. Daha çok duygu ve düşüncelerine bağlı karekteri ile ön plâna çıkan bir şahsiyettir. Ahmet Kerim, İttihatçı muhalifi bir gazeteci olmasına rağmen bu muhalefette de samimi olup olmadığı belli değildir. Fikirlerinde tam bir kristalizasyon göze çarmaz. O, Araf 'ta kalmış bir Türk aydınının çelişkilerini yaşar. Bir yandan

---

[26]STEVICK, *A.g.e.*, s.133. Söz konusu eserde roman karekterlerinin şu tiplerle incelendiği görülmektedir: Merhamet uyandıran tipler. Trajik tipler. Cezalandırılan tipler. Duygusal tipler. Takdir duygularımızı uyandıran tipler. Karekter unsurunun sentezleyici olduğu tipler. Olgunlaşma sürecinin oluşturduğu tipler. Karekterde reformu ifâde eden tipler. Karekterin denendiği tipler. Başkişinin karekterinde bozulma görülen tipler. Fikir unsurunun sentezleyici olduğu tipler. Başkişinin eğitim sürecinden geçtiği tipler. Bir uyanışı hikâye eden tipler. Bir gerçeğin sonucuna bağlı olarak gelişen tipler. Hayal kırıklığı ifâde eden tipler (ss. 147-155). Aynı eserin V. Bölümünde roman karekterleri hakkında geniş bilgi verilmektedir. (ss. 169-198).

[27]Hüseyin Cahit, bu roman kahramanını şöyle tanımlamaktadır:

Abdülhamid'i yererken öte yandan uyguladığı siyâseti yerine göre takdir edebilmektedir. İttihatçıları göstermelik davranışları ve köksüz fikirleri yönünden tenkit ederken kendisi herhangi bir görüş belirtmez. Bütün bunlar onun adeta "yarım mütefekkir" "yarım münevver"[27] olduğunu gösterir.

Ahmet Kerim'in savaş karşısında aldığı tavır, dönemin aydınlarının büyük bir kısmında da görülebilir. Genç gazetecinin savaşa gitmemek için bulduğu bahane oldukça gülünçtür. Fiziki güçsüzlüğünü ileri sürerek savaşa katılmaktan vaz geçişi karekter zaâfını en belirgin şekilde gösterir. Bu zaâfı insanları değerlendirmesinde de açığa çıkar. Onun tenkit ettiği şahısların başında Ali Kemal gelir. Ahmet Kerim harcıâlem fikirleri yüzünden hoşlanmadığı bu insanın savaşa muhabir olarak gidişini bile alaya alır. Nitekim harbin sonuna doğru Ali Kemal'in perişan bir vaziyette gazete idarehanesine gelişi, gözünden iyice düşmesine sebep olur.

Bu ara da şunu da belirtelim ki Yakup Kadri'nin Ahmet Kerimle çizdiği bu arada kalmış insan tipi, daha sonraki yıllarda araştırmacıların dikkatinden kaçmaz. Rauf Mutluay, onu biraz Tevfik Fikret, biraz Hüseyin Cahit, biraz da Falih Rıfkı olarak değerlendirir. Kendisini toplumla ilişki kuramamış sakar bir aydına benzetir[28]. Gerçekten de romanın bütününe hakim olan Ahmet Kerim karekteri, meşrutiyet dönemi aydınının itibâri bir alemde canlandırılmış şeklidir. Okuyucu üzerinde müsbet tesirler bırakmayan Ahmet Kerimi bu yönüyle "hayal kırıklığı ifade eden yapı tipleri" arasında saymak mümkündür.

"Ahmet Kerim... Kendi nevinden ve kendi sınıfından olanları yavan ve bayağı bulmağa başladı. Filvaki, ilmin en yüksek mıntıkasına erişmemiş veyahut bedîî hassasiyetin en son tekâmül merhalesine vasıl olmamış bir yarım mütefekkir. Bir yarım münevver kadar tatsız, tuzsuz, sahte ve kısır ne tasavvur olunabilir? Bunların bütün fikirleri iğretidir; okudukları kitaplara göre bugün ak dediklerine yarın kara derler ve hayata dâima başkasının gözleri ile bakarlar. Bunların tahassürleri şu şairden veya bu muharrirden istiane edilmiş bir takım duygulardır ve bunları bir takım öğrenilmiş jestler ve hareketlerle ifâde ederler. Ahmet Kerim, münevverlerden nefri tezâyüt ettikçe bunların herbiri ona kurulması bitmiş makinalı birer kukla gibi görünüyordu. Filhakika, felâketin darbesi altında hepsinin özsüz şahsiyeti büsbütün dağılmış, hepsi bir kırık oyuncağa dönmüştü..." (*Hüküm Gecesi*, s. 349).

[28] Rauf MUTLUAY, "Ahmet Kerim", *Yeni Ufuklar*, nr. 172, Eylül 1966.

Mevtud Hüküm romanında da karekter motifi vardır. Fakat savaş zâviyesinden bu motif kendini fazla hissetirmez. Sara'yla evliliğinin yıl dönümünde Kasım, gönüllü olarak cepheye gider. Onun bu teşebbüsünü kimse izah edemez. Oysa kahramanın bu şekilde davranışı, doğrudan doğruya romancının özlediği aydın tipinin bir aksiyonu olabilirdi. Kasım, sözde savaşa doktor ihtiyacı duyulduğu için katılır. Hakikatte ise maksadı Sara'dan ve bulunduğu ortamdan uzaklaşmaktır. Savaş onun için sadece bir bahanedir.

Balkan Aksı'nda aksiyon motifi ön plânda gelmekle beraber olayların fâilleri olan kahramanlar üzerinde de geniş bir şekilde durulmuştur. Asli şahıs Doğan, tıpkı Nazmi gibi, gençliğini oldukça hareketli ve monden bir tarzda geçirmiş biridir. İktisat tahsili yapmak için gittiği İngiltere'den zevk ve eğelence düşkünü biri olarak döner. Kendini tamamen memleket meselelerinden soyutlamış bulunan Doğan, şahsında dönemin bir grup gencini temsil etmesi bakımından da önemlidir. Gün geçtikçe artan tehditler karşısında çaresiz kalan Balkanlı müslüman Türklerin kötü durumu, sonunda, Doğan gibi düşünen binlerce aydında bir uyanışa yol açmıştır. Ülkeyi parçalanmaktan, milleti içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtamak gayesiyle harekete geçen gençler arasına Doğan da katılır. Bu olumlu değişimtam bir karekter inkılâbıdır. Ondaki bu değişimi şu üç safhada belirtmek mümkündür:

I. Safha : Monden bir hayat.
II. Safha : Etrafında cereyan eden hadiseleri sorgulayan biri.
III. Safha : Mukaddes değerleri savunmak için harekete geçen aksiyoncu bi tip.

Savaşın tesirlerine maruz kalan kadın karekterler arasında en dikkati çeken tip *Bizim Diyar* romanındaki Gülsüm Ana'dır. Yaşadığı çevre içinde herkes tarafından sevilip sayılan bu Türk anası, daha sonra alıştığı hayatı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu, roman kahramanı için büyük bir dramın başlangıcıdır. Hiç bilmediği ve tahmin edemeyeceği olaylar onu ve ailesini beklemektedir. Aile rüzgar önünde çaresiz bir şekilde savrulup duran yapraklar gibi maceradan maceraya atılır. İlk önce Usturumca'daki konakları Mihail'in de aralarında bulunduğu bir grup asker tarafından basılır. Çok sevdiği

ve hürmet ettiği kocası Ali Bey gözleri önünde vurularak öldürülür. Gülsüm Ana yaşadığı bu acılı anları şöyle dile getirir:

- Ağlayın kızlarım, torunlarım. Ağlayın! Kuş gibi tez vardı canımı. İnanmış değilim. Öyle çabuk oldu. Kendimi kaybetmişim. Niye ölmedim, ha kızlarım? Bunca günlüklerim yetmedi mi? Tek tek her taşın yıkıldığını görüp öyle göçeceğim demek. Giderken kuşağınıza sıkıca sardıydınız taşları ve altınları... Neye yarar benim kızlarım? Ali Beyimiz gitti. Yol kıyısında bir yere gömüldü. Bir taşı dahi yoktur. Usturumca'yı diri tutan Ali Bey'in, bir taşı yoktur! Ah bile demeden gitti. Göçmen kuş gibi. Sofalar... Türkü işler işlediğimiz ilahiler söylediğimiz, misafirler ağırladığımız, gülüp oynadığımız sofalar... Ali Bey'in kanının aktığı sofalar... Seninle ayakta durunduk efendim, seninle diri durunduk... (s. 207).

Çareyi doğup büyüdüğü, gülüp ağladığı bu yerleri terk etmekte bulan Gülsüm Ana, yanındakileri sağ salim Anadolu'ya ulaştırmak için didinip durur. Yol boyunca yaşadıkları sıkıntılar yanında, Rum askerlerin gözleri önünde sataştıkları gelini Zeyneb'in sonuçsuz direnişi ve bir şeyler yapamamanın acısı içini bir kor gibi yakar. İnsanın tahammül sınırını aşan bu acılar karşısında Gülsüm Ana ve geri kalan çocuklar Anadolu'ya güçlükle can atarlar. Bu günlerde bir enkaz halini almış olan Anadolu'da onları yeni sıkıntılar beklemektedir. Yeterli yiyecek temin etmek, hastalanmadan yaşamak, barınılabilecek bir kovuk bulmak imkânı çok güçtür. İstanbul'da barındıkları dar tekke odasından çıkıp, daha rahat bir yer bulmak ümidiyle İzmir'e giderler. Fakat bunun da bir hayal olduğu kısa zaman sonra ortaya çıkar. O günlerde bütün Türk ülkesini baştan başa saran felâket humması, bu kez de onları İzmir'de yakalar. Yunanlılar şehri işgal ederler, İstanbul'un İngilizler eline geçtiği haberi dört bir yana yayılır. Bu haberler karşısında şaşkına dönem Gülsüm Ana'nın yaşlı ve yorgun kalbi son bir ümit içinde çarpmaktadır. O da yıllardan beri kendisinden hiç bir haber alamadığı oğlu Rıfat'ın yardımına koşup, kendilerini ve ülkeyi bu belâdan kurtaracağıdır. Evde yalnız başına kalınca kendi kendine Rıfatla konuşur, ona memleketin halinden, kendi durumlarından bahseder. Nihayet, en sonunda ümitlerinin gerçekleştiğini göremeden, şiddetli bir hastalık onu bu acılı dünyasından çekip alır. Ölüm bir noktada onun için kurtuluştur. Fakat geride bıraktığı kimsesiz yetimler,

yıllardır kanayan vatan yüreği içinde yine büyük bir bilinmezlikle karşı karşıya kalırlar.

Görüldüğü gibi yazar romanında Gülsüm Ana ile merhamet uyandıran bir yapı tipini ve karekterini eserinde işlemiştir. Yaşlı kadının şahsında, bütün Türk analarının ve kadınlarının yaşadığı dramlardan bir kesit sunulmuştur. Bu yönüyle de o, dramatik yapı unsurunu sentezleyici bir mahiyetle okuyucu karşısına çıkar. Bu karekteri, motif kategorileri içinde "yüceltme motifi" 'ne bağlayabiliriz. *Mesîh Paşa İmamı* 'nda ağırlıklı olarak işlenen karekter, imam Halis Efendi'dir. Ancak onun da savaşla doğrudan doğruya bir alâkası yoktur. Savaşın tesirlerine maruz kalan Hediye üzerinde ise fazla durulmamıştır. Buna rağmen onu merhamet uyandıran yapı tipleri arasında ele almak ve değerlendirmek mümkündür. Özellikle evlenmeden önce diğer muhacirlerle ve ailesiyle birlikte katlanmak zorunda kaldığı sıkıntılar, okuyucunun merhamet duygularını harekete geçirici bir tesiri hâizdir.

C- Duygu ve düşünce motifleri

Savaş duran, düşünen, duygulanan, hayâl kuran insanların değil aktif, dâimi hareket hâlinde durmadan mekân değiştiren insanların aksiyonudur. Bu itibârla savaş romanlarında -çok büyük örnekler istisnâ edilirse- umumiyetle duygu ve düşünce ikinci, hatta üçüncü plânda kalır. Edebî eserlerde motif kategorilerinin özelliği, aynı zamanda birkaç motifin değil tek bir motifin hakim olmasıdır. Bundan dolayı savaşı konu alan edebî eserlerde hakim motif olarak daha ziyâde aksiyon ve karekter motiflerinin işlendiği görülür.

Nitekim daha önce incelediğimiz romanlarda da yine aksiyonun yahut ta karekterin hakim olduğunu görmüştük. Onlarda bir duygunun, düşüncenin, bir ruh hâlinin bir hayâlin durmadan kendi içinde derinleştirilmesinden doğan "Duygu-Düşünce Motifleri" 'ne rastlanmaz. Muâyyen bir fikir veya ideolojinin sürekli olarak bir nevi "obsession" (musallat düşünce) gibi tahlil edildiği motiflere bu eserlerde yer verilmemiştir. Savaş katî bir aksiyondur ve onu yapanlar zaâfları ve meziyetleri ile kendilerini gösteren "harekî" tiplerdir.

IV- ŞAVAŞ HİKÂYELERİ

Erkekleri bağladılar... Zaten erkek kim vardı ki?... Hepsi ihtiyar, yahut çocuk... Kadınları kızları cami ye doldurdular...

Hakkı Behiç

Araştırmamız sırasında, dönemin gazete ve dergilerinde çıkmış, konuyla ilgili 25 hikâye tesbit edilmiştir. Hikâyeler *İkdam, Tanin, Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde, *Halka Doğru, Donanma* ve *Türk Yurdu* dergileride yayınlanmıştır. Bu hikâyeler, Aka Gündüz, Ercüment Ekrem, Köprülüzâde Fuad başta olmak üzere, devrin bazı yazarları tarafından kaleme alınmıştır. Bunlar dışında, daha sonraki dönemlerde yayınlanan hikâyeler de vardır. Ömer Seyfettin, Refik Halit (Karay), Mahmut Şevket (Esendal), gibi yazarlar bu savaşla ilgili hikâyeler yazmışlardır. Bu bölümde hikâyeler kronolojik sırasıyla incelenecektir. Önce hikâyelerin özetleri verilecek, daha sonra yapı unsurları varlık kategorileriyle ve motif kategorileri bakımdan inceleme yapılacaktır.

1- Hikâyelerin Özetleri

A- Savaş döneminde yazılan hikâyeler

Cenk Ninnisi[1]: Kocası 93 Harbi'nde şehid düşmüş olan Hatice Nine, oğlunun da onbeş gün önce savaşa (Balkan) gitmesiyle birlikte, köyde gelini ile tek başına kalmıştır. Issız köyde tek endişesi cepheye giden oğlundan haber alamamasıdır. Bir gün köyün kenarında gezinirken uzaktan kulağına bir ses gelir. Biraz dikkat edince, sesin, gelini Fatma'ya ait olduğunu anlar, Fatma, hasret ve sitem dolu bir türkü mırıldanmaktadır. Bu durum yaşlı kadını üzerse de yapacağı bir şey yoktur. Oradan ayrılarak köyün ileri gelenlerinden Salih Ağa'nın evine gider. Niyeti, buradan savaş hakkında haberler alabilmektir. Odada bulunan diğer misafirler, Hatice Nineyi görünce biraz tedirgin olurlar. Bu durumu sezen nine, onların kendisinden bir şey sakladıklarını anlar. Bunun üzerine Salih Ağa, cebinden cıkardığı bir mektubu nineye uzatır ve oğlu Mehmet'ten geldiğini söyler. Şüpheye düşen yaşlı kadın ondan okumasını ister.

Mehmet mektuba yaralanarak hastahaneye kaldırıldığını yazmaktadır. Mehmet, bu birkaç satırla annesine vedâ etmekte ve babasının öcünü aldığını söylemektedir. Aynı şekilde karısına da vedâ eden Mehmet, oğlunun da kendi yolundan gitmesini ister...

Vasiyet[2]: Ercüment Ekrem, Aka Gündüz'e ithaf ettiği bu hikayesinde, oğlu cepheye gitmiş olan yaşlı bir kadının vasiyeti sözkonusudur. Hafize Nine, köyün imamına yazdığı mektubunda, cephedeki oğlu Mümin'den bu fırsatı iyi değerlendirmesini ve düşmandan Türklerin intikamını almasını ister. Kendisi, her ne kadar yaşlı ve hasta ise de oğlundan gelen güzel haberlerle iyi olacağına inanmaktadır. Mektubunda oğluna, Bulgarların daha önce yaptıkları mezâlimi anlatan Hafize Nine, çekilen zulümlerin ve ahların yerde kalmamasını ister. Ve şayet Mümin intikam alır, sağ salim geri dönerse ona kendisinden sonrakilere intikam fikrini aşılamasını vasiyet eder.

Megoloidea'nın Sergüzeşti[3]: Hamdiye kahramını Rauf Bey'e ithaf edilen bu hikâyede, Yunan kruvazörü Megoloidea'nın komutanı Polifovos'un de-

---

[1] Nezihe Muhlis, *Donanma*, nr. 31, Eylül 1912.

[2] Ercüment Ekrem, *Senin*, nr. 1478, 22 Teşrin-i Evvel /Ekim 1912.

[3] Ercüment Ekrem, *Tanin*, nr. 1501, 4 Şubat 1913.

lirmesi konu edilmiştir. Yabancı bir ajansın verdiği habere göre, Miralay Polifovos kamarasında delirmiştir. Bu haber Rum ileri gelenlerini telaşa düşürür. Olayla ilgilenen bakan, haberin doğruluğunu araştırması için kruvazöre başka birini göndermek ister. Ancak, bu görevi üstlenebilecek yetenekli birini bulmakta zorluk çeker. Nihayet uzun araştırmalardan sonra bir subay bularak bu işle görevlendirir. Subay kruvazöre çıkar çıkmaz soruşturmalara başlar. Bütün personeli sorguya çekerse de yeterli delil bulamaz. Bunun üzerine kruvazör içinde araştırmalarını yoğunlaştırır. Miralayın kamarasındaki şahsi eşyalar arasında özel bir not defteri bulur. Bu miralayın delirmeden bir hafta öncesine ait hatıralarını ihtiva eden bir defterdir.

Subay günlüğü okumaya başlayınca olay hakkında daha kesin ip uçları bulur. Defterdeki bilgilere göre, miralay Hamidiye'nin üst üste yaptığı hücumlardan bunalmış ve korkudan delirmiştir. Kruvazörün yeni komutanı bu tesbitleri karşısında tedirgin olur ve geminin harp edemeyecek şekilde hasarlı bulunduğunu belirterek Pire Limanı'na çekilmesine karar verir.

İstanbul Uşağı[4]: Ahmet, İstanbullu fakir bir ailenin oğludur. Asabî bir insan olan babası, Ahmet'in doğumundan iki üç ay sonra karısını boşamış ve çocuğu teyzesine göndermiştir. Çok küçük yaşta, Samatya'daki teyzesinin yanında kalmaya başlayan Ahmet, burada gerekli ihtimamla yetiştirilmez. Bundan dolayı zayıf bünyeli bir çocuk olarak kalır. Sefalet içinde büyüyüp gerektiği gibi okuyamaz.

Ahmet, gençlik dönemine rastlayan II. Meşrutiyeti, büyük bir çoşkuyla karşılar. Mitinglere katılıp bayrak taşır. Daha sonraları İstanbul'dan asker alımına başlanmasıyla birlikte müracaat ederse de zayıf bünyeli olduğu için bu isteği kabul edilmez. Buna çok üzülen Ahmet, Balkan savaşının başlamasıyla birlikte gönüllü yazılıp cepheye gider. Burada temiz ahlâkıyla kumandanlarının dikkatini çeker. Cephede yaptığı hizmetlerle bir muhallebi çocuğu olmadığını isbat eden Ahmet, savaşın şiddetli bir anında ileri hatlara kadar gider. Vurulan sancaktarın yerini alır. Ancak başka bir çatışmada yaralanarak hastahaneye kaldırılır. Ahmet burada kalmaktan hoşlanmaz ve bir an önce cepheye koşmak ister. Bunun için doktorlara yalvarırsa da isteği kabul edilmez.

---

[4] Ercüment Ekrem, *Tanin*, nr. 1504, 7 Şubat 1913.

Piç[5]: Aka Gündüz bu hikâyede, hastahanedeki yaralı askerle konuşan bir ihtiyarın karşılaştığı durumu anlatır. Askerlerin harp hakkındaki değerlendirmelerini dinleyen yaşlı adam, cephede çarpışan oğlunu merak etmektedir. Yaralı askerden onu tanıyıp tanımadığını soracağı bir sırada, asker oğlunun bulunduğu tabur hakkında bilgi vermeye başlar. Bu taburun yarısının şehit olduğunu söyleyen asker, daha sonra beklenmedik bir aksiliğin çıktığını ve buna çok üzüldüğünü anlatır. İhtiyar adam bu kötü durumun ne olduğunu öğrenmek isteyince, yaralı asker olanları birbir nakleder.

Tabur, cephede üstün bir gayretle ilerlerken aniden ortaya çıkan iri yarı, palabıyık bir mülâzımın silâhını ve dürbününü atarak geri kaçtığı görülür. Bunu farkeden erat arasında panik ve toplu halde ricat başlar. Bu geri kaçış, kazanılacak bir zaferin bir anda yok olmasına yol açar.

Yaralı askerin anlattıklarını dikkatle dinleyen ihtiyar adam birden bire tedirginleşir. Zira onun sormak istediği oğlu da aynı taburda bulunan Palabıyık Ali adlı mülâzımdır. Askerden palabıyığın tarifini alan yaşlı adam bu hâinin kendi oğlu olduğuna kanaat getirir ve bir anda yıkılır.

Sulhün Ağzı[6]: Bu hikâyede, cephede keşif yapan bir gurup askerin başından geçenler konu edilmiştir. Akşamın alacakaranlığında düşman mevzileri önünde dolaşan askerler oldukça tedirgindirler. Bu tedirginlik bilhassa grupta bulunan onbaşıda daha fazla göze çarpar. Keşif yürüyüşünün uzaması üzerine, onbaşı dayanamayarak yanındaki mülâzımla konuşmaya başlar. O, çatışma olmadığından şikâyetçidir. Bir an önce döğüşmek, düşmandan öç almak istemektedir. Mülâzım da aynı dertten muzdariptir. Meselelerin sulh ile halledilemeyeceği görüşündedir. Ona göre sulh bir muamma, dibi görülmez, sonsuz bir boşluktur. Mülâzım bu görüşlerini daha iyi anlatabilmek için, elindeki mavzeri ters çevirerek, onbaşıya borusundan içeri bakmasını söyler. Onbaşı delikten içeri bakınca da sulhün işte bunun gibi karanlık bir boşluk olduğunu ve ağzının mutlaka kapatılması gerektiğini belirtir.

Aradan bir müddet geçince ileri hatlardan silah sesleri gelmeye başlar. Türk keşif kolu düşmanla kısa süren bir çatışmaya girer. Bu arada savaş isteyen onbaşının yaralanmasına rağmen bir Bulgar öldürdüğü görülür. Onbaşı

---

[5] Aka Gündüz, *Tanin*, nr. 1511, 14 Şubat 1913.

[6] Aka Gündüz, *Tanin*, nr. 1514, 17 Şubat 1913.

öldürdüğü düşmanın başını kesmiş kendisi yaralı bir vaziyette ayağından sürüklemektedir. Etrafındaki arka daşları mülazımla beraber onu seyre koyulurlar. Onbaşı bir çukurun başına gelince Bulgarı buradan aşağı yuvarlar. Ardından da kestiği başı "sulhün ağzı" diyerek çukurun üstüne atar.

Hakikatin Hikâyesi[7]: Aka Gündüz, yukarıdaki hikâyede, oğlu savaşta ihanet etmiş yaşlı bir adamın ızdırabını dile getirmişti. Bu hikâyede ise cepheden gönderilen başka bir mektupba yer vermiştir. Mektubu yazan, Palabıyık Ali'nin alay kumandanıdır. Yaşlı adama, oğlunun savaş sırasında ihanet etmediğini, bilakis büyük kahramanlıklar gösterdiğini belirtir ve şu olayları anlatır:

Düşman, savaş sırasında başarı kazanabilmek için, bazı hilelere başvurmuştur. O hilelerden biri de, karşıdaki askere kendi diliyle hitap edip onu yanıltma ve içten parçalamaktır. Aynı taktiği bu savaşta da uygulamış ve başarılı olmuştur. Savaş sırasında Palabıyık Ali'nin başarısını gören düşmanlar, onun bir benzerini karşı saflara sokarak panik çıkmasını sağlamışlardır. Alay kumandanının vurup yaraladığı asker bu düşman ajanıdır. Oysa asıl Palabıyık Ali, aynı anda düşman cephaneliğini havaya uçurmakla görevlendirilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de üç arkadaşıyla birlikte karşı cepheye sızmıştır.

Nitekim, harbin şiddetlendiği bir sırada düşman cephanesini infilak ettiren Palabıyık Ali, bu görevi esnasında yaralanıp gazi olmuştur. Tedavi için seyyar hastaheneye yatan Ali'nin yalnızca iki dileği vardır: Kısa zamanda cepheye koşmak ve çok sevdiği babasından hayır duâlı bir mektup alamaktır.

Mülâzım Süleyman Ağa[8]: Bu hikâyede Mülâzım Süleyman Ağa acılı bir konuşmasının şarapnel isabetiyle şehit düşmesi anlatılmıştır. Yıllarca Arnavutluk'ta görev yapmış olan Mülazım Süleyman Ağa cesareti, dirayeti ve disiplini ile temâyüz etmiş bir subaydır. Babacanlığı ise onun ayrı bir vasfıdır. Hatta bu sebepten dolayı yanından hiç ayrılmayan Ali, kendini kumandanına adayan bir asker olmuştur.

Süleyman Ağa, bir ara emrindeki askerlerle keşif görevine çıkar. Düşmanın bulunduğu yeri tesbit eden mülâzım, gece karanlığından istifâde ederek buraya saldırır. Çok sayıda düşman askeri öldürülür. Daha sonra çıkan

---

[7] Aka Gündüz, *Tanin*, nr. 1517, 20 Şubat 1918.

[8] Gazi Giray, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 674, 21 Şubat 1918.

çatışmalarda korkusuzca ön saflara atılan mülâzım, düşmanın attığı bir şarapnel parçasıyla şehid düşer. Ali, şehit düşen kumandanına arka saflara taşıyarak kendi elleriyle mezarını hazırlar. Ardından fatiha okuyarak hem kumandanın rahmet diler, hem de intikam yemini eder.

Abdülmelik[9]: Aka Gündüz, bu hikâyesinde, savaşta yaşanmış ve inanılması hayli güç olan bir hadiseyi nakletmiştir. Siperde yaralanan Abdülmelik adlı Türk askeri, sağında ve solundaki arkadaşlarının şehit düştüklerini farkeder. Kendisi de kımıldayamayacak kadar yaralı olduğu için bulunduğu yerden ayrılamaz. Bu arada Bulgarlar Türk siperlerine girerek yaralı olan Türk askerlerini öldürmektedirler. Durumun farkına varan Abdülmelik, ölü numarası yaparak, onları atlatmaya çalışır. Fakat bunu başaramaz ve iki Bulgarın kasaturasına hedef olur. Daha önce aldığı yaralara rağmen ölmeyen Abdülmelik, bu kasatura yaralarıyla da ölmez. Ancak siperden çıkacak durumda değildir.

Biraz sonra siper kontrolüne çıkan Türk askerleri, Abdülmelik'i can çekişir bir vaziyette bulurlar. Cephe gerisindeki revire taşıdıklarında, yaralarının fazla olduğunu gören doktorlar onun doğruca Gelibolu'daki hastahaneye gönderirler.

Doktorların Gelibolu'da yaptıkları tedavide herkesi hayrette bırakan bir durum ortaya çıkar. Zira Abdülmelik'in üzerinde yirmibeş kurşun, iki de kasatura yarası tesbit edilmiştir. Bu derece ağır yaralanmaya rağmen sağ kalabilen Abdülmelik hakkında bir rapor hazırlanarak merkeze gönderilir. Erkan-ı harp dairesi bu habere çok şaşırır. Abdülmelik'ten sitayişle bahsederek çavuşluğa terfi'ini ve aldığı her yara için de bir lira mükafat ödenmesini kararlaştırır.

Hikâyenin sonuna yazar kendi kanaatini eklemiştir. Ona göre Erkan-ı harbin verdiği bu mükafat yeterli değildir. Abdülmelik gibi bir kahraman daha büyük bir ödüle lâyıktır. Yazar işte bu düşünceden yola çıkarak onun için bir hikâye yazmıştır. Gayesi Abdülmelik'i hem milletine, hem de gelecek nesillere tanıtmaktır.

Şehid Anası[10]: Savaş ilânıyla birlikte Anadolu köylerinden asker toplanmaya başlanır. Kasabadan Ahmet Çavuş da, köyündeki arkadaşlarına haber

---

[9] Aka Gündüz, *Tanin*, nr. 1519, 22 Şubat 1918.

[10] M. Tahir, *Büyük Duygu*, nr. 6, 9 Mayıs 1918, s. 93.

vermek ve asker toplamak için yüzbaşı tarafından görevlendirilir. Ahmet Çavuş köyüne gelerek, askere alınacakların listesini imama verir ve durumu izah eder. Kısa bir sürede köye yayılan cenk haberi bütün köylüyü sevindirir. Doksan yaşındaki Ayşe Nine olaki tek oğlu olan Mehmet'in askere alınacağını duyunca mutlu olur.

Sabah erken saatlerde Ahmed'i cepheye uğurlayan Ayşe Nine, ona"- Oğlum, şehid olursan ana sütüm kat kat helâl olsun." der. Babasının da Moskof cenginde şehit olduğunu ve onun intikamının alınması gerektiğini belirtir. Aradan günler, aylar geçer. Onunla beraber cepheye gidenler birer ikişer döndüğü halde, Mehmet'ten hiçbir ses çıkmaz. Ayşe Nine en sonunda dönenlerden beklediği haberi alır. Mehmet şehit olmuştur. Buna fazla üzülmeyen yaşlı kadın, oğlunun babasının yolunda gittiğine ve şehâdet mertebesine eriştiğine sevinir.

Acıklı Bir Sohbet[11]: Bir misafirlikte sohbet edilirken söz dönüp dolaşıp Balkan Savaşına gelir. Orada bulunan Mestan Ağa, yanındakilere:

"- Manastır ne oldu? Manastır'ı da aldılar mı?" diye sorar. Soruya sohbette bulunanlar çok şaşırırlar. Zira, Mestan Ağa, İstanbul'a çok yakın bir mevkide, Karamürsel'in Gelibolu köyünde oturmaktadır. Ancak harbin gidişatından hiç haberdar değildir...

Mestan Ağa'nın bu habersizliğinin sebebi araştırılınca bulunduğu köyde hiç kimsenin okuma yazma bilmediği ortaya çıkar. Köye gelen gazeteler ise ağır bir Osmanlıca ile yazıldıkları için köylü tarafından anlaşılmamaktadır. Hatta köyün gençlerinden biri, İstanbul gazetelerinden bazı parçaları okuyarak yazıların ne kadar anlaşılmaz olduğunu orada bulunanlara gösterir. Yazar hikâyenin sonunda, bu milletin başına gelen musibetlerin cehaletten kaynaklandığını belirtir. Bunun giderilmesi için yeni mekteplerin kurulmasını, okuma-yazmanın teşvik edilmesini ve gazete dilininin sadeleştirilmesini ister.

Acaba Gelecek mi[12]: Bu hikâyede henüz beş yaşındayken Bulgar muhaciri olarak Edirne'ye gelen bir kadının, savaş yıllarında başından geçenler anlatılmaktadır. Çok genç yaşta evlendirilen kadının birkaç yıl sonra iki

---

[11] Nâzım, *Halka Doğru*, nr. 8, 30 Mayıs 1913, s. 58.

[12] Kâzım Nâim, *Halka Doğru*, nr. 16, 25 Temmuz 1329/1913.

erkek, bir kız çocuğu dünyaya gelir. Bunlardan Ali, önce medresede daha sonra da İstanbul'daki Darü'l-muallimîn'de okur. Öteki kardeşi ise bir berber dükkânında çalışmaya başlar.

Ali, üç yıl sonra Darü'l-muallimîn'i bitirerek şehadetname alıp bir köy okulunda çalışmaya başlar. Bir müddet sonra evlenir ve bir kızı olur. Diğer erkek kardeşi ise berber kalfalığına yükselmiştir. İşte tam bu günlerde Balkan savaşı patlak verir. Ali'nin kardeşi askere alınır. Ali de karısı ve çocuğunu Edirne'de annesinin yanına bırakıp görev yerine gider.

Osmanlı ordusunun bozulmasından sonra kuşatılan Edirne'de içinde, Ali'nin ailesi de mahsur kalmıştır. Ali, oğullarının hiç birinden haber alamamaktadır. Bu arada Bulgarların top atışlarından isabet alan kızı ölmüştür. Edir ne'nin düşmesiyle birlikte şehre dolan Bulgarlar, savunmasız halka olmadık zulümler yaparlar.

Hicret Hikâyeleri[13]: Hüsrev Ağa, aslen Kızanlıkdır, son Moskof muharebesinde başlayan muhaceretle Selânik taraflarındaki Doyran kasabasına yerleşmiş biridir. Yeni geldiği bu yere kısa zamanda alışan Hüsrev Ağa, çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği Kızanlık'ı bir türlü unutamaz. Akıp giden zaman Hüsrev Ağa'yı bu hasretle yaşlandırır. Elden ayaktan düşen yaşlı adama oğlu Osman bakmaktadır.

Bir kaç yıl sonra etrafta Balkanlıların harp için hazırlık yaptıkları haberleri dolaşmaya başlar. Her kafadan bir ses çıkmaktadır. Kimse neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilmemektedir. Hüsrev Ağa söylenenlere pek inanmaz. Kasabadaki okur yazar birine gelen İstanbul gazetelirinden öğrendikleriyle yetinir. Ayrıca köylerden asker toplanması ve Osman'ın da redif yazılması işin ciddiyetini ortaya koyar.

Nihayet bir sabah kasabanın etrafını saran düşman askerleri ve çeteler evleri yakıp yıkmaya başlarlar. Her taraftan gelen acı feryatlar silâh sesleri arasında kaybolup gider. Hüsrev Ağa bu belâdan bir an önce kurtulmak için Allah'a dua eder. Eve girerek silâhlarını alır ve geliniyle torunu Ayşe'yi canı pahasına korumaya çalışır. Ancak onu arkadan kuşatan düşman askerleri, Hüsrev Ağa'ya istediği şeyleri gerçekleştirme imkanını vermezler. Yaşlı adamın gözleri önünde mezâlimlerini sürdürürler.

---

[13]Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Halka Doğru*, nr. 16, 25 Temmuz 1913.

Deli Kız[14]: Köy dışında gezintiye çıkan hikâye kahramanı ve yanındaki arkadışı dinlenmek için ağaçlık bir yere giderler. Arkadaşı ona içi oyuk bir çınarda oturan meczup bir kızı gösterir. Kulak kabartınca kızın türkü veya ninniye benzer bir ses çıkardığını farkederler. Biraz daha yaklaşarak onunla konuşmak isterler. Daha sonra kızın ailesinin Bulgarlar tarafından öldürüldüğünü ve iffetine tasallut edildiği öğrenirler. Yavuklusu da gözleri önünde katledilen bu zavallı Türk kızı çıldırmıştır.

Kız, kendisiyle konuşmak isteyen bu iki arkadaşın Türk olduklarını öğrenince, onlara bir parça kemikle bir kayış uzatır. Bunların boynuna bağlanmasını ister. Kemik, yavuklusundan kalan bir parçadır, kayışsa onun tüfeğine aittir. Yıllardan beri bu yerde Türk göremeyen Deli Kız, gelenlerin Türk olduğunu öğrenince süslenmek istemiştir. Tek ziynet eşyası işte bu kemik ve kayış parçasıdır. Bu duruma daha fazla tahammül edemeyen iki arkadaş bir an önce oradan ayrılıp bu acı anı ve hatırayı unutmak isterler.

Köylünün İntikamı[15]: Genç Türk zabiti emrindeki askerleri bir köy mektebine yerleştirdikten sonra, kendine ayrılan bir odada geceyi geçirir. Bu karlı bir kış gecesinde odada hayale dalar ve savaşın sebep olduğu felaketleri düşünerek hislenir. Sabah olunca odadan içeri perişan kılıklı biri girer. Zabite batı cephesinde süren savaşların ne durumda olduğunu sorar. Zabitin köylüye karşı gösterdiği alâka yaşlı adamın da ona karşı samimî davranmasını sağlar. Köylü başından geçen bütün acıları ve düşmanların köyünde yaptığı mezalimi anlatır. Genç zabit, köylünün anlattıkları karşısında dahşete kapılır. Özellikle komitecilerin masum insanlara uyguladıkları insanlık dışı işkencelerin, köylüdeki intikam isteğini artırması onu hayli etkiler. Zabit de, köylü gibi birgün mutlaka düşmandan hesap sorulacağına inanmaktadır.

Zeynep Hatun[16]: Bütün tabiat güzelliklerinin bir araya toplandığı bir köyde geçimini temin etmek için durup dinlenmeden çalışan Zeynep Hatun'un iki oğlu da askere gitmiştir. Bundan dolayı o "asker" lâfını duyunca gururlanır, göğsü kabarır. Zira, Zeynep Hatun'un iki oğlu, yalnız bu savaşta değil, hemen her savaşta gönüllü olarak cepheye koşmuşlardır.

---

[14]Aka Gündüz, *Donanma*, nr. 42, Ağustos 1329/1913.

[15]Mehmet Rıfat, *Halka Doğru*, nr. 17, 1 Ağustos 1329/1913.

[16]Bâdi Nedim, *İkdam*, nr. 5938, 1 Eylül 1913.

Köyün dışında, akşama yakın yazarla karşılaşan Zeynep Hatun bir iki hoş beşten sonra namaz kılmaya niyaz eder. Namazın sonunda Allah'a dua ederek Osmanlı ordusunun muzafferiyetini diler. Onunla aynı dilekleri paylaşan yazar kadından oğlu Ahmed'in çavuş olduğunu öğrenir. Diğer oğlu Nuri ise nöbeti sırasında silahından çıkan bir kurşunla şehit olmuştur. Zaten oğullarını "ölünüz" diye cepheye gönderen bu Türk anasının tek üzüntüsü, düşmanın nasibi olan bir kurşunun oğlunu öldürmesidir.

Yaşlı kadının ağzından bu sözleri duyan yazar onun metanetine hayran kalır. Hatta şaşkınlığını gizleyemez Aradan günler geçer. Cepheden gelen haberde Zeynep Hatun'un oğlu Ahmet Çavuş'un Edirne'de şehit düştüğü öğrenilir. Bu haber karşısında metanetini yine muhafaza etmesini bilen Zeynep Hatun, bir defa daha şehit anası olmakla övünür.

Yanan Köy[17]: Hikâyede, köyleri düşmanlar tarafından yakılan bir grup insanın yaşadığı acı olaylar anlatılmıştır. Tuna nehri yakınlarındaki bir köyde, düşman askerinin geleceği haber alınır. Köylü tedirgin bir vaziyette ne olacağını bekler. Köydeki rahipler, gelecek askerlerin bir kötülük yapmayacağını söylemektedirler. Gerçekten de düşman askerleri önceleri etrafa pek dokunmazlar. Yiyip içip keyiflerine bakarlar.

Ancak bu durum fazla sürmez. Birgün dışarda kalan çobanın oğlu öldürülür. Sarhoş askerler onun ölüsü etrafında dans edip eğlenirler. Aradan birkaç gün geçince askerler köyden bir başka çocuğu öldürürler. Bütün bunlardan eza duyan köylülerden bir kaçı, köylerini terk etmek zorunda kalır. Karlı bir kış günü yola çıkan bu zavallılar, köyden fazla uzaklaşmadan arkalarından dumanlar yükseldiğini görürler ve acı içinde bu manzarayı seyrederek yanan köyle birlikte hatıralarının da yok olduğunu anlarlar.

Burası Benim Siz Buraya Gelin[18]: Hikâyede anlatılan olaylar savaştan sonra Bulgarlarla arada ka lan bir köyde geçer. Olaya şahit olan şahıs, bir arkadaşıyla birlikte içinden geçtiği köyün terkedilmiş halini görünce meraklanır. Eski huduta yakın bu köy, önceleri tamamen müslüman Türklerle meskûn olmasına rağmen şimdi metrûk bir vaziyettedir. Köyde rasladıkları bir çorbacıdan, burada yaşayanlar hakkında bilgi almak isterler. Çorbacı on-

---

[17]Falih Rıfkı, *Tanin*, nr. 1701, 2 Eylül 1918.

[18]Hakkı Behiç, *Tanin*, nr. 1802, 30 K. Evvel /Aralık 1918.

lara Türklerin harp sonunda buraları terk ettiğini, yerlerine Bulgarların geldiğini söyler. Ancak bütün ısrarlara rağmen yalnızca yaşlı bir Türk kadını köyü terk etmemiştir.

İki arkadaş büyük bir merakla bu yaşlı kadını görmek isterler. Yıkık bir evde yeşil feraceli yaşlı kadın bulurlar. Kadın onları görünce:

"- Geldiler mi?" diye sorar. Kadın bu hiç tanımadığı insanları bir müddet süzdükten sonra:

"- Daha gelmemişler!" diyerek yüzünü çevirir. Bu duruma çok şaşıran iki arkadaş ne olup bittiğini çorbacıdan sorarlar. Çorbacı onlara yaşlı kadının savaş sırasında dört oğlunu cepheye gönderdiğini ve o gün bugündür onları beklediğini anlatır. Ancak şimdiye kadar hiç bir haber alınamamıştır. Yaşlı kadın bütün ısrarlara rağmen köyü terk etmemiş, Türk tarafına geçmemiştir. Gördükleri ve duydukları karşısında sarsılan iki arkadaş, evden ayrılırken, arkalarından yaşlı kadının şu sözlerini duyar gibi olurlar:

"- Nereye gidiyorsunuz? Burası benim, siz buraya geliniz!"

Edirne'den Bursa'ya[19]: Bu uzun hikâyede, Edirne kuşatması sırasında Bursa'ya hicret eden bir kadının başından geçenler anlatılmıştır. Balkan savaşı başlarında genç kadının kocası askere gider. Küçük oğluyla kalan kadın, Kırkkilise (Kırklareli) bozgunu sonrasında bir büyük muhacerete katılır. Yıllar dır mutlu bir şekilde yaşadıkları evlerini barklarını terk eden zavallı insanlar büyük muhacir kafileleri oluştururlar. Trenin hareketiyle birlikte gözden uzak kalan Edirne, ümitlerin tükendiği, terk edilmiş bir şehir halini alır.

Yolculuk boyunca trenden görülen manzaralar hiç de iç açıcı değildir. Her adım başında, savaşın doğurduğu felâketler farkedilmektedir. Demir yolunun iki yanı, hunharca öldürülmüş insan ve hayvan cesetleriyle doludur. Bu acı manzaraya daha fazla tahammül edemeyen genç kadın kompartımanına kapanır.

Muhacir treni çeşitli istasyonlarda mola vererek yol alır. Bu arada lokomotifler başka işlerde kullanıldığı için muhacirler ancak altı gün sonra İstanbul'a gelebilirler. Genç kadın üç dört ay boyunca oğluyla birlikte İstanbul'da kalır. Burada tanıştığı diğer muhacir arkadaşlarıyla birlikte Bursa'ya gitmeye karar verir. Kalabalık ve hayli yorucu bir vapur yolculuğundan sonra

---

[19]Süyum Bike, *Türk Yurdu*, nr. 2, 1329/1913, ss. 889-894/ nr. 5, 1329/1913, ss. 981-988.

Bursa'ya varılır. Güç belâ burada bir eve yerleşen kadın günlerini oğlu ve diğer muhacirlerle ilgilenerek geçirir. Evlere yerleştirilmediği için çadırlarda kalan, cami ve medreselerde barındırılan muhacirlerin içler acısı durumu genç kadını derinden sarsar. Hemen hergün bir muhacir ailesini ziyâret ederek onların dertlerine ortak olmaya çalışır.

Şehid Evladları[20]: Ethem Ruhi (Balkan)'ın, savaş yıllarında hapisteyken kaleme aldığı bu hikâyede, kocası savaşta şehit olan bir kadının, iki küçük çocuğuyla geçirdiği günler anlatılır. Sabiha Hanım'ın kocası Hayri Bey, yüzbaşı rütbesiyle katıldığı Lüleburgaz muharebesinde şehit düşmüştür. Yedi yaşındaki Atıf ve ondan birkaç yaş küçük Enver'le dul kalan genç kadın, Üsküdar'a yerleşmiştir. Çocuklar her fırsatta babalarını sormaktadırlar. O da, "Babanız cennette, yakında gelecek!" diye yavrularını avutmaya çalışmaktadır.

Bir kurban bayramında kadın yalnızlığın verdiği hüzünle çocukları hazırlar ve komşularıyla birlikte gezmeye gönderir. Onların mahzun durumuna çok içerleyen zavallı kadın aniden fenalaşır. Komşular yardımına koşarlarsa da bir şey yapamazlar ve Sabiha Hanım bir müddet sonra ölür. Buna çok üzülen komşuları çocukları acı durumdan haberdar etmemeye çalışırlar. Onlarla yakından ilgilenip himayeleri altına alırlar. Ancak aradan geçen bir kaçgün içinde gerçek himaye sahibi olan devlet çocuklara sahip çıkar. Çengelköy'de ki Kuleli Askeri İdadisi'ne kaydedilen iki yetim yavru, sonraki hayatlarını asker ocağında geçirirler.

Mes'ul[21]: Savaş sırasında esir düşen ve daha sonra kurtularak evine dönem Süleyman'ı genç karısı Zeynep kucağında bir çocukla karşılar. Süleyman, karısının kendisinden olmayan bir çocuk doğurması karşısında şaşkınlıktan dona kalır. Sülayman'ın sorularına aldığı karşılıklar onu bir hayli sarsar. Özellikle Bulgarların yaptıkları mezalim Zeynebin titreyen dudaklarından kahrından ölecek gibi olur. Bu elim vaziyet karşısında yıkılan Süleyman arkasına bakmadan odadan çıkıp gider...

Dışarda beynini kemiren suallerle baş başa kalan Süleyman ne yapacağını, ne edeceğini bilememektedir. Zeyneb'in kucağındaki çocuğa tahammül edemeyeceğini bildiği için evine dönmek istemez. Aklına gidebile-

---

[20] Edhem Ruhi [BALKAN], Filibe 1913, 24 s. (HTUK: 15099).

[21] Hakkı Behiç, *Tanin*, nr. 1812, 10 K. Sani /Ocak 1914.

ceği tek yer olarak asker ocağı gelir. Daha yeni ayrıldığı bu mukaddes yuvaya geri döner.

Telâki[22]: Aziz, savaş sırasında kaybettiği karısı Zehra'dan uzun zamandır haber alamamıştır. Yıllardır yaptığı araştırmalar bir netice vermeyince artık ondan ümidini iyice keser. Ancak hiç beklemediği bir habere göre karısının Sofya'da Aleksandıra Hastahanesi'nde olduğunu öğrenir. Aziz bu habere inanmamakla birlikte doğruluğunu tedkik etmek için oraya gitmeye karar verir. Hayli uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra kendini hastahanenin soğuk taş koridorlarında bulur. Yetkililere yaptığı müracaat kabul edilmiş ve karısıyla görüşmesine izin verilmiştir.

Hastahanenin tenha koridorlarından geçerek demir kapının ardındaki bir odaya giren Aziz, burada tek başına oturan karısını görür. Zehra, beyaz yeminisiyle odaya gireni fark etmeden kendi kendine konuşmaktadır. Zehra'nın durumuna çok üzülen Aziz, onunla konuşmak isterse de, tecennün etmiş zavallı kadının tepkisiyle karşılaşır. Yanlarında bulunan hemşire, Zehra'nın yanına erkekleri yaklaştırmağını söyler ve ondan uzak durmasını ister. Karısının durumunu ıztırap içinde seyreden Aziz, odada kaldığı kısa süre içerisinde geçmiş günleri hatırlar ve hayıflanır.

Zaâfın Tesellisi[23]: Bu hikâyede yazar, bir tren yolculuğu sırasında başından geçenleri anlatmaktadır. Kompartmanda bulunan Bulgar gazeteci ile iki yolcu, bir müddet havadan sudan konuştuktan sonra sohbeti siyasî konulara kaydırırlar. Bulgar gazeteci sosyalizmin tenkit edilmesinden hoşlanmaz. Demokrasinin uygulamadaki zaaflarını tenkit ederek sosyalizmle arasında mukayeseler yapar.

Tren Edirne'ye yaklaşırken sohbet devam etmektedir. Bir aralık koridora çıkan yazar, farkında olmadan birine çarpar. Yüzü korkunç şekilde lekeli, siyah gözlüklü bir şahıs, yazarı daha dikkatli davranması için uyarır. Yazar, bunun üzerine özür dilerse de adam ikazında ısrar eder. O, yazarın kompartmanda yaptığı konuşmalardan rahatsız olmuştur. Ona göre bütün konuşmalar boş, sonuçsuz bir demagojiden ibarettir. Hayatın asıl gerçekleri korkunç şekilde yanmış kendi yüzündedir. Zira bu kör adamın yanık yüzünde savaşın

---

[22]Hakkı Behiç, *Tanin*, nr. 1819, 17 K. Sani /Ocak 1914.

[23]Hakkı Behiç, *Tanin*, nr. 1823, 21 K. Sani /Ocak 1914.

bütün tahribatı açıkça görülmektedir. Adamın söyledikleri karşısında şaşıran yazar, olan için verecek cevap bulamaz. Tren Edirne'ye gelince ona veda edip ayrılmak ister. Fakat bir türlü cesaret edemez. Yanındaki arkadaşı kör adamın kim olduğunu sorunca, yazarın ağzından gayriihtiyarı şu kelime çıkar:

"- İntikam!"

Selânikli Ayşe Hanım[24]: Ayşe Hanım, Balkanlarda karışıklık çıkması üzerine Selanik'ten İstanbul'a göç etmiş bir Türk kadınıdır. Babası Makedonya'da çeteler tarafından öldülürmüş, kendisi "namusunu lekelemeksizin" canını güçlükle kurtarıp İstanbul'a gelmiştir. Aile fertleri Rumlar tarafından katledilen Ayşe Hanım İstanbul'a gelince, halkın Rumeli'de yapılan mezâlimden hiç bir haberi olmadığını zevk ve safa içinde yaşadığını görür, üzülür.

Genç kadın birgün alış veriş yaparken yolu Sultanhamam'dan geçer. Sağa sola bakınırken gözü bir tabelaya ilişir. Tabelada "Gramatopulo Biraderler" yazmaktadır. Mağazanın camekânından içeriye bakınca bir kaç hanımın alış veriş yaptığını görür. Hızla mağazadan içeri girip tezgahtara Selânik'te bir kardeşi olup olmadığını sorar. Tezgâhtar, Nikola adlı kardeşinin Selânik'te mağazası olduğunu söyler. Bunun üzerine Ayşe Hanım sinirli bir şekilde alış veriş yapan bayanlara dönerek bu Rumların Türk düşmanı olduklarını haykırır. Bu ikaz üzerine çok şaşıran hanımlar derhal mağazayı terk ederler. Öcünü almış olan Ayşe Hanım sevinç içinde dışarı çıkar.

Süngü Altında[25]: Kavala ile Drama arasında bulunan Doksad köyü, Rumeli'de emsalsiz güzellikte bir köydür. Yolları, düzenli bahçeleri ve muntazam evleriyle köyden çok kasabaya benzeyen Doksad'ın bu güzelliğinde erişmesinde Hafiz Hüseyin Efendi'nin büyük katkısı olmuştur. Hüseyin Efendi, İstanbul'da okumuş, medreseden icazet alarak köyüne dönmüş, okuldaki dersleri ve camideki vaazlarıyla çevresine ışık saçmış biridir. Yirmi beş senedir çalıştığı bu köyde onu tanımayan ve hürmette kusur eden bir kimseye rastlanmaz.

Bir gün Doksad ve çevresinde savaş çıkacağına dair haberler duyulmaya başlanır. Buna önceleri kimse aldırmaz. Zira, Balkanlıların buna cesaret edemeyeceğine inanılmaktadır. Fakat aradan geçen bir kaç gün ve köye ge-

---

[24]Maraşlıoğlu, *Halka Doğru*, nr. 32. 27 Haziran 1330/1914

[25]Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Halka Doğru*, nr. 33. 4 Temmuz 1330/1914.

len haberlerin sıklığı savaşın başladığına kesin işarettir. Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağlılar Osmanlılara karşı birleşmişlerdir. Doksadlılar, özellikle Hüseyin Efendi, ihtimal dahi veremedikleri bu durum karşısında çok şaşırırlar. Onların bu şaşkınlığını cepheden kaçan bir kaç asker daha da artırır.

Birkaç gün sonra Doksad etrafında top, tüfek sesleri duyulmaya başlar. Düşman askerleri kasabayı ablukaya alırlar. Halk birbiriyle vedalaşıp evlerine veya müstahkem mevki olarak gördükleri yerlere dağılırlar. Hüseyin Efendi, yanına bütün silâh ve mermilerini alarak evinin en büyük odasına çekilir. Pencere kenarındaki sedire oturarak düşmanın yaklaşmasını bekler. Kuran-ı Kerim'i de yanı başında bulunmaktadır. Düşman askerleri bir kasırga gibi köye dalarlar. Yaşlı-genç, kadın-erkek demeden önlerine gelene zulmederler. Bu acı manzaraya daha fazla tahammül edemeyen Hüseyin Efendi, düşmanla çatışmaya girer. Düşman askerleri eve girip yaşlı adamı öldürmek isterler. Ancak burada müthiş bir sürprizle karşılaşırlar. Hüseyin Efendi, eve düşmanları doldurup, yanındaki bombaları "Yaşasın Türklük, yaşasın İslâmiyet" diyerek ateşlemiştir.

B- Sonraki yıllarda yazılan hikâyeler

Beyaz Lâle[26]: Bu hikayede bir Bulgar subayının Serez'de yaptığı mezalim anlatılmaktadır. Cephede bozguna uğrayan Türk ordusu geri çekilirken Serez'de hıristiyan halkın hakaretlerine maruz kalır. Türkerin çekilmesinden sonra Serez'e giren Bulgar askerleri, komutanları Radko'nun emriyle kasabayı yağmalamaya başlarlar. Radko, iki fırına toplattığı kasaba halkına, Serez'in en güzel kızının kim olduğunu sorar. Kasabanın en güzel kızı Hacı Hasan'ın kızı Lâle'dir. Bu arada kasaba içinde yağma devam etmektedir. Evlerden ve camilerden eşyalar Çar Ferdinand adına toplattırılır. Sultan cami'i minaresi yıkılarak, Prens Boris kilisesi haline getirilir.

Lâle'nin evine giden Radko yalanlar söyleyerek kızın kapıyı açmasını sağlar. Gördüğü güzellik karşısında şaşkına dönen subay ona zorla sahip olmak ister. Leyla, namusunu kirletmemek için var gücüyle direnir. Gözü

---

[26]ömer Seyfettin, *Donanma Mecmuası*, (1914/1330)'nda yayınlanan hikâyenin yeni harfli baskısı için bkz: ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 10*, Ankara 1981, ss. 7-52.

dönmüş Bulgar'ın elinden kurtulamayacağını anlayınca, ona isteklerini yerine getireceğini, ancak biraz dinlenmesi gerektiğini söyler. Bunu kabul eden Radko, kızın kendi gönlüyle teslim olacağını sanır. Oysa tam bu sırada Lâle açık pencereden atlayarak intihar eder. Bu ani hareket karşısında şaşıran gözü dönmüş Radko, aşağı inerek hırsını cansız vücuttan çıkarır ve çirkin emeline kavuşur.

Ashab-ı Kehfimiz[27]: Bu hikâye, Dikran Haykyan adlı bir Ermeni gencinin tuttuğu günlükte anlatılanlardan ibarettir. Osmanlı Devleti'nin süratle parçalanmasına rağmen aydınlar hâlâ sonuçsuz bir Osmanlılık ideali peşinde koşmaktadırlar. Bu amaçla "Osmanlı Kaynaşma Kulübü" adıyla bir cemiyet kurmuşlardır. Cemiyetin gayesi, Osmanlılık ruhunu işleyerek müşterek bir terbiye oluşturmaktır. Ancak çeşitli neşriyat ve faaliyetlerle yapıp fikirlerini yaymaya çalışan cemiyete her giren aydın, değişik fikirler ileri sürmektedir. Birleşilebilecek ortak bir nokta yoktur.

İşte bu yıllarda Balkan savaşı başlar ve Türklerde yavaş yavaş milliyetçilik fikri uyanır. Savaş ilânı Osmanlılık tarafları olan cemiyet mensuplarını pek ilgilendirmemektedir. Buna mukabil İstanbul'daki Rumlar, Konstantin'in oğlu Yorgi'nin yakında gelip şehri Türklerden alacağını ummaktadırlar. Cemiyet üyelerinin çıkardıkları "İnsanlık" adlı mecmua etrafta büyük tepki uyandırır. Halk onları milliyetsizlikle suçlar ve "Ashab-ı Kehf" gibi uyuduklarını söylerek bir an önce uyanmalarını ister. Hikâyenin sonunda cemiyet dağılır. Üyelerinin bir kısmı delirirken, bir kısmı da başka işlerle uğraşmaya başlar.

Gözyaşı[28]: Yeni tuttuğu hizmetçisinin solgun yüzünü ve fersiz vücudunu beğenmeyen ev sahibi, yeni birini bulunca onu değiştirmeye karar verir. Bir gün kadının başından geçenleri öğrenince bu kararından vaz geçer. Hizmetçi Ayşe, Balkan harbi sırasında hududa yakın bir köyde yaşarmış. Genç yaşta kocasını yitirmiş. Savaş başlayınca düşman eline geçmemek için üç çocuğuyla birlikte memleket içlerine doğru kaçmaya çalışmış. Oğlu Ali beş kızı Emi-

---

[27]önce *Birinci Kitap Mecmuası*' nda (1918), yayınlanan hikâye, aynı yıl kitapcık halinde yayınlanmıştır. Yeni harfli baskısı için bkz: ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri 10*, Ankara 1981, ss. 9-72.

[28]Refik Halit KARAY, *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul 1940, s. 33.

ne üç küçük oğlu Osman ise henüz bir yaşını doldurmamış.

Yol boyunca çok güç şartlar altında ilerleyen zavallı kadın bir müddet sonra daha fazla dayanamayacağını anlamış. Yağmurda yol iz görünmüyormuş. İnsanlar çamurlar içinde can havliyle sağa sola kaçıyorlarmış ve Ayşe bu engamede kendi canını ve oğlu Ali'yi güç belâ kurtarabilmiş. İki küçük çocuğu ise bu kaçış esnasında kaybolmuş.

Kınalı Bozgunda[29]: Bu hikâyede savaş sırasında bulundukları köyü terk edip Kınalı'ya giden ve hadiselerin durulmasından sonra evlerine dönen bir âilenin yaşadıkları anlatılır. Savaşın başlamasıyla birlikte olacakları anlayan evin reisi Hasan Efendi, gerekli yiyecekleri alarak ailesiyle birlikte köyden ayrılır. Kafile yolda ilerlerken düşmanın top ateşine tutulur. Hasan Efendi daha önceki tecrübelerine dayanarak temkinli bir şekilde ilerler. Yolda çamura batmış iki topu çıkarmakla uğraşan bir grup askerle karşılaşırlar. Durumu gören Hasan Efendi, kumandana boşuna uğraşmamalarını, topların kamalarını çıkarıp, tekerleklerini kırarak imha etmelerini tavsiye eder. Kumandan yaşlı adamın bu söylediklerini mantıklı bulur ve uygular.

Gün batımına doğru Kınalı'ya varan âile, sığınacak bir çatı bulmayı başarır. Ertesi gün her şeyin olup bittiğini, cephe falan kalmadığını Sırplar'dan öğrenirler. Türkler yenilmiş, bütün topraklar Yunan, Sırp ve Bulgarlar eline geçmiştir. Bu durumu üzüntü ve hayretle karşılayan âile fertleri sonlarının ne olacağını bilmemektedirler. Sırp askerleri birkaç gün sonra herkesi geldiği köye geri yollarlar. Hasan Efendi'nin köyü Yunanlıların elinde kalmıştır. Geri dönerken köylerinin yakıldığını öğrenirler. Yol boyunca askerler ve çeteler tarafından taciz edilmelerine rağmen yine de gitmekten vazgeçmezler.

Arif Kaptan ile oğlu[30]: Balkan savaşına kadar kendi halinde bir Türk köylüsü olan Arif Kaptan, Kaylar'a yakın Cuma köyünde çiftçilikle geçimini sağlar. Balkan savaşı çıktığında, Cavit Paşa orduları önce Yunanlıları bozguna uğratıp Kaylar'a girer. Yunanlılar burayı bırakıp kaçarlar. Ardından Sırplar Cavit Paşa ordusunu buradan kovar ve Yunanlılar tekrar köye dolarlar. Türklere yenilmiş olmanın kini ve nefreti içindedirler. Köyde asker bulun-

---

[29]Mahmut ÖZBAY, *Fahem Fahem*, İstanbul 1970, s. 83.

[30]Necati CUMALI, *Makedonya 1903* İstanbul 1976, s. 189.

madığı için savunmasız halka zulmetmeye başlarlar. Türk evlerini bombardıman edip yağmalarlar. Arif Kaptan'ın evine düşen bomba kaptanın karısı ile onüç yaşındaki kızının ölümüne sebep olur. Bunu gören Arif Kaptan ve oğlu İsmâil silâhlanarak köyden ayrılırlar. Yolda rastladıkları bir grup Yunanlı asker ile silahlı çatışmaya giren baba oğul iki askeri öldürürler. Yakalanmamak için çıktıkları Malinka dağında 4, 5 yıla yakın saklanırlar.

Bu arada savaş sona ermiş, Türk ordusu mağlup olmuştur. Kazandıkları başarıyı hazmedemeyen Balkanlılar birbirine düşmüştür. Arif Kaptan ile oğlu bir arama sırasında yakalanırlar. Çıkarıldıkları mahkemede, Çavuş Lukas ve er Statüs'i öldürmek suçundan idama mahkum edilirler. İdam, askerlerin öldürüldükleri yerde gerçekleştirilecektir. Bir hafta kadar Beyaz Kale'de hapis yatan Arif Kaptanla ile oğlu, daha sonra jandarmalar arasında Cuma'ya doğru yola çıkarlar. Oldukça uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra jandarmaları uyutup kaçmayı başarırlar. Bir yıl Kozana dağlarında dolaşan firariler, Arnavutluk üzerinden, İtalya'ya oradan da vapurla İzmir'e gelirler. Bir müddet İzmir yakınlarında at alıp satan Arif Kaptan Millî Mücadeleye katılır. İzmir'e ilk giren Fahrettin Paşa'nın kolordusunda o da vardır.

Veysel Çavuş[31]: Veysel Çavuş daha önce Trablusgarp'da savaşmış, altı yıl askerlik yaptıktan sonra evine dönmüştür. Döndüğünde ihtiyar annesini ölü, eve benzer kulübesini de harap bulmuştur. Sabır ve tahammülle çalışıp evini onaran Veysel Çavuş, yakın köylerinden birisiyle evlenir. Birkaç yıl geçmeden, köyde redif toplanacağına dâir haberler yayılır. Veysel Çavuş karısını komşularına emanet ederek orduya katılır. Bir müddet sonra savaş başlar. Ruslar tarafından kışkırtılan Balkanlalılar, müslüman Türk topraklarına girerler. Yavaş yavaş köye savaşla ilgili felaket haberleri gelir. Türk askerleri düşman karşısında tutunamamaktadırlar. Rivayete göre bu kadar kısa zamanda 54 bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Savaşın başlarında Veysel Çavuş'tan birkaç mektup gelirse de, arkası

---

[31] Mahmut Şevket ESENDAL, *Veysel Çavuş*, (Haz. Muzaffer Uyguner), Ankara 1984, s. 11. (Esendal hikâyelerinde, Bulgarların Türklere yaptıkları zulmü sık sık işlemiştir. Balkan savaşı öncesinde yaşanan hadiselerin konu edinildiği bu hikâyeler hakkında geniş bilgi için bkz: İsmâil ÇETİŞLİ, "Memduh Şevket Esendal'ın Bulgar Zulmünü Anlatan Hikâyeleri" *Türk Kültürü*, nr. 321, Ocak 1990, s. 16).

kesilir. Ailesi endişe içindedir. Çok geçmeden savaşa katılanlar geri dönerler. Fakat Veysel Çavuş aralarında yoktur. Arkadaşları onun bir gece devriyesi sırasında, Bulgar komitacıları tarafından şehit edildiğini söylerler.

2- Hikâyelerin Yapı Unsurları ve Varlık Kategorileri

A- Vak'a:

Balkan savaşına dâir hikâyeler, umumiyetle savaş şiir ve romanlarında görülen temler üzerine yazılmıştır. Hikâyeleri birbirine benzer vak'alar etrafında teşekkül etmeleri ve mekânla olan münasebetleri bakımdan ikiye ayırarak inceleyebiliriz.

i- Cephede cereyan eden vak'alar: Bu gruba giren hikâyelerde, düşmanla göğüs göğüse çarpışan insanların mücadeleleri anlatılır. Bu mücadelelerde, daha çok kahramanlık gösteren, gazi ve şehit olan Türk askerlerinin başarıları işlenmiştir. Meselâ, "İstanbul Uşağı", adlı hikâyede bu savaşa katılıp gazi olan İstanbul'lu bir genç anlatılmıştır. Aynı şekilde "Piç" ve "Hakikatin Hikâyesi"'nde cephede cereyan eden ve birbirine bağlı olan vak'alar söz konusudur. "Sulhün Ağzı" adlı hikâyede, devriye sırasında düşmanla çarpışan ve şehit olan bir Türk askeri, "Mülazım Süleyman Ağa" 'da şehit olan bir Türk Subayı anlatılmıştır. "Abdülmelik" adlı hikâyede yine, cephede meydana gelen ve gerçek bir hadiseye dayanan vak'a işlenmiştir. "Acaba Gelecek mi?", "Hicret Hikâyeleri"'nin vak'aları da cephede geçer. Savaş sonrasında kaleme alınan "Kınalı Bozgunda", "Arif Kaptan ile Oğlu" hikâyelerinde de cephede cereyan eden vak'alar işlenmiştir. Bunlardan başka, Ercüment Ekrem'in "Mego'loidea'nın Sergüzeşti" 'nde, savaş esnasında deliren bir Yunan subayı konu edilmiştir.

ii- Cephe gerisinde cereyan eden vak'alar: Cephe gerisinde bulunan Türk insanının savaş yüzünden uğradığı musibetler veya gösteridiği yararlıklar bu gruba girer. "Cenk Ninnisi", "Zeynep Hatun", "Burası banim siz buraya gelin", "Şehid Anası", "Şehid Evlatları", "Veysel Çavuş", adlı hikâyelerde, oğulları veya kocaları cepheye giden Türk kadınlarının çektikleri acılar ve gösterdikleri metanet anlatılır. "Mes'ul", "Telâki", "Deli Kız", "Beyaz Lâle", "Yanan Köy", hikâyelerinde ise düşmanların yaptıkları mezâlim üzerinde durulmuştur. Cephe gerisinde bazı insanların harp karşısında kayıtsız kalışı, "Acıklı Bir Sohbet" ve "Ashab-ı Kahfimiz" adlı hikâyelerde bahis konusu edil-

miştir. Yine cephe gerisinde doğan ve gelişen intikam duygusunu kamçılayıcı vak'alar, "Vasiyêt", "Zaafın Tesellisi", "Selanikli Ayşe Kadın", "Köylünün İntikamı" gibi hikâyelerde; göç hadisesi "Edirne'den Bursa'ya" ve "Göz yaşı" adlı hikâyelerde işlenmiştir.

Bunlardan da anlaşılacağı gibi, bu hikâyelerin çekirdek ve çerçeve vak'aları tamamen Balkan savaşıyla alâkalıdır. Çekirdek vak'alar daha çok Türk insanının fedakârlığını ve Türk askerinin kahramanlığını ortaya koyacak olaylardan seçilmiştir. Savaşın yol açtığı felaketler ise çerçeve vak'alarda kullanılmıştır. Ancak hemen şunu belirtmek gerekirki, bu vak'alarda çeşitlilik ve epizotik gelişmeler yok denecek kadar azdır.

B. Zaman:

Hikâyelerin büyük bir kısmı, savaşın cereyan ettiği tarihlerde yazılmıştır. Hadiseyi sıcağı sıcağına aksettiren bu hikâyelerin, savaşın ortalarına ve sonuna doğru yazılması dikkat çekici bir husustur. Bu aktüel zaman içinde yazılan hikâyelerde, zafer ümidinin muhafaza edildiği, savaşa teşvikin ön planda işlendiği göze çarpar. Sonucun kesinleşmesiyle birlikte muhaceret ve mezâlim gibi vak'aların konu edildiği görülür. Özellikle sonraki yıllarda yazılan hikâyelerde bu motifler tercih edilmiştir.

Hikâyelerdeki anlatma zamanı "Geçmiş - Hal - Gelecek Zaman" dilimleri altında değerlendirilebilir. Vak'ayı tarihi perspektif içinde ele alan hikâyelerde, geçmiş zaman dilimi kullanılmıştır. Bunlarda, hadiseler daha çok şanlı mâziye ait hatıralar ve tarihi zaferlerle işlenir. "Cenk Ninnisi"," Zaafın Tesellisi", "Selanikli Ayşe Hanım", "Göz Yaşı", "Veysel Çavuş" gibi hikâyeler bu zaman dilimine göre yazılmıştır. Bu hikâyelerin kahramanları içinde yaşadıkları "hâl" 'i, geçmiş zaman boyutu ile değerlendirirler.

Savaş hikâyeleri içinde, sayıca en fazla olanı, "hâl" 'de cereyan eden vak'aları işleyenlerdir. Bunlar daha çok muharebe, mezâlim ve düşmanla mücadele motifleri üzerine kurulmuştur. "Piç", "Hakikatin Hikayesi", "Mülazım Süleyman Ağa", "Sulhün Ağzı", "Abdülmelik", "Yanan Köy", "Süngü Altında", "Beyaz Lâle", "Kınalı Bozgun" gibi hikâyelerin anlatın zamanı, halde cereyan eden vak'alara dayanır. Bu hikâyelerde bir "zaman daralması" söz konusudur. Hadisenin başlangıcı ve bitişi arasında kısa bir dönem vardır. Bu dönem, tarihî aktüel zamana tekabül eder.

Anlatım olarak gelecek zaman boyutunun kullanıldığı hikâyeler, kısmen hâldeki zamanla da alâkalıdır. Bu hikâyelerden "İstanbul Uşağı", "Şehit Anası", "Hicret Hikâyeleri", "Deli Kız", "Edirne'den Bursa'ya", "Telâki" gibi hikâyeler bu gruba dahil edilebilir. Hal - gelecek zaman karşısında ait bir dilimin kullanıldığı bu hikâyelerde "zaman genişlemesi" söz konusudur. Vak'anın geçmişte veya halde başlayan bir hadise üzerine kurulması ve sonucunun uzun bir zaman sonra belli olması (veya olmaması) bu hikâyelerde görülen özelliklerdir. Kahramanlar mağlubiyetle biten savaşın verdiği acılarla geleceğe yönelirler. Kin ve intikam duygusuyla istikbâle bakarlar.

Dikkat edilirse hikâyelerde zamana unsurunun tasarrufta bir genelleştirme söz konusudur. Zaman ferdi boyutundan ziyâde, genel boyutuyla ele alınır. Bu durum hem sosyal zamanın tercih edilmesinden, hem de kozmik zamana ait unsurların çok az kullanılmasından ileri gelir.

C- Mekân:

Hikâyelerin çoğunda mekân, vak'anın cereyan ettiği cephedir. Bunlardan birkaçı hariç, hemen hepsinde dış mekânın kullanıldığı görülür. İç mekânın kullanıldığı iki hikâyerden biri olan "Telâki"'de vak'a Aleksandır Hastahanesi'nde, "Mego'loidea'nın Sergüzeşti"nde ise bir Yunan zırhlısında geçer. Ancak her iki hikâyede de mekân tasviri üzerinde teferruatlı olarak durulmaz.

Dış mekânların kullanıldığı hikâyelerde ise, mekân coğrafi konum itibariyle belirgin olmasına rağmen, daha çok tasvirlerde: "Issız Bir Köyde..." veya "Hududa yakın bir yerde" gibi üstü kapalı ifadelerle okuyucuya sunulmuştur. Bunların dışında vak'aların geçtiği geniş mekânlar vardır: Serez, Drama, Kavala, Kaylar, Edirne ve savaş tesirlerinin en fazla görüldüğü İstanbul tercih edilmiştir.

Hikâyelerdeki mekân kategorisinde dikkati çeken asıl özellik, mekân ile insan arasında kurulan duygusal ilişkidir. "Burası benim siz buraya gelin" adlı hikâyede, düşman eline geçmiş Türk köyünden ayrılmak istemeyen yaşlı kadının toprağına bağlı duyguları dile getirilmiştir. Yıllardır vatan bildiği yeri terk etmeyen yaşlı kadın, toprağıyla bütünleşmiş bir insanı temsil eder. Bunun dışında, muhaceretin işlendiği, "Edirne'den Bursa'ya", "Göz yaşı" gibi hikâyelerde, vatanlarından zorla koparılan çaresiz kadınların dramları

dile getirilmiştir. Fakat, insan-mekân ilişkisi daha derin ve duygusal bir şekilde işlenseydi, vak'ayı da kuvvetlendirecek bir tesiri hâiz olabilirdi. Ancak, hikâye yazarları bunu farkedemedikleri için, hikâyelerinde mekân plânına fazla yer vermemişler ve insan duygularını daha da derinleştirecek mekân tasvirleri yapmamışlardır.

Ç- İnsan

Hikâyelerin vak'a ve zaman unsurlarında olduğu gibi, şahıs kadrolarınında da fazla bir çeşitlilik görülmez. Bunlardan işlenen vak'aların merkezinde bulunan esas kahramanlar (protagonist) aşağı yukarı birbirine benzer kişilerdir. Kahramanlardan bazıları, cepheye gitmek için can atan, şan ve şeref kazanarak şehit olan veya gazi olarak geri dönen Türk gençleridir. "İstanbul Uşağı"'nda Ahmet, "Hakikatin Hikâyesi"'nde Palabıyık Ali, "Mülazım Süleyman Ağa", "Abdülmelik", "Veysel Çavuş" gibi, ismini de şahıslardan alan hikâyeler bu gruba girer. Bunlardan başka, grup oluşturabilecek derecede ortak özellikler taşıyan kahramanlardan bir kısmı, zulme uğrayan veya fedâkârlıklarıyla ön plâna çıkan şahıslardır. Bu şahıslar daha çok kadın kahramanlardan seçilmiştir. "Mes'ul" de Zeynep, "Telâki"'de Zehra, "Beyaz Lâle", "Selanikli Ayşe Kadın", "Deli Kız" gibi hikâyelerde şahıslar bu yönleriyle ele alınmışlardır. Bunlar dışında, "Süngü Altında" isimli hikâyenin kahramanı Hüseyin Efendi, evine doldurduğu düşman askerleriyle birlikte ateşlediği bomba ile canını feda eden yaşlı bir kahramanı temsil eder.

Hikâyelerde düşmanlar daha çok zulüm ve gaddarlığı ile ön plânda yer aldığı için onların en belirgin vasfı zâlim olmalarıdır. "Beyaz Lâle" de Radko bu tipin çok canlı bir örneğidir. "Mego'loidea 'nın Sergüzeşti" adlı hikâyede Hamidiye zırhlısına karşı direnemeyip, korkusundan çıldıran Yunanlı kaptanı, asli şahıs olarak seçilmesi, hakikatte Türk'ün yüceltilmesi son maksadına yöneliktir. "Doktor İlya" hikâyesinde ise, yaralı Türk kızını tedâvi eden bir Rum doktoruna yer verilmiştir. Bu da, savaş sırasında bütün Balkanlıların kötülüğünü kısmen hafifleten ve savaşın her şeye rağmen insanî duyguları, tamamen öldürmediğini gösteren bir unsurdur.

D- Bakış Açısı

Balkan savaşıyla ilgili hikâyelerin bakış açılarını tesbit edebilmek için

vak'ayı yöneten ve yönlendiren yazarın tercihlerini bilmek gerekir. Zira yazar olayı naklederken doğrudan doğruya kullandığı bakış açısını da okuyucuya hissettirir. Hikâyelerin bütünü üzerinde yapılan incelemede şu üç bakış açısının tercih edildiği görülür:

i- Anlatıcı-yazar bakış açısı

ii- Anlatıcı-kahraman bakış açısı

iii- Gözlemci-yazar bakış açısı.

Aşağıda bu bakış açılarının hangi hikâyelerde nasıl kullanıldığı ana hatlarıyla tesbit edilecektir:

i- Anlatıcı-yazar bakış açısı: İncelenen hikâyeler arasında, bu bakış açısıyla kaleme alınanlar:" Cenk Ninnisi"," Megolo idea'nın Sergüzeşti", "İstanbul Uşağı", "Mülâzım Süleyman Ağa"," Sulhün Ağzı", "Abdülmelik"," Mes'ül", "Telâki","Süngü Altında", "Şehid Evladları", "Köylünün İntikâmı", "Gözyaşı", "Arif Kaptan ile Oğlu", "Veysel Çavuş"'dur. Hikâye boyunca kendisini her an hissettiren ve 3. tekil şahıs zamirini kullanan yazar, bu bakış açısıyla vak'anın merkezinde yer alır. Anlatımda en ince teferruatın ortaya konulması vak'anın iç çözülme veya iç konuşma metodlarıyla aktarılması hakim bakış açısının yazar üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir.

ii- Anlatıcı-kahraman bakış açısı: Bu bakış açısıyla yazılan hikâyelerde vak'a bir kahramanın ağzından nakledilir. Kahramanın başından geçen, hadiseler hikâyelerin çekirdek veya çerçeve vak'alarını oluşturur. Bu hadiselerin veriliş tarzı, tabiatıyla kahramanın bakış açısına göre değişir, gelişir ve şekillenir. Ancak, savaş hikâyelerinde bu tarz bakış açısının fazla kullanılmadığı görülmektedir. Aka Gündüz'ün, "Piç" ve "Hakikatin Hikâyesi" adlı iki hikâyesinde, vak'a merkezine cepheye giden bir asker yerleştirilmiştir. Bu çekirdek vak'anın etrafında oluşturulan çerçeve vak'alarda yer alan şahıslar, hikâyeleri nakleden anlatıcı-kahramanlardır. "Piç" adlı hikâyede anlatıcı-kahraman, cephedeki askerin yaşlı babasıdır. Olaylar onun görüş ve düşüncelerine göre gelişir. "Hakikatin Hikâyesi"nde ise aynı vak'aya bağlı diğer olaylar bir mektupla okuyucuya nakledilir. Mektubu yazan şahıs, yine cephedeki askerin arkadışıdır.

Anlatıcı-kahraman bakış açısıyla nakledilen diğer hikâyeler ise, "Edirne'den Bursa'ya" ve "Kınalı Bozgunda" 'dır. Bunlarda göç etmek zorunda kalan insanların başından geçenler anlatılmıştır. Hikâyeler'in ilkinde anlatım,

genç kadının, ikincisinde ise küçük çocuğun bakış açısıyla sağlanmıştır. "Kınalı Bozgunda" adlı hikâyenin devamı niteliğinde olan "Doktor İlya" adlı hikâyede de aynı bakış açısı kullanılmıştır.

iii- Gözlemci-anlatıcı bakış açısı: Bu tür bakış açısının hakim olduğu hikâyelerde, anlatıcı vak'ayı ve vak'a içinde yer alan şahısları objektif bir müşahade ile algılar ve okuyucunun gözleri önüne serer. Gerçi bu tarz bakış açısında anlatıcı yine kahramanlardan biridir. Şu veya bu şekilde olaylara karışmış, ya da olay kahramanlarını tanımıştır. Ancak olaylar ve şahısları yalnız kendi bakış açısından değil, yerine göre diğer kahramanların bakış açılarına göre de anlatır. Bundan dolayı okuyucu hikâyede işlenen konuların tek bir açıdan değil, farklı bakış açılarından sunulduğunu zanneder. İncelediğimiz hikâyelerde bu gruba girebilecekler sayıca fazla değildir. "Zeynep Hatun", "Deli Kız", "Burası benim siz buraya gelin", "Acaba gelecek mi?", "Şehit Anası", "Yanan köy", adlı hikâyelerde savaş felaketi kadın ve çocukların yaşadıkları faciâlar gözlemci-yazar bakış açısıyla anlatılmıştır. Bu bakış açısıyla nakledilen hikâyelerde, yazar kendini gizleyerek olayları nakletmeye çalışır. Böyle bir tercihle anlattıklarını daha inandırıcı kılmaya ve hadisenin dramatik gerilimini daha da yükseltmeye çalışır.

3- Hikâyelerin Motif Kategorileri

Savaş hikâyeleri motif kategorileri yönünden incelendiğinde üç temel motifle ilgili şu hususlar göze çarpar.

i- Aksiyon motifleri: Savaş hikâyeleri aksiyon motifleri yönünden fazla zengin değildirler. Olayların ön plâna çıktığı bu tür hikâyelerde daha çok mezalim, muhaceret ve çatışma gibi hadiselere yer verildiği görülür. Bunlardan mezalimin söz konusu edildiği," Mes'ul", "Telâki", "Hicret Hikayeleri" ve "Beyaz Lâle" adlı hikâyelerde, düşmanların yaptığı zulmler anlatılır. Mes'ul de kocası savaş gitmiş bir genç kadının düşman askerlerinin tecavüzüne uğraması ve bir çocuk dünyaya getirmesi hikâyenin ana motifidir. Askerden dönen koca çocuğu görünce beyninden vurulmuşa döner. Genç kadın başına gelenlerin ve köyün uğradığı baskını kocasına anlatır. Hikâyede esas olan, genç kadının tecâvüzü karşısında bir şey yapamayan genç adamın yaşadığı ızdırap verici durumdur. Bu okuyucunun üzüntü ve nefret duygularını harekete geçirir. Aynı zamanda düşmana karşı beslenen intikam arzusunu da artırır.

Bu hikâye aksiyon kategorisine giren bir ümitsizlik motifidir.

"Telâki" adlı hikâyede aksiyon motifi, düşman tecavüzüne uğrayan çaresiz bir Türk kadının çıldırmasıdır. Kocası Zehra'yı savaş sırasında kaybetmiştir. Savaş bittiğinde onu bulmak için yollara düşer. Sonunda Sofya'daki Aleksandır Hastahanesi'nde olduğunu öğrenir. Oraya gittiğinde, namusu lekelenmiş ve zulüm yüzünden çıldırmış karısının perişan haliyle karşılaşır. Hastahanenin çoğu taş duvarları arasında, insanlardan nefret hissi içinde yaşayan Zehra, kocasını bile tanıyamaz. Okuyucuda nefret hissi uyandıran bu hikâyede, mezâlim aksiyon motifinin esasını oluşturur. Duygu ve düşünce aksiyon motifine bağlıdır. Bu da bir ümizsizlik motifini ön plâna çıkarır.

Ömer Seyfettin'in, "Beyaz Lâle" 'si de, yine mezâlimin aslı motif olarak işlendiği bir hikâyedir. Burada Türk şehirlerini yakıp yıkan Bulgar çete ve askerlerinin Serez'de yaptıkları katliamları anlatılır. Gözü dönmüş bir Bulgar subayı olan Radko'nun savunmasız insanlara karşı giriştiği mezalim ve canını fedâ etmesine rağmen ondan ırzını kurtaramayan Lâle Hanım'ın ölümü, hikâyenin çekirdek vak'asını oluşturur. Hikâyedeki mezalim sahneleri, bizzat savaşa katılan Ömer Seyfettin'in tecrübe ve müşahadelerine dayandığı için okuyucuda "gerçeklik duygusu" uyandıran tasvirlerdir. Hikâye hakim motif itibariyle ümitsizlik motifine dayanır.

Köprülüzâde Fuad'ın "Hicret Hikâyesi" 'nde de bir köye baskın düzenleyen Bulgarların yaptıkları mezalim işlenmiştir. Köyün yaşlılarından Hüsrev Ağa'yı esir alan düşman askerleri, onun gözü önünde, torunu ve gelinine işkence ederler. Yaşlı adam bu ızdırap verici duruma müdalale edememenin acısını içinde hisseder. Bu tipik bir ümitsizlik motifidir.

Aksiyon motifinin, muhaceret yönüyle işlendiği" Edirne'den Bursa'ya" ve" Kınalı Bozgun"'da adlı hikâyelerde, topraklarını terkeden insanların yaşadıkları sıkıntılar anlatılmıştır. İlk hikâyede, kocası savaşa giden bir kadının Edirne muhasarası sırasında oğlunu da yanına alarak İstanbul'a gelişi anlatılır. Hayli meşakkatli geçen bu yolculuktan sonra İstanbul'da uygun bir yer bulamayan ana oğul, Bursa'ya giderler. Bu sırada yaşadıkları güçlükler ve İstanbul'un keşmekeşi hikâyede canlı bir şekilde anlatılmıştır. Kınalı Bozgunda hikâyesi de yine muhaceret üzerine kurulmuştur. Savaşın başlarında evlerini terkeden Hasan Efendi ve ailesi, yol boyunca düşman asker ve çetelerinin baskısıyla karşılaşırlar. Ayrıca, gayri müslim ahali de onlara eziyet eder.

Bütün bu hadiselerden sonra eve geri dönen âile, evlerinin düşman askerleri tarafından harap edildiğini görür. Burada da göçle ilgili yaşananlar, hikâyelerin aksiyon motifini oluşturur.

"Sulhün Ağzı", "Süngü Altında", "Arif Kaptan ile oğlu", adlı hikâyelerde cephede cereyan eden çatışmalara yer verilmiştir. İlk hikâyede, savaş sırasında bir süre için akdedilen mütarekeden hoşlanmayan Türk askerlerinin savaşma isteği anlatılır. Askerlerden biri, devriye nöbeti sırasında, Türk hatlarına yaklaşmış bulunan Bulgar askerini öldürerek isteğine kavuşur. Kendisi de ağır yaralanmasına rağmen, düşman askerinin kafasını keserek hırsını alır. Hikâyede bu aksiyonuyla ön plâna çıkan asker, okuyucuda, cesaretiyle takdir duygusu uyandırır. Buna "yücelme" motifi diyebiliriz. "Süngü Altında" adlı hikâyede, Hüseyin Efendi adlı yaşlı bir adamın, baskın sırasında gösterdiği cesaret işlenmiştir. Hüseyin Efendi, düşman askerlerine karşı evini korkusuzca savunur. Ancak bir müddet sonra askerler eve girmeyi başarırlar. Teslim alınacağını sezen yaşlı adam, yanı başındaki bombaları patlatarak, hem kendisinin hem de düşman askerlerinin ölümüne sebep olur. Arif Kaptan ile oğlu, hikâyesinde savaş sırasında iki düşman askeri öldüren baba ile oğulun yaşadıkları anlatılır. Son iki hikâyede de kahramanlık sözkonusu olduğu için onları "yüceltme" motifi kategorisine dahil edebiliriz.

Görüldüğü gibi, aksiyon motifine dayalı hikâyelerde, savaş hareketi sağlayan temel sebeptir. Ve "ümitsizlik" yahut da "yüceltme" motifi kategorisi olarak karşımıza çıkar.

ii- Karekter motifleri: Balkan savaşı hikâyeleri karekter motifleri yönünden de fazla bir çeşitlilik arzetmez. Savaşa katılıp büyük yararlılıklar gösterenlerle, savaş musibetleri altında ezilen veya direnen insanlar başlıca karekter motiflerini oluştururlar. Bunların hemen hepsi, Türk insanını temsil eden tipler arsanıdan onu yüceltmek amacıyla seçilmişlerdir. Ayrıca bu karekterlerin hayalî olmaktan ziyâde, gerçek hayatta yaşayan veya yaşayabilecek kahramanlara has bir şekilde işlendikleri görülür. Nitekim, "Abdülmelik" adlı hikâyede, yirmi beş kurşun ve iki kasatura yarası almasına rağmen sağ kalmayı başaran bir Türk askeri konu edilmiştir. Onun bu durumunu erkân-ı harbiyeye bildiren hekimler, kendisinin maddi ve manevi bakımdan taltif edilmesini isterler. Aka Gündüz, erkân-ı harbiyenin verdiği ödüllerin bu cesur insanı onurlandırmaya yetmeyeceğini düşünerek, yazdığı bir hikâye ile

onu ölümsüzleştirmek ister. Burada, ana karekter motifine bağlı olarak bir yüceltme alt-motifi söz konusudur.

Aşağı yukarı aynı motifin işlendiği bir diğer hikâye de "Mülâzım Süleyman Ağa" başlığını taşır. Bu hikâyede, cesur bir subayın ve askerin kahramanlıkları işlenmiştir. Mülâzım Süleyman Ağa, emrindeki askerlerle birlikte cephede kahramanca çarpışır. Böyle bir çarpışma sırasında, ön safta vurularak şehit düşer. Komutanının şehit düştüğünü gören Ali, onu cephe gerisine kadar taşıyarak bir mezar kazıp gömer. Ayrıca, komutanının başında intikam yemini ederek, kanının yerde kalmayacağına ant içer. Erkek kahramanların ön planda geldiği bir başka hikâye de, "İstanbul Uşağı" adını taşır. Bu hikâyede, çelimsiz ve hasta bir İstanbul gencinin gönüllü olarak savaşa gitmesi anlatılır. Hikâye muhtemelen, yüz yıllardır asker vermeyen payitaht insanları hakkında oluşmuş sakat bir imajı yıkmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bütün kısıtlamalara rağmen cepheye koşan Ahmet, şahsında vatan uğruna savaşa katılmak isteyen İstanbullu gençleri temsil eder. Cephede kısa zamanda büyük yararlılıklar gösteren Ahmet, yaralanarak hastahaneye kaldırılır. Bir müddet sonra henüz tam anlamıyla iyileşmeden tekrar cepheye gitmeye kalkışır. Fakat doktorlar buna müsade etmezler. Ahmet'in bu şekilde düşünmesi ve harekete geçmesi, onu gençleri savaşa katılmaya teşvik eden bir karekter olarak tanıtır.

Asli şahısların kadın kahramanlardan seçildiği bir kaç hikayede de karekter motifi hâkimdir. "Zeynep Hatun", "Şehid Anası", "Cenk Ninnisi" ve" Burası benim siz buraya gelin" başlıklı hikâyelerde, oğullarını veya kocalarını savaşa gönderip onlardan zafer müjdesi bekleyen kadınların durumu anlatılmıştır. "Ya gazi ol ya şehid" düşüncesiyle cepheye giden bu insanların ardından en küçük bir pişmanlık duymadan bekleyen kadınlar, üstün bir irade ve metanet sahibidirler. Bu durumu ilk üç hikâyede canlı bir şekilde görmek mümkündür. Son hikâyede ise, savaşın bütün eziyetleri karşısında, vatan bildiği toprağı terk etmeyen yaşlı bir Türk anasının yaşadıklarına yer verilmiştir. Yalnız başına kaldığı köyünden, bütün ısrarlara rağmen ayrılamayan Zeynep Hatun, onurlu bir davranış içindedir. Bulunduğu yere tarihi, hatıraları ve özlemleriyle bağlı kalan bu insan, savaş felâketleri karşısında yılmayan bir Türk kadınını temsil eder. Bu temsil, "yüceltme" motifinin tipik bir örneğidir.

Karekter motifinin hakim olduğu bir diğer hikâye "Selanikli Ayşe Hanım" 'dır. Burada motif öncekilerden farklı bir açıdan ele alınmıştır. Hikâye, savaş sonrası İstanbul'a göçeden bir kadının muayyen bir "an" ve "durum" (situation) içindeki davranışına dayandırılmıştır. Bu davranış, kendi ülkelerinde Türkleri olmadık ıztıraplara maruz bırakan, fakat Türkiye'de ticari ve iktisadi bakımdan menfaat temin eden azınlıklara karşı millî bir tepkinin ifâdesidir. Hikâye kahramanı Selânik'li Ayşe Hanım, bir gün Sultanhamam civarında alış veriş yaparken gördüğü dükkan tabelası karşısında şaşkına döner. Zirâ tabelada Selânik'te Türklere zulmeden bir Rum'un ismi yazılıdır. Ayşe Hanım hışımla dükkâna girer, dükkan sahibini teşhis ederek, içerde alışveriş yapanları uyarır. Bu dükkandan alış veriş yapmamalarını söyler. Anlatılanlar karşısında anında tepki gösteren iki kadın, alış verişi bırakarak dükkandan çıkarlar. Bu hikâyede millî intikam hissinin ferdi plânda şekillendirdiği bir karekter motifi söz konusudur.

iii- Duygu ve düşünce motifleri: Bu motifler edebî eserlerde bazan, muayyen bir zihniyet, bir sosyal doktirini veya bir ideolojiyi tenkid veya hicvetmek maksadiyle işlenir. Balkan savaşı hikâyelerinde bunun tipik örneğini, "hiciv" alt motifi şeklinde işlenen Ömer Seyfettin'in "Ashab-ı Kehfimiz" adlı hikâyesinde görmek mümkündür. Savaş öncesi Osmanlı aydınları arasında görülen modası geçmiş fikir ve ideolojiler bu hikâyede ele alınır. Aydınlar arasında millî bir fikir birliği olmaması, onların dağılmalarına ve iflâs eden bazı fikirlerin peşinden gitmelerine sebep olmuştur. Bundan dolayı, hikâyede Osmanlılık ideali peşinde koşan bir grup aydın yıllarca uyuyan Ashab-ı Kehfe benzetilmiş ve hicvedilmiştir. Ülkenin parçalandığı bir sırada, onların daldıkları gaflet uykusundan uyanmamaları, millî menfaatlere kayıtsızlıklarından ileri gelmektedir. Ömer Seyfettin bu hikâyesi ile içinde bulunduğu toplumun ve çağın gerçeklerine sırt çevirmiş, yabancılaşmış aydınları yerer, Bu itibarla hikâye, yukarıda da belirtildiği gibi, duygu ve düşünce motifi esas olmak üzere, "hiciv" alt motifi kategorisine girer.

Yine, bu tür bir ideolojik hiciv motifinin işlendiği "Zaâfın tesellisi" adlı hikâyede, bir tren yolculuğunda geçenler anlatılmıştır. Aralarında yazarın da bulunduğu bir tren yolculuğu sırasında, aynı kompartmanı paylaşanlar sohbet ederler. Sohbet bir müddet sonra koyulaşır. Yolculardan biri mütamadiyen sosyalizmi övmekte ve göklere çıkarmaktadır. Kendini bir Bulgar gazetecisi

olarak tanıtan bu şahıs, gayet mağrur bir şekilde konuşmalarını sürdürür. Yazar duruma müdahale etmek isterse de cesaret edemez. Yol boyunca Bulgar gazetecinin sosyalizm hezeyanlarını dinlemek zorunda kalır.

Yine duygu ve düşünce motifleri arasına girecek bir hikâye Aka Gündüz'ün "Piç" hikâyesidir. Kendi ordusuna ihanet eden bir Türk askerinin durumu anlatılmıştır. Olayı başka birinden öğrenen bu askerin babası, son derece üzülür ve oğluna beddualar yağdırır. Ancak, daha sonra yayınlanan "Hakikatin Hikâyesi" 'nde bunun yanlışlığı, o türk askerinin hain değil, bir kahraman olduğu anlaşılır. Böyle mesut bir sürprizle biten hikâye, gelişmesi itilasiyle "Hayret ve teveccüs" motifine dayanır.

Bu grupba girebilecek olan "Köylünün İntikamı" hikâyesinde düşmana karşı beslenen kin ve intikamın yalnızca düşünce planında kaldığı, aksiyona dökülmediği görülür. İntikam ateşiyle tutuşan bir köylünün, düşman hakkında beslediği nefret duyguları bu hikâyenin esas motifini oluşturur.

V. SAVAŞ TİYATROLARI

Aylardır bir bozguna döndü bütün Rumeli
Analar yas içinde, taze gelinler deli
Yaşar Nabi

II. Meşrutiyet döneminde yoğunluk kazanan tiyatro faaliyetleri[1], gelişimini siyâsî, sosyal ve kültürel hayattaki değişikliklere paralel olarak devam ettirmiştir. Bu dönemde cereyan eden siyasi belirsizlikler, savaşlar ve sosyal sıkıntılara rağmen, meşrutiyet tiyatrosunun canlılığını koruduğu görülür. Özellikle meydana gelen sosyal ve politik değişiklikleri derinden hisseden yazarların ve tiyatro kumpanyalarının, tiyatronun gelişmesinde büyük rolleri olmuştur.

Bu dönemde yazılan ve bazıları oynanan piyeslere kısa bir bakış şu meselelerin tiyatroya girdiğini gösterir: Eski rejimin, padişahın (Sultan II. Abdülhamid) tenkidi,hatta hicvi, yeni rejimin, ittihatçıların, ve parlementarizmin övülmesi; azınlıkları, 31 Mart hadisesi, meşrutiyet sonrası cereyan eden savaşlar; siyâsî düşünce temâyülü olarak: Osmanlıcılık, Beynelmilelcilik,

---

[1] Meşrutiyet dönemi Türk tiyatrosu için bkz: Refik Ahmet SEVENGİL, *Türk Tiyatrosu Tarihi V.* (Meşrutiyet Tiyatrosu), İstanbul 1968; Metin AND, *Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu 1908-1923*, Ankara 1971; Alemdar YALÇIN, *II. Meşrutiyet'te Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1985, Yayınlanan piyesler hakkında bibliyografik bilgi için bkz: Türkân POYRAZ - Nurnisa TUĞRUL, *Tiyatro Bibliyografyası 1859-1923* Ankara 1967.

İslâmcılık, Türkçülük, Halkçılık ve Feminizm. Eğitim, şehir hayatı, âileye yer veren piyesler...

Bu meseleleri ele alan piyeslerde telkin veya propoganda dozu bir hayli yüksektir. Ciddi peyesin, bir talim tenkid ve teklifler ihtıma eden eserlerin yanında çocukca kaleme alınmış olanlara da rastlanır. Ayrıca, 1908-1923 yılları arasında cereyan eden Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'na dâir tiyatrolar da vardır. Burada konu gereği, Balkan savaşıyla ilgili piyesler incelenecektir. Savaş tiyatrolarının tesbiti amacıyla yapılan araştırmada, savaş yıllarında yayınlanan beş eser bulunmuştur[2]. Bunların dışında sonraki yıllarda yazılan birkaç piyeste de, Balkan savaşına yer verilmiştir. Aşağıda, piyeslerin özetleriyle şahıslar tarafından temsil edilen fikir ve meseleler üzerinde durulacaktır.

1. Savaş yıllarında yazılan tiyatrolar

Gayz[3]: Piyesin konusu Balkan savaşı başlarında İstanbul'da yaşayan orta halli bir âile içinde geçer. Bir perde ve dört meclisten ibâret olan eserin ilk meclisinde, aile reisi Hasan Efendi'nin maziye âit düşüncelerine yer verilir. Kendisi de eski bir asker olan Hasan Efendi, Türk ordusunun şanlı mazisindeki durumla, içinde bulunduğu kötü durum arasında bir mukayese yapar ve üzülür. Bu arada cephede bulunan oğlu Vedad aklına gelir. Onun savaşta bulunması üzüntüsünü biraz olsun hafifletmektedir.

İkinci mecliste, Hasan Efendi ve oğlu Rıza 'nın karşılıklı konuşmaları yer alır. Oğlunun bir kitap okuduğunu gören Hasan Efendi, ona kitabın hangi konuyla ilgili olduğunu sorar. Rıza, Fransızca bir roman okuduğunu ve garp

---

[2]Metin And, Balkan savaşı yıllarında yazılmış piyesleri oynayan birkaç kumpanya bulunduğun belirtmektedir. Ancak, yapılan kütüphane araştırmasında bu eserlere rastlanmamıştır. And'a gö oynanan eserler şunlardır:

Raşit Rıza ve Ahmet Fehim kumpanyası: Türkler, Bulgarlar, Namus; Osmanlı tiyatro kumpanyası, Fehim Beyin yönetiminde: Edirne'nin İstirdadı; Mınakyan kumpanyası: ölmez Duygu; Millet Tiyatrosu: Osmanlıların Rumeli'ye Mürûru; Mınakyan kumpanyası: Sönmez Ateş; Abdi, Şevki ve K. İsmail: Sevgili Edirne'mizin istirdadı yahut Osmanlı ordusunun vazifesi; Mınakyan kumpanyası: Edirne yolunda-Bulgar vahşetleri. (AND, *a.g.e*, s. 216)

[3]Süleyman Sırrı, (Bir perdelik millî piyes), İstanbul 1328/1912, 15 s.

medeniyetinin icaplarını öğrendiğini belirtir. Hasan Efendi buna sinirlenir. Ona göre garplılar medenilikten çok uzak, iki yüzlü ve hâindirler. Rıza babasının yanlış anladığını fark ederek okuduğu kitabın Türk dostu Pierre Loti'ye ait olduğunu söyler. Yaşlı adam bunu duyunca sevinir ve Loti'yi över.

Üçüncü meclis, Hasan Efendi ile hastabakıcı kızı Narin Hanım arasında geçer. Narin, gece geç saatte hastahaneden dönmüştür. Babası ne olup bittiğine dâir ondan malumat almak ister. O da herşeyin yolunda gittiğini, yaralı askerlerin hızla iyileştiklerini ve moral yönünden iyiye gittiklerini belirtir. Ayrıca askerlerin biran önce cepheye atılmak için can attıklarını söyler.

*Gayz*ın son meclisi, Narin Hanımla kardeşi arasında geçer. Rıza, Hilâli Ahmer kıyafeti içinde gördüğü ablasını över kendisiyle gurur duyduğunu ifâde eder. Kendisinin de savaşa katılmak arzusuyla dolu olduğunu açıklar. Ablası, kendi iradesinin yine kendi elinde olduğunu ve çok arzu ediyorsa cepheye gidebileceğini söyler. Bunun üzerine Rıza, en kısa zamanda askere gideceğini ve düşmanlardan intikam alacağını ifade eder.

Gençleri harbe teşvik etmek için yazılan bu piyeste, Hasan Efendi, mâzinin şan ve şeref dolu anlarını hayalinde yaşatan hâlin perişanlağına üzülen biri olarak görünür. Ordunun ani mağlubiyeti onu bir hayli sarmıştır. Meşhed'i çiğneyen Sırpları, Türk esirlerini boğazlayan Bulgarları düşündükçe aklını kaçıracak gibi olur. Bu kötü durumdan kurtulmak için bol bol dua eder.

Narin Hanım, savaşta yaralananlara hastabakıcılık yapan bir genç kızdır. Onun bu asil davranışı babasının ve kardeşinin çok hoşuna gitmektedir. O ise kendini yaralı askerlerin iyileşmesine adamıştır. Gece gündüz demeden çalışır. Yaralıları yalnızca tedavi etmekle kalmayıp, aynı zamanda onlara moral de vermektedir.

Rıza, henüz çok genç (17 yaşında) biridir. Savaşa katılmayı arzu etmekle birlikte, bir türlü kesin karar verememektedir. Piyesin sonlarına doğru bu düşüncesini ablasına açar ve ondan fikir alır. Ablası, ona vatan için en gerekli olduğu günün bugün olduğunu ve biran önce cepheye koşmasını söyler. Bu teşvik üzerine Rıza gönüllü yazılmaya karar verir ve bunu da şöyle açıklar:

- Oh! Evet! Artık herşeyi idrak ettim. İşte hemen gidip gönüllü yazılacağım. Güle güle serbadde koşacağım! Ağlaya ağlaya, ölen vatandaşlarımın bu-

rada matemini tutmaktansa, güle güle serhadde koşmak cenk etmek, intikam almak lâzımdır. (s. 11)

Edirne Müdafaası Yahut Şükrü Paşa[4]: Eserde, Edirne'nin düşmanlar tarafından kuşatılması ve Şükrü Paşa'nın bu kuşatmayı kırmak için yaptığı mücadele işlenmiştir. Dört perdelik eserde, ayrıca vatan için canını tehlikeye atan iki sevgilinin başından geçenlere yer verilmiştir.

Birinci perdede olaylar Şükrü Paşa'nın karargâhında geçer. Şükrü Paşa, emrindeki kumandanları toplayarak düşmanın harbi başlattığını, buna mukabil gerekli tedbirlerin alınıp alınmadığını sorar. Kumandanlar her türlü hazırlığın yapıldığını, cephane ve erzak yönünden şehrin tahkiminin tamamlandığını belirtirler. Ara perdenin inmesiyle birlikte, harp mıntıkasını görüntüleyen dekor sahneye gelir. Arka plândan top sesleri duyulmakta, Şükrü Paşa yanındaki kumandanlarla harp mıntıkasını denetlemektedir. Harpde yaralanan asker ve siviller birer ikişer sahneden geçmektedirler. Şükrü Paşa bunların gazalarını tebrik eder ve düşmana mutlaka haddinin bildirileceğini belirtir.

İkinci perde, harp meydanından görüntülerle başlar. Türk askerleriyle düşman kuvvetleri kıyasıya bir çatışmaya girmişlerdir. Cepheye gelen yazılı emirlerde Edirne kalesine çekilme zarureti belirtilmektedir. Şükrü Paşa durumun vehametini anlayarak istemeye istemeye bunu kabullenir. Bu arada yine ara perde iner ve sahneye Edirne'de bir evin odası gelir. Odada kendi kendine konuşan Muhip Bey, savaş ve sevgilisi Münire hakkındaki düşüncelerini dile getirir. Bir birini seven iki genç, kavuşma özlemi ve savaş arasında kalmışlardır. Vatan sevgisi aşklarından üstün gelir ve her ikisi de gönüllü olarak cepheye gitmeye karar verirler.

Eserin üçüncü perdesinde olaylar Edirne tabyalarından birinde geçer. Şükrü Paşa istihkâmların durumu hakkında etrafındakilere bilgiler vermekte ve savaş stratejisini belirlemektedir. Alınan kararlar, bir beyanname ile halka duyurulur ve her şeyin yolunda gittiği belirtilir. Bu arada Bulgar uçakları da havadan beyannameler atmaktadırlar. Edirne halkına ve askerlere hitaben yazılan bu beyannamelerde, onlardan boş yere canlarını tehlikeye atmamaları ve savunmadan vaz geçerek teslim olmaları istenmektedir. Ara perdenin in-

---

[4]Melikzâde Fuad, İzmir 1329/1913, 55 s.

mesiyle sahneye Edirne'deki evin odası gelir. Odada bulunanlardan Munire, asker kıyafeti giymiş bir halde, Muhip Bey'le konuşmaktadır. Konuşmalarda, cephede nasıl davranılması gerekeceği ve nelere dikkat edilmesi hususlarına temas edilir.

Dördüncü perdede olaylar yine Edirne istihkâmlarından birinde geçer. Muhip Bey ve Münire yanlarında bulunan diğer Türk askerleriyle konuşmaktadırlar. Yanlarına gelen Şükrü Paşa, mütarekeden istifâde ederek kalenin tahkim edileceğini bildirir. Yanındaki erkân-ı harbe hitaben, büyük devletlerin savaşta Balkanlılar lehine tutumundan yakınır. Ayrıca Edirne'nin Bulgarlara tesliminin asla mümkün olamayacağını belirtir. Bu esnada Bulgar topçuları şehri tekrar bombardımana başlarlar. Arka plânda top-tüfenk sesleri ve insan haykırışları birbirine karışır. Kıyasıya bir çatışma yapılmaktadır. Bu keşmekeş içinde Muhip vurulur ve Münire'nin kollarında ruhunu teslim eder. Piyes bu tarajik sahneye ilâve edilen ve harbin fecaatini gösteren mezâlime uğramış insan yığınların sahneden geçişiyle sona erer.

Bu piyeste, olayların gelişimi üç şahsın aksiyonu üzerine kurulmuştur. Bunlardan biri, tarihi şahsiyeti hâiz Edirne müdafii Şükrü Paşa'dır. Diğerleri ise savaşa gönüllü olarak katılan Muhip Bey ve sevgilisi Münire'dir. Şükrü Paşa tecrübeli, vatan perver ve bir kahraman olarak seyirci karşısına çıkar. Bilindiği gibi savaş sırasında 155 gün süreyle Edirne'yi savunan Şükrü Paşa şöhretli bir kumandan olarak tarihe geçmiştir. Eserin yazarı Melikzâde Fuad, Şükrü Paşa'yı kumanda odasında ve cephedeki faaliyetleri ile işlemiştir. Daha çok duygu ve düşünce plânında ele alınan bu kahraman, düşman hakkındaki görüşlerini eserin başlarında şöyle dile getirir:

Arkadaşlar!... Balkanlılar medeniyet perdesi altında daha geniş bir vahşet sahnesi açtılar. Bu dakikadan itibaren Bulgar ve Sırplılarla da hâl-i harpdeyiz. Muhitinin darlığı, yollarının kısalığı cihetiyle Bulgarlar bu tarafta bizden evvel ziyâde asker tahşid ettiler. Bu kıymettar şehrin taşı toprağı zaten Osmanlı kanıyla muhammerdir...

Alınan raporlara ve düşmanın vaziyet-i sevkü'l-ceyşiyesine nazaran Bulgar plânı en evvel Edirne'yi iskat, bu olmazsa bir mühim kuvvetle hasr ve tazyike müstâid olmak gerekir.

Ben bu yadigâr-ı ecdâdı bütün kuvvetlerle, bütün Osmanlı varlığıyla, Osmanlı erliğiyle müdafaa edeceğim. Sizden beklediğim, ümit ettiğim de budur..." (s. 7).

Daha sonra istihkâm ve efradın durumu hakkında çeşitli tesbitlerde bulunan Şükrü Paşa gelecek günlerin hiç de parlak olmadığının farkındadır. Şehirdeki müslim-gayri müslim ahalinin güvenliğini sağlayacak tedbirler almaya çalışır. Ancak, Bulgarların şehri bombalamasını ve şehir dışında kalan masum insanlara karşı zulmetmesini içine sindiremez.

Şükrü Paşa'ya göre bu savaş müslüman Türkleri vatanlarından kovmak ve onlara zulmetmek için başlatılmıştır. Bundan dolayı çatışmalara yalnız Balkanlı unsurlar değil, Avrupa devletleri de katılmaktadırlar:

-Müslümanlık, Türklük, Avrupa nazarında büyük bir kabahat imiş. Ne heyel-i bâtıl, ne câhilâne taassup!.. Sahte medeniyet düşkünleri bizi Rumeli'den çıkarmak azmine düşmüşler; bu harbi Hilâl'e karşı Salîb'in hareketi diye tasvir ve ilân etmekten de utanmadılar.

Bilmiyorlar, bilmek de istemiyorlar ki, Hilâl dâima yükseklerde sâirdir. Âliye esafil erişemez. İslâmiyet mâni-i terakki imiş! Ne şen'î tasavvur, ne fecî bir iftira!.. Bundan bir üçyüz küsür sene evvel medeniyet-i hakikiyyenin bütün esaslarını kuran Hazret-i Kur'an değil mi?..

Nâmerd heriflerl Fikriniz, emeliniz nefsânî ihtirasâta müstenidditi!.. Sizde fikr-i insaniyyet ne gezer. Yer kaşımak hâ, yağma yok!..

Edirne, sizin önünüzde çelikten bir müdafaa siperidir; asla kırılmaz. Hem Osmanlının sînesi sizin muhâcemât-ı şeni'âniza karşı en metin bir istihkâmdandır..?? Hiç bir vakitte metanete hâleldâr olamaz...

İstediğiniz kadar çalışın... Edirne'nin bir zerre-i hâkini bile sizin hepinize değişmem.. Namerdce hücum sizden, inâyet-i hakk şanlı müdafaa bizden... (s. 21).

Eserde yer alan Muhip Bey'le Münire'nin aşkları ve Münire'nin asker kılığına girip savaşa katılması Namık Kemal'ın *Vatan yahut Silistre*sini hatırlatmaktadır. Oradaki Zeki'ye gibi Münire de vatanı için bütün tehlikeleri göze alarak sevgilisiyle birlikte cepheye koşar.

Şu farkla ki Münire, Zekiye gibi nefer kılığına girip gizlice sevgilisinin peşinden gitmez. Bu piyeste iki sevgili ortak bir vatan idealine, kendi iradesiyle verdikleri kararla koşarlar. Piyesin sonunda Muhip Bey'in vurulup

sevgilisinin kolları arasında can vermesi, eserin dramatik sonunu dahada ağırlaştırır.

Türk Kanı[5]: İzmir'de bir okulda okuyan Orhan, Rumeli ve Edirne'deki müslüman Türklerin uğradığı zulmü hazmedemeyen bir gençtir. Piyesin konusu, onlara yardım etmek için tek başına Edirne'ye gitmesi ve bir kiliseyi havaya uçurması alır. İlk perdesi manzum, ikinci perdesi mensur olan eserin şahıs kadrosu çok dardır.

Birinci perdede olaylar, Orhan'ın İzmir'deki evinde geçer. Orhan ağabeyisiyle yaptığı konuşmada okulu terk edeceğini söyler. Bunu hayretle karşılayan ağabeyi sebebini sorar. Ordan, okuldaki bir muâllimin ders esnasında, düşmanları da sevmek görüşünü savunduğunu ve böyle bir insanın öğreteceklerinden hiç bir fayda elde edilemeyeceğini söyler. Ona göre dökülen Türk kanlarının yerde kalması, bu topraklar üzerinde yaşayanlar için silinmez bir lekedir. Bu amaçla intikam almaya yemin eder.

İkinci perdenin geçtiği yer bir Bulgar subayının odasıdır. Subay kendi kendine konuşarak Türk milislerin yaptıkları baskınlardan şikayetini dile getirir. En son hadisede kiliseyi havaya uçuran bir Türk genci, 400 kadar Bulgarın ölümüne sebep olmuştur. Bulgar subayı, olayın fâili Orhan'ı sorguya çekerken onda hiç ummadığı bir cesarete şahit olur. Orhan, yaptığı işi inkâr etmemekte, bilâkis bundan gurur duymaktadır. Bunun üzerine subay idam edileceğinibildirir ve kurşuna dizilmesi için orada bulunan askerlere emir verir. Tam bu esnada içeriye yaralı bir Türk kızını daha getirir. Bu kız da üzerinde taşıdığı bir bomba ile yakalanmıştır. Subay, bu milis Türk kızının cesareti karşısında yine şaşkına döner.

Bu küçük piyesdeki olayları sürükleyen tek şahıs Orhan'dır. Milliyetçi, cesur, atılgan bir genç olan Orhan, tek başına da olsa Rumeli'ye gidip, Bulgarlardan intikâm almak arzusuyla tutuşur ve bunu gerçekleştirmenin yollarını arar. O yalnızca hareketleriyle değil, düşünceleriyle de diğerlerinden farklıdır. Damarlarında taşıdığı kan ve inançlılığı, onun böyle davranmasını gerektiren itici bir güçtür. Orhan yalnızca intikam hırsıyla hareket eden biri değildir. Vatanın kurtuluşunu ve geleceğini, milletin çalışmasında görmektedir:

---

[5]Mehmed Sırrı, İzmir 1329,/1913 24 s.

Allah sever gece gündüz çalışanı dünyada,
Allah sever bulan, zırhlı, top, bomba yapanı.
Allah sever kavileri, zengin olan insanı,
Allah sevmez tembel, aciz, fakir, muhtaç olanı.
Allah sevmez hamiyetsiz, mazlum ve aç olanı. (s. 13).

Nitekim bu duygularla hareket eden Orhan, Edirne'de camiden kiliseye tahvil edilmiş bir yeri, içindeki 400 kişiyle birlikte havaya uçurur. Bulgarlar tarafından yakalanıp sorguya çekilirken yaptığından pişman olmadığını ifâde eder ve idamla cezalandırılır.

Orhan'ın, dışında kalan şahıslar arasında fikir ve davranışlarıyla dikkati çekecek olanlar fazla değildir. Bunlardan Orhan'ın ağabeyi Nadir, Türkçü, hatta Turancı'dır. Bu ideslinde çok daha aşırıya giderek bütün dünyanın Türklere âit olmasını istemektedir:

Kâfi değil Amerika, Okyanusya, Afrika,
Kâfi değil baştan başa Avrupa ile Asya...(s. 16).

Piyesin sonuna doğru ortaya çıkan Türk kızı ise eserin amacına uygun şekilde çizilmesi çok fazla bir "figürdür". Sonuç olarak *Türk Kanı* gençleri savaşa teşvik etmek onlarda milliyet ve Türklük duygularını uyandırmak için yazılmış aslı kahraman Orhan'ın şahsında idealist bir Türk gencini canlandıran bir piyestir.

Irkımızın Namusu[6]: Bir perdelik bu manzum piyeste, vak'a İzmir'de geçer. Savaşanlara yardım için para toplayan Türk kızlarının müsbet rolü ele almıştır. Piyesin başlarında, Makbule hanım kızı Mefkure'yi üzgün görüp, sebebinin ne olduğunu sorar. Mefkûre, geçen gün klüpte savaşanlara yardım için bir toplantı yapıldığını ve kendisinin de saatli kolyesini verdiğini söyler. Ancak kocası bu yaptığına çok sinirlenmiştir. Askerden kaçmak için can atan böyle bir adamla yaşamak ve onun tacizlerine boyun eğmek Mefkure'yi çıldırtır. Tam bu esnada odaya Cazibe ve Necat isimli iki hanım girer. Bu hanımlar da ev ev dolaşarak yardım toplamaktadırlar.

Makbule Hanım, merakla Cazibe'ye âilesinin bu iş için nasıl izin verdiğini sorar. O da vatanın tehlikede olduğunu ve ona böyle küçük bir hizmetle dahi olsa yardım etmenin şart olduğunu belirtir. Ayrıca, âilesinin kendisini

---

[6]Mehmed Sırrı, (Millî Piyes), *Tanin*, nr. 1556, 31 Mart 1918, s. 8.

değil engellemek, teşvik bile ettiğini söyler. Necat'ın kıyafetine de dikkat eden Makbule Hanım, ona annesinin çarşafıyla dolaştığını sorar. Cazibe, O da, hâin ve kalleş Avrupa'nın ipekli kumaşlarını giymektense annesinin çarşafını giymeyi tercih ettiğini söyler. Bu manzara karşısında duygulanan Mefkure, annesine dönerek, Türk kızlarının cesaret ve fedakârlığını över. Kendisinin de bu işe teşebbüs edeceğini ve savaştan kaçan bir kocayla daha fazla yaşamayacağını bildirir.

Tema olarak, Türk kadınlarının fedakârlığı üzerine kurulan piyeste, ayrıca savaşanlara yardımın ne kadar önemi olduğu fikri telkin edilmiştir . Bu yardım yalnızca mal ve para ile değil, ileri ve geri hatlarda da hizmet ile de yapılabilir. Nitekim Cazibe ve Necat adlı genç kızlar, bu yolu tercih etmişlerdir. Kızların bu işe teşebbüsünü hayretle karşılayan Makbule Hanım'a, Cazibe durumu şöyle izah eder:

Ağabeyim bana dedi: Kan ağlayan vatana,
Âid bir iş, bir vazife için sen koş her yana.
Vatanına vücudunla, her şeyinle yardım et,
Vatan için olur ise, istediğin yere git...
Bu iş bitsin karar verdim gideceğim durmadan,
Vatan için, millet için hudutlarda çarpışan
Mecruh düşen gazilere gece gündüz bakmaya
Bir gazinin yarasını sarmak için en âlâ
Ve en büyük bundan sonra benim için saâdet
Vah ben başka şeyde görmüyorum bir kıymet.

Cazibe daha sonra bütün Türk kadınlarına söyle hitap eder:

Ey kadınlar! Otuz milyon Osmanlı'nın yarısı
Gösterin siz düşmanlara nedir bir Türk karısı.
Namusunu tahlis için yüreğinden vurulan
Neferciğin çok mu olur yarasını sararsan?
Bir Osmanlı askerinin yarasını sarmayan
Düşer düşman kucağına bunu öğren ve uyan...

Cazibe gibi İzmir'in alafranga muhitine mensup olan Necat'ın da annesinin çarşafını giyerek dolaşması, Makbule hanımın çok garibine gider. Onun şaşkınlığını gören genç kız şöyle der:

Servetimden sonra bir de canımı

Gaspeylemek arzu eden o utanmaz Avrupa;
Avrupa'dan gelen hep kumaşları Türk kızları atıyor.
Çünkü onun en yumuşak bir ipeği batıyor.
Bir zehirli diken gibi vücuduma, ruhuma
Giymem artık o mallardan çıplak kalsam ortada.
Bunun için validemin çarşafını giydim ben...
Bu en latif bir kumaştır: Çünkü gelir Halep'ten.

Necat ve Cazibe'nin bu tarz konuşmaları, Makbule Hanımı ve kızını derinden etkiler. Onları kendine örnek alan Mefkure, savaşanlara yardım için çalışmaya karar verir:

Nasıl anne beğendin mi Türk kızının sözünü
Bizde kadın uyanırsa açsın düşman gözünü.
Ankamalı hakikati varsa iz'an bizde az;
Bir ayakla yürünemez, bir kanatla uçulmaz.
Allah için söyle anne on yaşında çocuklar
Henüz çarşaf giyen kızlar vatan için saykıklar
Ve ölürken utanmayan asherlikten kaçana,
Vatanının sinesine böyle yara açana
Nasıl artık bakarım ben? O Türk değil, Türk kaçmaz,
Düşmanından; Mefkure de bir Bulgarla yaşamaz.

Görüldüğü gibi bu küçük piyeste, yaralı vatanın imdadına koşma arzusu ön plânda işlenmiştir. Savaşanlara yardım, millet için hudutlarda çarpışma, kadınları bu mukaddes göreve teşvik etme, eserde önemle üzerinde durulan fikirlerdir. Bunlarlar işlenirken hitap edilen zümrenin ve piyesteki şahısların kadın olması dikkate şâyândır. Bu idealist genç kız ve kadınların faaliyetleriyle duygu ve düşünceleri diğerlerine emsal gösterilmiştir. Ayrıca, genç kızların isimlerinin seçilmesinde bir nevi "isim sembolizasyonu" yapıldığı anlaşılmaktadır.

Güzel Rumeli[7]: Bu piyeste Balkan savaşı yıllarında Serez'in Yunanlılar'ın, eline geçmesi ve burada yaşayan varlıklı bir âilenin başından geçenler anlatılmıştır. Dört perde, iki tablodan ibaret olan eserde vatan sevgisi üzerinde durulmuştur.

---

[7] Muhittin Mekki, Mamüratü'l-Aziz [Elazığ], 1331, 119 s.

Eserin birinci perdesinde olaylar, Avusturya'nın Lizbon kasabasında, büyük bir otelde geçer. Savaş yıllarında burada bulunan Nebil Bey ve ailesi, bir yandan bulundukları yeri gezerken, öte yandan düşman elinde bulunan Serez'i kurtarmayı düşünürler. Oyunun bu ilk bölümünde, Doğu-Batı medeniyetlerinin mukayesesine yer verilmiştir. Batı'nın ulaştığı sosyal ve ekonomik refahın ne derecede ileri olduğuna temas edilirken, Doğu'nun, daha doğrusu Osmanlı ülkesinin geriliğine dikkat çekilmektedir[8]. Nebil Bey'in oğlu Bâri ve kızları bir an önce Serez'e gidip düşmanla mücadele etme azmindedirler.

İkinci perdede olaylar, Aydın'ın Bergama kazasında ki bir çiftlik evinde geçer. Aile buraya geldikten sonra Bâri, Serez'i kurtarmak için kurulacak gizli bir milis örgütüne katılmak ister. Ebeveyni buna karşı çıkarsa da delikanlı onları iknâ etmeyi başarır. Bu bölümde yine Avrupa ile Türkiye arasında yapılan mukayeseye devam edilir. Başta ziraat olmak üzere eğitim, kadın hakları, sağlık vs. gibi çeşitli sahalardaki geri kalmışlık üzerinde durulur.

Eserin üçüncü perdesi, Serez'de büyük bir konağın salonunda geçer. Burada Yunanlı palikaryaların başta Serez olmak üzere Balkanlar ve Rumeli'de yaptıkları mezalim işlenmiştir. Uzun bir zamandan beri kendisinden haber alınamayan Bâri, bu bölümde geri döner. Onun döndüğünü duyan Yunanlılar konağı kuşatırlar. Bâri'yi askerlere teslim etmek istemeyen ailesi, silahla karşı koymaya çalışır. Çıkan çatışmada ailesinden birkaç kişi vurulup ölür. Bâri ve kız kardeşi yaralı olarak kaçmayı başarırlar.

Dördüncü perde, Serez yaylasında ihtişamlı bir köşkte geçer. Köşkün hemen yanı başında, direğinde Osmanlı bayrağı asılı bir karakol vardır. Odalar antika halılarla, duvarlar baştan başa meşhur ressamların tablolarıyla doludur. Bâri evlenmiş, çocukları olmuştur. Bu köşkte babasından kalan mirasla yaşar. Kendisiyle birlikte mücadele eden arkadaşlarına, maddi destek sağlar.

---

[8]Piyesin bu bölümü şaşırtıcı şekilde, Mustafa Sami Efendi'nin 1840 yılında kaleme aldığı Avrupa Risale'sini hatırlatmaktadır. Batının umranı, yaklaşık 70 yıl sonra yazılan bu tiyatro eserinde de belirtilirken, aşağı yukarı aynı farklılıklara temas edildiği görülür. (Karşılaştırma için bkz: *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I* (Haz.: M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, İstanbul 1988, ss. 78-86)

Osmanlı'nın Balkanlardaki eski durumuna dönmesine çalışmaktadır. Eser, sona doğru bu hadiselere yer verilerek geliştirilir ve araya manzum birkaç parça ilâve edilerek bitirilir.

Piyesin kahramanlarından Nebil Bey, Serezli zengin bir çiftlik sahibidir. Kısa bir müddet için yaşadığı Avrupa'nın zenginliğine ve medeniliğine hayrandır. Bilhassa ziraatdeki terakkiyi beğenmektedir. Tarlaların tanzimi, makina kullanımı, sulamadaki rahatlık, hayvanların iyi beslenmesi vs. gibi konulardaki ilerlemeyi "fen" 'e bağlar. O da aynı usûlleri uygulamak için Serez'e makina getirmiştir. Fakat Balkan harbinin başlamasıyla birlikte bütün işler yarım kalmıştır. Nebil Bey, eski toprakların bir daha geri alınamayağı inancındadır. Onun için çiftlikleri satıp Anadolu'ya yerleşmek fikrindedir. Ancak başta oğlu Bari olmak üzere, diğer âile fertleri bunu şiddetle reddederler. Avrupa'da bulunduğu sıralarda eğitim alanında gördüğü ilerleme ve disiplin onu cezbeder. Osmanlı ülkesiyle mukayese edince, kendi memleketindeki eğitimin ne kadar geri olduğuna üzülür. Oyunun bir yerinde, Bergama yakınlarındaki bir köy okulunun durumunu şöyle anlatır:

Geçen gün yanımızdaki köye gitmiştim; mektebi görmek istedim; mescidin yanında bir oda gösterdiler. Köyün erkek, kız çocukları burada okuyorlar; üç ay evvel vilâyetin dârü'l-muallimîn mekteb mezunlarından bir muallim gelmiş, köylüler bir türlü beğenmemişler, eski muallimin teşvikiyle istiskâr göstermişler. O da nihayet istifa etmiş gitmiş... Yine emekdâr eski muallimi mescidin müezzinini tayin etmişler; zavallı müezzin! Daha kendisi amme cüzünü hecelemeden okuyamıyor... Ben gitmeden evvel çocukları halka etmiş, onlarla turna oyunu oynuyormuş; turnayı meydanda gördüm... (s. 36).

Nebil Bey piyesin ilerleyen bölümlerinde Anadolu halkı hakkın-da da bazı teşhislerde bulunur. Bu insanların çok temiz, çok iyi ahlâklı olduklarına, Avrupa'nın bazı köylerinde görülen ahlakî sukutun onlarda görülmediğine ve bunun için şükredilmesi gerektiğine kanidir. Ayrıca ilân edilen meşrutiyetle İttihat ve Terakki sayesinde, bu insanların refaha kavuşacaklarını ümit eder. Bu amaçla meclisteki vekillerin kendilerine düşen görevleri yapmalarını diler. Eserin sonuna doğru Serez'deki konağı basan Yunanlı palikaryalar, Nebil Bey'i, karısını ve kızını öldürürler.

Nebil Bey'in oğlu Bâri Bey, genç, cesur, atılgan ve vatanperver biridir. Aynı zamanda, babası gibi, Avrupa'da gördüğü güzellikler karşısında hayranlık

duyan ve bunların sebeplerini araştıran bir düşünce tarzına sahiptir. Daha piyesin ilk perdesinden itibâren kız kardeşiyle yaptığı konuşmalarda, Batı'nın gelişmişliğinden bahsederken, bunun temel sebebini bulur. O sebep "Bütün terakkiyâtı tevlîd eden mektepler" in muntazam olmasıdır. Onların okullarını muazzam binaları yanında Türkiye'dekilerin birer harabe olduğunu belirtir. Avrupa'da merak edip gezdiği bir okulun deshanesinden şöyle bahseder:

O mektebin bir dershanesine girdim. Her nevi nebetât ve hayvanât mücessem şekilleri dolaplarında duruyor; az kaldı nebetât ve hayvanât müzesi olup olmadığını muallimden soracaktım; hareket versin ki kendisi daha evvel davrandı. Burasının bir kıraat dershanesi olduğunu, kıraat kitabında hangi nebatın ya hayvanın ismi geçerse muallimin mücessem şeklini gösterdiğini böylece küçük çocuklara pratik dersler verilmekte olduğunusöyledi... (s. 8)

Bâri, daha sonraki bölümlerde Serez'i Yunanlılardan geri almak için kurulan bir gizli fedâi örgütüne katılır. Baskına uğrayıp yaralanıncaya kadar Serez ve civarında pek çok faaliyette bulunur. Eserin sonuna doğru ise bu emeline erişmiş zengin bir aile babası olarak yaşadığı görülür.

Nebil Bey'in hanımı olan Asile hanım da Batı'nın umran ve uygarlığına hayrandır. Kendi memleketinin geri kalmışlığına samimiyetle üzülür. Eşi ve çocuklarıyla sohbetlerde, hep bu mukayeseyi yaparak ümitlerini dile getirir. Baskın sırasında eşiyle beraber öldürülür.

Evin kızı olan Henâ, Serez ve Rumeli'nin bir an önce düşman elinden kurtarılması isteğindedir. Hatta bu uğurda ağabeyi Bâri'nin yanında mücadeleye atılmak arzusundadır. Buna razı olmayan babasını iknâ edebilmek için şunları söyler:

Niçin istihza ediyorsunuz heyhaha! Bir kız vatanını severse bir kabahat mi işlemiş olur ki böyle acı bir istihza ile mücazaat ediyorsunuz; ben bir (Jandark) olmasam bile bir Afrikalı müslüman kızı da mı olamam? Sayenizde mektep tahsil ettim, vatan muhabbetini tattım; bu nezih duyguyu siz bana telkin ettiniz; şimdi niçin icabatını yaparken beni muâheze ediyorsunuz? Bütün ruhumla söylüyorum bana da müsaade edeniz! Fedâi yazılayım. Ağabeyimle beraber zaten bir genç erkekten hiç farkım yoktur. Saçımı da kestirirsem hiç kimse kız olduğumu anlayamaz bile; vatanı derin bir muhabbetle seven bir

kalbin bu is'âfı gayr-i mümkin olmayan istirhamını kabul buyurursunuz ümidindeyim efendim. (s. 41).

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Henâ, tam anlamıyla Vatan yahut Silistre piyesindeki Zekiye'nin duyguları ile dolu bir genç kızdır. Samimiyetle bağlandığı vatanını kurtarmak için fedâi yazılmayı göze alırken piyesin sonuna doğru vurulup öldürülür.

Muhiddin Mekki, *Güzel Rumeli* piyesinde vak'ayı ve vak'anın akışını bu dört kahraman üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bunlardan Bâri Bey, cesareti ve aksiyonu ile seyircide düşmana karşı mücadele etme ve savaşa teşvik duygularını harekete geçirir. Dolayısıyla Bâri, bir noktada "cesaretlendirici yapı tipi"[9]'ne örnek gösterilebilir. Diğer kahramanlardan Nebil Bey, Asile Hanım ve Henâ da samimi vatan sevgileri ile oyunun duygu planını yükselten şahıslardır. Eserin sonuna doğru bu üç şahsın öldürülmeleri vatan sevgisinin bir başka şekilde ifade edilmesine ve savaşın trajik sonuçlarını göstermeye ayrı bir vesile olmuştur.

2- Savaş sonrası yazılan tiyatrolar

Balkan savaşı sonrasında yazılıp, bu savaşlar kısmen de olsa, alâkası bulunan bir kaç tiyatro eseri vardır. Romanlarda olduğu gibi, tiyatrolarda da Balkan savaşı tarihî bir dönem olarak ele alınmıştır. Daha çok Türk ordusunun mağlubiyet sebepleri ve mezâlim üzerinde durulan bu eserlerde, felâketin büyüklüğü çarpıcı örneklerle gösterilmiştir.

Yaşar Nabi [Nayır] tarafından yazılan bir eserde[10], Yakınçağ Türk Tarihi'nin önemli dönüm noktaları olan İstibdat, Balkan Harbi, Büyük Harp , İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet bir oyun çerçevesinde anlatılmıştır. Manzum tarzda kaleme alınan oyunun II. Tablosu (ss. 12 15) Balkan Harbi'ne ayrılmıştır. İlk tabloda, Şinasi, Şakir, Ahmet, Ferhat adlı gençler, bulundukları bodruma benzer bir yerde, istibdadın kötülüğünden bahisle ülkenin içinde bulunduğu karanlıktan bir an önce kurtulması için neler yapılması gerektiğini konuşurlar. Kısa bir süre sonra odayı zabtiyeler basar ve gençleri tutuklar.

---

[9] Bu ve diğer yapı tipleri için bkz: STEVİCK, *Roman Teorisi*, ss. 147-155.

[10] *Beş Devir*, (Manzum Destan: 5 Tablo), Ankara 1988, 81 s.

Balkan savaşının anlatıldığı bölümde olaylar, Edirne silüeti önünde geçer. Uzakta Sultan Selim Camii, kabukları soyulmuş ağaçlar, kırık toplar ve öteye beriye serpiştirilmiş silahlarla bir sefalet dekoru çizilmiştir. Gençler, Türk ordusunun mağlubiyeti üzerinde dururlar ve bunun sorumlusunun millet düşmanı Saray olduğunda ittifak ederler.

Necip Fazıl Kısakürek'in *Künye*[11] adlı Balkan savaşıyla kısmen ilgili bir piyesdir. II. Abdülhamid döneminden Millî Mücadeleye kadar geçen devrede, Gazanfer adlı bir Türk subayının başından geçenler konu edilmiştir. Üç perde oniki tablodan ibaret olan eserin Balkan savaşıyla alâkalı bölümü, birinci perde dördüncü tablodur (ss.46-60). Burada Edirne'nin Kayık tabyasında cereyan eden hadiselere yer verilmiştir. Gazanfer kaymakam rütbesi ile Alay kumandanı olarak bu tabyada görev yapmaktadır. Bulgarlarla yapılan geçici mütarekenin süresi dolmuştur. Gelen bir telefon emrinde sürenin dört gün daha uzatıldığı bildirilir. Gazanfer bunun Bulgarların bir hiylesi olduğu kanaatındedir. Onun için askerin mevzi durumunu bozmamasını ve dikkatli olunmasını emreder. Gazanfer'in emri tatbik edilir. Ancak, asker yorgun ve bitkindir. Yiyecek yemek, içecek tütün ve su bulamamaktadır. Tuz kıtlığı had safhaya eriştiğinden asker bu ihtiyacını gidermek için taşları yalamaktadır...

Bir müddet sonra Bulgar ordusu taaruza geçerler. Bu ani baskın, genç kaymakamın tahminlerini doğru çıkarmıştır. Çatışma sürerken tabyaya gelen emir subayı kumandanın Gazanfer'i çağırdığını bildirir. Gazanfer buna bir mânâ veremez. Düşman ateş hattında hızla ilerlemektedir. Bundan dolayı yerini o an için terkedemeyeceğini söyler. Çatışma şiddetlenmiştir. Gazanfer, çeşitli emirlerle taaruzu önlemeye çalışır. Bir telefondaki fırka kumandanı birinci tabur kumandanını yanına çağırmaktadır. Ancak alınan haberde birinci tabur kumandanının şehit düştüğü ve taburun bozulduğunu öğrenir. Düşman taaruzu başarılı olmuştur...

Piyesin ikinci perdesinde, I. Dünya savaşıyla ilgili hadiselere yer verilmiştir. Bu perdenin altıncı tablosunda Sarıkamış muharebesi, yedinci tablosunda Sinâ çölüne dâir olaylar işlenmiştir. Sekizinci tabloda, bir harp mahkemesinde geçenler anlatılmaktadır. Gazanfer, komutanlarına itâatsizlik, ordu emirlerini yerine getirmeme, usulsüz yollarla menfaât temin etmekle

---

11 *Künye*, İstanbul, [t.y], 120 s.

suçlanmaktadır. Mahkeme sonunda bu suçlarından dolayı ordudan ihraç edilen Gazanfer, haksız yere cezalandırılmanın acısıyla perişandır.

Üçüncü perdede, İngiliz işgali altındaki İstanbul'da, Millî Mücâdele faaliyetleri ve bunları engellemeye çalışan saltanat taraftarlarıyla ilgili sahneler yer alır. Daha küçük bir çocukken babası gibi paşa olmak hayaliyle yanıp tutuşan Gazanfer'in bu hayalleri suya düşmüştür. Millî Mücâdele'ye katılmak isterse de hem yaşı, hem de sicili buna imkân vermez. Piyes bütün bu gerçekleşmeyen arzular içinde, Millî Mücâdele kuvvetlerinin İstanbul'a girmesi ve Gazanfer'in ölümüyle sona erer.

Görüldüğü gibi bu piyeste, Balkan savaşıyla dair anlatılanlar, kısa olmasına rağmen, çarpıcı misallerden seçilmiştir. Savaş boyunca kumandanlar arasında sürüp giden irtibatsızlık, ordu safhasında düzensizlik, askerin aç, susuz, yorgun kalışı, tuz ve tütün kıtlığı, Bulgarların çeşitli hilelere baş vurması vs. gibi gerçekte yaşanmış hadiseler piyeste canlı bir şekilde işlenmiştir.

Nihayet bu kısımda üzerinde durulmak gereken bir başka piyes de *Batak Gâl* [12]'dür. Balkan savaşı sonunda Yunanistan'dan Türkiye'ye kaçan bir ailenin başından geçenlerin anlatıldığı iki bölümlük oyunda Balkan savaşıyla ilgili olan kısım oldukça kısadır. On ikinci sahnede geçen bir paragrafta piyesin kadın kahramanlarından Fatma, Balkanlarda yaşadıklarını bir kaç cümleyle şöyle nakleder:

- Tam kendimi anladım, oldum genç bir kız. Çıktı bir curcuna. Dediler Balkan harbidir. Babacımız askere gitti, dönmedi bir daha geri. Bulgar gavurcuklarından kızlığımı korumak için indim bodrumlara. Girdim kenef çukurlarına. Kediler gibi sıçanlarla boğuştum. Aç kaldım, susuz kaldım yirmibeş gün, yirmibeş gece... Arkadan oldu bir seferberlik, yedik birbirimizi... Daha gözümü açmadan çıktı bir macerlik, attık kendimizi Anadol toprağına. Orası derkeydin, burası derkeydin geldik bugünlere... (s. 35)

Görüldüğü gibi, piyeste üzerinde durulan konu savaş değil, savaş sonrası ortaya çıkan zorlu göçtür. Göçtükleri yerde, yerli halk ve eşraf tarafından iyi karşılanmayan, hatta uzak tutulan ailenin verdiği hayat mücadelesi eserin çerçevesini teşkil eder.

---

[12] O. Zeki ÖZTURANLI, İstanbul 1969, 117 s. (Eser, 1969 yılında Kent oyuncaları tarafından sahnelenmiştir.)

VI. SAVAŞ HATIRATLARI

... Erzaksızlık şu sıralarda tamamiyle hükmünü icrâya başladı. Birçok askerler acı ot yediklerinden zehirlendi. Şehirde de bir çok âile sahibi erkek açlıktan cinnet getirdi. Mehmetçiklerin kırmızı çehreleri soldu.

H. Cemal

Türk Edebiyatın'da Tanzimat'tan sonra yaygınlaşan hatırat türü II. Meşrutiyet yılarında artarak devam eder. Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında yurt dışına kaçanlar veya rejime muhalif oldukları halde ses çıkarmayanlar, meşrutiyetle birlikte istibdat dönemini hatıratlarında kaleme almışlardır. Dolayısıyla meşrutiyet sonrasında edebî, siyasî, askerî alanlar başta olmak üzere, matbuat, seyahat ve savaşlarla alâkalı çok sayıda hatırat yayınlanır. Bunlardan bir kısmı kitap haline getirilmiş, bir kısmı tefrika halinde gazetelerde kalmıştır.

Balkan savaşına dâir hatıratları askerî ve sivil hatıratlar olmak üzere ikiye ayırarak inceleye biliriz:

1- Askerî Hatıratlar

Bu gruptaki hatıratlar askeri ve yarı askerî niteliklidir. Savaşa katılan subaylar tarafından yazılmışlardır. Savaş sırasında sorumlu bir mevkilerdede

olan bu insanların anlattıkları, hadiseye farklı cephelerden ışık tutmaktadır. Bunlar arasında Abdullah Paşa[1], Mahmut Muhtar Paşa[2] ve Zeki Paşa[3] gibi yüksek rütbeli komutanların yazdıkları hatıratlar tamamen askerî karekteri hâizdirler. Selânikli Bahri[4], A. Nazlimof[5] gibi daha alt rutbeli subayların yazdıkları hatıratlar ise başka kaynaklardan alınan bilgilerle zenginleştirilmiş askerî-tarihî karekterde eserlerdir.

Abdullah Paşa'nın hatıratında, savaşın seferberlikten başlayarak Lüleburgaz muharebesi'ne kadar gelişen safhaları işlenmiştir (15 T. Evvel 1328/28 Ekim 1912). Uzun askerî bilgilerle dolu olan eserde, askerî plân ve projelerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Bir tür nefs-i müdafaa tarzında değerlendirilebilecek olan bu hatıratta Abdullah Paşa, mağlubiyet sebeplerini kendine göre izaha çalışmıştır. Onun gibi Mahmut Muhtar Paşa da, savaşa tümgeneral rütbesiyle katılmış ve sonradan hatıratını yazmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu olan Mahmut Muhtar Paşa, önce Trakya 3. Kolordu Kumandanlığı, ardından 2. Ordu Kumandanlığı yapmış ve savaş sırasında yaralanmıştır. Zeki Paşa ise savaşa ferik (tümgeneral) rütbesi ile katılmış ve Erkân-ı Harbiye-yi Umûmiye Reisliği'nde bulunmuştur. Paşa hatıratında Komanova-Manastır meydan muharebesi ile Manastır ve Yan ya'nın düşüşünü anlatmıştır. Bunlar dışında kalan iki hatırat ise yukarıda da belirtildiği gibi, hatırattan ziyâde birer araştırma niteliğindedir.

Söz konusu hatıratlar birbirine benzer usül ve üslûpla anlatılmıştır. Eserler genellikle bir "mukaddime" ile başlar, seferberlik hazırlıkları, savaş mıntıkasının coğrafyası, orduların mevzilendirilme şekli, savaş plân ve projelerinin kritiği ve cephe çatışmalarının anlatılması ile sona erer. Ayrıca, bazı eserlerin sonlarına doğru yazarların konuyla ilgili umûmi değerlendirme ve tavsiyeler yaptıkları görülür. Çoğu zaman metin olarak esere aynen alınan ordu emirnâme, tebliğ, talimat ve raporları hatıratlara resmi bir nitelik kazandırır.

---

[1] Abdullah Paşa, *1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul, 1336/1920, 232 s.

[2] Mahmut Muhtar Paşa, Balkan Harbi, (Haz: Ziyaeddin Engin), İstanbul, 1979, 208 s.

[3] Zeki Paşa, Balkan Harbine Ait Hatıratım, Dersaadet, 1337/1921, 112 s.

[4] Bahri, Balkan Harbinde Sırp Ordusu, İstanbul, 1329/1913, 77 s.

[5] A. Nazlimof, 1912-1913 Balkan Harbinde Bulgar Süvari Tümeninin Harekatı, Ankara, 1985, 264 s.

Balkan savaşının anlatıldığı bu hatıratlar dışında, yine askerler tarafından yazılmış, ancak diğerlerinden çok daha farklı özelliklere sahip hatıratlar da vardır. Yarı askerî nitelikte hatıratlar diye isimlendirilebilecek bu hatıratlar, edebî üslûp ve duygu yoğunluğuyla da dikkat çekicidirler. Savaşa çeşitli cephelerde katılan ve yüksek rütbeli subaylar gibi fazla bir sorumluluk taşımayan bu askerler arasında Raif Necdet [Kestelli], H. Cemal, Cemil Conk, Ömer Seyfettin ve Binbaşı G. Von Hochwaechter'ı sayabiliriz. Savaş edebiyatı açısından kıymetli birer kaynak olan bu hatıratları ana hatlarıyla tanıtmak yararlı olacaktır.

Ufûl [6] : Balkan savaşına katılarak redif taburlarında görev yapan Râif Necdet, savaş günlerine âit hatıra ve intibalarını bu eserde anlatmıştır. Hatıratı iki bölüm altında incelemek mümkündür. İlk bölümde, 20 Eylül 1328 - 22 Mart 1329 (3 Kasım 1912-4 Nisan 1913) tarihleri arasındaki Edirne savunması günleri anlatılır. Yazar burada yaşadıklarını sanatkârane bir üslûpla nakleder. Savaş aleyhtarı bir düşünceye sahip olan Râif Necdet, hatıratındadaha ziyâde olayların insan ruhuna akseden taraflarını verilmiştir. Bunu canlı tasvir ve tahlillerle gerçekleştirir. Bu bakımdan esere yazarın objektif müşahedelerinden ziyâde tahassüsleri hakimdir.

Hatıratın ikinci bölümünde, Nisan-Mayıs 1329/1913 ile, Eylül 1329/ 1913 tarihleri arasında Sofya'da geçen günler anlatılmıştır. Edirne'nin düşman eline geçmesinden sonra Bulgarlar tarafından esir alınan Türk subay ve askerleri Bulgaristan'a götürülür. Râif Necdet , Sofya' ya getirilenler arasındadır. Yazar eserinin bundan sonraki kısmında daha çok Bulgarların terakki yolunda elde ettikleri seviyeyi tesbite çalışır. Bulgaristan'ın bu duruma gelmesinde önemli gördüğü uygulamalar hakkında bazı değerlendirmeler yapar.

Yeni Harp [7]: Balkan savaşında takım kumandanı olarak görev yapan H. Cemal hatıratında savaş ve esaret günlerini anlatmıştır. Son derecede yalın ve akıcı bir üslûpla kaleme alınan hatırat bu yönüyle diğer askeri hatıratarlardan çok farklıdır. Yazarın hadiseleri bir asker gözüyle değil, sade bir va-

---

[6] Râif Necdet [Kestelli], İstanbul 1329/1913, 261 s.

[7] H. Cemal, *Yeni Harp, Başımıza Tekrar Gelenler,* (Edirne Harbi Muhasarası-Esaret ve Esbab-ı Felâket), Dersaadet 1332/1916, 592 s.

tandaş olarak anlatması esere ayrı bir değer kazandırmıştır. Bu hatıratı üç bölümde özetlemek mümkündür:

İlk bölümde Balkan savaşının başlangıcından Edirne'nin kuşatılmasına kadar cereyan eden hadiseler nakledilmiştir. Burada seferberlik, cephane azlığı, nakil vasıtalarının noksanlığı vs. gibi düzensizlikler üzerinde durulurken askere alınan muvazzaf ve redîflerin durumlarına da temas edilmiştir. Bunlar yenilginin başlıca sebepleridir. Cephe çatışmalarının çok canlı bir şekilde anlatıldığı bu bölümde, ayrıca ani taarruz ve ric'atlerin askeri nasıl yıprattığı anlatılmıştır.

Hatıratın ikinci bölümünde Edirne kuşatmasına yer verilir. Bu bölümde hadiseler bazen düzenli, bazen de düzensiz bir şekilde devam eden günlük şeklinde kaleme alır. Kaledeki askerin ve halkın durumu, düşmanın kaleyi bombardıman edişi ani taarruz hareketleri bu bölümde yer alır. Gün geçtikçe savunma gücü zayıflayan Edirne'nin yeterli yardım alamayışı yüzünden içine düştüğü felâketli durum üzerinde durulur. Ayrıca yine bu bölümde yer yer ordu emirleri, tebliğ ve beyannameler de yayınlanır.

Bundan sonra gelen bölümde, Edirne'nin düşman eline geçişi ve esaret günleri anlatılmıştır. Yazar burada özellikle Bulgarların Türk askerlerine ve müslüman halka karşı yardımları insanlık dışı muameleler üzerinde durmuştur. Esirlerin Edirne'den trenle Sofya'ya götürülüşleri, orada kaldıkları birkaç ay zarfında çektikleri bu bölümde nakledilmiştir. H. Cemal de R. Necdet gibi, hâtırâtında Bulgarların terakkisinden ve Bulgar gençlerindeki milleyetçiliğin ulaştığı mertebeden hayranlıkla bahseder. Ayrıca esaretin ne kadar ızdırap verici ve haysiyet kırıcı bir durum olduğu konusunda Türk gençlerini defalarca uyarır. Hâtırat, sonuna eklenen kronolojik bir liste ile biter. Bu listede Osmanlı Devleti'nin Karlofça antlaşmasından sonra kaybetmeye başladığı Avrupa'daki topraklarının yüzölçümleri verilmiştir.

Savaş hâtıratları içinde bilgi çokluğu ve yoğunluğu itibariyle en dikkat çekici olan bu eserde, H. Cemal, daha çok kumandanların eratla ilgilenmemelerinden yakınır. Onları şevke getirecek, canlandıracak idealist subayların bulunmamasından şikayet eder. Ayrıca, hıristiyan ahalinin, Türk askerine ve halkına karşı reva gördüğü ezâ ve cefâyı şahsi müşahadesiyle anlatır. Hâtıratta zaman zaman arkadaşlarının anlattıklarına ve konuyla ilgili

mektuplara yer veren H. Cemal, böylece hadiseleri sadece kendi gözüyle değil, başkalarının bakışıyla da nakletmiştir.

(Balkan Harbi) Hatıraları 1912-1913[8]: Balkan savaşı sırasında Gümlüçine İkinci sınıf redif alayı komutanlığı yapan Cemil Conk, savaş günlerine dâir duygu ve düşüncelerini hatıratında kaleme almıştır. Günlük şeklinde tutulan hatırat kısmen askerî tarih karekterindedir. Eser,14 Eylül 1912 (1 Eylül 1328)'de yapılan seferberlik faaliyetleriyle başlar, 13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihiyle son bulur.

Cemil Conk, hatıratında daha çok Türk ordusunun düzensizliğinden yakınır. Ona göre, düşman orduları mükemmel teçhiz edilmiş olmalarına rağmen cesaretsizdirler. Buna mukabil başlangıçta Türk ordusunun cesareti övgüye lâyıktır. Ancak stratejik hatalar, cephane darlığı ve nakliyesizlik yüzünden asker başarılı olamamıştır. Harbin başlarında görülen şevk ve ataklık zamanla yerini bezginliğe ve derbederliğe bırakmıştır. Savaş sonunda galip gelen taraf ise temkini elden bırakmayan Balkanlılar olmuştur. Arada bir resmî belgelere de yer veren Cemil Conk, olayları sade bir anlatımla nakletmiştir.

Balkan Harbi Hatıraları[9]: Balkan savaşına Yakorit sınır bölüğü kumandanı olarak katılan Ömer Seyfeddin, bu sırada yaşadıklarını kısa fakat çarpıcı cümlelerle günlük tarzında tuttuğu hatıralarında anlatmıştır. Eser kesin müşahedeler ve duygu yoğunluğu bakımından dikkat çekicidir. Hatırat 27 Eylül 1328/10 Ekim 1912 tarihinde Selânik'te başlar. Mensup olduğu kıta ile cepheye doğru yola çıkan yazar, yol boyunca gördüklerini ve yaşadıklarını tasvir eder. Ömer Seyfeddin, henüz harp başlamadan asker ve subaylarda görülen bıkkınlık üzerinde bilhassa durur. 10 T. Evvel'de Köprülü önlerindeki muharebelere katılan Ö. Seyfeddin ve beraberindekiler verilen ric'at emriyle geri dönerler.

Manastır'a kadar bozgun halinde geri çekilen askeri, garp ordusu kumandanı şehre sokmaz. Asker günlerce şiddetli kar yağışı altında kalır. Daha sonra çeşitli mevkilerde düşmanla müsademeye giren Osmanlı ordusu fazla bir varlık gösteremez. Askerde düzen diye birşey kalmamıştır. Açlık, susuzluk ve yorgunluğun sebep olduğu hastalıklar gün geçtikçe artar. Bastıran

---

[8] Cemil CONK, İstanbul 1947, 184 s.

[9] Ömer Seyfeddin, *Hayat* nr. 8-14, Ocak-Mayıs 1967.

kış mevsimi, gerekli hazırlıklar olmadığı için asker üzerinde öldürücü bir tesir yapar.

7 K. Sâni/Ocak 1913'e kadar düşmanla birkaç müsademeye daha katılan Ö. Seyfeddin ve bölüğü bu tarihte Yunanlılara esir düşerler. Jandarmalar onu Ayanikoli kilisesindeki General Batapulos'un huzuruna çıkarlar. Burada erkân-ı harp subayları tarafından karşılanan yazar ve diğer esirler, çeşitli yerlerde dolaştırıldıktan sonra 11 Nisan 1913'de Nafliyon'a götürülürler. Nafliyon'da 15 T. Sâni/Kasım 1913'e kadar kalan Ö. Seyfeddin ve diğerleri Necat varupuyla Türkiye'ye gönderilir.

Türklerle Cephede[10] : Balkan savaşına Türk ordusu saflarında katılan Alman subaylardan Binbaşı G. von Hochwaechter, savaş hatıralarından ibâret bir günlük tutmuştur. Savaşın birinci dönemine âit hadiselerin yoğun olarak anlatıldığı hatırat, kısa olmasına rağmen pek çok noktaya açıklık kazandırması bakımından önemlidir. Eserin önsözünde, hatıratı kaleme alış sebepleri üzerinde duran yüzbaşı şunları söylemektedir:

Günüklerimi, olayların taze izlenimini yitirmeden günü gününe yazdım. Biraz yüzeysel olan bu kısa notları yayınlamaya cesaret edişim, sadece savaş olaylarının ileride yapılacak tarihi değerlendirmesine katkıda bulunmak çabasından değil, aksine, herşeyden önce Türk ordusunun bütün dünyayı şaşırtan çöküşünün, gerçek nedenlerine bir ışık tutabilmek ve başarısızlığın suçunu Türk askerine ve Alman eğitim sistemine yükleyen yanlış görüşü çürütmek isteğinden geliyor...

Günlükte, bazen düzenli bazen de atlamalı bir kronoloji takip edilmiştir. Hadiselerin başlangıç tarihi, 12 Ekim 1912, Cumartesi günüdür. Burada Türk ordusuna katılarak İstanbul'dan hareket ediş ve şehirde yaşanan olağan üstü durum anlatılmıştır. Seferberlik noksanlığı had safhadadır. Nakliye yolları ve vasıtaları tam değildir. Erzak, cephane ve kumandan sıkıntısı çekilmektedir. Kumandanlar arasında yetki dağınıklığı ve strateji tayini konusunda anlaşmazlıklar vardır. Asker yeterince beslenmemekten zayıf düşmüştür...

24 Kasım 1912 tarihine kadar olup bitenleri notlarına kaydeden binbaşı, taarruz ve ricatle ilgili canlı tasvirler yapar. Büyük bir bozgunla so-

---

[10] G.Von HOCHWAEHTER, (Çev: Fahri Çeliker), *AİTİA (Ekli)* Ankara, nr. 8 Ağustos 1979.

nuçlanan ilk muhaberelerden sonraki taarruzları zamansız bulan Alman subayı, bu konuyla ilgili görüşlerini "Harbin başlangıcındaki hatalar" alt başlığıyla anlatır. Ona göre en büyük hata, yığınak hattından çok erken taarruza geçilmiş olmasıdır. Bu yüzden karşılaşılan felâketlerin temelinde kumandanların bilgisizlik ve yetersizliğinin bulunduğuna inanan bu Alman binbaşı mâiyetinde görev yaptığı Mahmut Muhtar Paşa hakkında ise son derecede takdirkâr düşüncelere sahiptir.

2- Sivil Hatıratlar[11]

Bu gruba giren hatırat kitapları sayıca fazla değildir. Araştırmamız sırasında tesbit edebildiğimiz Hafız Rakım Ertür , Stephane Lauzanne ve William U. Pickthall'in hatıratları bu gruba dahil edilebilecek eserlerdir.

Balkan Savaşında Edirne Savunması Günleri[12]: Balkan savaşı günlerinde, Edirne'de öğretmen olarak görev yapan Hafız Rakım Ertür bu eserinde kalenin kuşatılması ve savunmasıyla ilgili gözlemlerini nakletmiştir. Eser muntazam ilerleyen kronlojik bir günlük değildir. Altı aylık bir süreyde cereyan eden hadiseleri kapsayan hatıratın ilk günü, 16 Eylül 1328 (29 Eylül 1912)dir. Baş kısımda eseri hangi sebeplerle kaleme aldığını anlatan Rakım Ertür, şunları söyler:

Hatıratımı yazmadan evvel şunu belirteyim ki, bu defterde yazacaklarım kendi hayatım, gözümle gördüğüm bazı durumlar ve bir de doğruluğuna inandığım kaynaklardan aldığım haberlerdir.

Kale kuşatması öyle bir şeydir ki, ne hapisliğe, ne de kalebentliğe velhasıl dünyada hiç bir şeye benzemez. Gazete, mektup gelmez. Telgraf işle-

---

11 Yalnızca Balkan savaşı na âit olmayıp bu dönem hakkında da kısa bilgiler ihtiva eden hatıratlardan bir kaçı için bkz: A. İhsan TOKGÖZ, *Matbuat Hatıralarım*, c.II, (1908-1914), İstanbul 1981; Falih Rıfkı ATAY, *Zeytin Dağı*, 4. Bs. İstanbul 1957; Cemal Paşa, *Hatıralar İttihat ve Terakki ve I. Dünya Harbi*, (Haz: Behçet Cemal), İstanbul 1959; Kâzım Nâmi DURU, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıraları*[y.y], 1959; Yusuf Kemal TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul 1962; Falih Rıfkı ATAY, *Ratış Yılları*, İstanbul 1968; Mehmet Asım US, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, (Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler). İstanbul 1964. İsmet İNÖNÜ, *Hatıralarım*, (Genç subaylık yılları) 1884-1918, (Haz: Sabahattin Selek), İstanbul 1969; Halide Edip ADIVAR, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul 1970; Fahrettin ALTAY, *10. Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970; Şevket Süreyya AYDEMİR, *Suyu Arayan Adam*, 4. Bs. İstanbul, 1971; *II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 1974; Rahmi APAK, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988; *Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin Hatıraları*, (Haz: İ. Miroğlu-İ. Şahin). Cemil TOPUZLU, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 2.Bs.İstanbul 1982; Ali Fuad TÜRKGELDİ, *Görüp İşittiklerim*, 2. Bs., Ankara 1984.

12 Hafız Rakım ERTÜR, (Haz: Ratip Kazancıgil,) Kırklareli (Vize) 1986, 142 s.

mez. Resmî yazışmalar, askeri haberleşmeler gayet gizlidir. Telgraf memurları alıp verdikleri halde bir şey bilmezler. Çünkü bunlar bütünüyle şifreden ibarettir. Kale, kızım gördükçe bildiri yayınlar. Vatandaşlar bu bildirileri kahvehanelerde okuturak her kelimesine ayrı ayrı anlamlar verirler. Bu, toplum için bir sermayedir. Her nereye gidilse siyasetten bahsedilir. Günde bin türlü yalan çıkar. Eğer bu gibi şeyler olmasa insan için deli olmak işten bile değildir. Bir kere düşünülsün: Bütün gündüz ve gece ufukta top ve tüfek sesleri... Ne oluyor? Sonuç nedir? Bilinmez. Her gün kolordularla ilgili bin türlü haber, bin türlü yalan yayılır. Şehrin dışına çıkmak olanaksızdır. Gece ve gündüz gündüğümüz sadece gökyüzü. Gözler ufuklarda herkes birşey bekliyor. Beklenilen ise kolordulardır. Gelecekler, bizi kuşatmadan kurtaracaklar...(s. 5)

Eserin ağırlık noktasını Edirne kuşatması teşkil eder. Hafız Rakım'ın hatıratı, olayların bir öğretmenin bakışıyla ve rahatca okunan bir üslûpla anlatılması bakımından ayrıca mühimdir. Anlatımda fazla teferruata girmeden, gördüklerini canlı bir şekilde tasvir ve tahlil edenni Ertür'ün notlarında, savaşın halk üzerindeki yıkıcı tesirlerini bulmak mümkündür. Bunun yanında, Türk askerinin Edirne'ye girişi, kışladaki eratın durumu, düşmanın şehri bombardıman edişi, şehirde başlayan açlık ve hastalık, yardım umutları vs. hâtıratta anlatılanlar arasındadır.

Harpte Türklerle Birlikte[13]: Bu eser İngiliz yazarlarından William M. Pickthall'in, 1913 - 1914 yılında İstanbul'a yaptığı geziyle ilgili hatıralarını toplayan bir kitaptır. Savaş sırasında cephe gerisinde yaşanan olayların kısa çizgilerle tanıtıldığı eserde, Istanbul'un siyasi ve sosyal hayatına dâir bilgiler de verilmiştir. Ayrıca savaşın Avrupa kamuoyunda uyandırdığı yankılar üzerinde durulmuş ve Balkanlıların yaptıkları mezalime temas edilmiştir. Bir Türk dostu olan yazar, Avrupa'nın müslüman Türkler karşısında takındığı menfi tavrı tasvip etmediği gibi zaman zaman bunun sebepleri üzerinde de durur. İslâmın terakkiye mani olmadığını, ancak bazı yanlış anlamalar yüzünden modern hayatla bir çatışma içinde bulunduğunu belirten yazar, din karşısında objektif davranan bir araştırmacı olarak karşımıza çıkar.

---

13 William M. PICKTHALL, *Harpte Türklerle Birlikte 1914*,(Çev: Kemalettin Yiğiter), Ankara 1990, 182s.

Hatıratın sonuna doğru daha çok II. Meşrutiyet döneminin siyasî mücadelelerine yer verilmiştir. Özellikle İttihatçı-İtilafçı çatışması ve dönemin aydınları arasında görülen kutuplaşmalar hakkındaki bilgiler ilgi çekicidir. Eserde ayrıca Osmanlılarda eğitim tarzı ve dinin hayattaki yeri üzerinde de durulmuştur.

3- Hatıratlar Işığında Balkan Savaşı

Buraya kadar yapılan tanıtmalardan da anlaşılacağı gibi, Râif Necdet dışındaki hatırat yazarları, eserlerini sanatkârane bir tarzda kaleme almamışlardır. Dolayısıyla bu tür eserlerin tamamını halis savaş edebiyatı olarak değerlendirmek güçtür. Ancak anlatım şekli ve duygu yoğunluğu itibariyle edebî metin sayılabilecek parçalar da yok değildir. Bilhassa, cepheye gidiş, muharebe, bozgun, açlık, kıtlık, hastalık ve esaretle ilgili olarak anlatılanlarda hissî bir ağırlık vardır. Aşağıda savaş kronolojisine göre gelişen hadiseleri hatıratlara göre kısaca naklediyoruz:

Cepheye Gidiş: Balkan savaşı başlamadan çok önce bölgede yoğunlaşan çete faaliyetleri ve kargaşalıklar, zaman zaman basına konu olmuştur. Ayrıca Batılı ülkeler ve Rusya'nın, Balkanlı hıristiyanların hamiliğini yüklenip Osmanlı'yı yeni imtiyazlar için sıkıştırmaları buralarda yaşanılan gerginliği artırmıştır. Bölge hükümetlerinin oluşturduğu ittifakın Osmanlı Devleti ile bir savaşı göze almasıyla birlikte askerî hazırlıklar hızlandırılır. Bir an önce Balkanlara giderek, düşmana haddini bildirmek isteyen Türk subay ve erleri, büyük umutlarla cepheye koşarlar.

Hatıratlar arasında, askerin cepheye gidişinin en açık bir şekilde tasvir edildiği eserler Râif Necdet, binbaşı Hochwaechter ve gazeteci Stenphane Lauzanne'ye âit olanlardır. İstanbul, Yeşilköy'de oluşturulan umûmi harp karargâhının durumu, Sirkeci'den cepheye asker gönderilişi, Anadolu'dan gelen askerin vaziyeti hakkında bu eserlerde pek çok bilgi bulunmaktadır. Mesela, cepheye gitmekte olan askerlerle görüşen, S. Lauzanne'nin yazdıkları bu bakımdan dikkate şâyândır:

- Nereden geliyorsun?

- Ankara'dan (Burada belirteyim ki Ankara, Osmanlı Asyası'nda Boğaz'dan 500 kilometre uzaktadır).

- Kaç günde geldiniz?

- Yedi günde.

- Orada daha çok asker var mıydı?

- Oh... Evet... binlerce... (Nefer sonsuzluğu kucaklıyormuş gibi bir hareket yaptı).

- Günde kaç para alıyorsun?

- Üç kuruş.

- Muntazam veriyorlar mı?

- Pek muntazam veriyorlar. Paramı şimdi aldım.

- Ankara'ya ne zaman dönmek istiyorsun?

- İki aya kadar... Biz buralarda bir gezinti yapmaya geldik.

- Memlekette bırakmaktan üzüntü duyduğun hiç bir şey yok mu?

- Var. Çalgıcıları bıraktığıma üzülüyorum. Ancak onlar da yakında gelecekler. Bulgar kızlarını oynatacağız[14] *...*

Burada şu hususu da belirtelim: Gazetecinin konuştuğu askerin ruh halini o dönemin çoğu siyasîleri ve yüksek rütbeli subaylarında da mevcuttur. Savaş başlamadan önce " Balkanlardan imanım kadar eminim" diye beyanatlar veren Hariciye Nazırı Gabriel Noradugyan gibi, "Trakya'da her şey tamamdır ve hemen harp ilân edilsin" diyen Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'nın görüşü de yukarıdaki mehmecikten pek farklı değildir.

Hatta, Osmanlı'nın dört Balkan devletine yenilmeyeceği fikri yalnız Türkler arasında değil, Avrupalılar arasında da hakim bir anlayıştır. Bilindiği gibi, savaş başlamadan önce bu devletler, sonuç ne olursa olsun hiçbir toprak değişikliğine müsaade edilmeyeğini ilân etmişlerdir. Bunun amacı, şayet Türkler savaşı kazanıp Balkanlar'da daha fazla yer elde ederlerse,onlara bu imkânı vermekektir. Ancak durum beklenilenin tam aksine gelişince statükonun muhafazası yla ilgili bu karar unutulmuştur.

Muhabere: Savaşın ilk günlerinden itibâren orduda yaşanan kaşmekeşin had safhada olduğu gözlenir. Emir ve komuta zinciri kopuktur. Düşman hakkında teferruatlı bilgiler alınmadığı için, plânlar yapılamamıştır. Savaş başlamadan bir süre önce 120.000 talimli asker terhis edildiğinden ordunun yarıdan fazlasını, barış zamanın yaşlı redif taburları teşkil eder. Sevk ve idâre de yapılan yanlışlıklar, telâfisi imkânsız sonuçlara sebep olur.

---

[14] S. LAUZANNE, *A.g.e.*, s. 29.

Hatıratlarda yer alan muharebe tasvirleri çoğunlukla birbirine benzemektedir. Meselâ, Lüleburgaz hattında yapılan bir muharebeyi S. Lauzanne, Abuk Paşa'nın anlattıklarına göre şöyle nakleder:

-Eratımız o sırada biraz dinlenmek istedi ve siperlerde uykuya daldı. Gece saat 23.00 sıralarında Bulgarlar tekrar hücuma başladılar. Güneş batmadan önce bütün mevzilerimize gayet iyi nişan almışlardı. İleri karakollarımıza yakın bir yere kadar geldiler. Sonra 300 metre mesafeye gelir gelmez, siperler üzerine göz kamaştırıcı asetilen ışığıyla çeşitli projektörler yönelttiler. Eratın görmesi, nişan alması, kendini savunması imkansız hale geldi. Halbuki Bulgarlar gece tertibatımızı bütün teferruat ile görüyorlardı. Direnmeyecek bir durumda bizi baskına uğrattılar.

İşte bu baskın sonunda Türk hatlarının bir köşesi içeriye göçtü. Halbuki üç günden beri bütün hücumlara dayanıyordu. Üçüncü Bulgar Ordusu'nun sağında bulunan bir tümen gece saat 23.00 civarında Türkbükü sırtlarında bulunan Türk mevzii üzerine atılarak siperlerimizi işgal etmeyi başardı. Sabaha kadar orada mevzilendi ve kaldı. Sabah şafak söker sökmez birliğin topçusu da piyadesine katıldı. O andan itibaren Türk hatları yarılmış, bir gedik açılmıştı. Aynı zamanda Bulgar sağ kanadı, Türk sol kanadının zaafını hissetti. Taarruzunu arttırmaya başladı. Çünkü 24 saatten beri Türk sol kanadındaki bataryalarda bir tek güle kalmamıştı. Bulgarlar geri çekilmeye başlayan erat üzerine müthiş bir ölüs yağmuru başlattı[15].

H. Cemal'in aşağıya aldığımız parçasında olduğu gibi konuyla ilgili şu dramatik tasvirler de vardır:

Yolumuza devama başladık... Bir çok mecruhlar arabalara yükletilmiş sargı mahalline getiriliyordu. Arabalar yaylı olmadığı için yaralı askerlerimiz pek çok zahmet çekiyor ve feryad ediyorlardı. Bir araba içine uzatılmış iki mecruh askerimizin hurdası can verdiklerine işaret idi. Tahrirmiz yol koluna mütevekkilâne, cesurâne muzaffer ümidlerin tasavvuriyle çölde kalmış bir seyyah gibi yürürken bu iki mecruhun çıkardığı boğuk sadâ-yı mevtiyi işitiyorlar ve yekdiğerine :Ölüyor, can çekişiyor, şehid, Allah rahmet eylesin. Zaten bundan sonra yaşamak ne... kurtuldu diyorlardı[16]...

---

[15] S. LAUZANNE, *A.g.e.*, s. 55.

[16] H. Cemal, *A.g.e.*, s. 245.

Bozgun: Muharebelerin kısa zamanda bir bozguna dönüşmesi kamuoyunda büyük yankılar uyandırmıştır. Hiç tahmin edilemeyen bu sonuç hatıratlarda teferruatlı bir şekilde işlenir.Yazarlar özelllikle "Balkan Felâketi" diye de adlandırılan Kırklareli bozgununa hatıratlarında daha fazla yer vermişlerdir.Düşmana tek kurşun dahi atmadan cepheyi terk eden redifler, kumandanların şaşkın bakışları arasında bir felâket seli gibi gerilere kaçarlar. Bu kaçışı hatıratında değişik cepheleriyle anlat lardan biri de Binbaşı Hochwaechter'dir.Eserinde Kırklareli bozgununu şöyle tasvir eder:

2 Kasım ,Cumaertesi: Sabah saat 7'de hareket ettik. Askerlerin ikisi sessiz sadâsız ortadan kayboldu. Kılavuza kısa zamanda sağ salim gideceğimiz yere varırsak bahşiş vereceğimi vadettim. Askeri ateşelerin çoğu henüz uyuyor; çoktan kalkmış olan von Strempel'e yiyecek bir şeyler verilmesi için yardımcı oldum. Ateşeler eşyalarını almamışlar.

Hepimiz bugün bir muharebe bekliyoruz. Saat 7'de bulunduğumuz yerden top sesleri duyulmaya başladı. Çok yavaş ilerliyoruz; yerler sağlam değil, dereler taşmış. Kılavuzları ve seyisleri atlı olan ateşeler iki saat sonra bizi geçtiler."(...)

Yola devam etmek zorundayız. Sağnak halindeki yağmurda gittikçe daha yavaş ilerliyoruz. Tam beş saattir yoldayız; ama hâlâ Vize ve kalesi gerimizde görünüyor. Birden bire karşımıza bağırıp çağıran bir kalabalık çıktı; sonra arabalar, sürüler, cephane kolları ve bir çok doktoru olan bir sıhhiye bölüğü göründü. Hepsi müdhiş bir telaş içinde. Bunu koşuşan tek tük askerler ve sonra etrafına korku ile bakan küçük birlikler izledi. Yaklaşık 1000 metre ilerde bize doğru gelen çok geniş karatlar görüyoruz. Öküzleri süren arabacı geri döndü, bu en doğru hareketti; çünkü bu çamurlu yolda geri kaçan yığınların içine giremezdik[17] ...

Bozgunla birlikte ölüm korkusunu hisseden ve ondan kaçıp kurtulmaya çalışan askerler, kendilerini adeta bir ölüm koridorunda bulurlar. Yağmurların çamur deryası haline getirdiği yollar binlerce asker ve sivilin mezarı olur. Düşmana yakalanmamak için bir an önce gerilere kaçmaya çalışan askerlerden çoğu, meydana gelen panikte hayatını kaybeder. Felâketten kurtu-

---

[17] HOCHWAECHTER, *A.g.e.*,ss. 30-31.

lanları ise, bu defa erzaksızlıklığın sebep olduğu bir açlık,kıtlık ve hastalık kaosu beklemektedir.

Açlık-kıtlık: Savaşın kaybedilmesinde en önemli sebeplerden biri de erzak yetersizliğinini yol açtığı açlık ve kıtlıktır. Muharebeler başlamadan önce yiyecek ikmâlini ve depolama işlemini modern tabiriyle lojistik hazırlığını tamamlayamayan Türk ordusu, sonradan bu hatasının cezasını çok acı bir şekilde ödemek zorunda kalır. Yeni kıyafetlerle cepheye gönderilen askerlerin yiyecek torbaları tamtakırdır. Erzaksızlıktan yalnızca askerler değil, kumandanlar ve sivil halk da büyük ölçüde etkilenir. Yiyecek bir dilim ekmek, içecek bir yudum temiz su bulamayan askerler, yakınlarında bulunan birikintilerden içerek ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlar. Un yapmak için buğday bulamayan Edirne ahalisi, değirmenlerde öğütülen kuş yemi ve süpürge tohumundan ekmek yapmak zorunda kalır. Askerî tedbirlerin zamanında alınamaması sonucu, binlerce ton gıda maddesi bütünüyle düşman eline geçer. Rakım Ertür, yiyecek tesbiti için görevlendirildiği bu günlerde, gördüklerini şu şekilde nakleder:

Her gittiğim evde köylüler ambarların dolu kaldığından söz ediyorlardı. Ve her köylü şöyle söylüyordu.

- Ah oğlum, eğer hükümet izin verse idi ekinlerimizi getirirdik. Hem siz yer idiniz hem de asker bol bol yer idi." diyorlardı[18].

Aynı eserin sonraki sayfalarında, şehirde çekilen gıda sıkıntısı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

13 Şubat, Çarşamba: Bugünlerde çarşıda birşey kalmadı. Caddelerde, kaldırım üzerlerinde, köşe başlarında mangallar üzerinde, suda kaynatılmış işkembe ve bağırsak satılıyordu. Bazı yerlerde yalnız, suya nişasta salarak pişirilen ve üzerine de peynir serperek peynirli börek diye satarlar. Askerler bunları yemeye çalışırlar. Ağızlarında çiğneyerek tekrar dışarı atarlar. Bu satıcılar her sokak başında görülür. Bugünlerde sigara kâğıdı da bitti. Bazı kimseler pipo içiyordu. Fukara kısmı ise renkli kağıtlarla sigara içiyordu. Bir top sigara kâğıdı üç beş kuruşa satıldı[19].

Edirne kuşatmasının uzaması ve dışarıyla bağlantıların tamamen kesilmesi, şehirdeki gıda sıkıntısının had safhaya çıkarır. Yiyecek maddeleri-

---

[18] ERTÜR, *A.g.e.*, s. 62.

[19] ERTÜR, *A.g.e.*, s. 79.

nin fiyatları haddinden fazla yükselir ve şehirde büyük bir karaborsa baş gösterir. Daha çok Ermeni değirmencilerin ve Musevi dükkan sahiplerinin mal yokluğunu bahane ederek zamlı fiyatlarla satış yapmaları halkı perişan eder. H. Cemal, hatıratında şehrin kuşatılmasından sonra artan fiyatlarla ilgili olarak şu fiyat listesini verir.

23 Mart/ Edirne Kalesinde Neler Çektik?[20]

	Fiyat-ı Evvel Para - Kuruş	**Fiyat-ı Kale** Para- Kuruş	
Bir Mum	10	3	
Bir Sigara kağıdı	5	3	
Şeker	3	90	
Şurup	50	100	
Un	20 2	30	(Yahut nâmütenahi Fiyat)
Süpürge tohumu	20	10	(Bulunmuyor)
Gaz yağı	2		(Hiç Yok)
Tuz	1	100	(Bulunmuyor)
Peynir Suyu	0	3	(Bulunmuyor)
Peynir	10 5	18	
Pirinç	4	30	(Yok)
Yağ	9	40	(Hiç Yok)
Et	7	15	(Gayet Zayıf)
Yumurta	7-8	1	

Hastalık: Balkan savaşında, yeterli miktarda gıda maddesiye bulunmayışı, bulunanların da zamanında cepheye sevk edilemiyişi yüzünden asker açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Yetersiz beslenme kısa zamanda yerini salgın hastalıklara bırakmıştır. Sıhhiye teşkilâtının düzensizliği ve ilâç yokluğu yaralı askerlerin göz göre göre ölüme terkedilmesine yol açmıştır. Özellikle Arap yarımadasından getirilen ve gereği gibi giydirilememiş olan askerlerde,

---

[20] H. Cemal, *A.g.e.*, s. 292.

kolera kısa zamanda tesirini göstermiştir. Koleradan ölenler için açılan kireç kuyuları metrelerce uzanır ve bu kuyulara bazan yanlışlıkla henüz ölmemiş hastalar da atılır. Binbaşı Hochwaechter, hatıratında yapılan yanlışlaklara şu şekilde dikkat çeker:

Saat 4.30. Biraz önce dışardaydım; yaklaşık 2000 aç asker geldi; bunlara yiyecek verildi ve trenle İstanbul'a gönderildiler. Düzinelercesi yere yıkılıyordu. İki asker ölü gibi rayların arasında yatıyordu. Durumu bir doktora gösterdim ve dikkatini çektim. Sadece baktı ve yoluna devam etti. Hemen bir üçüncüsü de araya düştü. Nihayet arkadaşları onları sırtladı ve bir eşya vagonuna götürüp bindirdiler. Diğerleri bakalım ne zaman onları takip edecekler? Açlıktan baygın düşmüş olanlar da kolera hastası kabul ediliyor; çoğu kez adamın üzerine, gerçekten ölmüş mü diye muayene edilmeden kolera kireci dökülüyordu. Kireç adamın çukura kaçmış gözlerini yakıyor, biraz daha yaşamak isteyenler dehşetle etrafa bakıyordu. Ama ancak bir dakika[21] ...

Balkan savaşının bir felâkete dönüşmesinde büyük ölçüde etkili olan hastalık, yalnızca askerlere değil, sivil halka da musallat olur. Canlarını düşman elinden kurtarmaya çalışan savunmasız halk, bu defada salgın hastalıkların amansız pençesinde kendini bulur. Araştırmamızın roman bölümünde de görüldüğü gibi, İstanbul'a gelen muhacirlerden çoğu, hastahaneye dönüştürülen camilerin, okulların veya imarethanelerin sağlıksız şartları içinde hastalanırlar. Tedavi edilemeyen bu hastalardan çoğu hayatlarını kaybederler.

Mezâlim: Savaş öncesinden başlayan mezalim hadiseleri, şiir ve hikâyelere olduğu gibi hatıratlara da büyük ölçüde konu olur. Hatırat yazarları mezalimle ilgili olarak yaşananları ve görüp işittiklerini eserlerinde naklet-mişlerdir. Bu hususta Türkler dışında eser verenlerinde ilginç tesbitlerde bulundukları görülmektedir. Meselâ, William M. Pickthall'ın hatıratında verdiği mezalime dâir şu bilgiler, hadisenin ne şekilde cereyan ettiğini çok iyi gösterir:

Sonra dehşet verici katliam haberleri yer alıyordu. Manastır'dan kaçan bir kadın, hıristiyanlık lehine iyi bir davranışmış gibi Balkanlı hıristiyanların zulmünü, insanların çarmıha gerilerek öldürülmelerini, kısaca zulüm hikâyeleri anlatıyordu. Zaten hıristiyanlardan da bu beklenirdi. Yakın komşu-

---

[21] HOCHWAECHTER, A.g.e., s. 51.

muzun bir yeğeni, timarhanede yatıyordu. Delirmesinin sebebi şuydu: O ve birkaç iyi aileden gelme öğrenci, savaşta hizmet etmek için gönüllü yazılmışlardı ve hep tanıdık olduklarından bir yere gitmişlerdi. Bir gece, bir kulübede ileri karakol vazifesini üstlenmişlerdi. Bağlı oldukları birliğin geri çekildiğinden tamamiyle habersiz olarak kendilerini Bulgar komitacıların ortasında bulmuşlardı. Öylesine canice saldırılar olmuştu ki, hepsi şaşkına dönmüşlerdi. İçlerinden ufak yapılı bir çocuk boş bir fıçıya girip saklanmıştı. Çocuk sakландığı yerden arkadaşlarına yapılan ağır işkenceleri duyuyordu: "Burnunuz olmasa daha yakışıklı görüneceksiniz beyefendi", "O dudakları-nız pek uzun, dişlerinizi gölgeliyor", "O kulaklar, o gözler, o dil". Bu sözleri korkunç çığlıklar takip ediyordu. Korkusundan dolayı saklandığı fıçıdan çıkamayan bu delikanlı, etrafındaki arkadaşlarına yapılan işkenceleri orada sessizce dinlemiş fakat sonunda o da akılını kaybetmişti. Paçavralar içinde her şeyden yoksun olan insanlar, canlarını kurtarmak için akın akın Türkiye'ye göç ediyorlardı. Arkadaşım Alihaydar Mithat'ın çiftliğine sığınan sefil kalabalık arasındaki her kız ve genç kadının ırzına geçilmişti ve on üçünde olan kızlar tecavüz edildiklerinden hamile kalmışlardı. Bizim köyde pek çok göçmen görebilirdiniz. Böyle sefil insanlar için; istasyonda tren bekleyenler arasında, onlara yardım toplamak için tepsiler dolaştığını görmek olağandı. Birgün, aynı şekilde elinde tepsi olduğu halde çok mükemmel birisi, benim de yardıma katılmam için yanıma gelmişti. Bu mükemmel insanın dilini kesmişlerdi. Daha sonra, kulaklarının da kesildiğine kanaat getirdim; çünkü başına uzun bir kalpak geçirmişti.[22]

Dahası da şudur ki savaşta mezalim yapanlar yalnızca Balkanlı çeteler veya askerler değildir. "Dikaya Diviziye" adı verilen ve Çar ordusunun resmî teşkilâtında yeri olan "Vahşi Tümen"in de bu mezâlimde büyük rol oynadığı bilinmektedir[23]. Vahşeti kendilerine meslek yapan ve hiç bir kanun tanımayan bu tümen, Balkanlı orduların ve komitelerin yarım bıraktıklarını tamamlamıştır.

Esaret: Savaşın mağlubiyetle sonuçlanmasından sonra yaşanan feci olaylardan biri de, Türk askerlerinin düşman kuvvetleri tarafından esir alın-

---

[22] PICKTHALL, *A.g.e.*, s. 45.

[23] Şevket Süreyya AYDEMİR, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, c.II, İstanbul 1971, s. 321.

malarıdır. Bilhassa Edirne kalesinin aylarca süren direnişten sonra düşmana teslim oluşu ve bu dönemde yaşanan acı olaylar, hatıratlarda göz yaşartıcı bir üslûpla anlatılmıştır. Bunlara dâir Hafiz Rakım Ertür ile H. Cemal'in eserlerindegeniş bilgi verilmiştir. Yazarlar içinde bulundukları durumu ve yaşadıkları acıyı çok duygulu bir şekilde nakletmişlerdir. Meselâ, Rakım Ertür'ün hatıratına kaydettiği son satırlarda kalenin düşüşüyle ilgili şu bilgiler vardır:

13 Mart, Çarşamba: Kalenin doğu kısmı bugün tamamen sustu. Asker genellikle elbiselerini atarak şehre kaçıyor. Kışlalara, cephaneliklere, parsiyonların bazılarına ateş verildi. Kazantepe, Maraş, Güney cepheleri halâ savaşıyor ve teslim olmuyordu. Bu cephelerin kumandanı Arap İbrahim Paşa'dır. Şehri bir duman kapladı. Gündüz saat dört oldu. Hiç bir tarafta silah sesi kalmadı. Bütün cepheler teslim olmuştu. Memleket bir sessizlik içinde bulunuyordu. Süvari şehre girmişti. Hükümeti, karakolları, resmi binaları Sırp ve Bulgar askerleri teslim alıyordu. Bulgar askereleri akşama kadar muzikalar çalarak şehre girdiler[24].

Düşman kuvvetlerinin şehre girmesi ve yağmaya başlamasıyla birlikte şehirde büyük bir katliam olur. Özellikle yağmaya iştirak eden Bulgar komitacıları ve askerleri kısa zamanda şehrin altını üstüne getirirler. Önceden tesbit edilmiş müslüman mahallelerine girerek içeride bulunan eşyaları yağmalayıp insanlara tecavüz ederler. Kadın ve kızların ırzına geçip, yaşlı genç demeden yakaladıkları erkekleri acımasızca katlederler. Girdikleri evleri belirlemek için kapılarına tebeşirle birer haç işareti çizerek yağmayı daha da hızlandırırlar. Halkı, camilere, okullara ve ambarlara doldurarak diri diri ateşe verirler. Askerleri Sarayiçi mevki'inde toplayarak burada birkaç gün açsusuz bırakırlar. Açlıktan perişan hale gelen bu insanlar, orada bulunan ağaç kabuklarını ve yapraklarını yemek zorunda kalırlar. H. Cemal esir edilen askerlerin Karaağaç'a götürülüşünü şöyle nakleder:

Bugün Karaağaç'a gidileceği zabitanın bir mahalle toplanıp sayılacağı haberi geldi. Bizi topladılar. Ve bir hayvan sürüsü gibi saydılar. Bir Sırp neferi bile bize kumanda ediyor. Yola revan olduk. Herkesin arzusu, aman bizi şehir içinden götürmesinler, Sırp kumandanına rica edelim Maraş köprüsünden gidelim. Halbuki Maraş'dan geçit yoktu. Köprü dinamitle evvelce tarafı-

---

[24] ERTÜR, *A.g.e.*, s. 87.

mızdan atılmıştı. Takip ettiğimiz yollar üzerinde tarafımızdan yüzlerce beygir itlaf edilmiş yatıyordu. Yıldırım mahallesinin Mustafa Paşa yolu üzerindeki kıpti mahallesine indik. Artık erler arasına girmiş, ahali arasına karışmış idik. Bir çoklarımız mahzun ve sakit duruyordu. Aman bizi Mihal Köprüsü başında bulunan yeniden Meriç'in sağ sahili kenarından ağaçlıklar içinden götürsünler ricası işitildi. Sırp kumandanın nezaketini, arzularımızın isa'fı için gösterdiği eser-i insaniyeye karşı ilelabed teşekkür ederiz. İşte bu sayede Arda köprüsüne kadar hiç bir kalabalık mahalden geçmeden gittik. Kalabalığı istasyon yolunda bulduk. Bulgar topçuları yolu işgal etmiş, istasyona gidiyorlardı. Orada biraz tevakkuf ettirildi. Meyhanelerde işaret eden bir çok Bulgar, Rum ahali bize bakarak ve gülerek, "Daj yereye Bulgarya!", "yaşasın Bulgarya " diye bağırarak içki içiyorlardı. Oradan hareket edildi. Yolda bir çok Bulgar ahali ve askerleri bizi tahkir ediyor:

- Haydi Sofya'ya kahve içmeğe, ŞükrüPaşa nerede? Nereye saklandı? diyorlar ve daha bir çok acip tahkirâmiz sadalar çıkarıyorlardı. Bazı arkadaşlarımızın Bulgar zabitanından tanıdıkları vardı. Yolda bir yüzbaşı , bir Bulgar mülâzımını tanıdı. Bulgar mülâzımı selam verdi. Yüzbaşı ile beraber yekdiğerine yaklaştılar. Bulgar mülazım gayet mağrurâne bir tavır ve sadâs ile yüksek sesle:

- Gördün mü?.. Nasıl Odrini aldık!.. Sonra Bulgar zabiti pürneşe bir cinnet-i sürur içinde selam vermek sizin beygirini mahmuzladı. Gitti uzaklaştı. İşte Karaağaç'a geldik. Burada bir cem'-i gafir içinde müstehzi simalar karşısında bulunuyoruz... Hey yarabbi, dün bizim teba'amız olan şu insanlar bugün şu yeni şapkalarıyla bize ne kadar yabancı bakıyorlar eğleniyorlar... İzzet-i nefsimiz harab ve turab oldu. Bizi bir kenara çektiler. Artık etrafımızı hıristiyan ahali sarmış bizi seyrediyordu!.. Bu dakikalarda intizar kemal-i tahassürle bizi bekliyordu. Bir çoklarımız başımızı yere eğdik, düşünüyorduk bu esnada kanlar içinde bir hizmetçi neferimiz geldi. Her ağızdan "sana ne oldu ?" suâli çıktı:

- Efendim su matarasını bir Bulgar askeri istiyordu, verdim. Fakat yine arkamdan süngüledi. Bir çok arkadaşlar da süngüden geçti yollarda yatıyorlardı, öldüler[25] *.*

---

[25] H. Cemal, *A.g.e*, s. 403.

VII. DİĞER EDEBİ TÜRLER

Balkan savaşı, şiir, roman, hikâye, tiyatro ve hatırat dışında, örnekleri çok az sayıda olmakla berâber, diğer edebî türlere de yansımıştır. Bunlar mensure, konferans, nutuk ve mülâkat (röpörtaj)tır.

Mensure yazanlar arasında Fuad Rıza, Aka Gündüz, Abdüllatif Nevzad gibi isimlere rastlanmaktadır. Bunlardan Fuad Rıza[1], kaleme aldığı mensurede, savaş felâketinden bahsederek, intikam için Tanrı'dan niyazda bulunur. Aka Gündüz[2], Girid'in elden çıkması üzerine mazideki şanlı günleri hatırlar. Abdüllatif Nevzad[3] , Edirne kuşatmasını bir mensuresine konu edinir. Düşman eline geçen şehrin minârelerinde artık ezan sesi duyulmayacaktır:

Edirne, ey camilerin, türbelerin, sultanların, minarelerin tâc ü tahtı olan Edirne ! Senden ayrılacak mıyız? Seni bizden gasbedecekler mi? Zulüm ve küfür, seni de, seni de mi ey harim-i islâmiyet, seni de soldurucak?..."

Mensureler sayıca az oldukları gibi, edebî değer bakımından da estetik bir "création" özelliği arz etmez. Nutuklarda da aynı şey vardır. Savaştan kısa bir süre önce başlatılan mitinglerde, Balkanlarda yapılmakta olan mezâlim ve hükümetin bu konuda sessiz kalışı tenkit edilmiştir. Bu mitinglerde Aka Gündüz, Ömer Naci gibi hatipler, özellikle Darülfünun öğrencilerine

---

[1]"Kan Davası...", *Renin*, nr. 1489, 2 Teşrin-i Sâni/Kasım 1912. s. 4.

[2]"Girit'teki Bayrağım", *Tanin*, nr. 1514, 17 Şubat 1913. s.3.

[3]"Son Ezan", *Sebilü'r-Reşad*, nr. 248, 25 Nisan 1329/1913, s. 248.

heyecanlı konuşmalar yapmışlardır[4]. Bu nutukların savaş iradesi etrafında kamuoyu yaratma maksadı güden heyecan tonu ve hitabet üslûbu dışında kayda değer bir derinliği ve güzelliği yoktur.

Savaş konusu, savaşın ilerleyen safhalarında, Darülfünun salonlarında verilen konferanslarda da işlenmiştir. Satı Bey[5]'in verdiği vatan savunmasıyla ilgili konferanslar, daha sonra kitap halinde yayınlanmıştır. "Vatan Fikri, Terbiye-i Vataniyye, Vazife-i Vataniyye, Müdafa-yı Milliyye, Prusya'nın intihabı ve Fichte'nin Nutukları" başlıklarını taşıyan konferanslar bu kitapta bir araya getirilmiştir. Ayrıca, Hamidiye'nin gösterdiği kahramanlıkla ilgili olarak da meşhur gezgin Abdürreşit İbrahim Efendi[6] tarafından bir konferans verilmiştir. Darülfünun'da yapılan bu konferansta, Abdürreşit İbrahim Efendi, Rauf Bey'le olan görüşmesinden ve gezdiği ülkelerdeki müslümanların durumundan bahsetmiştir.

Bunların dışında, savaşla ilgili bir de mülâkat vardır. *Tasvir-i Efkâr*'da yayınlanan bu mülâkatta, Edirne müdafii Şükrü Paşa[7] ile yapılan görüşme nakledilir. Edirne'nin işgalinden sonra Sofya'ya götürülen Şükrü Paşa, oradan İstanbul'a döner. Paşa burada görüştüğü gazetecilere, Edirne'nin düşüşü, Bulgar kuvvetleri ve düşman elinde esir bulunan Türk askerlerinin durumuyla ilgili bilgiler verir.

---

[4]Bu konferanslardan bir kaçı için bkz: "Darü'l-fünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimâları", *Tanin*, nr.1511, 14 Şubat 1913; "Osmanlı Hanımlarında Galeyân-ı Hâmiyyet", *Tanin*, nr.1512,15 Şubat 1913; "Hanımlarımızın Nümâyiş-i Vatan-perverânesi- Darülfünun Salonunda İkinci İçtimâ", *Tanin*, nr.1513,16 Şubat 1913.

[5]Satı, *Vatan İçin*, İstanbul 1329/1913, 126 s.

[6]"Hamidiye'nin Kahramanlığı Münasebetiyle" *Tasvir-i Efkâr*, nr 668, 10 Şubat 1913, s. 2.

[7]"Şükra Paşa ile Mülâkat", *Tasvir-i Efkâr*, nr 95-894, 26 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1913, s. 3.

SONUÇ

Tarihi şekillendiren ve ona yön veren hadiseler arasında savaşların önemi büyüktür. Sadece savaş meydanlarında bitti sanılan askerî çatışmalar sonraki yıllarda edebiyat yoluyla yeniden canlandırılırlar. Bu durum tezimizin başında ele alğımız Türk Savaş Edebiyatı için de geçerlidir. Henüz yeterince araştırılmamış bir saha olmasına rağmen bu edebiyat kaynak ve tür yönünden zengin edebî ürünlere sahiptir. Destan devri edebiyatından başlayarak gelişimini sürdüren bu edebiyata, değişik coğrafyalarda yapılan savaşların önemli katkıları olmuştur. Zaferlerini yalnızca savaş meydanlarında tescil etmekle yetinmeyen Türk sultanları, yanlarında götürdükleri şairler, münşiler, müverrihlerle bunların yazıya dökülmesini sağlamışlardır. Bunun yanında önceleri cihangirlik, daha sonra Nizâm-ı Alem idealiyle meydanlara koşan Türk erleri ara-sında, görüp yaşadıklarını sanatkârâne bir dille destanlaştıranlar olmuştur. Özellikle yeniçerilerle birlikte cepheden cepheye koşan saz şairleri, hem zafer coşkusunu bizzat yaşamış, hem de bu coşkuyu kelimelere dökmüşlerdir. "Ordu-millet" olduğu kadar "şâir-millet" de olan Türkler, savaş destanlarını aralarında söyleye söyleye nesiller boyunca aktarıp yaşatmışlardır.

Her devir kendi zevk ve temayülü doğrultusunda gelişen edebi ürünlere sahiptir. Dil, şekil ve muhteva yönünden kendine has ortak özellikler taşıyan Divan edebiyatı da böyle devirler boyu sürmüş orijinal bir edebiyattır. Bu edebiyat içinde, diğer türlerden bazı yönleriyle ayrılan savaş edebiyatı ürünleri vardır. Bilhassa dil, imaj ve dünya görüşü bakımından farklılık göste-

ren bu ürünlerde, halk şiirine doğru bir yaklaşım söz konusudur. Bu farklılığı konu seçiminde de görmek mümkündür. Meselâ, tamamen savaşlarla ilgili olan Gazavat-nâmelerde yanlızca zaferlere yer verilmesi, mağlubiyetlerin anlatılmaması bunu gösterir.

Sonraki yüzyıllarda değişen edebî zevkler ve türlerle birlikte yeni Türk Savaş Edebiyatı mahsulleri meydana gelmiştir. Savaşlar yalnızca şiirler değil roman, hikâye, tiyatro, hatırat nevinden eserlere de konu olmuştur. Ancak, gerçekcilikten ziyâde hayalciliğe meyyal olan edebiyat geleneği içinde bu konu da gerektiği gibi işlenmemiştir. Ayrıca barış dönemlerinin havası içinde bu edebiyat bir noktada unutulan veya ihmal edilen bir konumda kalmıştır. Tabii olarak bunda savaş edebiyatı ürünlerinin iyi bir şekilde ortaya konulmayışı ve tarihin çağa göre yeniden yorumlanmayışının büyük tesiri olmuştur.

Balkan savaşı sonuç itibâriyle yalnız Türk tarihi için değil, dünya tarihi için de çok önemli değişikliklerin vuku'una sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Balkanlı unsurlar, bu savaş sonunda tam bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bugünkü Balkanlar coğrafyasını belirleyen ve orada millî devletlerin ortaya çıkmasına yol açan Balkan savaşı, Osmanlı'nın Avrupa içlerindeki son hazin mâcerası olmuştur Bu savaş aynı zamanda, Osmanlı toprakları üzerinde kötü emeller besleyen Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın bu ihtiraslarını gerçekleştirmelerini sağlamıştır.

Balkan savaşı Osmanlı Devleti'nin siyâsi, askeri ve mâli bakımlardan çöküş halinde bulunduğu bir devirde cereyan etmiştir. Siyasi hayatta yaşanan "İttihatçı-İtilafçı" tefrikası, ordunun siyasete bulaşmış olması ve böyle bir taarruz savaşına hazır bulunmayışı, savaşın daha başlamadan kaybedilmesine yol açmıştır. Savaş sırasında ortaya çıkan komuta hataları ve düşman kuvvetlerinin fazla hafife alınışı ilerki safhalarda telâfisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuştur. Neticede bütün bu olumsuzluklar Balkan savaşını unutulmaz bir felâkete dönüştürmüştür.

Balkan savaşı, dönemin basınında geniş şekilde yer almıştır. Özellikle kısa bir süre de olsa sansürden uzak yayınlanan gazeteler, savaşa yakın ilgi göstermiş ve kamuoyunu aydınlatmaya çalışmışlardır. Savaş haberleri yanında, tarihî, askerî, siyasî ve edebi açıdan hadisenin basına yansıdığı görülmektedir. Gazeteler bu dönemde, artan kağıt ve mürekkep fiyatlarına rağmen,

baskı sayılarını artırmış, haber akışını daha da hızlandırmışlardır. Cepheye gönderilen savaş muhabirleri ile haberler kasa zamanda okuyucuya ulaştırılmıştır. Henüz fotoğraf ve baskı tekniğinin Türk basınında yeterince gelişmemiş olması yüzünden gazetelerde savaş resimleri az sayıda yer almıştır. Oysa aynı dönemde yayınlanan bazı Avrupa gazetelerinde, özellikle *Illustration* 'da, son derece dikkat çekici fotoğrafların basılmış olduğu görülür.

Daha savaş başlamadan çok önce, Balkanlarla ilgili karışıklık haberleri, gazetelerde bol miktarda yayınlanmıştır. Bu haberler bir noktada kamuoyunu, savaşa hazırlayıcı mahiyette yayınlardır. Bunların savaş için kışkırtıcı bir tesir yaptıklarını söylemek güçtür. Savaş boyunca basının oynadığı en mühim rol, belki de hadisenin insani boyutunu içeren edebiyatla ilgili yayınlarıdır. Toplumdaki sıkıntılı durumu hafifletmek için başvurulan bu neşriyat, dönemin şartlarında fevkalâde yararlı olmuştur. Maâzideki şan ve şeref levhalarını hatırlatarak geleceğe güvenle bakma arzusu bu şekilde sağlanmıştır. Mağlubiyetin acısı ile tam bir çöküş psikozuna yakalanan toplumun moralinin yükseltilmesinde şiir ve hikâyeler önemli rol oynamıştır. Ayrıca basında savaşanları teşvik ve onlara destek olmak amacıyla açılan yardım kampanyaları ilgiyle karşılanmıştır. Maddî yardımda bulunanların isimlerinin liste halinde uzun süre yayınlanması da bunu gösterir.

Savaş döneminde basın yoluyla gelişen fikir hayatının almaya başladığı yeni çehrede, savaşın tesiri açıkca hissedilir. Mağlubiyet sonrasında ortaya çıkan suçlu arayışı, çöküş hâli aydınlara da etki eder. Ruhen çökmüş bulunan orduya ve halka güç kazandırmak için yeni idealler arayışına gidilir. Orta Asya'da Rus hakimiyeti altına girmiş bulunan Türkleri ve kadîm Türk topraklarını kurtarmak amacına yönelik Turancılık ideali bu günlerde güç kazanır.

Balkan savaşı yurt içinde olduğu kadar, yurt dışındaki basında da akisler bulmuştur. Savaş karşısında islâm âlemi ve Türk dünyası Osmanlı yanında yer alırken, Batı alemi ve Rusya Balkanlıları desteklemişlerdir. Bu destekte aşırılığa giden batı basınının tarafgirliğini zaman zaman tenkit eden batılı yazarlar da çıkmıştır.

1912-1914 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan gazete ve mecmualardaki Balkan savaşı şiirleri üzerinde yapılan inceleme bir kaç hususu ortaya çıkarmaktadır. Herşeyden önce bu şiirler edebî bakımdan fazla

bir değer taşımaz. Sayı itibâriyle bir hayli fazla olmalarına rağmen içlerinde güzel ve mükemmel sayıla bilecekler hemen hemen yok gibidir. Bunun sebebi şâirlerin pek çoğunun ikinci ve üçüncü dereceden olmalarıdır. Aşağıda da görüleceği gibi bu nokta devrinde de tenkit edilmiştir. Ayrıca şiirlerdeki benzer motifler, klişe sembol ve imajlar, dar duygu ve düşünce kalıpparı, ifâde bozuklukları önemli kusurlardır.

Dönemin büyük şairlerinin -bir iki istisnâ dışında- bu savaş karşısında sessiz kalmaları oldukça düşündürücüdür. Nitekim aynı tarihlerde bu sükûtu tenkit eden bir kaç makale yayınlanmıştır. Sanatçıların bu sükutuna bir çeşit "mürâilik "ve "hissizlik " mânâsı verildiği bu makalelerden birinde, vatanın maruz kaldığı faciâlar karşısında tepkisiz kalan sanatkârlar şöyle tenkit edilmektedir:

Hani nerede, dün kalemini beşeriyet-i muztaribenin, insaniyet-i mazlumenin boğuk enînlerine tercüman eden "Fikret"; ince, zarif hayalleriyle gözlerimizin önünde dâima bir mînâ-yı rengin ü nevâr ibdâ eden "Cenap"; terkiplerinin ahenk-i füsûnuyla bizi bir semâ-yı müşa'şa'a doğru sürükleyen "Halid Ziya"; çelik kadar keskin, altın kadar cazibedâr kalemiyle ruhlarımızın en derin hafâyasına nüfuz eden "Rauf"; her zaman rubâb-ı kalbinde gizli hıçkırık, her zaman kirpiklerinin ucunda bir katre-i elem titreyen "Siret" ve sırasıyla Fecr-i Ati'nin Haşimleri, Yakupları, Refikleri ve Şahapları... Bütün bunlar ne oldu, niçin sükût ettiler?.. Bu memleketin ikbâl ve sükûn günlerinde her mürâyi dost gibi ona koşarken, eyyam-ı nekbetinde ona bir zülâl-i teselli vermek, onun cerihâlarını bir gâze-i şiir ve hülya ile sarmak acaba "kavâid-i sanat" a mugayyir midir[1] ?...

Makalede daha sonra "sanat için sanat" telâkkisiyle kendilerini cemiyetten ve dış âlemden tecrid eden sanatkârların hissizliğine temas edilir. Makale, bütün Fecr-i Ati şâirlerine şu lânetli tavsiyelerle biter: *O halde susunuz, susunuz; umûmî felâketler karşısında mensup bulunduğu milletin matem ve izdırabına tercüman olmayan o kalemlerinizi artık kırınız, ve parçalayınız; veyahut her türlü his ve teessürden mahrum, menzul, bunak ihtiyarlar gibi yırtık sedirinizin tozlu bir köşesine büzülüp oturunuz. Ve orada ebediyen bir heykel sükûnuyle boğulunuz ve susunuz...*

---

[1] Selahaddin ENİS, "Osmanlı Şairlerine", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 679, 26 Şubat 1918.

Aynı mahiyette bir diğer makale *Balkanlar* gazetesinde yayınlanmıştır. "Bütün Türk Ediplerine" ithâf edilen bu yazıda, milletin çektiği sıkıntı ve acılardan söz edilmektedir. Bu acılar karşısında top yekün millet hislenip feryat ederken yalnızca şâirleri sessiz kalmışlardır:

Evet şiir susuyor. Osmanlının "Nây" ne acı, ne tatlı bir sadâ i'lâ ediyor. Rubâb-ı millet sanki bir gaflet-i umûmî içinde uyuklayıp duruyor. Birkaç hamiyetli gencin ulvî kalplerinden yükselen hazin enînlerden başka bir şey yok. Hâmid, Fâik Ali, Mehmed Emin, Celâl Sahir, Enis Avni, Ali Canip işte bugün imrâr etmekte olduğumuz vak'a-yı müdhişeye güzeran olmakta olan tarih-i azîme rağmen sesleri yükselen birkaç şâir... Sonra diğerleri bütün o güneşli günlerin, yüksek ve parlak şâirleri hepsi susuyor. Mahmud Ekrem, Rıza Tevfik, Tevfik Fikret, Hüseyin Cahid, Halid Ziya, Cenap Şehabeddin, Hüseyin Suad, Hüseyin Siret, Ahmet Haşim, Emin Bülent, Hamdullah Suphi, Safvet Ziya, Şehabeddin Süleyman, Refik Halid, hülâsa, bir zaman sesleri pek yüksekten çıkan ve şâir geçinen, şâir değil, bir silsile-i âvâz-endâz bugün ne oldu? Bugün kısık bir ses bile çıkarmak külfetini ihtiyar etmek istemeyen ve Osmanlı edebiyatına olduğu kadar, Osmanlı kalemine de hâkim ve âmir olmak isteyen bu gençler hep birden tarihe, tarihin hafâyâ-yı nisyân u sükûtuna mı ihtifâ etti[2]?...

Bu uzun makalede daha sonra, anavatandan uzakta, düşmanla çarpışan yüzbinlerce insanın şâirlerden bekledikleri ilgiyi göremeyişlerinden yakınılmaktadır. Buna mukabil Yunan ve Bulgar şâirlerinin kendi asker ve milletlerini nasıl yücelttikleri ve topluma nasıl moral verdikleri belirtilir. Onlar, binlerce Makedonyalı aç, sefil olduğu halde içlerinde taşıdıkları kin ve intikam ateşini, savaş şiirleriyle iyice alevlendirmişlerdir. Oysa zavallı Türkiye'nin susmuş şâirleri onun ne elemine, ne de saadetine iştirak etmişlerdir. Savaşta şiir ve musikinin ne kadar mühim olduğunu, H. Cemal, hatıratında[3] açıkca belirtir. Bulgarların başarılarının arkasında onların sanatkârları vardır.

Bizim şâirlerimiz acaba ne gibi bir endîşe-i milliyye ve vataniyye ile bu âsârı yazmışlardır. Şâir olduklarını anlatmak ise bunu herkes tasdîk ve takdîs etti. Ben bu yazıları anlamaz isem avâm-ı millet, bundan mâdâ mektep tale-

---

[2] "Ah Türk şâirleri susuyor", *Balkanlar*, nr. 48, 19 Ağustos 1918.

[3] H. Cemal, *Yeni Harb, Başımıza Tekrar Gelenler*, Dersaadet, 1332/1916, ss. 497-498.

beleri ve sunûf-ı havassın bir çoğu bir şey anlamayacaktır. Gerçi bu yazılar birer sanat-ı edibedir. Fakat ben bunu söylemek, anlatmak istemiyorum.

Şâirlerimiz, edîblerimiz bâdema sanat-ı edebiyye vü şi'riyyelerini hudud üzerinde bekleyen bir Mehmetçiğin tahassüsâtına.. vesâir uluvvât-ı vataniyyeye hasr u fedâ etmelidirler... Çünki vatan böyle istiyor. Milliyetin, hamiyet-i vataniyyenin ihzarı için çalışan gerçi Mehmed Akif Bey vesâire gibi şâirlerimiz var. Fakat bir iki tane ile iş bitmez. Sevda üzerine çok yazdık. Çünki sade onu düşündük. Şimdi vatan hislerini, Bulgar vahşetlerini, Mehmetçiklerin kalbini tasvire çalışalım.. Bulgarlar dâima... Evet dâima şiirlerle, yazılarla milletin ruhunu yükseltiyorlar...

Bulgarlarda fedâî çetelerine, Türk vahşetlerine... nâmütenahi şeylere ait şarkılar, yazılar vardır. Bunları bir Bulgar söylediği vakit ağlıyor, ağlıyor... İntikam diye kalbi çarpıyor... Artık Çamlıca alemlerinde dolaşan bir kızı tasvir ederken onun füsûnkâr gözlerine kapılıp bir sürü şiirler yazmayalım... Evet, o kızın hayrân-ı letâfeti olmakla beraber millete şu meâlde bir şiir bediye etmelidir: Hudutlarda, Rumeli'nde, köylerde güzel müslüman kızları ne oldu?... İşte Çamlıca'da gördüğünüz bu kızın gözlerindeki haygınlık, tavrındaki incelik ve zerâfetini tasvir ederken hududdaki güzel köylü kız kardeşlerimizi hatıra getiriniz. Ve burada bir sanat-ı şiir gösteriniz.

Görülüyor ki, dönemin büyük şâirleri savaş karşısında gereken hassasiyeti göstermemişlerdir. Cephede olsun, cephe gerisinde olsun yaşanan fâcialara kayıtsız kalan bu şâirlerin sükûtu bir nevi ihanettir. Ne savaşın bir kâbusu andıran tırajik çehresi karşısında kapıldıkları dehşet hissi, ne millî birlik duygusuna sahip olamamaları, hiçbir şey onları ma'zur gösteremez. Kaderin Türk milletine musallat ettiği bu tırajediyi asıl yaşayacak ve haykıracak olanlar şâirler iken onlar hep kaçmışlar ve susmuşlardır. Ve belki de Ziya Gökalp'in Balkan savaşı dolayısı ile söylediği şiirin şu mısraları asıl devrin hissiz şâirleri için söylenmiştir:

Vur eski kölesi utandır onu !
Bırakma uyusun uyandır onu...

Bütün bunlara rağmen Türk edebiyatı Balkan savaşından iyi kötü üç yüz kadar şiir kazanmıştır.

Bilindiği gibi edebi türler içinde anlatımda teferruatı sağlaması bakımından yazara en geniş imkanı veren tür romandır. Romanın temelde kurguya (fiction) dayanması ve gerçek hayatla ilgisinin mutlak şekilde değil gerçeğin yansıması şeklinde görülmesi onun en önemli özelliğidir. Romancı ele aldığı konuyu itibâri zaman-mekân ve şahıslarla kendi bakış açılarına göre yeni bir dünyada işler. Balkan savaşı ile ilgili olan romanları değerlendirirken her şeyden önce bu hususu göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu eserler sayıca az olmalarına rağmen, cephe ve cephe gerisi ile ilgili değişik motifleri ihtiva ederler. Ancak önceden de görüldüğü gibi, bu motiflerin bizzat savaştan ziyâde savaşın tesirlerinden seçilmiş olması dikkati çekmektedir. Bu durum savaşın adeta ikinci plâna itilmesine ve hadiseler üzerindeki tesirinin azalmasına yol açar.

Balkan savaşı romancılarında doğrudan doğruya savaş konusunun etraflıca incelenmediği,sağlam bir savaş bilgisine dayandırılmadığı, yalnızca duyulan veya tahmin edilenlerle yetinildiğigörülür. Bu bakımdan hadiseyi tarihî-askerî planda işlerken gösterilen acemilikler, bağlantısızlıklar, atlamalar eserlerin değerini bir hayli düşürmüştür. Savaşın cereyan ettiği yıllarda yaşamış olmalarına rağmen Halide Edip, Yakup Kardi, Reşat Nuri gibi romancıların da buna fazla önem vermedikleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden incelenen romanlar içinde cephe sıcaklığını veren ve orada omuz omuza savaşıp ölüme koşan insanların acılarını göz önüne seren esere rastlanmaz. Tasvir edilen çatışmalar ise savaştan ziyâde küçük kavgaları andıran türdendir ve acıların ferdler üzerindeki tesiri derinlemesine incelenmemiştir. Cephe gerisinde meydana gelen hadiselerden yalnızca göç üzerinde durulması da bunu gösterir.

Balkan savaşını konu alan hikâyeler üzerine yapıtığımız inceleme göstermektedir ki bu savaş gerek dönemin, gerekse sonraki yılların hikâyecileri için esaslı bir malzeme teşkil etmiştir. Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Fuad Köprülü gibi devrin tanınmış yazarları dışında Nezihe Muhlis, Gazi Giray, Yakup Salih, Hakkı Behiç, Kâzım Nâmi gibi isimleri fazla duyulmamış yazarlar da savaşı konu alan hikâyeler yazmışlardır. Daha çok savaşın ileri safhalarında yayınlanan hikâyeleri, vak'a örgülerine göre cephe ve cephe gerisinde cereyan edenler diye iki ana gruba ayırmak mümkündür. Vak'a olarak cepheyi esas alanlarda çatışma, mezâlim, mücâdele ağırlıklı olarak işlen-

miştir. Yalnız bunlarda teferruata fazla yer verilmediği, tasvir ve tahlillerin tabilikten ziyâde suniliğe yakın olduğu göze çarpar. Türk askerinin her zaman kahraman, cesur ve üstün gösterilmesi, buna mukabil düşmanın - özellikle Bulgarların- vahşilikleri hikâyelerde sık sık ağırlık verilen bir bakış tarzıdır.

Cephe gerisinde cereyan eden hikâyelerde ise muhacirleri ızdırapları, halkın ve aydınların savaş karşısındaki davranışları üzerinde durulmuştur. Ayrıca kocaları veya oğulları savaşa giden kadınların çektikleri çileler buna rağmen sarsılmaz bir iman ve metânetle ayakta durmaları hikâyelerde "apolojik" bir temayülün hakim olduğunu gösterir. Hikâyelere bu tarz davranışların hakim kılınması, şüphesiz verilmek istenen mesajlarla ilgilidir. Bu mesajlar içinde vatan uğruna çalışmaz ve mücadele etme başta gelir. Yazarlara göre vatan için çalışmak, cephede olsun, cephe gerisinde olsun, her Türk'ün kutsal görevidir. Siperde canını ortaya koyan Mehmetçikle, onun ardında duâ eden âilesi bu kutsal vazifeyi yapmaktadırlar. Onlar Türk'ü kurtaracak toplum tipleridir. Şayet vatanı ve milleti içine düştüğü sıkıntıdan kurtarabilirlerse en büyük hizmeti yapmış olacaklardır. O zaman, çoğu muhayyel bu hikâye tipleri, toplumun kollektif şuurunun şekillendirdiği gerçek kahramanlar, yaşayan şahıslar olacaklardır. Nihayet mağlubiyet üzüntüsünün yaşandığı acılı günlerde ortak millî şuur, intikam duygusunda birleşmelidir. Bir mesaj da budur.

Savaş hikâyelerinin tesiri konusunda bir kaç hususu burada belirtmek lâzımdır. Bu tesir iki noktada toplanabilir. Her şeyden önce, cephede yaşanan mağlubiyetin insanlar üzerindeki kötü tesirlerini azaltmak ve içine düşülen kötümserlik ve ümitsizlikten kurtulmak için, savaş şiir ve hikâyeleri önemli bir tesiri hâizdir. Bunun içindir ki mazinin şanlı hatıraları dile getirilir. Bu toplumun moralini yükseltir ve psikolojik bir rahatlama sağlar. Ayrıca, sonraki yıllarda hız kazanan millî edebiyat eserlerine de bu savaşın tesirleri olduğu açıktır. Özellikle Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Fuad Köprülü gibi millî edebiyatın temsilcilerinin savaşa dâir hikâyeler yazmaları bu tesirin bir sonucudur.

Balkan savaşı hikâyelerinde aslî bir motif olan göç motifi 93 Harbi'yle başlayıp Balkan ve I. Dünya savaşı sonunda hızlanan bir hadise ve millî bir

fâciadır. Türk Edebiyatı'nda geniş yankı bulmuş olan bu konuyla ilgili roman ve hikâyelerde savaşların izlerini daima bulmak mümkündür.

Hikâyelerde olduğu gibi Balkan savaşı ile ilgili tiyatrolarda ön plânda gelen kahramanlar vatan sevgisi ve mukaddes değerler uğruna canlarını tehlikeye atan "idealist tipler" dir. Tiyatro yazarları, onlar vasıtasıyla bütün toplumu - özellikle gençleri - savaşanlar için yardıma çağırırlar. Bu mesaj bütün eserlerde çeşitli motifler halinde işlenerek verilmiştir. Aşk motifi, maziye duyulan hasret motifi, ümitsizlik motifi, yüceltme motifi. Bunlar arasındadır. Ayrıca, hıristiyan Batı'nın ve Balkanlı unsurların teşhiri, Türklük sevgisi, çalışma fikri de bu eserlere hakim duygu ve düşüncelerdir.

Bunların hepsini şu noktalar etrafında toplayabiliriz:

1- Erkekler gibi genç kız ve kadınları da savaşa teşvik.

2- Savaş etrafında bir heyecan uyandırarak toplumun moralini ve savaş azmini yükseltmek.

3- Türke ve Türklüğe âit her şeyi ön plâna çıkarmak.

4- Türk'ün Batı ve Doğu âlemi arasında itildiği yalnızlığı ortaya koymak.

Bir diğer husus, savaşta uğranılan felaketlerin savaş sonrasında yazılan tiyatrolarda ele alınıp işlenmesidir. Ordunun bu savaş için yeterince hazırlıklı olmayışı, emir-komuta zincirindeki kopukluk, askerin perişanlığı, cephane ve erzak yetersizliği, açlık, sefâlet göç gibi hadiseler bu dönemde yazılan eserlerde ele alınan meselelerdir.

Balkan savaşı hâtıratlarından hadisenin gerçek veya gerçeğe yakın boyutlarıyla yansıtılması, onlara edebî eserlere has veya kaymaklık edebilecek bir nitelik kazandırmaktadır. Bilhassa sivil hatırat kitaplarında bu özellik daha fazla göze çarpar. Ancak diğer eserler de savaşın tarihî ve askerî boyutlarını tesbit etmek bakımından önemlidirler. Bunlar arasında Abdullah Paşa, Mahmut Muhtar Paşa, Zeki Paşa ve Nazlımof'un hatıratları tamamen askerî karekterde, cephe muharebelerinin anlatıldığı eserlerdir. Olayların uzun askerî bilgilerle anlatılması, savaş plânları ve tenkitlerinin yer alması onları hatırattan ziyâde askerî tarihe yaklaştırır. Bundan dolayı savaş edebiyatı açısından asıl mühim olan eserler, Ömer Seyfettin, Cemil Conk, Hochwaechter, Raif Necdet, H. Cemal gibi savaşa bizzat asker olarak katılanların yazdıklarıdır. Ayrıca gazeteci S. Lauzanne, Rakım Ertür ve Pickhtall'in eserleri halkın

başından geçenleri canlı ve tarafsız bir şekilde nakletmeleri itibâriyle önemlidirler.

Özet olarak tarihî, siyasî ve fikrî zemini; şiiri, romanı, hikâyesi, tiyatrosu ve hatıratı ile Balkan Savaşı Edebiyatımız bunlardan ibârettir. Bütün bu eserler "Balkan Felâketi " denen millî fâcianın edebiyata nazil yansıdığını gösteren diğer örnekler ve belgelerdir.

BİBLİYOGRAFYA

A- Balkan Savaşı Edebiyatımıza Dâir Kaynaklar

a-1912-1914 Yılları Arasında İncelenen Gazete ve Dergiler

Alemdâr (A), Başçavuş (B), Büyük Duygu (BD), Canın (C), Çocuk Dünyası (ÇD), Donanma (D), Haberdâr (Hr), Hak (H), Halka Doğru (HD), Hikmet (Ht), İctihad (İ), İkdam (İm), Resim (R), Senin (S), Sabah (Sb), Sebilü'r-Reşad (SR), Şehbâl (Ş), Takvimli Gazete (TG), Tanin (T), Tasvir-i Efkâr (TE), Teşrih (Th), Türk Yurdu (TY).

b- Balkan Savaşı Şiirleri

Süleyman Nazif, "Plevne", *Ş*, nr. 62, 1 T. Evvel - 14 Ekim 1912.
Şevket, "Şiir-i Hamâset", *A*, nr. 54 , 2 T. Evvel - 17 Ekim 1912.
"Cenk Şarkısı", *SR*, nr. 33-215, T.Evvel - 17 Ekim 1912,
Hüseyin Kâmi, "Asitân-ı Harp", *İm*, nr. 5611, 5 T. Evvel - 18 Ekim 1912.
Hasan Mehdi, "Dasitân-ı Harp", *İm*, nr. 5612, 6 T. Evvel - 19 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr. 55 ,7 T. Evvel - 20 Ekim 1912.
İhsan Ali, "Zemzeme-i Harp", *Sb*, nr. 8279, 7 T. Evvel - 20 Ekim 1912.
F. Nâzım, "Zemzeme-i Hamâset", *Sb*, nr. 8280, 8 T. Evvel - 21 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr. 56 , 8 T. Evvel - 21 Ekim 1912.
"Nidâ-yı Cenk", *Sb*, nr. 8291, 9 T. Evvel - 22 Ekim 1912.
"Zemzeme-i İtisam", *Ht*, nr. 69, 9 T. Evvel - 22 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr. 57 ,9 T. Evvel - 22 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr. 58 ,10 T. Evvel - 23 Ekim 1912.
Abdülhak Hamit, "Terâne-i Harp", *Sb*, nr. 8282, 10 T. Evvel/23 Ekim 1912.
"Muharebe Destanı", *T*, nr. 1466, 10 T. Evvel/23 Ekim 1912.
Hüseyin Daniş, "Neşide-i Harp", *İm*, 5616, 10 T. Evvel/23 Ekim 1912.
Üsküdarlı Talat, "Avâze-i Harp", *Sb*, nr. 8283, 11 T. Evvel/24 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr. 59 , 11 T. Evvel/24 Ekim 1912.

Özdemir, "Türklere", *Ht*, nr. 71, 11 T. Evvel/24 Ekim 1912.
Ali Selahaddin,"Neşide-i Hamâset",*SR*, nr.34-216,11T.Evvel/24Ekim1912
Recaizâde Ekrem, "Terâne-i Harp-Osmanlı Askeri", *Sb*, nr. 8284, 12 T. Evvel/25 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr.60 , 12 T. Evvel/25 Ekim 1912.
"Ordumuza" *Ht*, nr. 72, 12 T. Evvel/25 Ekim 1912.
Muallim Naci, "Terâne-i Harp-Lisani Fatihte", *Sb*, nr. 8285, 13 T. Evvel/ 26 Ekim 1912.
Neyzan, "Gülbânk-ı Zafer", *A*, nr. 61 , 13 T. Evvel/26 Ekim 1912.
"Zemzeme-i Zafer", *Ht*, nr. 73, 13 T. Evvel/26 Ekim 1912.
"Osmanlı Neferi", *Ht*, nr. 73, 13 T. Evvel/26 Ekim 1912.
Halid Fahri,"Garplılara",*A*, nr,62,14 T.Evvel/27 Ekim 1912.
M. Ekrem, "Neşide-i Harp", *Sb*, nr. 8286, 14 T. Evvel/27 Ekim 1912.
Necati, "Gülbânk-ı Zafer", *A*, nr. 63 , 15 T. Evvel/28 Ekim 1912.
Süleyman Nazif, "Harp Şarkısı", *TE*, nr. 558, 15 T. Evvel/28 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr.63 , 15 T. Evvel/28 Ekim 1912.
Üsküdarlı talat, "Neşide-i Harp", *Sb*, nr. 8287, 15 T. Evvel/28 Ekim 1912.
Hüsnü, "Zemzeme-i Zafer", *Ht*, nr. 75, 15 T. Evvel/28 Ekim 1912.
Sadık Vicdani, "Neşide-i Harp", *İm*, nr. 5621, 15 T. Evvel/29 Ekim 1912.
Süleyman Nazif, "Cenk Türküsü", *TE*, nr. 559, 16 T. Evvel/29 Ekim 1912.
Esrar, "Harp Havası", *A*, nr.64 , 16 T. Evvel/29 Ekim 1912.
M. Fazıl Aşkı, "Ahd-i Millî", *Ht*, nr. 76, 16 T. Evvel/29 Ekim 1912.
Ali Emiri, "Zemzeme-i Harp", *Sb*, nr. 8289, 17 T. Evvel/30 Ekim 1912.
Ş. A. Hilmi, "Haydi Arslanlar", *Ht*, nr. 77, 17 T. Evvel/30 Ekim 1912.
K. Hâfid, "Terâne-i Harp", *Sb*, nr. 8290, 18 T. Evvel/31 Ekim 1912.
Fâik Ali, "Harp İhtiyacı", *TE*, nr. 561, 18 T. Evvel/31 Ekim 1912.
Esrar, "Şi'r-i Hamâset", *A*, nr. 66 , 18 T. Evvel/31 Ekim 1912.
M. Fevzi Mecdi, "Şanlı Asker", *Ht*, nr. 78, 18 T. Evvel/31 Ekim 1912.
Emin Haki, "Hitab-ı ruh", *SR*, nr. 35-217, 18 T. Evvel/31 Ekim 1912.
Fuad Hulusi, "Terâne-i Harp", *Sb*, nr. 8291, 19 T. Evvel/1 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Harp Türküsü, *A*, nr. 67, 19 T. Evvel/1 kasım 1912.
Namık Kemal, "Vaveyla", *A*, nr.67 , 19 T. Evvel/1 Kasım 1912.
Sadık Vicdâni, "yine Ey Gaziler", *İm*, nr. 5625, 19 T. Evvel/1 Kasım 1912.
Hüseyin Suad, "Gönüllülere", *C*, nr. 1475, 19 T. Evvel/2 Kasım 1912.

Üsküdarlı Talat, "Münacaat-ı Harp", *Sb*, nr. 8292, 20 T. Evvel/ 2 Kasım 1912.
Ü. Vicdâni Hace Emine, "Muhadderat-ı Harp", *İm*, nr. 5626, 20 T. Evvel/ 2 Kasım 1912.
Teymur Melik, "Boru Sesi", *A*, nr.68 , 20 T. Evvel/2 Kasım 1912.
Fehime Nüzhet, "Ana Sesi", *C*, nr. 1476, 20 T. Evvel/2 Kasım 1912.
"Gülbânk-ı Millet", *Ht*, nr. B 80, 20 T. Evvel/2 Kasım 1912.
S. Sezâi, "Terâne-i Harp", *TE*, nr. 564, 21 T. Evvel/3 Kasım 1912.
Y.B. "Kaside-i Harp", *Sb*, nr. 8293, 21 T. Evvel/3 Kasım 1912.
Teymur Melik, "Hududda", *Th*, nr. 69, 21 T. Evvel/3 Kasım 1912.
M. Hur, "Balkanlardan Geçiyorken", *S*, nr. 1477, 21 T. Evvel/ 3 Kasım 1912.
Sadık Vicdâni, "İki Kardeşin (Naciyane) Meşâiresi", *İm*, nr. 5628, 21 T. Evvel/3 Kasım 1912.
"Niyaz-ı Müminâne", *Ht*, nr. 83, 22 T. Evvel/4 Kasım 1912.
M. Fazıl Aşki, "Türk Böyle Söyler", *Ht*, nr. 83, 22 T. Evvel/4 Kasım 1912.
Haci Haşim, "Terâne-i Harp", *Sb*, nr. 8294, 22 T. Evvel/4 Kasım 1912.
Teymür Melik, "Türkün Duâsı", *Th*, nr. 70, 22 T. Evvel/4 Kasım 1912.
Hüseyin Kâmi, "Tezkiye-i Felek", *Th*, nr. 71-138, 23 T. Evvel/5 Kasım 1912.
Hüseyin Haşim, "Terâne-i Harp", *Sb*, nr. 8295, 23 T. Evvel/5 Kasım 1912.
Yusuf Sinan, "Ak Gül...", *S*, nr. 50-1479, 23 T. Evvel/5 Kasım 1912.
Gökalp, "Cenk Türküsü", *TE*, nr. 567, 24 T. Evvel/6 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Şanlı Gazilerimiz İçin", *Th*, nr. 72 , 24 T. Evvel/6 Kasım 1912.
M. Edip, "Bulgar Hududunda", *S*, nr. 51-1480, 24 T. Evvel/6 Kasım 1912.
M. Rauf, "Neşide-i Harp", *İm*, nr. 5631, 24 T. Evvel/6 Kasım 1912.
S. Vicdanî, "Sayhâ-yı Dervişane", *İm*, nr. 5632, 25 T. Evvel/7 Kasım 1912.
Ali Selahaddin, "Neşide-i Hamâset", *TE*, nr, 568, 25 T. Evvel/7 Kasım 1912.
Yıldırım, "Tarih Kıtası", *Th*, nr.73 , 25 T. Evvel/7 Kasım 1912.
Ebü'l-Recai Cemal, "Neşide-i Harp, *Th*, nr. 73 , 25 T. Evvel/7 Kasım 1912.
"Şiir-i Hamâset", *A*, nr. 74, 26 T. Evvel/8 Kasım 1912.
Ali Rıza Seyfi, "Ruh-ı milletten", *TE*, nr. 569, 26 T. Evvel/8 Kasım 1912.
M. Gıyasettin, "Hudutta Nöbet", *İm*, nr. 5634, 27 T. Evvel/9 Kasım 1912.
E. Ekrem, "Harp Şarkısı", *S*, nr. 56-1485, 29 T. Evvel/11 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Nidâ-yı İkâz", *A*, nr. 77 , 29 T. Evvel/11 Kasım 1912.
Filorinalı Nâzım, " Hilâl-i Ahmer İçin", *A*, nr.78, 30 T. Evvel/12 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Bir Gönüllüye", *A*, nr. 79 , 31 T. Evvel/13 Kasım 1912.

S. Sezâi, "Kahraman Ordu", *TE*, nr. 574, 31 T. Evvel/13 Kasım 1912.
"Cengi", *D*, nr. 32, T. Evvel /Ekim 1912.
Necmeddin Sahir, "Son Duâ", *D*, nr. 32, T. Evvel/Ekim 1912.
Nezihe Muhlis, "Yurudumuzun Kızlarına", *D*, nr. 32, T. Evvel/Ekim 1912.
F. Nâzım, "Ordumuzun Sayhâ-yı Celâdeti", *Tb*. nr.80, 1 T. Sâni/14 Kasım 1912.
Emin Hâki,"Dürülfünun Gönüllü Taburuna", *Tb*, nr. 80, 1 T. Sâni/14 Kasım 1912
F. Nâzım, "Avâze-i Galibiyet", *Tb*, nr. 81 , 2 T. Sâni/15 Kasım 1912.
H. Zâde, "Yurt Kaygusu", *TE*, nr. 576, 2 T. Sâni/15 Kasım 1912.
A. Mecib Hur, "Mâzi-i Hilâl İçin", *R*. nr. 1490, 3 T. Sâni/16 Kasım 1912.
İbrahim, "Şiir-i Hamâset", *Tb*, nr.82 , 3 T. Sâni/16 Kasım 1912.
H. Zâde, "Yurt Kaygusu", *R*, nr. 1491, 4 T. Sâni/17 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Zemzeme-i Cidal", *Tb*, nr. 83, 4 T. Sâni/17 Kasım 1912.
Cevdeti, "Tarihe", *Tb*, nr.84 , 5 T. Sâni/18 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Nidâ-yı Millet", *Tb*, nr. 85 , 6 T. Sâni/19 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Vatana", *A*, nr. 87 , 7 T. Sâni/20 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Yine Vatana", *A*, nr. 88 , 8 T. Sâni/21 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Namık Kemal'in Feryad-ı Kalbiyesi", *A*, nr. 91 , 11 T. Sâni/24 Kasım 1912.
F. Nâzım, " Kemal İçin", *A*, nr. 92 , 12 T. Sâni/25 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Yirminci Asra", *A*, nr. 93 , 13 T. Sâni/26 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Bombacı Bulgarlara", *A*, nr. 94, 14 T. Sâni / 27 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Bir Bedbaht Lisanından", *A*, nr. 95 , 15 T. Sâni/28 Kasım 1912.
Ali Rıza Seyfi, "Şiir", *Ş*, nr. 65, 15 T. Sâni/28 Kasım 1912.
Falih Rıfkı, "Kıyam", *Ş*, nr. 65, 15 T. Sâni/28 Kasım 1912.
Sadiye Vesile, "Yüksel", *Ş*, nr. 65, 15 T. Sâni/28 Kasım 1912.
İsmâil Zühdü, "Duâ", *SR*, nr. 38-220, 15 T. Sâni/28 Kasım 1912.
İbn Hazim Nâim, "Vatan Aşkı", *SR*, nr. 38-220, 15 T. Sâni/28 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Kolera", *A*, nr. 96, 16 T. Sâni/29 Kasım 1912.
F. Nâzım, "Medeniyet Denaet Değildir", *A*, nr. 97, 18 T. Sâni/1 Aralık 1912.
"Münacaat", *Sb*, nr. 8321, 18 T. Sâni/1 Aralık 1912.
Hüseyin Kâmi, "Tezkıye-i Felek", *A*, nr. 98, 19 T. Sani / 2 Aralık 1912.
Halid Fahri, "Rıdvan'ın Andı", *A*, nr. 99, 21 T. Sâni/4 Aralık 1912.

Halid Fahri, "Rumeli'ye", *Th*, nr. 100, 22 T. Sâni/5 Aralık 1912.
Yıldırım, "Edirne Gazilerine", *Th*, nr. 100, 22 T. Sâni/5 Aralık 1912.
Halid Fahri, "Fırtınalar üstünde", *Th*, nr. 101, 23 T. Sâni/6 Aralık 1912.
F. Nâzım, "Hindistan Müslümanlarına", *Th*, nr. 105, 27 T. Sâni/10 Aralık 1912.
F. Nâzım, "Muhacirler", *Th*, nr. 106, 28 T. Sâni/11 Aralık 1912.
M. Akif, "Yarası Olmayan Gocunmasın", *SR*, nr. 40, 29 T. Sâni/12 Aralık 1912.
F. Naâzım, "Ayasofya", *A*, nr. 110, 1 Kanun-ı Evvel/14 Aralık 1912.
F. Nâzım, "Kariye", *Th*, nr. 113, 4 Kanun-ı Evvel/17 Aralık 1912.
Nâim, "Teselli-i Ati", *SR*, nr. 41-223, 6 Kanun-ı Evvel/19 Aralık 1912.
F. Nâzım, " Fırtına", *A*, nr. 116, 7 Kanun-ı Evvel/20 Aralık 1912.
F. Nâzım, "Süleymaniye", *TG*, nr. 118, 9 Kanun-ı Evvel/22 Aralık 1912.
F. Nâzım, "Kayalar", *TG*, nr. 121, 12 Kanun-ı Evvel/25 Aralık 1912.
H. Nâim, "Şiir-i Şebab", *SR*, nr. 42-224, 13 Kanun-ı Evvel/26 Aralık 1912.
F. Nâzım, " Mersiye", *TG*, nr. 123, 14 Kanun-ı Evvel/27 Aralık 1912.
F. Nâzım, "Ecel", *A*, nr. 125, 16 Kanun-ı Evvel/29 Aralık 1912.
Mehmed Fahreddin, "Bizden Olmayanlar Değil", *SR*, nr. 43-225, 20 Kanun-ı Evvel/2 Ocak 1913.
Nâim, "Sabah Namazında", *SR*, nr. 44-226, 27 Kanun-ı Evvel/9 Ocak 1913.
F. Nâzım, "Kahraman Nefer", *A*, nr. 138, 29 Kanun-ı Evvel/11 Ocak 1913.
Servet Seyfi, "Gidip Gelmeyenler", *D*, nr. 34-35, Kanun-ı Evvel/ Ocak 1913.
F. Sacid, "Haydi Kardaş", *TY*, c. 1, nr. 5, 1328.
Abdülbaki Fevzi, "G öğüdü", *TY*, c. 1, nr. 11, 1328.
Sâid, "Iyd günü", *TY*, c. 2, nr. 22, 1328.
F. Sâcid, "Dört Balkanlıya", *TY*, c. 2, nr. 24, 1328.
Süleyman Nazif, "Cenk Türküsü", *TY*, c. 2, nr. 24, 1328.
Namık Kemal, "Mersiye", *BO*, nr. 25, 1 K. Sâni/14 Ocak 1913.
H. Nâim, "Alaaddin Tepesinde", *SR*, nr. 45-227, 3 K. Sâni/17 Ocak 1913.
Nevzat Ayaz, "Ne Yandın...", *SR*, nr. 46-228, 10 K. Sâni/23 Ocak 1913.
Tahirü'l-Mevlevi, "Hitap", *SR*, nr. 47-229, 17 K. Sâni/30 Ocak 1913.
M. Akif, "Issız Kalan Yurtlar", *SR*, nr. 47-229, 17 K. Sâni/30 Ocak 1913.
Ahmed Necmeddin, "Münacaat", *Sr*, nr. 48-230, 24 K. Sâni/7 Şubat 1913.
Aka Gündüz, "Bozgun", *T*, nr. 1479, 31 K. Sâni/13 Şubat 1913.
Celâl Sahir, "Millî Namus", *T*, nr. 1479, 31 K. Sâni/13 Şubat 1913.
Enis Avni, "Yurt Kaygusu", *TE*, nr. 653, 31 K. Sâni/13 Şubat 1913.

Namık Kemal, "Vaveyla", *TE*, nr. 654, 1 Şubat/14 Şubat 1913.
F. Nâzım, "Osmanlılara", *Hr*, nr. 165, 3 Şubat/16 Şubat 1913.
M. Akif, "Geçenler Varsa...", *TE*, nr. 656, 3 Şubat/16 Şubat 1913.
Ali Ekrem, "Orduya Hitap", *T*, nr. 1500, 3 Şubat/16 Şubat 1913.
F. Nâzım, "Rumeliden Bir Ses", *Hr*, nr. 166, 4 Şubat/17 Şubat 1913.
Ayşe Umran, "Ey Türk", *T*, nr. 1502, 5 Şubat/18 Şubat 1913.
M. Ali tevfik, "Taarruz, *T*, nr. 1503, 6 Şubat/19 Şubat 1913.
Muallim Feyzi, "Harp Şarkası", *TE*, nr. 659, 6 Şubat/19 Şubat 1913.
F. Nâzım, "Yanya Müdafiilerine", *A*, nr. 168, 6 Şubat/19 Şubat 1913.
M. Akif, " Pek Hazin Mevlid Gecesi", *SR*, nr. 232, 7 Şubat / 20 Şubat 1913.
A. Cevdet, "Emel Türküsü", *Ht*, nr. 53, 7 Şubat/20 Şubat 1913.
Halid Fahri, "Vatanın Bedbaht Diyarına", *A*, nr. 170, 8 Şubat/21 Şubat 1913.
F. Nâzım, "Bir Gönüllünün Türküsü", *A*, nr. 171, 9 Şubat/22 Şubat 1913.
Hakkı "Bir Bomba Olmak İsterim", *T*, nr. 1506, 9 Şubat/22 Şubat 1913.
Necmeddin Sahir, "Nifak", *TE*, nr. 663, 10 Şubat/23 Şubat 1913.
Nigar Bint-i Osman, "Taşlar Mesiresi", *T*, nr. 1508, 11 Şubat/24 Şubat 1913.
M. Ali Tevfik, "Büyük Gün", *T*, nr. 1509, 12 Şubat/25 Şubat 1913.
Rıza Tevfik, "Hergünkü Feryad", *A*, nr. 176, 14 Şubat/27 Şubat 1913.
R. M. Ekrem, "Bir Şi'r-i Tarihi", *T*, nr. 1511, 14 Şubat/27 Şubat 1913.
Halid Fahri, "Tarih İnilderken", *A*, nr. 177, 15 Şubat/28 Şubat 1913.
M. Ali Tevfik, ""Hemşirenin Hitabı", *T*, nr. 1518, 21 Şubat 1913.
Müstecabizâde İsmet, "Neşide-i Harp", *TE*, nr. 675, 22 Şubat 1913.
Mehmet Sıtkı, "Terâne-i Harp", *TE*, nr. 680, 27 Şubat 1913.
Dündar Alp, "Türk Kartalı", *BD*, nr. 1, 2 Mart/15 Mart 1913.
M. Şevket, "Yemin", *BD*, nr. 1, 2 Mart/15 Mart 1913.
Abdullah Cevdet, "Benden Bana", *İd*, nr. 57, 7 Mart/20 Mart 1913.
Muhyiddin Baha, "Millete", *T*, nr. 1539, 14 Mart/27 Mart 1913.
Mehmet Akif, " Ye'sin Yuzu Gülmez", *SR*, nr. 237, 14 Mart/27 Mart 1913.
Gencelizâde, "Gafillere", *SR*, nr. 237, 14 Mart/27 Mart 1913.
F. Sacid, "Hasret Sana", *BD*, nr. 2, 16 Mart/29 Mart 1913.
"Veda", *BD*, nr. 2, 16 Mart/29 Mart 1913.
Abdullah Cevdet, "Vatanıma", *Cd*, nr. 59-1, 21 Mart/3 Nisan 1913.
Nedim, "Ah Rumeli", *Cd*, nr. 59-1, 21 Mart/3 Nisan 1913.
Fatma Müzeyyen, "Duâ-yı Hicran", *Cd*, nr. 59-1, 21 Mart/3 Nisan 1913.

Abdüllatif Nevzad, "Şehid edirne", *SR*, nr. 238, 21 Mart/3 Nisan 1913.
Mehmet Akif, "Bu Uğursuz Gecenin Yok Mu Sabahı?", *SR*, nr. 239, 28 Mart/10 Nisan 1913.
M. Nermi, "Sen Yaşayacaksın", *BD*, nr. 3, 30 Mart/12 Nisan 1913.
Ali Suad, "Sükuttan Sonra", *T*, nr. 1560, 4 Nisan/17 Nisan 1913.
İsmâil Zühtü, " Zafer Akşamı", *İd*, nr. 60, 4 Nisan/17 Nisan 1913.
Abdullah Cevdet, "Bugünkü Dün", *İd*, nr. 61, 11 Nisan/24 Nisan 1913.
Mehmet Akif, " Ey Kapkan Kâbus", *SR*, nr. 241, 11 Nisan/24 Nisan 1913.
M. Ruhi, "Vatanım Diyor ki", *BD*, nr. 4, 13 Nisan/27 Nisan 1913.
Samih Fahri, "Enin-i İnhizam", *İd*, nr. 62, 18 Nisan/1 Mayıs 1913.
A. Nevzad, "Niyazi", *SR*, nr. 244, Cd, nr. 59-1, 22 Nisan/15 Nisan 1913.
"Yaralılar İçin", *BD*, nr. 5, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
"Muhacirler Karşısında", *BD*, nr. 5, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
"Merhem-i Rıdvan", *BD*, nr. 5, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
"Vasiyetim", *BD*, nr. 5, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
Esad Rıza, "Varis-i Şehamet", *BD*, nr. 5, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
Bir Mücahid, "Sultan Selim", *HD*, nr. 3, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
Uyanık, "Öc", *HD*, nr. 3, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
Ziya Gökalp, "Ayşe'nin Düşü", *HD*, nr. 3, 25 Nisan/8 Mayıs 1913.
Necmeddin Sahir, "Edirne", *D*, nr. 38, Nisan 1913.
Aka Gündüz, "Muhacir Türküsü", *HD*, nr. 4, 2 Mayıs/15 Mayıs 1913.
"Öc", *HD*, nr. 4, 2 Mayıs/15 Mayıs 1913.
Ziya Gökalp, "Şehid Haremi", *HD*, nr. 5, 9 Mayıs/22 Mayıs 1913.
"Çoban Türküsü", *HD*, nr. 5, 9 Mayıs/22 Mayıs 1913.
Necmeddin Sahir, "Kuvvet", *BD*, nr. 6, 9 Mayıs/22 Mayıs 1913.
"Kehkeşan-ı Kin", *BD*, nr. 6, 9 Mayıs/22 Mayıs 1913.
"Büyük Türk", *BD*, nr. 6, 9 Mayıs/22 Mayıs 1913.
Yusuf Ziya, "Öksüz Vatanım İçin", *İd*, nr. 65, 9 Mayıs/22 Mayıs 1913.
Mehmet Akif, "Mushh Değil Mufsid", *SR*, nr. 245, 9 Mayıs/22 Mayıs 1913.
Aka Gündüz, "Ninni", *HD*, nr. 6, 16 Mayıs/29 Mayıs 1913.
Ziya Gökalp, "Asker Duâsı", *HD*, nr. 6, 16 Mayıs/29 Mayıs 1913.
Mehmet Akif, "Ne İdik, Ne olduk", SR, nr. 246, 16 Mayıs /29 Mayıs 1913.
Müfid Necdet, "Öksüz Yurdum", *BD*, nr. 7, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.
Esad Rıza, "Sükuttan Sonra", *BD*, nr. 7, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.

"Ah Yalnız Olsaydık", *BD*, nr. 7, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.
" Bir Sadâ-yı Akar", *BD*, nr. 7, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.
" Elbette Bir Gün", *BD*, nr. 7, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.
Abdullah Cevdet, "Zalim Mazlumlara", *İd*, nr. 67, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.
F. Nazım, "Osmanlılığa", *İd*, nr. 67, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.
Mehmet Akif, " Hırsı Ölmüş, Ruhu Ölmüş Milletin", *SR*, nr. 247, 23 Mayıs/5 Haziran 1913.
İbn Hazım Nâim, "Yarab", *SR*, nr. 248, 30 Mayıs/12 Haziran 1913.
Necmeddin Sahir, "Orduya", *D*, nr. 39, 30 Mayıs/12 Haziran 1913.
Aka Gündüz, "Öc Türküsü", *HD*, nr. 8, 30 Mayıs/12 Haziran 1913.
M. Selahaddin, "Ezan Sesi", *İd*, nr. 68, 30 Mayıs/12 Haziran 1913.
F. Nâzım, "Mes'ud Edirne'ye", *İd*, nr. 68, 30 Mayıs/12 Haziran 1913.
Yusuf Ziya, "İntikâm", *İd*, nr. 68, 30 Mayıs/12 Haziran 1913.
Behiye Tahsin, "Bir Nûr-ı İlaâhi", *BD*, nr. 8, 6 Haziran/19 Haziran 1913.
Mehmed S., "Cenge Giderken", *BD*, nr. 8, 6 Haziran/19 Haziran 1913.
Esad Rıza, "Ne Yaptın Şanını?", *BD*, nr. 8, 6 Haziran/19 Haziran 1913.
"Yine Ahdim Olsun", *BD*, nr. 8, 6 Haziran/19 Haziran 1913.
"Nankörler", *BD*, nr. 8, 6 Haziran/19 Haziran 1913.
"Türklüğün Mümessili", *BD*, nr. 8, 6 Haziran/19 Haziran 1913.
Ali Canip, "Kaval", *HD*, nr. 10, 13 Haziran/26 Haziran 1913.
Dündar Alp, "Yurdumuza Koşalım", *BD*, nr. 9, 20 Haziran/3 Temmuz 1913.
İhsan Vecihi, "Garba", *BD*, nr. 9, 20 Haziran/3 Temmuz 1913.
"Kinim Yeter", *BD*, nr. 9, 20 Haziran/3 Temmuz 1913.
A. Ekrem, "Olu vermek, edi vermek", *SR*, nr. 251, 20 Haziran/3 Temmuz 1913.
Mehmet Akif, " Kendi Ahlâkıyle Bir Millet Ölür Yahut Yaşar", *SR*, nr 251, 20 Haziran/3 Temmuz 1913.
Ali Canip, "Kaval", *T*, nr. 1645, 28 Haziran/11 Temmuz 1913.
Ziya Gökalp, "Yeni Atilla", *HD*, nr. 13, 4 Temmuz/17 Temmuz 1913.
Galip Bahtiyar", "Nara", *HD*, nr. 14, 10 Temmuz/23 Temmuz 1913.
F. Sacid, "Bir Türk Yavrucağına", *HD*, nr. 14, 10 Temmuz/23 Temmuz 1913.
Halid Fahri, "Edirne'ye Doğru", *SF*, nr. 11, 11 Temmuz/24 Temmuz 1913.
"Öc", *HD*, nr. 15, 18 Temmuz/1 Ağustos 1913.
Faik Ali, "Miraç", *T*, nr. 1666, 19 Temmuz/2 Ağustos 1913.
Faik Ali, "Ordu Edirne Yollarında", *T*, nr. 1668, 21 Temmuz/4 Ağustos 1913.

Muallim Hicri, "Edirne'ye mi?", *T*, nr. 1660, 22 Temmuz/5 Ağustos 1913.
Aka Gündüz, "Orağa Giderken", *HD*, nr. 16, 25 Temmuz/8 Ağustos 1913.
Ziya Gökalp, " Mektep Çocuklarının İlâhisi", *HD*, nr. 16, 25 Temmuz/8 Ağustos 1913.
Muallim Hicri, "İleri", *T*, nr. 1672, 26 Temmuz/9 Ağustos 1913.
Enis Behiç, "Ey Meriç", *HD*, nr. 17, 1 Ağustos/14 Ağustos 1913.
Necmeddin Sahir, "Medeniyet", *BD*, nr. 15, 8 Ağustos/21 Ağustos 1913.
Yusuf Ziya, "Vatanım", *BD*, nr. 15, 8 Ağustos/21 Ağustos 1913.
Aka Gündüz, "Hakikin Rüyası", *HD*, nr. 18, 8 Ağustos/21 Ağustos 1913.
Bir Osmanlı, "Alnımın Yazısı", *HD*, nr. 19, 10 Ağustos/23 Ağustos 1913.
Necmeddin Sahir, "Edirne", *BD*, nr. 16, 22 Ağustos/4 Eylül 1913.
Esad Rıza, "Allah Kavuştursun", *BD*, nr. 16, 22 Ağustos/4 Eylül 1913.
"Kil Topraktan Gitmeli", *BD*, nr. 16, 22 Ağustos/4 Eylül 1913.
"Sancağımızın Duygusu", *BD*, nr. 16, 22 Ağustos/4 Eylül 1913.
Mehmet Akif, " Şahâmet-i Dini", *SR*, nr. 310, 4 Eylül/17 Eylül 1913.
Hakkı, "Sabah-ı Hicran", *İd*, nr. 69-2, 5 Eylül/18 Eylül 1913.
İhsan Vecihi, "Millete Hitap", *BD*, nr. 17, 6 Eylül/19 Eylül 1913.
C. Muhyeddin, "Selim-i Evveli Zayaret", *BD*, nr. 17, 6 Eylül/19 Eylül 1913.
A. Rıza, "Mukaddes İttifak", *BD*, nr. 18, 20 Eylül/3 Ekim 1913.
Esad Rıza, "İşte Donanma", *BD*, nr. 19, 4 T. Evvel/17 Ekim 1913.
Emin Haki, "Yemin", *BD*, nr. 20, 18 T. Evvel/31 Ekim 1913.
A. Hüzni, "İleri", *BD*, nr. 20, 18 T. Evvel/31 Ekim 1913.
Namık Ekrem, "Mersiye", *BD*, nr. 25, 1 Kasım 1913.
Aka Gündüz, "Bayramlık", *T*, nr. 1755, 10 T. Sâni/23 Kasım 1913.
A. Kâzım, "Vaveylâ-yı Vatan", *BD*, nr. 22, 16 T. Sâni/29 Kasım 1913.
A. R. Seyfi, "Ey Milletim Uyan", *TE*, nr. 121-920, 24 T. Sâni/7 Kasım 1913.
Cemal S., "Duâ-yı Müstecab", *BD*, nr. 23, 30 T. Sâni/13 Aralık 1913.
Mehmet Akif, "Çektiğim Yeter", *SR*, nr. 322, 1 K. Sâni /14 Ocak 1914.
Namık Ekrem, "Mersiye", nr. 25, 1 K. Sâni/14 Ocak 1914.
Faik Ali, "Şüheda ve Aileleri", *T*, nr. 1810, 7 K. Sâni/20 Ocak 1914.
Aka Gündüz, "Bozgun", *T*, nr. 1479, 31 K. Sâni/13 Şubat 1914.
Celal Sahir, "Milli Namus", *T*, nr. 1479, 31 K. Sâni/13 Şubat 1914.
Tahirü'l-Mevlevi, Ş"Kulağına Küpe Olsun Unutma", *D*, nr. 47-48, K. Evvel-K. Sâni. 1914.

M. Akif, "Uyan", *SR*, nr. 327, 5 Şubat/18 Şubat 1914.
Ali Ekrem, "Son Facia", *T*, nr. 1864, 3 Mart/16 Mart 1914.
Aka Gündüz, "Teselli", *TY*, c. 6, nr. 2, 20 Mart/2 Nisan 1914.
Rıza Tevfik, "Koca Hasan Dayı", *TY*, c. 6, nr. 8, 12 Haziran/25 Haziran 1914.
Fâik Ali, "Biraz Teselli", *T*, nr. 1662, 15 Temmuz/28 Temmuz 1914.
Cenap Şehabettin, "Hilâl-i Guyan", *D*, nr. 8 Ağustos 1914.
Mehmet Akif, "Allahtan Korkun", *SR*, nr. 309, 20 Ağustos 2 Eylül 1914.
Mehmet Akif, " Dünyada Kör Ahırette de Kördür", *SR*, nr. 312, 16 T. Evvel/ 29 Ekim 1914.

c- Savaş Romanları

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Ekilmemiş Topraklar*; İstanbul 1954.
GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Yeşil Gece*, İstanbul 1963.
ORHAN KEMAL, *Bir Filiz Vardı*, İstanbul 1965.
KARAOSMANOĞLU,Yakup Kadri, *Hükûm Gecesi*, İstanbul,1966.
GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*, 7. Bs., İstanbul 1967.
ADIVAR, Halide Edip, *Ateşten Gömlek*,11.Bs., İstanbul 1973.
TANPINAR,Ahmet Hamdi, *Sahnenin Dışındakiler*; İstanbul 1973.
AYVERDİ Samiha, *Mesihpaşa İmamı*, İstanbul 1974.
GÜRBÜZ ,Yılmaz, *Balkan Acısı*, İstanbul 1975.
ADIVAR, Halide Edip, *Mevsim Hükûm*, 3. Bs., İstanbul 1976.
KEMAL TAHİR, *Bir Mülkiyet Kalesi*, İsanbul 1977.
ÇOKUM, Sevinç, *Bizim Diyar*; 3. Bs. İstanbul 1984.
IŞINSU, Emine, *Acap Toprakları*, 12. Bs., İstanbul 1989.

ç- Savaş Hikâyeleri

NEZİHE MUHLİS, " Cenk Ninnisi", *Donanma*, nr. 31, Eylül 1912
[TALU], Ercüment Ekrem, "Vasiyet", *Tanin*, nr. 1478, 22 Teşrin-i Evvel /Ekim 1912,
_____, "Megoloidea'nın Sergüzeşti", *Tanin*, nr. 1501, 4 Şubat 1913,
_____, "İstanbul Uşağı", *Tanin*, nr. 1507, 10 Şubat 1913,
AKA GÜNDÜZ, "Piç", *Tanin*, nr. 1511, 14 Şubat 1913.
_____, "Sulhün Ağzı", *Tanin*, nr. 1544, 19 Mart 1913.

_____, "Hakikatin Hikâyesi", *Tanin*, nr. 1517, 20 Şubat 1913.

GAZİ GİRAY, "Mülazım Süleyman Ağa", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 674, 21 Şubat 1913.

AKA GÜNDÜZ, "Abdülmelik", *Tanin*, nr. 1547, 22 Mart 1913.

M. TAHİR, "Şehit Anası", *Büyük Duygu*, nr. 6 , 9 Mayıs 1329/1913.

NÂZIM, "Acıklı Bir Sohbet", *Halka Doğru*, nr. 8, 30 Mayıs 1329/1913.

KÂZIM NÂİM, "Acaba Gelecek mi?", *Halka Doğru*, nr. 16, 25 Temmuz 1329/1913.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Hicret Hikâyeleri", *Halka Doğru*, nr. 16, 25 Temmuz 1329/1913.

AKA GÜNDÜZ, "Deli Kız", *Donanma*, nr. 42, Ağustos 1329/1913.

M.RIFAT,"Köylünün İntikamı",*Halka Doğru*, nr.17, 1 Ağustos 1329/1913.[

BÂDİ NEDİM, "Zeynep Hatun", *İkdam*, nr. 5938, 1 Eylül 1913.

[ATAY], Falih Rıfkı, "Yanan Köy", *Tanin*, nr. 1701, 1 Eylül 1913.

HAKKI BEHİÇ, "Burası Benim Siz Buraya Gelin", *Tanin*, nr. 1802, 30 Kanun-ı Evvel/Aralık 1913.

SÜYÜM BİKE, "Edirne'den Bursa'ya", *Türk Yurdu*, nr. 2, 1329/1913.

[BALKAN] ,Edhem Ruhi, *Şehit Evlatları*, Filibe, 1913.

HAKKI BEHİÇ,"Mes'ul", *Tanin*, nr. 1812, 10 Kanun-ı Sâni/23 Ocak 1914

_____, "Telâki", *Tanin*, nr. 1819, 17 Kanun-ı Sâni/30 Ocak 1914.

_____, "Zaâfın Tesellisi", *Tanin*, nr. 1823, 21 Kânun-ı Sâni/3 Şubat 1914.

MARAŞLIOĞLU, "Selanikli Ayşe Hanım", *Halka Doğru*, nr. 32, 27 Haziran 1330/1914.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad,"Süngü Altında", *Halka Doğru*, nr. 33,4 Temmuz 1330/1914.

KARAY, Refik Halit, *Gurbet Hikâyeleri*, İstanbul, 1940.

CUMALI, Necati, *Makedonya 1900*, İstanbul, 1976.

ÖMER SEYFETTİN, *Bütün Eserleri 10*, Ankara, 1981.

ESENDAL, Mahmut Şevket, *Veysel Çavuş*, (Haz: Muzaffer Uyguner), Ankara, 1984.

d- Savaş Tiyatroları

SÜLEYMAN SIRRI, *Gayz* (Bir Perdelik Millî Piyes), [İstabul] 1328/1912.

MEHMED SIRRI, "Irkımızın Namusu", (Milli Piyes), *Tanin*, nr. 1556, 31 Mart 1913.

_____, *Türk Kanı*, (Piyes), İzmir,1329/1913.

MELİKZADE FUAD, *Edirne Müdafaası Yahut Şükrü Paşa*, İzmir 1329/1913.

MUHİTTİN MEKKİ, *Güzel Rumeli*, Mamuratü'l- Aziz [Elazığ] 1331/1915.

[NAYIR], Yaşar Nabi, *Beş Devir*, (Manzum Destanr), Ankara 1933.

ÖZTURANLI, O. Zeki, *Batak Göl*, İstanbul 1969.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Künye*, İstanbul [t.y.].

e- Savaş Hâtıratları

BAHRİ, *Balkan Harbinde Sırp Ordusu*, İstanbul 1329/1913.

ÇIĞIRAN İbrahim Hilmi, *Balkan Harbinde Askeri Mağlubiyetimizin Esbâbı*, İstanbul 1329/1913.

[KESTELLİ], Râif Necdet, *Ufûl*, İstanbul 1329/1913.

CIGNY, Claude-Casimir THALASSO, *Balkan Muharebesi Hatıratı*, Dersaadet 1330/1914.

AHMED SELAHADDİN, *Makedonya Meselesi ve Balkan Harbi Ahiri*, İstanbul 1331/1915.

ÇOBANOĞLU Ö. Zeki, *Balkan Harbi ve Şark Ordusunun Hezimeti*, İstanbul 1332/1916.

H. CEMAL, *Yeni Harp, Başımıza Tekrar Gelenler* (Edirne Harbi Muhasarısı- Esâret ve Esbâb-ı Felâket), Dersaadet 1332/1916.

ABDULLAH PAŞA, *1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul 1336/1920.

RIFAT OSMAN, *Edirne Rehnümaası*, Edirne 1920.

ZEKİ, *Balkan Harbine Ait Hatıratım*, Dersaadet 1337/1921.

A. NAZLİMOF, *1912-1913 Balkan Harbinde Bulgar Suvarı Tümeninin Harekâtı*, Ankara 1935.

CONK, Cemil, *[Balkan Harbi] Hatıraları (1912-1913)*, İstanbul 1947.

ÖMER SEYFETTİN, "Balkan Harbi Hatıraları", *Hayat*, nr. 3, Ocak 1967.

HOCHWAECHTER, G. Von, "Türklerle Cephede", (Çev: Fahri Çeliker), *Askeri Tarihi Bülteni Eki*, Ankara, nr. 8, Ağustos 1979.

MAHMUD MUHTAR, *Balkan Harbi*, (Haz: M. Ziyâeddin Engin), İstanbul 1979.

ERTÜR Hafız Rakım, *Balkan Savaşında Edirne Savunma Günleri*, (Haz: Ratip Kazancıgil), Kırklareli 1988.

LAUZANNE, Stephane, *Balkan Acıları*, (Hastanın Başucunda Kırkgün), (Haz: Murat Çulcu), İstanbul 1990.

PICKTHALL, William, *Harpte Türklerle Birlikte - 1914*, (Çev: Kemalettin Yiğiter), Ankara 1990.

PARTLET, *Balkan Hatırat-ı Harbiyesi*, Filibe [t.y.].

B-Savaş Edebiyatı ve Türk Savaş Edebiyatı'na Dâir Kaynaklar

ACAROĞLU, Türker, "93 Harbi ve Edebiyatımız", *Ülkü*, nr. 101,Temmuz 1941.

[ADIVAR], Halide Edip, "İngiliz Edebiyatı ve Harp", *İstanbul Üniversitesi Konferansları 1940-1941*, İstanbul 1941.

ALPARSLAN , Ali, " Edebiyatta Alparslan", *Türkiyat Mecmuası*, c. XVII, İstanbul 1972.

ARASLI, Altan, "Kırım Muhacirleri Türküleri ve Destanları", *Türk Kültürü*, nr. 91. Mayıs 1970.

AUERBACH, "Edebiyat ve Harp", *İstanbul Üniversitesi Konferansları 1940-1941*, İstanbul 1941.

BANARLI , Nihad Sami, "Halk Şiirinde Girid Savaşı ve Şâir Aşık Hakkında Notlar", *Ülkü*, nr. 56, Ekim 1937.

_____, "Halk Şiiriyle Türk-Moskof Savaşları", *Meydan Gazetesi*, nr. 178, İstanbul 1968.

BELGE, Murat, "Savaş ve Edebiyat", *Milliyet Sanat*, nr. 10, 15 Ekim 1980.

BİRİNCİ, Necat, "1897 Türk-Yunan Savaşının Şiirimizdeki Akisleri", *Akademi Mecmuası*, c. 12, nr. 4, Ekim 1983.

CUMBUR, Müjgan, "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız", *Erdem*, c. III, nr. 9, Eylül 1987.

DUMAN, Cevdet, "Türkülerle Girid Savaşı", *Hayat Tarih Mecmuası*, nr. 11-12, Aralık 1968 - Ocak 1968.

ENGİNÜN, İnci, "Millî Mücâdele Devrinin Edebiyata Aksi", Millî Kültür, nr, 3- 4 - 5. Ağustos - Eylül- Ekim 1980.

_____, "Tanpınar'ın Romanlarında Savaş", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr.1, İstanbul 1895.

_____, "Çanakkale Savaşı'nın Edebiyata Aksi", *Marmara Üniversitesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr. 2 , (198 6), İstanbul 1987.

ERTEM, Sadri, "Harp ve Edebiyat", *Foto Mağazin*, nr. 18, 1 Birinci Teşrin/Ekim 1939.

"Harp Edebiyatı" *Yeni Mecmua*, nr. 5, 9 Ağustos 1917.

"Harp Edebiyatı", *Donanma*, nr. 164-115, 2 Mayıs 1334/1921.

"Harp Edebiyatı", *Dergah*, nr. 23, 20 Mart 1338/1921.

KAPLAN, Mehmet, "Malazgirt Savaşı'nın Mânâ ve Ehemmiyeti", *Türkiyat Mecmuası*, c. XVII, İstanbul, 1972.

[KARAOSMANOĞLU], Yakup Kadri,"Harp ve Edebiyat", *Büyük Mecmua*, nr. 15, 13 Teşrin-i Sâni / Kasım 1919.

KERMAN, Zeynep,"Edebiyatımızda Malazgirt", *Türk Dili*, nr. 407, Kasım 1985.

LARNAC, Jean, "İhtilâllerin ve Savaşların Edebiyat Üzerindeki Te'sirleri" *Yeni Ufuklar*, c. 12, nr. 135, Ağustos, 1963.

OZANSOY, Halid Fahri, "Harp ve Edebiyat", *Son Posta*, nr. 3289, 15 Eylül 1939.

SAFA, Peyâmi, "Bizim Harp Edebiyatımız", *Tasvir-i Efkâr*, 16 İkinci Kanun/ Ocak 1941.

SÜLEYMAN NAZİF, "Harp Edebiyatı", *Hadisat*, nr. 72, 27 Mart 1335/1919.

_____, "Harp ve Edebiyat", *Hadisat*, nr. 152, 2 Ramazan 1337/1 Haziran 1919.

ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., "Harp Edebiyatı", *Hisar*, c. VI, nr. 31, Eylül 1937.

UĞURCAN, Sema,"Mehmet Akif'in Şiirlerinde Savaş", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986.

C- Genel Kaynaklar

AKTAŞ Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara 1984.

_____, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Ankara 1986.

AKYÜZ Kenan, *Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri I*, (1693), 4. Bs., Ankara [t.y.].

AND Metin, *Meşrutiyet Dönemi Türk Tiyatrosu 1908-1923*, Ankara 1971.

ANDONYAN Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev: Zaven Biberyan), İstanbul 1975.

ARGUNŞAH Hülya E., *Türk Edebiyatında Tarihi Roman* (Türk Tarihiyle İlgili), İstanbul 1990. (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yayınlanmamış Doktora Tezi).

ARMAOĞLU Fahir, *20yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918*, Ankara 1984.

Atatürk Devri Türk Edebiyatı I-II, (Haz: Mehmet Kaplan, Birol Emil, İnci Enginün), İstanbul 1981.

AYBARS, Ergün, "Makedonya ve II. Meşrutiyet", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.I, İzmir 1983.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, c. 2, İstanbul 1971.

*Balkan Harbi (1912-1913)*I, Ankara 1970.

BANARLI Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II. c., İstanbul 1983.

BERKES Niyazi, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.

BİLGEGİL M. Kaya, *Yakın Çağ türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, Ankara 1976.

DEDE ABDÜRRAHİM, *Balkanlarda Türk İstiklâl Hareketleri*, İstanbul 1978.

Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal, I-II, (Haz: Mehmed Kaplan, Birol Emil, İnci Enginün, Zeynep Kerman), İstanbul 1981.

EMİL Birol, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası I*, İstanbul 1984.

ENGİNÜN İnci, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul 1978.

_____, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1983.

EREN İsmâil, "Balkan Savaşına Ait Türkçe Eserler Üzerine Bibliyografya Denemesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, nr. 26, Mart 1973.

Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu I, Ankara 1987.

GENÇOSMAN Kemal Zeki, *Türk Destanı*, İstanbul 1972.

GÖKALP Ziya, *Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak*, 2. Bs. Ankara 1963.

İNUĞUR M.Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. Bs., İstanbul 1982.

İstanbul Kütüphanelerindeki Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928, İstanbul 1986.

JELTJAKOV A.D., *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın 1729-1908*, Ankara 1979.

KAPLAN, Mehmed, *Mesellerin Rubu*, 4. Bs., İstanbul 1978.

_____, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, 3, Tip Tahlilleri*, İstanbul 1985.

_____, *Hikâye Tahlilleri*, 3. Bs., İstanbul 1986.

KORKMAZ Alaaddin, *Ziya Gökalp, (Aksiyon, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Te'sirleri)*, İstanbul 1988.

LOTI Pierre, *Can Çekişen Türkiye*, (Haz: Fikret Şahoğlu), İstanbul 1979.

MORAN Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri I*, İstanbul 1983.

_____, *Edebiyat Kuramları, II*, İstanbul 1990.

PEKOLCAY Necla, *İslâmî Türk Edebiyatı I*, İstanbul 1981.

POYRAZ Türkân-Nurnisa TUĞRUL, *Tiyatro Bibliyografyası 1859-1928*, Ankara 1967.

SAFA, Peyâmi, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul 1938.

STEVICK Philip, *Roman Teorisi*, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu), Ankara 1989.

TANPINAR Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5. Bs., İstanbul 1982.

TİMURTAŞ Faruk Kadri, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981.

TURAL Sadık Kemal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında Edebiyatımızda Türkçülük 1908-1920*, Ankara 1978, (Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi)

"Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", *Türk Dili* (Özel Sayı), nr. 298, Temmuz 1976.

WELLEK René-A. WARREN, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çev: Ahmed Edip Uysal), Ankara 1983.

YAKAR Aytekin, *Türk Romanında Millî Mücâdele*, Ankara 1973.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi